
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01494276 7

ARANY JÁNOS

HÁTRAHAGYOTT

IRATAI ÉS LEVELEZÉSE.

NEGYEDIK KÖTET.

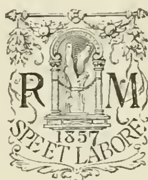
LEVELEZÉS.

BUDAPEST.
KIADJA RATH MÓR.
1889.

ARANY JÁNOS

LEVELEZÉSE

ÍRÓ-BARÁTAIVAL.

MÁSODIK KÖTET.

ARANY JÁNOSNÉ, LEÁNYA ÉS UNOKÁJA ARCZKÉPEIVEL; A NAGY-KŐRÖSI LAKÓHÁZ ÉS ARANY SÍREMLÉKÉNEK RAJZAIVAL; PETŐFI KÉT RAJZÁNAK S ARANY ÉS TOMPA TÖBB LEVELÉNEK HASONMÁSAIVAL.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1889.

LIBRAR
NOV
24
1982
OF
ERSITY

HARMADIK IDŐSZAK.

NAGY-KŐRÖSÖN.

1851—1860.

(FOLYTATÁS)

XII.

LEVELEZÉS LÉVAY JÓZSEFFEL.

1850—1858.

[210.] PEST, augusztus 3. 1850.

Kedves János! Hogy igazán szeretlek, az bizonyos előttem; hogy pedig a te neved János, arról hiteles bizonyságot tesz a matricula. És mégis egy egész álló esztendeig nyeltem e nagy város porát a nélkül, hogy egy rövid „isten jó nap"-pal fölkerestelek volna. A lélek mindig kész volt; de a test, ez a megúnt csont és bőr, lassúbb az ólommadárnál, lustább az őszi légynél. Ha azt mondtam neki: haj rá! dologra! egy darabig juhszemmel bámult a levegőbe, azután megnehezíté szempillámat és az ágyba vonszolt; ha azt mondtam: bocsásd örűlni lelkemet! rám se hallgatott, hanem megette és megitta a maga portióját s maradt tovább is börtöne

a léleknek. Csak vegetáltam. Azonban ha még tovább is így folytatom ezt a levelet, olyan sentimentális novella kerekedik belőle, hogy a Hölgyfutár fájdalmas könnyeket talál utána sírni. Azért hát fogadd röviden ölelésemet akár Geszten akár Szalontán s hallj egy pár szót e gyönyörű fővárosi életről, azután áldd meg a gondviselést, hogy neked Szalontán mutatott fészket, hova elvonulhass.

Életünkről annyit mondhatok neked, édes barátom, hogy azt igaz nevén nyomorúságnak nevezhetni. Irodalmunk fiatal bajnokai némely vénekkel együtt kevés reményt nyújtanak jobb jövendőre. A közös átokhoz, mely rajtok fekszik, még azt is toldják, hogy a hol lehet meghasonlanak. Nem a szeretet lelke, nem az ügy szentsége vezérli őket, hanem kiki magának! mint a lúd. Ez szomorít engem legjobban. S egy tehetséget sem látok közöttök, mely a meghasonlani kész erőket állandón egyesíteni képes volna. E körülményről élő szóval mondhatnék többet s óhajtva várom az alkalmat, hogy veled találkozzam.

Azonban irodalmunk lassan-lassan mégis csak mozog. Itt van a Hölgyfutár, itt vannak Szilágyi és Jókai füzetei. A Hölgyfutár annyira sülyedt, hogy többé nem csak nők, de férfiak sem vehetik kezökbe. Megszeplősíté az irodalmat ízetlen firkáival. Nagy Ignácz köti az ebet a karóhoz, hogy jövő évre maga ura lesz s akkor rendbe szedi magát. Szép tőle, csakhogy elkésett. A Falukönyvét Vas Gereben kézzel-lábbal nyomkodja. Most már a verseket is magok írják ő és Atádi. No hanem bocsássa meg nekik az isten. Többet érne ha addig káromkodnának. Én régen *válét* mondtam neki. A Napló-ban egy pár szót írtam róla s

vállalatáról, azóta megölő ellenségem. Fűhöz-fához folyamodik előfizetőkért stb.

Az albumok lassan haladnak. Félő, hogy csúnya véget érnek. Az a komáromi album kivált, igen furcsa körmök közt van. A Phoenix-et már tegnap kiadta a rendőrség. Vahot a 3-ik kötetet is igéri. Addig feji, míg csak adja.

Petőfi verseit lassan nyomják. Nem lesz az készen még ez évben sem. Szörnyen megherélve látand világot. Némely dalból több strófa, némelyből több sor hagyatott ki. A forradalmiak pedig mind. S hogy mit kell kihagyni, mit nem, azt elítélte és végrehajtotta Kecskeméthi Csapó Dániel, a nyomda correctora. A kihagyottak majd egy pótlék kötetben jönnek Lipcsében. Olvastam a correcturából több új költeményét; olvastam az Apostolt és Lehelt. Amaz leghosszabb költeménye de nem legjobb. Nincs abban semmi egyéni, semmi jellemző; egy hosszú, mysanthrópiával teljes lyrai vers. Lehel töredék, nagyszerű költeménynek nagyszerű kezdete. Többet ér amannál. Tudsz-e már Petőfiről valamit?

L. József.

Lévay József Arany Jánoshoz.

(Költeményei első kötetével, mely Aranynak volt ajánlva.)

[211.] Pest, 1852. július 10.

Imhol én munkámat küldöm kegyelmednek,
Az kit dedikáltam vala kegyelmednek,
Vídúlása légyen abban kegyelmednek:
Igaz magyar szűvel nyujtom kegyelmednek.

Tartósb lész az vasnál, avvagy kemény kőnél,
Az hideg Karpatus roppant nagy kövénél:
El nem ronthatja azt soha üdő és szél,
Én mondom, állandóbb lészen az mindennél.

Azt az mulandóság rettegi, nem bántja,
Nékie nincs azon de semmi hatalma,
Mert kegyelmed nevét rajta írva látja,
Bizony ő megijed, soha meg nem bántja.

Éneklettem gyakran nagy búbánatokat,
Calypso siralma sem múlja azokat,
Éneklettem villámásos fellegeket
S víg madarak nyelvén csacsogó éneket.

De Cupídónak is vagyon abban része,
Pennámnak mert gyakran ő volt a vezére,
Akkor is jöve, mikor nem vettem észre
És bűbájosságot vete az egészre.

Immár kegyelmed mindezeket meglássa,
Hozzá szeretet von, innen is meglássa.
Légyen mindnyájunkon égnek bőv áldása
S kegyelmedre térjen legbővebb hullása!

Datum in castro Udvarszoba. Anno Domini quam supra.

Kegyelmednek igaz hüve

L. J. m. p.

[212.] NAGY-KŐRÖS, július 13. 1852.

Vettem poémáid és örültem nagyon,
Mert mivelhogy abban sok szép munka vagyon,
Immár válaszomat tovább nem is hagyom,
Isten, neked Józsim, több erőt is adjon!

Szebbel jobbal ujitsd aztat jövendőre:
Látom a tomusnak ez még csak elsője,
Másikát te adhasd mához esztendőre,
Lelki testi hasznot bőven húzz belőle.

De mit gondolál, hogy nekem dedikáltad?
Szarva közt a tölgyét ugyan eltaláltad;
Jobb szivvel ez után sem leszek erántad,
Baksist meg nem adok, hiába is vártad.

Ajánlhattad volna bizony inkább másnak,
Valamely nagy fülü, pohos Méczénásnak,
A ki pártolója magyar *Athénás*-nak:
Talán megtett volna számadó gulyásnak.

Talám kegyességét megmutatta volna,
Fejelés csizmádat kiváltotta volna,
Nyakadról a *sutort* eloldotta volna,
Hogy nevét hirdesse Baranya és Tolna.

De miért dorgállak? nem tetted vétségből,
Sem hízelkedéssel, mohó nyereségből;
Tetted hozzámvaló tiszta szivüségből:
Tehát a jó Isten áldjon meg az égből.

A mi pedig nézi a hozzám jövésed:
Kár, nagyon kár, hogy az eddig is elkésett,
Június holnapra volt határtevésed,
Mikor Kecskeméten gyujtottak sok mécset.

Immár, jó barátom, szavaim meghalljad,
Azoknak értelmét másra se csavarjad,
Se az én szívemet hamisnak ne valljad:
Tiszta vizét annak te fel ne zavarjad.

Azt mondom először: okosabban tennél,
Ha te a *húsz* naphoz *hatot* is még vennél,
Huszonheted napján a hónapnak jönnél,
Szives barátid közt, köztünk megpihennél.

Akkor itten immár lenne vakáczió,
Húzamosb ideig szép rekreáczió,
Akkor ennénk, innánk, kiáltnánk: „zsivió!“
Mert a collegatus jókedvü nátzió.

Akkor átrándulnánk szomszéd Kecskemétre,
Losonczi, Obernyik ő lakóhelyére;
Találnál közöttünk barátságos képre,
Holnapod is lenne csak *mához egy hétre.*

De hogyha érkezel 20—25 közben,
Fogsz találni minket nyűgös examenben,
Keveset lehetünk veled akkor szemben,
Nem is mulathatunk osztán, mint különben.

Mert az examentet olymódon izélik,
Hogy tartson regveltől a késő estvélig,
Mit fognál csinálni egy magadban délig?
Este sem lehetne lakoznunk éjfélig.

De ha szándékodnak nincsen változása,
S úgy hozza magával dolgaid állása,
Hogy személyednek nincs Pesten maradása,
El sem is haladhat az ő indulása:

Akkor vedd eszedbe, el se is téveszszed,
Hogy a kijövetelt inkább siettessed;
Emil, Fridrik napját ugy te felkeressed;
Hol a kalendárjom ir betűt, veresset.

Ez napon nyugoszik mindenféle állat,
Professor is ekkor enyhülést találhat,
Jó barátaival együtt iszogálhat,
Üritvén egyszersmind barátságos tálat.

Sőt azt is tehetem hozzá ráadásul:
Még három egész nap lennék veled társúl:
Dániel napjáig mind a tanitástul,
Mind szabad leszek az examen adástul.

Mert e három napon, a hét első felén,
Három classis lészen ő próbatételén,
Numero *egy, kettő, három,* szokott nevén,
Többi professorok tanitották, nem én.*)

Ime ezt kivántam adni most elébed,
Azért dolgaidat fontolóra végyed:
Azt azonban, Józsi, világért se tégyed,
Hogy még be se toljad ide tisztes képed!

---

*) Ő csak az V. VI. VII. VIII. osztályokban tanított.

Mert bizonynyal mondom, és ugyan állitom,
Hogy lészel közöttünk, szivességben, itthon;
Tiszta szeretettel neked ajtóm nyitom,
Ha nem jösz, az apád lelkét is megszidom.

De, hogy mulatásunk ne legyen hiános:
Elek napon jőnöd még volna tanácsos,
Szombaton délére sülne lepény, lángos:
Kit veled megenne híved

Arany János.

Következik penégh itten utóirás:
Tudod-e hogy ki volt *közöttetek* primás?
Kiért a magyarnak illenék nagy sirás,
Mert a millyet ő irt, olyat ma nem ir más.

Ha tehát, barátom, kezedre ejtheted,
Úgy, per sundám bundám, ha szerét teheted:
Könyvét megszerezve, kérlek hogy zsebre tedd,
A jó isten, és én, megfizetjük neked.*)

Sőt ha lehetséges kettőt szerezz ollyat,
Azaz egy *kisebbet,* item: egy *nagyobbat*;
100z Károly úgy kiván neked, mentül jobbat,
Ugy hiszem: megérted; nem kell irnom többet. —

E levelet pedig,**) inkább ma, mint holnap,
Nyújtsad váczi utczán Goldner fő zsidónak;
Csipje meg a végét mesteri ollónak;
S Te hozd ki szülöttjét majdan a posztónak.

*) Petőfi forradalmi költeményeinek akkor sajtó alatt volt kiadása, melyet azonban a rendőrség lefoglalt és megsemmisíttetett; csak egypár elesent példány maradt meg belőle; ezek egyikét Lévay csakugyan levitte Aranynak.

**) Bizonyos ruhavarrási megbízásra vonatkozott.

[213.] Miskolcz, október 13. 1852.

Szeretett barátom! Mind hiában várom én a te leveledet. Elutazol, visszaérkezel; vakácziózol s újra diligencziázol; élsz és egyszer meg is halsz a nélkül, hogy hozzám életedről vagy halálodról csak egy vak szót is ejtenél. Ez édes jó emberem, egy máknyit sem szép tőled, de sőt inkább csunya dolog s rettentő módon tudnék rajta morfondírozni, ha te engemet olyan díbdáb gyermeknek tartanál, kit csak úgy száz mértföldnyiről szeretsz ismerni. Kérlek és kényszerítelek azért a mi urunk Jézus Krisztus nevében, hogy vagy ide Miskolczra gyere lakni falustól és mindenestől vagy pedig szorgalmatosan és illendőképen rajta légy, hogy tőlem a pennát és papirost ne kíméljed. Tompa Mihály atyádfia e tekintetben nagy hűségesen követi a te nyomdokaidat; egy betű nem sok, annyit sem tudok róla, sem nem ír, sem nem szól, sem nem kürtöl, sem nem türköl. Ezt neki nem is veszem rossz néven. Én magam is oly rest vagyok mint ő maga.

Mióta a katédrában ülök, még csak oly kedvem szerint való napokat sem töltöttem, mint mostanában. Gyönyörűséges szüreti vakácziónk van egészen november első napjáig. Ím ezen napok vannak már az én kedvem szerint. Különben az új állomással csak megvagyunk úgy a hogy. Legalább különbözik valamit az újdondászat mesterségétől... Brrr! azok az újdondászok! azok a borzas hajú, megöregedett fiatal pofák! művészek, poéták és nagy emberek! Undorodom, ha rájok gondolok. Pedig most van ott az élet javában, most! Elfoglalták a Hölgyfutár egész birodalmát és uralkodnak szörnyűképen való boldogságban. Ujjongatnak,

dulakodnak, bogároznak, mint egy harmadfű borjú, mely farkához rúg, elkezd loholni s bőgni és ki tudja nem hiszi-e, hogy loholása repülés, hogy bőgése éneklés! Hallottad-e hírét, miképen canonizálták Lisznyait a Hölgyfutár-ban? Rettenetesen haragudnál velem te is, ha volna kire és miért. Az ünnepelt költők már ma csak úgy könnyedén kelnek tökmagról.

„Lisznyait annyira respectálta Petőfi, hogy költeményeit gyakran bocsátá bírálata alá.“ Petőfi bíráltatta magát Lisznyaival!!! Oh minden égnek minden istenségi!! De hagyjuk el.

Hát vajon Toldy Ferencz véleményét olvastad-e már a Múzeum-ban, rólad és rólam?*) Te elhomályosítád híredet a Nagyidai Czigányok-kal s azt csak Toldi második részével ütheted helyre, s ezt ő igen fájlalja; én pedig figyelemre méltó nyelvképességgel bírok s gazdag vagyok költői gondolatokban; de verseim hidegek s a költészet nálam csak szokás, nem a szív kifolyása (hogy' tudja) azért igen keveset kell írnom s nehéz formákban stb.

Nagyobb dolog mind ezen apróságnál, hogy megnyilatkozának az ég csatornái s ötöd napja folyvást esik. A szüretnek félig meddig már is betette az ajtót. Zúgolódik az egész világ s csúnyán káromolja azt, a ki az időjárást ilyen viszásan dirigálja. Az igaz, hogy bolondul is megyen az egész. A minap is két szép fiatal palócz legény lett e rossz directió áldozatja. Felakasztták őket holmi csekélységért. Tót Laczi volt egyik; huszonkét esztendős karcsú legény. Mindenki csudálta

*) Lásd Aranynak Tompához 1852. deczember 1. kelt levele jegyzetét.

benne a nagy resignatiót. Ezeket mondotta: csak az édes anyámat ne bocsájják nézésemre. Ha százszor besoroz a német, százszor elszököm; legalább itthon halok meg, nem idegen földön stb. Szökött katona volt és egy kicsinyt rabló. De már nem kínozlak tovább mindenféle bolondságokkal, hanem azon kérlek, hogy írj te nekem még nagyobb bolondságokat.

Mindnyájatoknak igen szerető híve.

L. Józsi.

[214.] Nagy-Kőrös, október 16. 1852.

Barátom József! Méltó a te szemrehányásod melylyel engem dorgálsz, levélírásbeli nagy tunyaságomért. Menthetném magamat azzal, hogy augusztus elejétől október elejéig nem voltam itthon, hanem otthon, Szalontán, ott pedig, a mint tudod, negyven mértföldnyi peripheriában nincsen pósta; mióta hazajöttem meg nem értem rá a vacatiótól: azonban félreteszek minden mentséget s röviden ennyit mondok: resteltem. Bár akartam, „de ez a test sokszor (= mindig) tehetetlen és rest" volt, az Énekes Könyv szavai szerint, már pedig test nélkül próbálj hát levelet írni!

Elhiszem, hogy kellemes élet ez a professorság! kivált ha mindig szűnnapok volnának. De majd te is megismerkedel ennek gyönyörű oldalaival; én nem akarlak elkedvetleníteni, világért sem! annál kevésbbé, mert az újdondászat gyönyöreit nem ismerem, s meglehet, hogy denique még is jobb kenyér a professorság, mint a hírharangozás. Hogy pedig te a borzas hajú tudósoktól, művészektől s költészektől iszonyodol, azt meg nem foghatom. Barátom! én nem tudom mit adnék

annyi önhittségért, mint ezen ember*kék* némelyikében van. Ha én arról meg tudnék győződni, hogy a mit írok, az mind jó, szép, felséges: nálam termékenyebb író nem lenne a föld kerekségén. De egyik skepsisből a másikba esem: fúrok, faragok, igazgatok = rontok, bontok, megsemmisítek stb. Persze aztán sokszor az első talán jobb volt mint az utolsó: de hiába! nem tudok magammal megelégedni. Innet az én medd*őségem:* Innet hogy már nekem *végem!*

A mi pedig ezen poéták dicsőségét illeti: ám hadd vigeáljon, én nem teszek ellene óvást. Mi bukott poéták, már csak hallgassunk. Az idő malma mindent megőröl: őket is, minket is.

Mindazáltal rosszúl teszszük mi, hogy míg azok ott mindent elkövetnek a közönség félrevezetésére, mi semmit sem cselekszünk. Dorong nekik és polemia! különben ez a becsületes magyar publicum, mely annak hisz, kinek nagyobb szája van, azt találja gondolni, hogy nekiek van igazuk. Lisznyai nem aljas a szotyogó szottyal: én aljas vagyok a lágy majoránnával. Az öt őszre elegendő *kalappiszok* nem sérti Toldit: egyéb sérti.*) De hiszen majd eligazodik ez magában!

Tót Laczit sajnálom, de különb emberrel is történt már olyan, mint ő vele; téged pedig ölellek — valamint a nőm is köszönt. Élj boldogúl, ha tudsz, kivánja barátod,

Arany.

*) Vonatkozások a Nagyidai Czigányok ellen tett némely kifogásokra. A „szotyogó szotty" Lisznyai Palócz-dalai egyikének refrainje: talán a másik idézet is e dalokból való. A *lágy majoránna* a Nagyidai Czigányok első kiadásában (II. ének 39. stropha) mint Virgil egyik sorának (Aeneis I. 695) „mollis amaracus" kifejezését paródizáló comicum volt alkalmazva; e versszakot azonban a szerző a későbbi kiadásokból kihagyta.

[215.] MISKOLCZ, május 19. 1853.

Kedves barátom! Ily irgalmatlan hosszú intermezzo után először is azt kérdem, hogy megvan-e még szép fekete szakállad? Mivel pedig tudom, hogy az meg nincs, azt kérdem másodszor: megvan-e még szép fekete bajuszod? S mivel ezt nem tudom, azt kérdem harmadszor és utoljára: megvan-e még a te kalapod (s illetőleg kalapjaitok) oly formatumban, minőben azt magyar ember viselni szokta? A mi állapotunk itt minden tekintetben a lét és nem lét között ingadozik. Egész iskolánkkal együtt meghamletesedtünk s dúdolgatjuk hogy: *to be or not to be! that is the question!* Még négy új professort kíván Mikulás;*) annyit pedig Miskolczvármegye ki nem teremt, ha a dereka megroppan is. Már ekkor aztán nem tudom micsoda mesterségre vessem fejemet. Mert hogy ez egy év alatt folyvást kutyaszorítóban voltam, az igaz. Borban és kenyérben elég részem volt, de mit ér! hisz az ember nemcsak azzal él. Hát ti el vagytok-e határozva mindent tenni a miniszterium kívánatai szerint? Én különben szentűl hiszem, hogy ha minden követelésnek eleget teszünk is, ki fogják utoljára mondani: ennyi s ennyi protestans iskola állhat fen és több nem.

Mi az oka, hogy oly ritkán látom költeményidet a lapokban? Csak nem tesz veled a professori hivatal oly istentelenűl mint velem, hogy testemet jó vérben tartja, lelkemből pedig kiszívja az életerőt. SÁRKÁNY-odnak nagyon megörültem; kár hogy nem körmöl és harap mérgesebben s nyíltabban. Mert ez arczátlan troubadourok

*) Tanfelügyelő vagy nyolcz éven át.

nem értik hedegűszóban a szép mesét s nem is hiszik, hogy van kétágú korbács, míg a hátukon nincs. Különben ha téged is úgy fizetnek a lapok mint engem — azaz *rein und gar* puszta igérettel: akkor csudálom, hogy eddig is írtál. Az igéret rosszabb a megtagadásnál. De azért a Divatcsarnok-ban mégis furcsa egy kissé a te neved. A te neved, ott hol *honderűi* hízelgés a jelszó, hol *hölgyfutárilag* teremnek az „ünnepelt költők" a „lángelmék. .?!" S ez azon csekély önzésnél fogva is feltűnő előttem, mivel én Császárral jó harmóniában vagyok, engem újra meg újra felszólított, s nem tudtam még eddig *csarnoká*-nak szellemét megkedvelni.

A magyar nyelv tanítására vonatkozó akadémiai utasítást — melyről nálad létemben emlékeztél — ekkorig sem kaphattam meg. Pedig szeretném azt áttekinteni; mert ezekkel az apró fattyakkal már közel vagyok az őrüléshez. Nem tudnál ráigazítani? Különben pedig az úr áldjon meg mindnyájatokat, úgy kivánja barátod, L. J.

Utóirat. A kalap — szakáll s átalában az iskola ügyéről kérlek tudósíts. Vajon az efféle rendeletekhez szigorún ragaszkodtok-e ti? Mi itt még eddig csak félvállról vettük s a *vis inertiae*-re támaszkodtunk.

[216.] NAGY-KŐRÖS, május 28. 1853.

Barátom Jósep! Bizony nincs az. De már az megvan. Az is megvan a — szegen. Im itt a válasz három kérdésedre.

Azt elhiszem, hogy a ti állapottok a lét és nem lét közt ingadoz, mikor a mienk sem „kősziklán épült ház", mint az írás mondja; pedig itt annak a bajnak, mit ti főnek tartatok, az anyagi „alaptalanságnak" híre sincs. Közelebb számunk 12-re, illetőleg a vallástanítóval, 13-ra egészíttetik: a három új katedrára csőd van nyitva, de még eddig nem igen csődűlnek, hanem kéz alatt jelentkezett egy pár ember, leginkább Kecskemétről. Ha volna kedved eben gubát cserélni, te is felléphetnél, azonban én magam annyira el vagyok telve ez élet gyönyöreivel, hogy unszolni rá egy barátomat sem akarok. A pályázási határidő június 1-e: akkor, gondolom, a választás is megtörténik, ha lesz kikből.

Hogy a lapokban ritkán látod költeményimet: ez előtted szokott dolog lehetne; én másszor sem írtam sokat, bár a fizetés ellen most panaszom nincsen, a mit írtam, azért megfizettek s ha többet írnék, többet is fizetnének. De a lyrából egy kissé már kinőttem, kivénűltem, mondvacsinált érzelmeket nem tudok pengetni: eposnak pedig tárgy kell, olyan tárgy, minek költőisége az embert mintegy megüsse, átvillanyozza, mert e nélkül csak egy jóravaló ballada sem születik: ily tárgy azonban nem mindig akad, vagy nem mindig fogékony rá az ember, e szerint valamint a lyra kedély mozzanatot kíván, úgy az elbeszélő költemény is azt, azon kis különbséggel, hogy lyrában csak egy kell: a benső állapot, eposban kettő: a külső tárgy a belsővel egybehangzásban,

aczél és kova — tehát jelenségei nem lehetnek oly sűrűk, mint a lyráé. Érted? mert én nem értem.

Hogy a Divatcsarnok-ba verset adtam, ezen ne csodálkozzál. A *D.* minden nyeglesége mellett, vagy épen nyeglesége által, szaloni lappá vált már is, ezt én tudom, visszavonulnunk tőle nem lehet, ha azt nem akarjuk, hogy a felsőbb körök számára vagy új H..... keletkezzék, vagy néhány ügyetlen kezdő az összes magyar költészetet megútáltassa velök. Nem a Honderű korát éljük, a nyegleség, mi akkor nemzetietlen, tehát bűn volt, most dicséretes, ha van hozzá gyomra valakinek, mert mint a színlap-osztó komédiás, alázatos bókok közt, besegíti irodalmunkat a nagy házakhoz. Mindegy, csak bejusson.

Az akadémiai utasítással örömest szolgálnék, ha nekem megvolna, de itt csak egy van, az iskoláé, s hoszszabb, mint le lehetne azt firkantani. Ha a hatóság nektek meg nem küldte, nem tudom, mikép szerezheted meg, nehezen van könyvárusnál. Egyébiránt, ha az „Entwurf"-ban (ez tán csak van?) az anyanyelv tanításáról irottakat elolvastad, körülbelől nélkülözheted amazt, melyben máskép semmi új nincs, csupán az Entwurf-ot irodalmunkra alkalmazza.

Mi az iskola ügyében érkező rendeleteknek, a menynyire lehetséges, eleget szoktunk tenni, mert csupán ily feltétel alatt reméljük a nyilvánosságot, mi, ha jövő őszig meg nem adatnék, a város fentartotta magának visszavon*hat*ni alapítványát. Közelebb egy rendelet jött, melyben elősoroltatnak azon feltételek, miknek pontos teljesítése után a nyilvánosságot okvetetlen megkapjuk. S e pontok circiter: tizenkét tanár állítása, szoros alkalmazkodás az Entwurf-hoz, teljesebb önéletírás, mely az

irodalmi működésre is ki legyen terjesztve, államvizsgálat, csupán a kormányilag ajánlott kézikönyvek tanítása (a vallást és reformatió történetét kivéve) — s több e félék. Ezen kívül némelyikünk ellen személyes kifogás is forog fenn, különösen három van megróva, három itt, három Kecskeméten. Erdély.*) Jó embereik lehetnek szegényeknek.

Látod-e már a tengert, min keresztűl kell úsznotok, ha nyilvánosak akartok lenni? S ez még mind nem sok: de a mint írod, akkor is meg fog határoztatni, kell-e itt vagy ott protestans iskola. Úgy gondolom legalább; mások is úgy hiszik.

Annál fogva az én istenem áldjon meg és szenteljen meg. Fogadd baráti jobbomat, igaz barátod

A. János.

[217.] Nagy-Kőrös, június 10. 1853.

Barátom Jóska! Köszönet neked és „vidor collegáidnak“, hogy átszellemítétek az én prózai napjaimat. Áldjon meg érte mind a három isten, különösen pedig a Szent-Lélek, ki úgy hiszem, a *spirituálékban* Bacchus helyét pótolja. Igen is! itt vannak ők, az aranyszín nedvvel telt üvegek, teljes épségben, valamennyi. Mint örűltem, egyenkint húzva őket elő szalma börtönükből, mert két kedves emléket költöttek bennem: az érmelléki bakarét s a tiedet, a mi mindenik aranytiszta; s egy reményt, hogy ha majd, examenek után, Tompa Miskával hozzám vetődtök, nem leszünk kénytelen, jó ízű

*) T. i. az erdélyi eredetű tanárok. Talán Szász, Mentovich, Szilágyi Sándor.

barátságunkat, kőrösi gonosz kocsmaborral fanyarítani meg. Az emlékezet készpénz, azt tőlem senki el nem veheti: a remény még csak *váltó,* de úgy hiszem, érvényes. Tompától a napokban kaptam levelet, melyben reményt nyújt, hogy e váltó el van részéről fogadva.

S ha boldog időben is kedves lett volna ajándéktok: mennyivel kedvesebb az épen most, midőn szükségem van a „gondűzőre." A lét, nem lét kérdése épen most lebeg felettünk, mint damoclesi kard. Mikulás ő nagysága kedden érkezett hozzánk, megnézte iskolánkat, gyülésezett velünk, csütörtökön Kecskemétre ment, onnan ma vagy holnap jő vissza, s magával viendi az egyháztanács *kielégítő* (?) válaszát ama pontokra, melyekről közelebbi levelemben emlékeztem. Állandó igazgatót (Directort) választottak (Wargát), életírásunkat kipótoltatták, az iskola helyiségének alaprajzát vették, a tanítandó kézikönyvekről jegyzéket kértek (volt eszünk a kormány által már jóváhagyottakat terjeszteni fel, a hol ilyes létezik) stb. Nagyon igéri ő nagysága a nyilvánosságot, a mi azonban, mint a körülmények mutatkoznak, közűlünk egy párnak feláldozásával fog meg*kaphánđó* (Kertbeni szava) lenni. S valóban ki van mondva, hogy compromittált egyén más hivatalnok lehet, még zsandár és titkos rendőrségi ügyvivő is, de az ifjúság nevelését rábízni épen nem lehet. Sic, sic, barátom! — Azonban sajnos látni, mikép hagy az itteni egyháztanács magukra és sorsukra oly embereket, kiket előbb bálványozott. Hiába, nyilvánosság a főczél, ha egyének esnek útjába, azok elsodortatnak, a nélkül, hogy az illetők, csupa félelemből, csak *kérni* is merészelnének mellettök. Sic transit gloria mundi, vagy helyesebben: így megy a világ sorja.

Érdekes lesz tudnotok, hogy Kőrös után Miskolczot említette ő nagysága, mint a mely legközelebb áll a nyilvánossághoz. Üssétek a vasat, csináljátok ki a tizenkét professort, mert ez, úgy látszik, conditio sine qua non. A mieink Szilágyi Sándort és Losonczi Lászlót választották: miért nem csődültél? Tizenharmadik nem kell, a vallástanár is beszámítható, ha t. i. tanár, s nem valami káplán. Barátod

Arany J.

[218.] Miskolcz, azaz hogy Szentpéter július 16. 1853.

Kedves Jánosom! Két álló hete, hogy magamat a vakáczió kényelmeinek átadva, hol Miskolczon, hol Szentpéteren édes apámnál töltöm az időt. Bajom sem volna, ha meg tudnám állítani gondolatimat, lelkem hullámzását, mint megáll a juh szeme, midőn nem is pillantva bámul a nagy semmire. De engemet hol egy, hol más riogat föl olykor-olykor. Azt hiszem én, hogy találok még egy zúgot valahol, hová a mostani korszellem érintései el nem hatnak. És most elkomorodva kérdezem a bibliával: hová menjek a te színed elől, és a te orczád elől hová fussak? Ha a mennybe megyek, ott vagy; ha a koporsóba vetem ágyamat, ott is jelen vagy stb.

Sejtheted már e sentimentális introductióból, hogy szívem felé kezd közelíteni a méreg, melyet napjainkban a professori díszes hivatal nyújt ily magamforma embernek. Ha csak lehet, most az egyszer félre teszem Szokrates philosophiáját s megmentem legalább a szívemet.

Mikulás ő nagysága bennünket is meglátogatott. Én ismertem őt, midőn még hozzám hasonló *armer Teufel* vala. És ez időből, bár nevetséges fakarddal hadonáztunk, furcsán emlékezhetik énrám ő nagysága. Épen censurák alatt érkezett hozzánk. Izzadtunk rettenetesképen, hogy a kapanyeleket elsüthessük. Természetes, ily körülmények közt, — de különben sem igen — törhetett ki bennünk a lelkesedés a nagyságos vendég ünnepélyes fogadtatására. Oh pedig mily keményített volt az az arcz! mily hódolat-sovár az a pillantás! Szóval egymás előtt tökéletesen megbuktunk. Még a fátum is úgy akarta, hogy megbukjunk. Tanácskozmányt hirdetett, melyben jóravaló fogas és nyakas kálomisták is jelentek meg. Ő nagysága szónokolt. Elmondta miért jött, elmondta hogy neki és a kormánynak óhajtása, sőt akarata Miskolczon felgymnasiumot szervezni, s azt is elmondta, hogy az uralkodó még az 1790. 26. t.-cz.-ben feltartá magának annak idejében a tanügyek rendezését, s most ő felsége nem tesz egyebet, mint e jogot gyakorolja. Nosza rajta Oláh Geczi! nem kellett erre több egy buzgó jeles atyánkfiának, neki vágott több tűzzel, mint eszélylyel s úgy kiforgatta ő nagyságát minden tudományából, hogy csak úgy nyelte az üres kortyot. Ez malum omen volt ránk nézve. Az eredmény az lett, hogy tíz rendes és két pótló tanárt kiállíthatunk; ha megerősítnek jó, ha nem, az is jó; mi többet nem tehetünk sem istennek, sem embernek. Megnézte aztán termeinket, múzeumunkat, könyvtárunkat, meghallgatta censuráinkat és mindennel teljes megelégedést hazudtak ajkai. Kémlelődött inkább, mint őszintén vizsgált. Inkább a nehézségeket kereste, mint azok elhárításának eszközeit. Kétértelműleg szólt mindig, egészen

úgy, mint az eddig hozzánk küldött rendeletek. Sőt elég hiú volt azt emlegetni, hogy mily meglepő ünnepélylyel fogadták őt Kőrösön; dal, vendégség, tisztelgés minden házban, s dühös verseny a kőrösi és kecskeméti városkocsis közt azon szerencséért, hogy ő nagyságát melyik szállítsa. — De halld, mi történt velem, mert ez valóban „mulatsághoz hasonló.“ Már jó eleve kérdé az igazgatót, vajjon csakugyan én is tanár volnék-e itt, mert ő azt csak úgy hallotta. (!?) Azután később mondá, hogy a feladás minden tanintézetből igen gyakori s oh fájdalom (oh, tudom, mily fájdalom) sokszor magok a tanárok vádolják társaikat. E miatt például Kőrösön is csak Szásznak és Jánosinak*) felfüggesztésével történhetik az iskola megerősítése stb. Én pedig — mint már én — hadi törvényszéki ítélet következtében ültem volna meg a Neugebäudot, s ez nagy baj. Bandi legyek, ha tudok arról valamit, de ez jele annak, hogy ő nagysága keresi a vádakat. S itt következik a legjava. Épen a poétákkal adtam censurát. Ő nagysága is jelen volt. A fiúk önműveiket mutatták be s egy fattyú egészen mást csúsztatott a többi közzé, mint a mit nekem kevéssel az előtt mutatott — *egy forradalmi hangú verset.* A hogy ő nagysága ezt megszagolta, kiállíttatta a fiút. Elmondatta vele hangosan. Akkor neki fordult és csinált komédiát, mely olyat szólott, mint egy budai harang. Elsápadt és harsogott. Szidta a rebellis poétát, mint a bokrot, hogy „ez a legegyenesebb út a börtönbe, hogy ezért 24-et vághatnak rá, hogy az iskolát becsukhatják, az ártatlan professorokat (t. i.: engemet) elcsaphatják, et cetera.“ Nagy lett a confusio minden oldalról. Én

*) Úgy ne értsd, mintha őket is tanárok vádolták volna el.

pedig azt mondtam, hogy mosom a kezem, az egésztől. S valamint az előtt nem, úgy azután sem szóltam többé ő nagyságával. Imé láthatod, hogy ha még mindezekhez „egy kis forradalmi inquisitió járúl, az iskolakapu előttem kitárúl.“ De ha kitárúl is, nem tehetek *árul*, az is elkel végre ki elad és árul.

E hosszú szűnidőben szándékoztam mindenfelé, most sehová sem megyek. Legfölebb itt a vidéken kószálok, Tompához meg vissza. Hát te hol és mivel töltöd az időt októberig? Toldi alszik-e vagy ébren van? Csináld, az úr áldjon meg; mert egy tiedféle *önálló* munka többet érne mint száz polémia. Barátod

Józsi.

[219.] Nagy-Kőrös, augusztus 9. 1853.

Barátom és collegám Józsi! Méltán tele veheted panaszszal a szádat, hogy mikor bort nem küldsz, rest vagyok a válaszolásban: de fiam, gondold meg, hogy leveled épen az exameni vajudások közt kapott, akkor tehát csendesen félretettem, azóta pedig elfeledtem, sokak és nagyok lévén az én vacationalis gondjaim. Ugyanis Pesten voltam, barátom, Pesten, mint ezt a Napitudósító „idegen“ rovatában olvashattad, ha a „Magyar király“ vendégeit folytonos figyelemmel szoktad kisérni. Felmentem pedig egy nap, visszajöttem más nap, ennyi volt az én örömem.

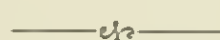
Ugyanazon alkalommal Szász Károly Mikulás úr ő nagyságánál is megfordult, s a mint mondja ő nagysága felőled igen jól nyilatkozott, mint becsűletes, humanus és professornak való emberről: ez legyen válasz köze-

lebbi leveledben olvasható panaszodra. Nem kell a dolgokat mindig a legsötétebb színben állítni elé: türelem, édes öcsém, baráttáncz!

Te még boldog vagy, Miskolczon is minden ember komád, sógorod, pajtásod, Szent Péterod is közel van; de én, én! Szász meg Jánosi elutaztak, a collegatus többi része is vagy szárnyra kelt, vagy nem arra való, hogy az ember elszóródást találjon körében. A *maecenásokat* pedig az ember inkább kerűli, mint keresi. Sehol semmi mulatság. Reményem volt Tompa Miskát s téged is itt látni, hozzátok menni, de Miska nem jöhet, az ő világa nem terjed túl a hamvai határon, neki azontúl már *külföld*, hova *nem szabad* mennie. Internálva van. Hozzá sem mehetünk, mert neje, fia beteg, ő ezer gond közt kínlódik.

Maradok, míg élek, tisztességgel mondva

JÁNOS.

[220.] MISKOLCZ, márczius 30. 1854.

Legdrágalátosabb barátom! Irodalmi históriákról szeretnék veled beszélgetni, de röstelem leírni a mit könnyeden beszélgetni szeretnék. Ez a gépszerű foglalkozás egészen proletáriussá teszi a gondolatot. Más tárgygyal foglalom hát el figyelmedet. Fontos tárgy rám nézve, kivált most, midőn az étel oly méregdrága s az élet oly igen olcsó.

Úgy látszik, a kormány hajlandó a miskolczi gymnasiumot megerősíteni. Legalább ilyesmi van tudtunkra adva egy három árkusnyi leiratban. Elszámlálják ott, miket kivánnak tőlünk s az egyház körülbelűl mindazt

teljesítheti. Bizonyosan úgy járnak el a megerősítés körül nálunk is, mint nálatok. Előleges tájékozásunk végett igen jó lenne, ha azon eljárás körülményeit nekem megírni szíveskednél. Kivált a következőkről óhajtanék felvilágosítást: az algymnasium mennyiben van nálatok különválasztva a felgymnasiumtól? Külön tart-e tanácskozmányt? mily mértékben alkalmaztátok az algymnasiumban a szakrendszert? hány tanár foglalkozik egy osztályban? Jegyzőkönyveitek mikép szerkesztvék, mily nyelven s mi időben külditek fel? Az igazgató közvetlen, kizárólagos összeköttetésben áll-e a tanhatósággal s egyedül annak felelős, vagy nem tesz semmi lényegest az iskolára ügyelő városi vagy egyházi elöljáróság előleges megkérdezése nélkül? mert a leirat a kormánytól függőnek kivánja az igazgatót, de — azt mondja — ez által az egyház patronatusi jogát csorbítani nem kivánja. Az önéletrajzot, melyet tőlünk kivánnak, mikép készítetted? mert én mint *ügyvéd-segéd* húztam ki az egész forradalmi időszakot. Effélc izére nem tettek-e nálatok megjegyzést? Az osztálykönyveket hogy kezelitek? az iskola alaprajzát mikor s miképen vétettétek? mert a leirat azt mondja, hogy a kerületi iskola-kormányzó majd lejő hozzánk, s ha mindent úgy talál a mint kell, s jól ajánl, akkor fognak bennünket megerősítés végett fölterjeszteni.

Ime annyi kérdést zúdítottam elődbe hirtelen, hogy szemed szád eláll bele. Azonban ne ijedj meg tőle. A felelet csak oly rövid lehet, mint a kérdés. Egy-egy forgácsot naponkint, mint a Lucza székin. Általában, ha iskolátoknak a szervezés utáni programmjával, rendezésével stb. könnyű módon megajándékoznál, igen jól cselekednéd. Évdíjatok, úgy hiszem, mai napig sem

haladta meg az 550 frtot. Mit mond erre a felsőbbség? — De ugorjunk ki már e sűrű porból és gőzből! Egészen neki izzadtam benne. Nem elég hogy napról napra valósággal nyelem, hanem még levélbe is azt kell írnom stb. Barátod

L. József.

[221.] Nagy-Kőrös, ápril 22. 1854.

Kedves barátom! Irodalmi historiákról szeretnél velem beszélgetni ... hát miért nem rándultál fel, például most húsvétkor, beszélhettünk volna akármennyit. Egyébiránt én most Pesten voltam — 24 óráig — s nem tudok többet, mint te. Egy pár szegény legény van ott, ki ír novellát, regényt, verset, tárczát, szerkeszti a naptárt, a néplapok és könyvek özönét, igéri a nagy díjt és keresi a magyar írót, lámpával. Denique, megfogytunk, öcsém, és megromoltunk.

Kérdéseidre, mennyire a szűk hely engedi, (talán már későn is) kimerítőleg akarok válaszolni.

1. Azon három árkusos leiratot mi is kaptuk volt. Igyekeztünk neki mindenben megfelelni, kivéve a censurát, mely későbbre van fentartva, de azt is megajánlottuk.

2. Az algymnasium — a felsővel tulajdonkép csak egy, többnyire mindenikben ugyanazon tanárok, hasonló fizetéssel tanítnak; a tanácskozást együtt tartják, nem is nevezzük meg külön az al- és felgymnasiumot: csak 8 osztályú nagy gymnasiumot ismerünk.

3. A szakrendszer az algymnasiumban is teljesen alkalmaztatik; ennélfogva egy osztályban annyi tanár,

a hány tudomány, kivéve ha néhol (mint a latin nyelvből) pótlólag valaki a saját szaka mellé mást is taníthat. Így pl. a mathesis (8 osztályon keresztűl) egy tanárra sok levén, a fennmaradó mennyiséget tanítja a természettan professora, mert neki meg kevesebb órája van 17-nél, mennyit nálunk hetenkint egy tanár ad. A historia egyre sok, pótolja másik, — de minthogy két tanárt meg nem foglal el, mindenik tanít még latint is. Én magyar nyelvet csak a felsőbb osztályokban tanítván, pótlom latin órákkal s így tovább. Szóval, ha valakit főszakmája el nem foglal egészen, pótolja valami mással, a mihez ért; ha pedig főszakmája egynek sok volna, pótolja más, ki ért ahhoz. De a szakrendszer az egész iskolát áthatja, s kiki legtöbbet fő szakmájából tanít, különböző osztályokban.

4. Az értekezlet jegyzőkönyve latin, felküldjük minden hó végén.

5. Az igazgató maga is közlekedik a tanhatósággal, de nevezetesb tárgyakat a választmánynyal közöl, s ilyenkor a választmány, ha jónak látja, maga érintkezik a hatósággal. Az igazgató, a jó egyetértés végett, minden felűlről jött rendeletet közölni szokott időről időre a választmánynyal, sőt a conferentia jegyzőkönyvét is bemutatja neki; szóval a választmány közvetítése csak ott kerültetik ki, hol az, mint lomha testület, a csekélyebb fontosságú tárgyak folyamát, késlekedése által akadályozná.

E dualismus egy kissé furcsa, de nem lehetett másképen kivinni, hogy a kecske is jóllakjék stb. Ha egyszer nyilvánosak lesztek, ne félj, majd útba igazítnak, hogy akarva sem tévedhettek el. Mindent meghagynak, körülírnak, a legrészletesbben, egész az iskolapadig és fogasokig.

6. Önéletrajzomban úgy tettem, mint Tinódi a pocsissel: semmit hozzá nem tettem, belőle el nem vettem. Első ízben elhallgattam azt, a mit nem kérdeztek, t. i. az irodalmi működést; másodízben megvallottam oly nyiltan, hogy megdicsértek érte. Van egy leirat, mely nyiltságra, kisebb hibák elnézése igéretével, szólít fel: én annak eleget tettem. Tanácsolni nem akarok e részben, mert kiki tudja saját körülményeit.

Iskolánknak programmja még nincs, mert a bevett ostoba szokás szerint programm csak az év végén adatik ki. Majd akkor elküldöm. Fizetésünk már két év óta 600 frt; de erre azt mondja Mikulás, hogy kevés; mi pedig *érezzük*, hogy igen kevés, ebben a drága Bécsben. — S ennyi az, mit iskolánk állásáról, kérdéseidre felelhettem. Barátod

A. János.

[222.] Miskolcz, február 21. 1858.

Édes kedves barátom! Beszélik itt némelyek, valami hírlapi pletykázás után, hogy a debreczeniek meg akarnák tőled fosztani Nagy-Kőröst. Azt mondom én erre a Márton-féle német grammatikából, hogy „a sír az Olympus tetején is csak sír!“ kivéve talán, ha az ember kicsi privát kedvteléseit s vonzalmait jobban legyezgeti a professori hivatal egyik helyen, mint a másikon.

Igen óhajtanám tudni vajon a magyar és latin irodalom tanítása mi módon s hány órán történik nálatok a felgymnasiumban s mikép adjátok elő a magyar irálytant a négy felsőbb osztályban? van-e valami fölvett vezérfonal, vagy csak beszélgetés? a latinból mint tör-

ténik fordításoknál a grammatizálás? kivántok-e önálló latin dolgozatokat? Azért kérdezősködöm e két nyelvről, mert egyeben kívül, ennek tanítása épen az én nyakamon van. S megvallom, némely jobb fiúkat kivéve, igen kevés sükert bírok fölmutatni, holott bizony kezem-lábam majd megeszem, úgy kínlódom velük. Egyébiránt van egy nagy hibánk, melyben a sikertelenség okát jó részt kereshetjük: az iskolai fegyelemnek (a capite) s a professorok közti jó egyetértésnek majdnem teljes dissolutiója. Igaz híved

Lévay József.

[223.] Nagy-Kőrös, február 24. 1858.

Édes barátom! En Debreczenből nem kaptam meghívást, de igenis, magán megkeresést, hogy, ha akarom, megválasztanak. Szépen megköszöntem az egész históriát. „Clitellas dummodo portem meas“: mindegy itt, vagy ott. Már itt megszoktam: költözzem ismét, ismeretlen viszonyok, emberek stb. közé? Azt nem teszem. Anyagilag ott sem várna rám jobb sors: szellemileg is mindegy.

Kérdéseidet a mi illeti: a magyar nyelvet tanítom a négy felső osztályban. Az *ötödikben* verstant és irálytant *gyakorolnak*. Semmi §-ok, semmi szabály nem taníttatik. Veszem az olvasókönyvet: egyik órán (két óra egy héten) verset, a másikon prózát olvastatok. A vers olvasáskor figyelmezünk a formára: mérték, rím, vers, alakok mind így gyakoroltatnak be. A mértékes versek begyakorlása tekintetéből egyet-egyet minden (az olvasó könyvben előfordnló) alakból könyvnélkülöznek

is. Így jobban megragad. Fenszóval scandálják az osztály előtt. De hogy szajkó beszédhez ne szokjanak: ugyanazon darabot szavalva is felmondják. — Különben, két hetenkint szaval is 3—4 fiú, általa választott, de nekem előre bemutatott darabot. Szinte két hetenkint írnak otthon. Versre is adok fel tárgyat, buzdítom őket, de nem kényszerítek senkit, hogy verset írjon. Nem akarom bottal verni ki belőlök az isteni lángot. Néhány így is akad, és legalább a formákat ügyesen kezeli. Prózai felolvasáskor eleinte a mondat és körmondatok összefüggését veszem boncakés alá. Ez a *helyesség*. Aztán jő az *ékesség*. Tropusok, figurák, a mint valamelyik előfordúl, figyelem tárgyai lesznek. Ez utóbbi a költői felolvasásnál is történik. — Szóval: metricai és stilisticai fejtegetés, szavalás, házi dolgozatok (a nagyobb rész prózában ír) — ez nálunk az V. osztály köre.

A VI. osztályban három órám lévén, kettőt irodalom történetnek, egyet szavalás, felolvasás, munkavisszaadás — stb.-nek — szentelek. És pedig ez osztályban, előre bocsátva az irodalom történet felosztását, a legújabb kort (1772) kezdjük. Ez könnyebb a gyereknek, mint a *zumtuchel*, vonzóbb is. Magolnivaló könyv, kézirat, itt sincs. Olvasókönyv Lonkai II. — Rossz ugyan, tele pápistasággal, de nincs jobb. Elolvastatván az írók életrajzát: felkérdem, ki mit tartott meg emlékezetben? — Aztán megint felkérdem más órán. Azzal nem törődöm, ha nem tudja, két vagy három évig járt-e valaki iskolába: csak a főbb momentumokra, az irodalmilag is fontosakra szorítkozom. Kivonatot készíttetek az olvasottak és hallottakból magok által. Természetesen, az irodalmi állapotok általános rajzát, mi a könyvben nincs, kiegészítem szóval. Aztán minden

íróból példát olvasunk. A nevezetesb könyveket, ha szerét tehetem, eredetiben is felviszem s megmutatom. Sokat tesz a fiúra az, ha látja formáját, kötését, czímlapját legalább, valamely régibb munkának. Ily módon a VI. osztály keresztűl megy a legújabb koron, — a forradalomig. — Censeálom pedig őket összevissza tett kérdések, majd egyes írók működési körének felkérdése által.

A VII. osztályra marad az ó, közép és új kor. Pár ívnyi rövid extractust adok kezökbe, hogy az összefüggést lássák, s fel tudják mondani. De a súlypont itt is a felolvasásokra esik. Begyakorlom a régi nyelvbe, a *zumtuchel*-től kezdve, a mohácsi vészig. Zrínyiből bőven olvastatok, fejtegetve mindig. Munka, szavalás itt is foly. Hetenkint van három óra. — Kézi könyv lehet Lonkai I., de örömestebb adom kezökbe Toldy Példatárát.

A VIII. osztályban már nem kellene irodalom történet. De tekintve, hogy némelyik oly gymnasiumból lépett ez osztályba, hol a magyar Litteratura historiának nevéről sem hallott, vagy legfölebb Toldy irodalom története első §-ait magolta be s a középkorig sem haladt: hogy az ilyen is tudjon az érettségi vizsgán valamit, a *legújabb* kort ismétlem. De nem annyi olvasással, mint a VI-ban, hanem rövid kivonatban, 3—4 íven összeállítva. Két órám közűl egyik erre fordíttatik — és 3—4 hetenkint szavalásra, stb. — Másik órán széptani elemzés foly. Nem szoros systematicus rendet követek, de a *szép* főbb osztályozását — és a költészeti nemek megkülönböztetését kivánom. Oly alkalmazott aesthetica, mely minden művészetre kiterjed, vagy oly theoretica, mely csupán szemlélődéssel lakik jól, — nem ily korú,

olvasottságú ifjakhoz való. A szókat betanulhatná, de az értelem éhen maradna.

Latin nyelvet én csak az V. osztályban tanítok: hat órán. Egy óra stilgyakorlatok, a többi fordítás. Fordítunk, resolválunk, syntaxisra figyelünk stb. Metamorphosis és Livius. — Stilust írnak *otthon,* két hétben. Ilyen forma eljárás, és 5—6 óra van a többi felső osztályokban, az alsóbbakban 7—8 is. Latin nyelven *fogalmazást* egy osztálytól sem kivánunk, miután az érettségi vizsgán is elég, jól fordítni magyarból latinra.

Látod-e, mily praegnans kérdést tettél nekem? minden egyebet kiszorít a levélből, hát ha még minden indebindéjét leírnám. A főbb vonalak ezek. Természetesen, nekünk nem kell nyilvános vizsgára szajkókat tanítnunk, mert az nálunk nincs, vagy csak pro forma.

Tompa, hosszú hallgatás után, csak mostanában írt nekem. Úgy látszik, nagyon leverte fia halála: egészen neki adta magát a csüggedésnek. Szegény Miska! míg baja nem volt, csinált: most, hogy van, épen nem bírja elviselni. Miért nem csaljátok néha körötökbe?

Az irodalmi patvarról bölcsen hallgatsz. Jól teszed. Nem tudja az a boldogtalan kritika, mennyire *elkésett?* mennyire kinőtt alóla még H..... és T. V..... is? Aztán, ha mi — nemes magyar nemzet — feltaláltuk a fakilincset: bizonyosan fel fogunk találni, minden ünnepeltünk számára, egy-egy új aestheticát. Minek a tragoediába *tragicum?* minek a comoediába *comicum?* minek *egység* a cselekvénybe? minek *jellem* a darabba? nem kell egyéb, csak költészet. S ezek mind nem költészet! Ezt tanítja Sz..... M....

De hagyjuk őket forogniok keserű levökben! — Az én egészségi állapotom a régi. Fáradt, beteg lélek.

Tompa egykedvűségben töltöm napjaimat — s ez még jó, mert a felindulás rosszabbá teszi bajomat. Collégáim megvannak, húzzák a jármot velem együtt. De mi legalább nem czivódunk. Barátod

Arany János.

XIII.

LEVELEZÉS GYULAI PÁLLAL.

1853—1858

[224.] PEST, november 15. 1853.

Kedves barátom! — Petőfi életét 1847 végéig per longum et latum megírtam. Négy nyomtatott ív, egy hónapi törődés műve. A PESTI NAPLÓ biztosított, hogy megveszi. Tegnap azt izente, hogy igen hosszú, hogy Petőfi nem is oly nevezetes egyéniség, stb. Jókaihoz vittem. Ő meg nem meri közleni a censura miatt.*) A regényemmel is alkalmasint így fogok járni. Alkalmasint nem lesz elég irány benne. A Petőfi életét csak azért sajnálom, hogy benne az utolsó szakasz utánzóiról szól, s egy s mást erről már rég el akartam mondani. Egy hónapig ingyen dolgozni, se pénz, se posztó — nem tréfa, hanem azért nem ölöm meg magam, habár rettentő czudar állapottal vagyok.

* Utóbb megjelent az ÚJ MAGYAR MÚZEUM-ban.

A tervezett szemléből csak a jövő év júliusában lesz valami. Akadályok adták elé magok, mikről hosszszas volna beszélnem.

Heckenast új évben lapot ad ki, melyet Pákh és Jókai fognak szerkeszteni.*) Valami néplapféle lesz, még magok sem tudják mi, egy héten egy ív, rettentő olcsó. Félek, bajosan fog belőle valami kisűlni. Téged fel fognak szólítani, hogy minden hónapban írj számára egy költeményt. Kevés költeményt közlendenek s alkalmasint jól megfizetik, a pénzben nem lesz hiány.

A Divatcsarnok-ot Fribeisz veszi át a jövő hóban.

Ime újdonságaim, mikkel kedveskedni akartam neked aranyos szentem! Egyébiránt czudarúl vagyunk. A közönség csak telegráfi tudósításokat fog olvasni — isten tudja még meddig.

Vörösmarty a napokban benn volt. Találkoztam vele Keménynél. Köszönt téged. Épen a Shakspeare fordítása volt szóban, melyhez az öreg hatalmasan hozzá kezdett. Hat darabot akar lefordítani. Hát neked nincs-e kedved? Keményék nagyon számítanak reád.

Eötvös minden esetre akar veled találkozni. Most fedezett föl a magyar irodalomban, mint az egyszeri angol Pestet. Hanem aztán úgy el van ragadtatva, hogy na! Isten veled! Barátod

Gyulai.

---

*) A Vasárnapi Ujság.

[225.] PEST, január 16. 1854.

Kedves barátom! Neheztelsz-e reám, rest vagy-e, nem kaptad-e levelemet? Csak az elsőt ne tedd, a más kettőn nem búsulok.

Még egyszer kérlek, szíveskedjél nálad és Mentovichnál maradt könyveimet beküldeni. Nem enyéim és szorongatnak érte. Tedd meg kedves Jankóm. Ne sajnáld aztán Szilágyinak is megmondani, hogy az Apor kéziratát három nap alatt küldje be, mert nagy szükségem van reá. Tudom ugyan, hogy a MÚZEUM számára valami czikket akar belőle összeütni, de már eddig megírhatta s visszaküldhetné. Én most két rövid beszélykén dolgozom s azért van nagy szükségem reá. Mondd meg, ne buktasson meg, elég ha a censura megbuktatta regényemet.*)

Bizony szomorú körülmények közt vagyok, s kétségbe kellene esnem, hanem nem teszem, azért sem teszem. Igaz, hogy számításaim mindig csalnak, akármibe fogok, semmi sem sikerűl, jelenleg pedig a legnyomorúbb körülmények közt tengek s még az a hév, az a lelkesűlés is, mit egyetlen s örök kincsemnek hittem, kezd elhagyogatni, azonban küzdök a míg lehet, s mikor már nem lehet, azért lesz lehetlen, mert nem fogok.élni.

Beszéljünk okosabb dolgokról.

Az én kedves Juliskámnak azt izenem, hogy bocsásson meg. Lehetetlen volt lemennem s megnéznem azt a híres műkedvelői előadást. Majd tavaszszal vala-

*) Ez egy félig kész regény volt, melynek a Török János PESTI NAPLÓ-jában kellett volna megjelenni, de a sajtó viszonyok megakadályozták. Belőle csak egy töredék jelent meg, a FÖSVÉNY HALÁLA czím alatt, Jókai DÉLIBÁB-jában.

hogy lerándulunk Kemény bácsival valamelyik ünnepre. Addig is jó volna, ha megmondaná apjok vagy anyjoknak, hogy a farsangra hozzák fel vagy egy bálra. Ne fösvénykedjenek, apjokat úgy is gazdagon fizeti Nagy-Kőrös városa, meg a szerkesztő bácsik. Anyjokra is ráférne még a táncz, apjokkal pedig elmulatnánk mi valahogy, csinálnánk neki egy kis jó kedvet s több effélét.

De mind megmondd ezt neki.

Neked többet szeretnék izenni, de mint bukott embernek iszonyú rossz kedvem van.

Elégedjél meg ezekkel:

1. Eötvös köszönt s minthogy hallá, hogy te hun eposzon dolgozol, Kaulbach Hunnenschlacht czímű híres képének aczélmásolatát számodra meghozatja Berlinből — ha el nem feledi.

Ez utolsó négy szót én tettem hozzá.

2. Csengery is köszönt s azon hindu eposzt, mit Szász K. neked adott olvasni s mi az övé, kér, hogy tartsd meg emlékül.

3. Kemény is köszönt s azt izeni, hogy csatázik Toldi Miklós és Toldy Ferenczczel. Megjegyzendő, hogy azon három czikk utolsója, miket rólad ír, balladáidat és lyrai költeményeidet fogják tárgyazni.

4. Gyulai is köszönt, de már nem csak téged, hanem nődet is. Ő szegény regénye romjain méláz, mint egy második Márius, s egy mély elmű fejtegetésén töri fejét e közmondásnak: se pénz, se posztó.

Gy.

[226.] Nagy-Kőrös, január 21. 1854.

Szerelmetes atyámfia! Hogy a te reményed.... akarom mondani: *regényed* buxit, azaz megbukott, végtelenűl sajnálom. Megmondtam, Angyalbandi, ne menj az alföldre! Nincs China? Shiras? Japán? Mexico? Otahaiti? Miért játszatod regényedet Erdélyben és pedig anno...... Ha mégis Decebalust szerepeltetnéd, vagy az akaczirokat, herulokat, scyrrusokat, és több efféle jó keresztény lelkeket. Aztán meg „Vita brevis, ars longa" e pedant mondatot, barátom, fordítsd meg, hogy hosszú életű légy *e földön*, azaz tartsd szem előtt: „*ars brevis*, vita longa," mert ha egy beszélyt hónapokig írsz, felkopik az állad. A jó tanács énrám is rám férne.

Mert hát én is addig csűröm-csavarom, főzöm, koholom a terveket, míg utoljára „gondban elvész a gondolat." Ha azt hiszed, hogy én itt valami órjás előmenetelt teszek akár Toldi-ban, akár a hunnicákban, akár más egyébben: fölötte csalatkozol. Javítgatok biz én öcsém, — de mit? négy osztálybeli tanulónak stilisticai bűneit, hetenként; s ehhez mérve a szerkesztőség csupa boldogság, mert nektek nem kellett a nagyreményű póéták verseit még ki is javítani. Ha aztán egy-két szabad órám akad, leűlök nagy székembe (nb. azt is acquiráltam már) s pipára gyújtván, fumigálom a világot, vagy legfölebb haragszom, hogy nálunk, circiter az Árpád királyok, vagy Lajos — Mátyás alatt még csak olyan epicus sem cseperedett, mint Firdusi. Denique beláttam, hogy korunkban, még nálunk is, az eposz nagyon mondva csinált virág: a költőnek magát is, publicumát is vagy hat századdal hátra kéne vinnie, hacsak hexameterben, flosculusokat nem akar pattogtatni: s az nem oly könnyű dolog. Hol az anyag? a gazdag monda-

kör? a mythologia? Csináljunk! Köszönöm szépen. Ezt csinálni nem lehet, ez csinálódik. Nem tudom, benn van-e az aesthetica szótárában e terminus: „eposzi hitel" de én annyira érzem ennek hatalmát, hogy történeti, vagy mondai alap nélkül nem vagyok képes alakítani; talán nincs inventióm, phantásiám: elég az hozzá, hogy nekem, ha építni akarok, tégla kell és mész. Ezért pihen oly hosszasan Toldi II; Illosvai magamra hagyott, s én egyik légvárat a másik fölé rakom, de egyikkel sem vagyok megelégedve, mert nem bigyeszthetek mottót a szakaszok fölibe, mint pap a textust, mintha mondanám: „higyetek, ne nekem, hanem az *írás*nak; mert meg van írva anno ez s ez, hogy „bika rugaszkodik stb."

De én, szokásom s akaratom ellenére, hosszasan is úntatlak e pedanteriával: beszéljünk örvendetesb tárgyakról. Először is az igéret csak szép szó, értem a Kőrösre kirándulást; egyébiránt óhajtjuk azt az ünnepet, ámbár Juliska kételkedik, hogy Gyulai mozgóvá tehesse magát egy könnyen. Legalább a „valamelyik" szó oly határozatlanúl hangzik; szükség volna azt mielőbb prefixi terminussá változtatni. Majd megírom én, mikor lesz néhány napi szűnidőnk, s úgy intézzük a dolgot, hogy ne legyek kénytelen iskolával foglalkozni az „öröm ünnep" alatt. No de sorra veszem az izeneteket.

1. B. Eötvös figyelmét a legforróbb köszönettel fogadtam — add át üdvözletemet.

2. Nem különben Keménynek is, kinek Divatcsarnoki czikkéből még ugyan csak az első közleményt olvastam, s azt hiszem teljes igaza van T. Ferencz ellenében, legalább én eleve úgy fogtam fel Miklós gazdát, mikép ő eléállítja. Félek, hogy a hátralevő rész miatt pirulnom kell, pirulnom most, midőn Toldi (d. h. az

enyém) nem *új szita* többé s illő volna szép csöndesen a pad alatt hagyni. Mert vádol a lelkiismeret, hogy én is egy voltam azok közűl, kik a magyar költészetet megbuktatták, behozván a nyers, pórias elemet, mely ellen Kazinczy Gábor kikel,*) s mely miatt még Bulcsu Károly is (lásd Költészet Korai) kétségbe esik. Aztán meg, minden új dicséret, a mi Toldim-ra irányoztatik, rám nézve szemrehányást foglal magában; mert még most is ama szép reményeknél vagyok, melyeket 1847-ben táplált felőlem az irodalom; pedig hét év sok idő, s bizony már én is „nel' mezzo camino di nostra vita" ballagok, mint Dante, mikor a „L' inferno" kapui megnyiltak előtte. Azonban — oly író elismerése, oly ember vonzalma, mint Kemény, sokkal becsesb előttem, hogysem azt igazán megérdemleni legforróbban ne óhajtsam.

3. Csengery köszöntését szives üdvözléssel viszonzom, és köszönöm Damajántit. Mondhatom kedves ajándék. Lyrát és eposzt oly bájos vegyületben sohasem élveztem. A *hattyú*, az *ember* választása *istenek* közűl, a hölgy, ki férjének *kocsizörgését* megismeri stb., számtalan szépség. — Ad vocem ajándék: ha Csengeri szíves lenne Macaulay 8-ik füzetét megküldeni, mint igérte, beköttetném.

4. Gyulait is köszöntöm: a Máriust, Carthagó romjain. Légy szíves megmondani neki, hogy jobbítsa meg magát; s írjon gyakran afféle pesti pletykákat. Én itt úgy elmaradtam a világtól, nem tudom, mi történik fővárosában a provinciának: jól esnék, ha néha, azaz, minél gyakrabban, tudósítna, mi történik az irodalmi coulissák mögött. Add át neki ölelésemet, plastice, tűkörből. Pákhot ölelem. Barátod Arany János.

---

*) Lásd alább Pákh Albert levelét.

[227.] Pest, szeptember 6. 1854.

Kedves barátom! — — Szilágyival szerződtem bizonyos „Irodalmi szemlére“ nézve, melyet e hó 15-én kell megkezdenem, s miből havonként harmincz forintot kell kapnom, ha mind én, mind ő megtartjuk a kötelezvényt.

Mit csináljon az ember? A tárczaczikkeket jobban megfizetik, mint a költői művet, aztán kevesebb munkába kerűl. Az én költői törekvéseimet még mind üldözi a sors. Mióta Pesten vagyok, egyetlen költeményt, egyetlen beszélykét nem írhattam nyugalomban, zaklatás nélkül. A kéziratért jövő nyomdainas kopogásának még emléke is borzaszt, s néha munka közben eszembe jutván, hogy aligha készen lehetek a kiszabott időre, megzavarodom s képtelen vagyok dolgozni. Így dolgoznom fáj, s nem dolgoznom sehogy, még inkább fájna. Most is annyi eszme, terv sírját hordom lelkemen s ha elgondolom, hogy egyetlen egy művemre sem lehetek még büszke, az idő telik, mélyen elkeserülök. Félek, hogy évek múlva egészen kiábrándulva, messze vetve minden életczéltól, kitaszítva a családi élet karjaiból, egy elpazarlott élet romjain azt fogom kérdeni: miért éltem?

Ez igen tragiko-pathetikus hang nemde barátom! Hagyd hogy panaszoljak kissé. Pesten az emberek élveznek vagy dolgoznak, elméskednek vagy rágalmaznak, nincs idejök meghallgatni az érzelgést. Oh ez a pesti élet igen szép s én még mind bolondja vagyok, de a színház, az akadémia, az irodalom ügye kétségbeejt. A színház bukás szélén, miben épen annyi része van a kedvezőtlen körülményeknek, mint a journalistikának, az akadémia tétlen s talán *szervezni* fogják

az *új kor* szellemében. És az irodalom? Az írók nagy részéből kihal a szellem s az ifjúság dicsekszik vele, hogy haszontalankodik. Én maradtam-e el a világtól vagy a világ maradt el tőlem? nem tudom, de elég az hozzá én szörnyű elégületlen vagyok. Pákh azt mondja, vénülök, Török pedig, hogy beteg vagyok s menjek orvoshoz. De annyit betegen is látok, de azt vénült szívvel is érzem, hogy az eszes és becsületes emberek tétlenségre vannak kárhoztatva, a csak magyarúl olvasó közönség (s ez a valódi közönség, mely olvas) izlése félre vezettetik, hogy míg egy felől valami pedans és ostoba szellem kezd lábra kapni, addig más felől maholnap divattá lesz a hetyke kufárkodás, a gyerekeskedés, a botrány, az eszeveszettség, a genialiskodás, a megfeledkezés múlt és jövendőről.

De beszéljünk egyébről. A Népkönyvé-be küldött költeményedet*) Csengery és Kemény felettébb köszönik. Eötvös épen nálok volt, midőn oda vittem. Neki is nagyon tetszett, csak egy megjegyzése van reá, miért Csengery neked alkalmasint írni fog. A végsorokat szeretnék kihagyni, nem aesthetikai szempontból, hanem másból. Ők úgy vélekednek, hogy a Népkönyv közönsége azt fogja mondani a végére: mért dicséred az új törvénykezést. Költeményed ugyan nem ide üt ki, de a leplezettebb humort kevesen értik. Egyébiránt hagyd úgy, mint van, ha inkább szereted: egészen tetszésedtől függ. Csengery még a negyedik füzetben kiadná, ha az ötödikre is remélhetne tőled. De minthogy reménye vékony, az ötödikre hagyja, mert a negyedikben Vörösmarty és Petőfitől adhat.

---

*) A fülemile.

Vörösmarty két költeményt küldött. Egyik, mely a negyedik füzetben fog megjelenni keveset ér, a másik, mely bordal*) s az öregnek egész elkeseredett kedélyét fölleplezi, nagyon szép, különösen eleje genialis, de fájdalom oly alakban, mint írva van, aligha megjelenhet s kérdés az öreg fog-e változtatni rajta? Szegény öreg, csak azt tudja írni, mi szívén fekszik, ő sem tartozik a legújabb kor költői közé.

Gyakran gondolkozunk arról, hogy ideje volna egy irodalmi közlönyt alapítanunk, mely köré gyülekeznének talán a jobbak. De mindazok közt, kik ezt akarják s támogatnák, egyedül én vagyok, ki engedélyt nyerhetne, én, ki semmiféle szerkesztést nem merek elvállalni, én, ki egyéb foglalkozással, mint a mire kedvem van, már is megöltem költői tehetségemnek jobb részét. E szűnidő alatt kissé szabályozás alá vettem magamat s mindennap hat órát dolgozom folytonosan. A jövő évben csak délután fogok tanítási órát vállalni s így remélem talán menni fogok annyira lassan-lassan tanulmányaim és dolgozataimmal s kedélyemmel, hogy szerkesztést vállalhassak. Fogod-e munkásságodat igérni? Tudja isten, én kevés illusiót táplálok magam felől, nem sokat irodalmunkról, de most több kedvem van mint valaha, tevékeny és munkás lenni. Az elegiai hangulatból merítek erőt s valami oly érzés melegít, mint a hajdani héber költőket.

A Budapesti Hirlap-ban nevem alatt a jövő hó 15-én némi irodalmi táborozást kezdek s újévig folytatni fogom, minden hóban három czikkben. Törökkel összevesztem. Nem állhatom ki sem zsarnokságát, sem immo-

*) A vén czigány.

ralitását. Megyek egy más immorális szerkesztőhöz, ki kevésbbé zsarnok s megenged olyakat elmondanom, mit máshol lehetetlen. Ez a mi irodalmi viszonyaink humoros egyenruhája, mit mindnyájunknak viselnünk kell. A jövő hónapban ott szólani fogok a Tompa költeményeiről is, melyekről kissé más véleményben vagyok, mint itt létedkor voltam. Szégyen, hogy csak Császár szólott róla. Hallottam, hogy te is szándékoztál róla írni. Ha írtál, küldd hozzám, Szilágyi kiadja, s megfizeti és nevedet sem lesz szükséges kitenned. Ha nem akarsz írni, írd meg nekem legalább eszméidet róla, bizonyosan jobbak lesznek, mint az enyéim s használhatnám.

Tisza Domokos ezerszer köszönt. Holnap fog indulni Olaszországba. Bár egészségesen térne vissza. A jövő nemzedék egyik legderekabb ifja halna el benne, kit megsiratnánk. Lévay is köszönt. Nem rég írt nekem levelet s Tompával együtt haragszik, hogy nem látogattad meg. Te is haragszol úgy-e reám, hogy igéretem ellenére mind eddig nem látogattalak meg. Szegény ember ne igérjen semmit, csak azt, mit meg kell tennie, hogy élhessen. Azonban, ha lesz költségem, e hónap vége felé Keménynyel együtt meglátogatlak. Eötvös, ki nem rég Vörösmartynál járt, hogy verset csikarjon ki tőle, hozzád is el akart menni — költeményért. Szerencséd, hogy küldöttél. Hanem azért meglehet, hogy mikor békési jószágába útazik, így is rád ront. Mód nélkül tisztel téged s nagy ragaszkodással van a Népkönyv ügyéhez. A jövő három füzetet ő látta el beszélylyel.

Hallottál-e valamit a Magyar Mythologiá-ról *). Én láttam, de nem olvastam. Kik olvasták, azt mond-

*) Ipolyi Arnold műve.

ják róla, hogy teméntelen adat van benne, roppant szorgalom gyümölcse. Úgy hiszem eposzod dolgozásánál te is használhatnád. A könyv drága, 8 p. forint. Én talán szerezhetnék néked egyet olvasás végett. Szerezzek-e?
Az ég áldjon! Válaszolj — ha lehet. Barátod

Gyulai.

[228.] Nagy-Kőrös, szeptember 25. 1854.

Kicsi Palim! Sokszor elővettem már leveledet, hogy válaszoljak reá: de mindannyiszor elijedtem, összehasonlítván a te dicséretes türelmedet az én borzasztó restségemmel, s leveled hosszúsága, mely hasonlót igényel, oly erénykép tűnt föl előttem, mely nekem elérhetetlen magasban áll. Ezt nem gáncsul irányodban, ki minél hosszabban írsz, annál derekabb legény vagy: de mentségéűl saját gyönge voltomnak.

Panasz és panasz: ezzel teljes iratod, a min épen nem csodálkozom. Mert „ha széttekintünk e világon" (mint tanítványaim a conditionata periodust kezdeni szokták) bizony nem sok örömet fogunk látni. S én, bár más helyzetben, tudom érezni bajodat. Én is panaszolhatnék sokat, igen sokat: de minek! Oh, a hanyatlás, ilyen korban, mint még az enyém, iszonyú.

Tompa haragszik, mert bíztattam és el nem mentem hozzá. Nem tehetek róla. Oly szűken voltam e három hóban, hogy családom megfogyatkozása nélkül azt a, különben csekély, útiköltséget sem szakíthattam el. Aztán meg, én érzem a telet: össze kell vonnom vitorláimat. Ő mind ezt nem tudja felfogni: ő saját alanyi helyzetéből ítél.

Nem sokba múlt, hogy itt nem hagyám Kőröst. Hazámba híttak; ott jó fizetéssel az eddigi rectorságot, tanárság czíme alatt, állandósították; de persze sokfélét, csaknem az egész algymnasiumot, magamnak kellett volna tanítnom; s ily rendezetlen állapotban kontárkodni — bár sokkal jobb fizetésért, mint itt van — nem vala kedvem s nem fogadtam el.

A Magyar Mythologiát, drágasága daczára, meghozattam. Igen érdekes, jó könyv; sok hasznát lehetne venni, ha volna kinek. Pár év óta várok rá, s most, midőn itt van, mi haszna? Az egész vacátión át egy betűt sem dolgoztam; de petrificálva vagyok merevűl.

A Nép Könyvé-be küldött rigmust illetőleg nem vagyok veletek egy értelemben. Lehet, csalatkozom, de én azt hiszem, hogy arra azt mondja a paraszt: „igen bíz a fene!“ s átérzi az iróniát; — egyszerűen elhagyni a zársorokat, azt hiszem, nem eshetnék az egész csonkulása nélkül. Akkor valami mást kellene költeni végűl: de a kézirat nincs meg nálam párban, s így nem csinálhattam neki más farkat. Egyébiránt, nem sokat gondolok vele. Csengery levelét maig sem kaptam; meglehet, az is úgy járt, mint a tied. Ölel barátod

Arany János.

[229.] Kőrös, 1857. deczember 1.

Kedves kicsim! Vettem a te desperátus leveledet, melyben szerkesztői nyavalyádról értesítsz: s ihol megy a kivánt vers. Másnak nem volna, de neked, Palim, neked csak van, és annak, ki oly szörnyűen szenved. A tartalom ugyan a saisonhoz nem igen illik, de hiszen

tavasz fog akkor lenni, mikor ezt olvassák. Nehogy azonban rám uszítsd a szerkesztőket, mert több igazán nincs: s ki találna ütni ellenem a szellemi *csőd*.

Igen szívesen látlak ben*ned*et, respective benneteket, János napján úgy, mint egyébkor. János nap ugyan nálam nem szokott dáridóval ünnepeltetni, de azért jó, ha a karácsonyi szünet alatt jöttök, mert legalább mindig együtt lehetünk. Majd meglátom, az igéret nem marad-e pesti igéret.

Komádasszony jól van; köszönt téged, s Csengeryéket s b. Keményt is. Szilágyi és Szabó helyt fognak állni.

Nekem pedig kéziratom még *nincs* a Szemlébe. Oly nagy respectussal vagyok iránta, hogy csupa respectusból mit sem tudok csinálni. Versem nincs: ha volna, azzal inkább ki merném rukkolni. Prózám pedig: hah az én prózám! Minden periodus hat ökör erejével születik meg, s úgy nyikorog, mint az oláh kerék. Kezdtem írni valamit a cseh költeményekről, a kraludworszki kéziratról. Azaz hogy erről még semmit sem írtam, de egy nagy előbeszédet kerítettem, „a magyar naiv eposzról." Láttam aztán, hogy az ajtó nagyobb, mint a ház, abbahagytam. Ha dolgozhatnám rendesen, még is ütnék össze valamit, de én bajom miatt, csak ritkán vagyok oly állapotban: délután vagy este, mikor ráérnék, soha. Barátod

Arany János.

[230.] Kolozsvár, november 28. 1858.

Kedves barátom! Ne csodálkozzál, hogy oly rég óta nem írtam neked. Ha az ember sok hányódás után egy kis tűzhelyre tesz szert, ha kifáradva hiú küzdelmeiben, elvonúl a világtól, ha annyi csalódása után legalább egy betelik: élvezni kivánja nyugalmát, szabadságát, boldogságát s könnyen elhanyagolja még legjobb barátait is. Ne sajnáld tőlem e három hónapot, tíz súlyos év kárpótlása ez s ki tudja, hány szomorú nappal kell még visszafizetnem.

A mint Szilágyi leveléből értem, te még egyébért is neheztelsz reám. Úgy vagy meggyőződve, hogy angol Shakspeare-edet elvesztettem. Igaz, több könyvedet hoztam be Pestre egyszer-másszor köttetés végett, az is igaz, hogy az utolsó szállítmányt nem vittem vissza, hanem egy részét — Planche és Firdusi — Csengerynél hagytam, a másikat — egy ind eposz — Béczynél, azonban angol Shakspeare-edre sehogy sem emlékszem. Könnyen megeshetik, hogy én tévedek, mert azon időben sok minden vette igénybe figyelmemet. Ezért kedves Jánosom, hozass Pfeiffer útján egy az elveszetthez hasonló kiadású Shakspearet; az árjegyzéket február végén, midőn Pesten leszek, s téged is meglátogatlak, hiba nélkül kifizetem.

Így valahogy kibékülve, bátrabban merészlek egy kérést intézni hozzád. Itt Kolozsvártt eddig Szvorényi szerint tanították az ékes szólást és költészetet. Hirtelenében nekem is ezt kellett fölvennem. Eléggé bánom. Azonban ez évben már el nem vethetem, kurtítom, bővítem, szóval pótlom a hogy lehet. Hanem a jövő évben csakugyan elvetem s kéziratot adok ki. Úgy

tudom, te már évek óta saját kéziratod szerint tanítsz. Ha kéziratodat számomra használat végett leiratnád, nagy jót tennél vélem. Kérlek hát, barátom, irasd le kéziratodat február végére, midőn látogatásom alkalmával könnyen átvehetném s a leiratás árát is kifizethetem. Barátod

GYULAI.

[231.] NAGY-KŐRÖS, deczember 22. 1858.

Kedves Palim! Óhajtva várt becses soraidra már rég kellett volna válaszolnom, de nem igen érvén rá, a szűnidőre halasztottam, és most, curis expeditus, annál kényelmesben kiesevegbetem magamat. Mért is mentél oly messze, hogy már le sem jöhetsz karácsonra, mint tavaly s azelőtt!

Hogy én terád haragunnám, édes Palim, abból semmi sincs, noha rettenetes nagy okom volna rá, nem azért, hogy Shakspearet elvesztetted, az már úgy is megkerült, hanem azért, mert egy fontos igéreted maradt teljesítetlen. Vagy nem jut eszedbe, midőn, utolsó *(utolsó?)* ittléted alkalmával megigérted, hogy mielőtt Erdélybe mennél, meglátogatsz, sőt a te édes, kedves, szép, új aráddal erre fogod venni útad?

„Vártunk, nagyon vártunk, azt nem mondhatjátok,
Várásunk bérét hát mért meg nem adtátok?"

Tanúm rá Szilágyi Sándor, ki maga is három kocsival ment értetek azon estve, melyre kirándulástok hiresztelve volt. De felsültünk biz ott szépen, mint rendesen szokott az ember, ha nagyon szép reményei vannak.

„Nem is sajnálom én tőled, édes barátom, azt a boldogan eltöltött három hónapot“ sőt lelkemből óhajtom, hogy egész életed azon három hó folytatása legyen! De ezt úgy ne értsd valamikép, hogy oly hanyag levéliró — s általában *iró* — maradj; mert a mi az elsőt illeti, már a szabályszerű hat hét után is megvártam volna egy levelet, egy kis irodalmi koczódás sem ártana megint, annak epéje után még egyszer oly édes lenne a házi boldogság. Különben, ha soká hallgatsz, majd azt gondolja a világ, hogy belőled nem *elv*, hanem az élet keserűsége szólott, s most, miután zöld ágra vergődtél, az egész mendikás irodalommal elégedett vagy. Azért csak hegyezd a tollat, jó fiú; halhatatlan sógorod a mézes hetek alatt írta legszebb s legtöbb költeményeit. — Szegény Sándor! (azaz mi vagyunk szegények, kik őt nélkülözzük) — emlékszem, midőn 47-ben nagy kötetje megjelent, bár pályázni büszke, s valamely tagságot elfogadni elve ellen volt; de azt mégis önérzettel mondotta előttem: no, most már remélem, *jövő* évben enyim lesz az akadémiai nagy jutalom! A jövő év kissé messze haladt, s ő nem érte annak örömét, de a jutalom, *ugyanazon* jutalom, melyre számított, mégis *övé* lett. *) Az akadémia csak kötelességét teljesíté: de hogy megtette, a nemzet rokonszenvével találkozik érte, s visszasugárzik rá is a népszerűség, melylyel Petőfi neve bír.

Ha már az akadémiánál vagyunk: én még nem határoztam el magamat. Ha egykori erőm teljes birtokában volnék, azt mondanám: jó, ha múltaddal nem érdemled, igyekezzél jövőre tenni, még belenőhetsz; vedd ne jutalmúl, hanem buzdításúl. De így? . . . .

*) T. i. 1858-ban.

minek a rohadt tagok számát szaporítani? — Így áll e kérdés nálam, *alanyilag.* De megint, ha tárgyilag veszem, mennyi ostoba gyanúsításnak adnék *fület?* (aurem praebere). Egyik azt mondaná: demonstratió akar lenni a kormány, az akadémia ellen; zseni pöffeszkedés, Béranger vagy Petőfi-majmolás, kik semmi tagságról nem akartak tudni; a fentczímzett ifjú irodalomnak ezzel is egy argumentuma lenne despiciálni és szidni az akadémiát, gúnyolni a tudósokat. stb. Mind e gondolatok pro et contra keringnek és harczolnak az én szegény agyamban, s még eddig nem tudtam megállapodni.

A Shakspeare-fordításba csakugyan engem is bevontak. Sokat tőlem hiába várnak, de megkisértem, egyet vagy kettőt, ha lehet, lefordítni. Most a Nyáréji álmot nézegetem, de veszett nehéz munka. Majd fele rímelt jambus, nem is számítva a rövid dalokat, melyek még foglyosabbak. Azért sürgettem oly igen a könyvet, mert Kőrösön egy betű Shakspearet sem kapni angolúl. Elmondom, hogy kerűlt meg, mert épűletes história, s ha kedves nőd netalán kétkednék házasságelőtti érzelmeidről: ezt, mint szerelmed legteljesb bizonyítványát hozhatod fel. Gámán úr, ki nálad tudakolta, azt írá Szilágyinak, hogy te mennyre-földre tagadod, hogy az én Shakspearemet elvitted, vagy valaha csak láttad volna is. Boldog isten! kiálték fel, mily boldognak kell lenni a nőnek, kit ez a fiú szeret, mert annál jobban soha senkit sem szerettek. Ime! a múlt karácsonykor itt van Gyulai nálam, meglátja a brochure-öket, mondja, mért nem köttetem be, ő beviszi Pestre, beködteti, rövid időn vissza is hozza. Én átadom neki mind a hét kötetet, előttem beteszi a táskába, elviszi, és most még

rám fogja, hogy nekem ment el az eszem. Mit tegyek? Igen, jut eszembe, hogy sok izbeli sürgetésem alkalmával egyszer olyan formát is ejtett ki, hogy a könyvet Bérczinek adta olvasni. Bérczinek? hisz az régi angol, a mellett gazdag ember, csak van egy Shakspeareje: minek vitte volna az el olvasni? — De mégis megpróbálom, írok neki. S írtam. Hát, lelkemadta, Bérczi válaszol: hogy soraim vételével sohsem tudta elgondolni miféle Shakspearet keresek én rajta, s minek vitte volna ő azt el tőled, mikor neki háromféle kiadás is van; hogy továbbá, kedvem töltendő, már azon ponton volt, miszerint a magáéból egyet Pfeifernél számomra bepakoltasson, midőn az utóbb nevezett úri ember csak kirukkol vele: ő nem tudja, hol jár nála egy idegen Shakspeare-példány, hihetően, még Gyulai vitte oda, mikor vele lakott, s azóta ott fetreng. És úgy volt. Pfeifer beköttette, hazaküldte, s ím az én példányom az, testestűl-lelkestűl (mert Shakspearenak lelke is van, hé!) ugyanazon aczélmetszetekkel megspékelve, melyeket én egy német fordításból csirizeltem volt belé. Tehát megvan Shakspeare (meg is lesz, azt hiszem, még vagy 90000 esztendeig); s ezt nem szemrehányásкép beszéltem így el, hanem azért, hogy kitessék, mily átható szerelem az, mely az embert ily feledékenynyé teszi.

Pestről mit sem tudok, kivéve a mi lapokban olvasható. Csengery (és Toldi) írt a 15-ki gyűlés napján, de csak három sort: rólad annyit, hogy te is be vagy választva.

Ékesszólás- és költészettanra nekem kéziratom nincs; könyvet sem használok. Semminemű stilisticai szabályokat nem tanúltatok, hanem részint olvasó könyvből

részint másból is olvastatva, ilyenkor mondom meg, a mi eléjön, tropust, figurát stb. Az Entwurf szerint nem is kell azon dolgokat theoretice tanítani, hanem gyakorlatilag, olvastatás közben. Az irodalom történetet kéziratból tanítom, de mivel az nem egyéb, mint Toldi igen rövid extractusa, nincs miért elküldenem.

Így hát nem a kéziratért, édes Palim, hanem csak úgy barátságból — (mint a kecskeméti ember vágta földhöz a francziát) elvárlak — de nagyon ám! — februárban. Remélem, nem jösz magad, s így alkalmunk lesz szeretett kedves nőddel a régi ismeretséget (mire ő nehezen emlékszik), megújítni s a legőszintébb barátsággá keresztelni: addig is fogadjátok hév ölelésünket!

Igaz barátod

Arany János.

XIV.

LEVELEZÉS TOLDY FERENCZCZEL.

1853—1860.

[232.]

Tekintetes úr! Hat éve elmúlt már, hogy Toldi czímű népies beszélyem a Kisfaludy-társaság által koszorúzott pályaművek közt megjelent. A napokban felhívást kaptam Heckenast könyvárus úr részéről, nem lennék-e hajlandó egy új — s a nép közt jobban elterjesztendő kiadás iránt vele egyességre lépni. Természetesen örömmel vettem az ajánlatot, mind a magam, mind a köz érdekében; s miután a Kisfaludy-társaság alapszabályai közt mit sem találék, a mi e lépést akadályozhatná: a szerződést Heckenast úrral meg is kötöttem. Most azonban kapom az említett könyvárus levelét, s mellékelve Eggenberger úr protestatióját, miszerint e könyvet kiadni jogom nincs, mert nála még valami 150 példány eladatlan. Isten mentsen, hogy a különben is tönkrejutott társaságnak kárt igyekezzem okozni: de

szeretném tudni, ha vajon írói jogom a kérdéses műhöz örökre elenyészett-e, vagy csak bizonyos, — és mennyi — időre? minthogy, a mint érintém, az alapszabályokban semmi nem foglaltatik, egyéb, csak „hogy a koszorúzott és dícséretes művek megjelenését a társaság eszközli s azokból a szerzők húsz példányt nyernek.“ E tárgyban felvilágosítás végett bátorkodtam a Tekintetes úrhoz, mint ama társaság Igazgatójához fordulni, következő kérdésekkel:

1. Mennyi időre terjed ki a Kisfaludy-társaság tulajdonosi joga az általa jutalmazott művekre; s ennek folytán

2. Mennyi időre *adta* és *adhatta* át Eggenbergernek Toldit?

3. Specialis kötelezvény szerint történt-e az eladás? Szóval mennyiben van joga Eggenbergernek az új kiadás ellen, *hat év után*, tiltakozni?

Ki becses válaszát a Tekintetes úrnak minél elébb elvárva, kérdéseimért pedig bocsánatot kérve, teljes tisztelettel maradtam

A Tekintetes úrnak Nagy-Kőrös augusztus 4. 1853. alázatos szolgája

Arany János.

[233.] Pest, augusztus 9. 1853.

Tekintetes úr, tisztelt barátom! Augusztus 4. költ és 7. vett levelére van szerencsém válaszolni:

1. A Kisfaludy-társaság tulajdonosi joga az általa kiadott művekre nézve csak *egy kiadásra* terjed ki: mert több az íróktól kikötve nincs; ehez képest:

2. Eggenbergernek is csak ezt az egy kiadást adta el, mely mihelyt elkölt, a szerző tulajdonjoga feléled; s így 3. a mely perczben az utolsó példányok elköltek, őt a mű azontúl többé nem illeti.

Beszéltem vele is. Mintegy 115—120 péld. van úgymond nála, s ha a maga részéről elősegítheti kegyed ügyét, szívesen teszi azzal, hogy példányát 36 krjával átengedi. Ez tehát 60—70 frt volna. S vajon nem lehetne-e e 120 példányon ily leszállított áron kéz alatt túladni? nem vállalna-e el tizenkét barátja mindenik tíz-tíz példányt eladás végett? Sőt Eggenberger nem is kivánná rögtön a pénzt. Ezt tanácsképen vagyok bátor megírni. Azzal aztán be volna fejezve az ügy. Ha az 1848-ki változások nem jönnek közbe, mik rögtön minden könyvkeletnek véget vetettek: úgy, hiszem, rég második kiadást adhatott volna Kegyed. A köz szerencsétlenség a köz élet minden legapróbb szálacskáiba behatott!

Sováran nézek Toldi második része befejezésének elibe. Ne legyen kegyed édes barátom, mostoha e gyönyörű gyermeke iránt. Az megérdemli osztatlan gondjait, míg szárnyra kelhet.

Tisztelettel szolgál kegyednek kész szolgája....

Toldy F.

[234.]

Tisztelt Tanár úr! Örömmel olvastam kegyed jeles értekezését a nagy-kőrösi főgymnasium idei Tudósítványában, mely a magyar nemzeti versidomról szól; sajnálva egyszersmind, hogy az oly közlönyben jelenvén meg, mely leginkább csak a tanári személyzet kezein fordul meg, az óhajtott hatást azon mértékben, mely-

ben a munka megérdemelné, nem teheti meg. Nagy köszönettel venném, ha kegyed megengedné, hogy azt az Új Magyar Múzeum IX. füzetében újra kiadhassam —, azon esetben t. i., ha más által meg nem előztetném. Méltóztassék, igen tisztelt Tanár úr, engem ez iránt szívesen értesíteni; különben pedig meggyőződve lenni azon igaz tiszteletről, melylyel állandóan vagyok kegyednek, Pest, augusztus 8. 1856, alázatos szolgája

Toldy Ferencz.

[235.] Pest, augusztus 7. 1857.

Tisztelt professor úr, kedves barátom! A múlt napokban készitettem el kézi könyvemnek kegyedet illető czikkét, azon levele nyomán, melyet Gyulai úrhoz intézett.*) Engedje meg, hogy néhány chronologiai kérdéssel alkalmatlankodjam. Ha kegyed szíves lesz a forduló póstával bármi röviden felelni, még használhatom a correcturában:

Mely évben *kezdett* kegyed Szalontán iskolába járni?

Mely évben végezte *ottani* iskolai pályáját?

Mely évben ment *először* Debreczenbe?

Mely évben tanított Kis-Új-Szálláson?

Mely évben tért innen vissza Debreczenbe?

Mondatik: „őszig a gradus elejére vergődtem.“ Mely *év* őszén? S mi tulajdonkép az a grádus eleje?

Micsoda „Vasárnapi Újság“ az, mely kegyedet segédszerkesztőjének, vagy szerkesztő társának nevezte?

Emlékezem egy ily lapra, mintha Atádi lett volna a szerkesztő; de czíme más lett volna. Megszereztem

*) Lásd Arany Önéletrajzát, az I. kötetben.

a maga idejében az egyetemi könyvtár számára, de 1849. őszszel elszedtek tőlünk minden 1849-ki lapokat.

E szárazságok után, de melyek rám nézve e perczben és czélomhoz képest fontosak, s így a választ könyörögve kérem — hadd mondjam meg kegyednek, hogy ezen, Gyulai úrhoz intézett biographiai levelének olvasása engem valóban megilletett; s ha kegyed azon órában nálam volt volna, a legmelegebb szeretettel szorítottam volna meg kezét, de szorítom szellemileg most is, és mindenkor, a távolból. Veszteségnek tartom magamra nézve, hogy bár ezen, a legszeretetreméltóbb kedélyt előttem felleplezett levél már esztendő óta van nálam, azt ad acta téve, csak most olvastam el. Minden fonala a szeretetnek, mely valakihez köt — ha ez nem viszonoztatnék is — s habár a távolba hat is, gazdagabbá tesz bennünket és sokszorozza azon örömeket, melyek e földi lét egyedüli szépét teszik.

Gyötrő rám nézve, hogy kegyed részére kézi könyvem tere aránytalanúl szűk. Maximuma e kötetnek 24 ívre volt téve, s kegyed a 26ra jutott Petőfi nagy részével és Tompával!

Mióta Kőrösről eljöttem, igen sokszor akartam szabadságot venni magamnak, hivatkozva nagy becsű barátságos igéretére, egy darabka Ariostót kérni. De tartóztatott az, hogy nem tudnám barátságos áldozatát viszonozni. Azonban e tartózkodás nem járt megnyugvással. — Említem; de ha kegyedre nézve teherrel járna, adja szélnek kérésemet; de legyen meggyőződve a legszívesb tiszteletről, melylyel kegyed iránt viseltetik őszinte szíves szolgája

Toldy Ferencz.

[336.] NAGY-KŐRÖS, augusztus 11. 1857.

Tekintetes úr! Meleg szívességgel s engem túlbecsülő jóindulattal írott becses soraira csak röviden válaszolhatok, mert épen indulóban vagyok Szalontára, hol az egész szűnidőt tölteni szándékom.

A Gyulaihoz küldött életrajzi adatokban, emlékszem, van (nem a valónak elferdítése), hanem némi hézag, hiány: némely pontokat szándékosan hagytam homályban. Miért ez? Az én életpályám noha bűntől, ártalomtól ment, egy pár oly gyengeséget tűntet fel, a mit nem szeretnék, hogy már éltemben olvassák. A KÉZIKÖNYV nagy részben ifjak kezébe jut, oly ifjak kezébe, kik tán épen vezetésem alatt lesznek: egy minden részletben hű és pontos életrajz kézen forgása kedvetlenűl hatna rám mostani állásomban. A tanulói pálya, mit oly töredékesen futottam s az erre következett kóborlás szégyenítőleg hatna rám ifjú emberekkel szemben, kik meg nem foghatnák, hogyan lehet ily előzmények után tanszékben ülni. Azért e részletek mellőzését — az általánosságot óhajtanám: azt azonban meg lehetne érinteni, hogy iskoláimat Szalontán 1823 tavaszán kezdettem s Debreczenben 1836 tavaszán hagytam el. Ez idő alatt folytonosan tanultam, kivéve 1834 tavaszától 1835 tavaszáig, midőn Kisújszálláson laktam. Azon év (1835) ősze említtetik az életrajzban; a gradus eleje = osztály eleje, a jobb tanulók közé (általános osztályzatom 6-dik lett a jelesek közt). A VASÁRNAPI UJSÁG tollhiba a Vas Gereben szerkesztette NÉPBARÁTJA helyett.

Ime, a kérdések nagyobb részét megfejtettem, csak egy pont maradt homályban: kérem, hadd maradjon még most. Nem akarnám, hogy korlátolt emberek deb-

reczeni pályám hosszát bírálgassák, s *az* után ítéljenek meg. Ennyi az egész, s nem akarnám, hogy a kalandos négy hó, midőn iskolámat félbeszakítottam, közajkon forogjon még most. Gyöngeség, de engem teljes életemben ilyen gyöngeségek kínoztak. Tudom, hogy mások helyzetemben az efféle kiugrásokat *geniestreich* gyanánt árulnák, de engem (hogy szójátékkal fejezzem ki) nagyon genieroznak. Ha nem leszek — akkor .....

Hogy kegyed érdektelen jegyzéseimet érdekkel és részvéttel elolvasta, ebből jó szívét ismerem meg. Az is lehet, hogy van, úgy élet-, mint irodalmi pályámban valami humoros. Töredék az is, ez is .... „Bevégzetlen élet, bevégzetlen munka“ — olvastam kegyed előtt egy töredékben. Romok, romok!

Ariostoban mit sem csináltam azóta. A meglevő rész cselekvénye nem elég érdekes arra, hogy közöltessék. Egy gömbölyű epizódot kellene kiválasztanom, de az nehéz, annyira egymásba vannak szőve a cselekvények.

Fogadja kegyed mindenkori tiszteletem és őszinte ragaszkodásom nyilvánítását! Alázatos szolgája

Arany János m. k.

Arany utóirata: E sorokat megsemmisítni kérem!

Toldy jegyzete: Nem teszem, de nem fogja látni senki, míg élek.

[237.] PEST, augusztus 12. 1857.

Tisztelt professor úr, kedves barátom! E perczben veszem szíves becses levelét, s hogy — tőlem igen hanyag levélírótól — válasz nélkül ne maradjon, rögtön felelek.

Mindenek előtt megnyugtatására: tiszteltem akaratát, melyet a Gyulaihoz írt levélben is ki tetszett fejezni, s ép úgy, majdnem azon szavakkal, síklottam el a tudva levő időszakocska felett, mint ön formulázta. Az utózmányok ez előzményt teljesen commentálják ugyan, s nem lesz értelmes ember, ki érdekkel ne látná e szálacskákat is a kegyed költői élte szövedékében: azonban a kegyed aggodalmát respectálni kell az életírónak, ki kegyedtől kapja adatait, s kit kegyed nem egyedül érdekel, hanem kinek szeretetére is igényt tarthat.

Az adott felvilágosításokért köszönetet mondok. Correctura alkalmával még használhatom.

Hogy Szalontán kivánja a szűnidőt tölteni, üdvös gondolat. Költői fejlődése fészkében, sőt azon helyen, hol Toldi szülemlett meg, nem lehet hogy lelke ismét költőileg ne hangúljon. Bár kegyed elvitte volna magával úgy nevezett *töredékeit,* ott egy is más is kinőhette volna magát a torso-ságból, kivált a DALIÁS IDŐK mik nem fekhetnének inkább szívemen, ha ennen lelkem conceptiói volnának. Kedves barátom, a költészetet is végre mesterségkép kell űzni; az ifjút meg*lepi* a lelkesedés, a férfiúnál az akarat idézi elő. *Akarja* kegyed s meglesz. Hiszen nem csak magának tartozik azzal, hogy e trilogia elkészüljön, hanem édes mindnyájunknak. Ha csekély véleményemnek lehetne némi súlya kegyed előtt, azon körülmény nem gátolná egy perczig sem a folytatásban, hogy a monda annyira hézagos! A köl-

tőnek joga van a monda szellemében betölteni e hézagokat a magáéból; csak itt-ott fonja át amannak egy-egy szálacskájával: szívesen elhiszszük neki, hogy a hagyományból merítette, mit magából.

Ariostót nem sürgetem. De az, ami van, előttem nem tartalmilag, hanem formailag igen nagy becsű; s ha szerencsém lehetett volna, vagy lehetne azt adni, megmondanám miért adom, meg hogy kegyed mit akart vele, mikor stúdiumúl próbálkozott. Megvallom, mélyen hatott reám e kisérlet; de azt is hiszem, a Múzeum olvasói (kiket valamely szépirodalmi vagy tulajdonkép mulattató lapétól megkülönböztetek) megérthettek volna, mit akarok ilyenek közlésével.

E levélkémet kegyed már otthon veendi; a hátramaradt Múzeum-okat a kivánt tervrajzokkal kegyed Kőrösön fogja találni.

Ajánlom magamat becses barátságába, s őszinte szeretettel vagyok kegyednek alázatos szolgája

Toldy Ferencz.

[238.] Pest, deczember 15. 1858.

Igen tisztelt Barátom! A ma délelőtti ülésben Toldi Estéje Marczibányi jutalmat nyert (50 arany); az estveliben pedig kegyed az akadémia levelező, s fél órával utóbb rendes tagjává választatott.

Levelező taggá lettek Szabó Károly és Szilágyi Sándor. Tudósítsa őket, kérem; s fogadja kegyed legszívesb üdvözletemet!

Őszinte igaz tisztelője, barátja

Toldy.

[239.]

Tekintetes Úr! Ideje megtörnöm vétkes hallgatásomat s először is megköszönnöm a Tekintetes úrnak azon szíves figyelmét, hogy akadémiai kettős megválasztatásom még az nap velem tudatni sietett, a mit úgy tekintek, mint irántam becses hajlamának újabb tanújelét.

Akkor nem válaszoltam. Mert noha a szállongó hír után e kitűntetés rám nézve nem volt meglepő, sokáig nem tudtam magamat elhatározni, mit tegyek. Igen jól érzem, hogy eddigi összes írói működésem ily polcz elfogadására nem jogosít, s csak a jövő munkásság reményében volna szabad elfoglalnom a helyet, hol előttem egy Vörösmarty űlt. De épen e jövő munkásság az, mely felől, a mint most érzem magamat, kétségbe vagyok esve. S ennek tudata már-már lemondásra bírt; de végre győzött a meggondolás, melyet hivatalos válaszomban is érintek, hogy t. i. éretlenség s rossz akarat ily lépésben demonstrátiót látna a kinevező hatalom, sőt talán maga az akadémia ellen. Mert hallottam, hogy sok a szájaló Pesten, kik egyért-másért nincsenek megelégedve a választásokkal: hogy ezek nevemet hurczolják, azt nem akartam.

E szerint én, mint afféle „Académicien malgré lui" hihetően csak majd az utolsók közt foglalhatom el székemet. Időm nagy részét az iskola veszi igénybe, s fejem zúg: talán el sem készülhetek a nagy szűnidőig. Mindazáltal oly megbízást, mi erőmet nem múlja, mindenkor szívesen teljesítek.

És most egy bizalmas kéréssel zárom levelemet. Bánk-bán írója, e színmű első kiadásának előszavában hivatkozik valamely novellára, melyet Müller után

Csery úr magyarított. Én ezt soha sem láttam, Csery úr kilétét sem tudom. Szíveskedjék kegyed e novellát — tárgya Bánk — ha ilyesmire emlékezik, az akadémiai vagy egyetemi könyvtárakban fölkerestetni és használatomra, mihelyt lehetséges, elküldeni; a németet és magyart, — vagy legalább egyiket.

Időrabló soraimért bocsánatot kérve, szíves üdvözléssel maradok, a Tekintetes úrnak Nagy-Kőrös, február 23. 1859. alázatos szolgája

Arany János.

[240.] Pest, márczius 21. 1859.

Tisztelt Tanár úr! A Teleki-bizottmány az idei versenyre megjelent nyolcz tragédia közől *kettőt* emelt ki, mint legjobbakat a többiek közt s e kettőt mint egyenlő becsűeket ajánlja együtt — vagyis külön-külön fél, jutalomra. Az alapító végintézete azonban *egyet* kiván megjutalmaztatni, s így kettőt nem lehet. Egy újabb bizottmány neveztetett ki, melynek tagjai arra hivatnak fel, hogy e kettő közől jelelnék ki a jobbikat, mely aztán megnyerné a jutalmat. Az öt új bíráló egyike, az akadémia részéről, kegyed, s Szilágyi Sándor úr viszi a két darabot. Nincs határidő szabva az új bírálóknak; de ha kegyed épen nem restelne átesni néhány nap alatt e censurán, úgy tán eszközölhetném, hogy pesti collegái is átessenek rajta mielőbb, péld. márcz. 31-ig, amikor aztán a jutalmat a Karácsonyi-félével együtt lehetne oda ítélni. De ebben ne lásson kegyed semmi erkölcsi kényszert. Ilyeshez üresség és kedv kell.

Másért is szeretném én, hogyha kegyed ily közbecsőségek által nem zavartatnék. Tegye fel magában erősen, hogy a Nádasdy-versenyen megjelenjék. Ki foghatja Arany elől elkapni a jutalmat? (NB! a Szilágyi által küldött lapba, minden hivatalos jelleme mellett, fájdalom, egy nagy hiba csúszott; az *idei* Nádasdy jutalom nem 50, hanem 100 db arany s a mű a szerzőé marad. Egy újabb hivatalos jelentés helyre hozta a hibát.) A rendes tagok ily *nemű* jutalom*kérdésekre* versenyezhetnek. Isten áldja meg Önt! pályázzon. Mentse meg költészetünk becsületét!

A székfoglaló megtartásának határnapja decz. 14-ke. Örvendek, hogy kétkedéseit a rendes tagságra nézve legyőzte. Okait, miért, kegyed maga is tudja, mint becses leveléből látom. De miért e sötét képzelgések, miknek ugyane levélben láthatók nyomai? Higyje el, tisztelt barátom, Önnek csak akarat kell, s nem fog zúgni a feje. Bár *egy* helyt laknám Önnel, isten tán adna erőt a sötét démon elűzésére. Nem hagynék békét, s a munka elfelejtetne Önnel minden bajt.

Említett levele — bocsánat — eltévedt volt írásaim közt. Tudtam, hogy valami kérést intéz kegyed benne hozzám, de mit? — Szerencsére rá akadtam. Egy Müller-Csery Bánk kell. S ím eszembe jő, hogy mindjárt a bizodalmas levél vétele után mind Csery Péter mindenét feldúltam, mind ama bizonyos Müller-féle novella vagy regény után a legterjedelmesb német bibliographiai segédeszközökben nyomozódtam — siker nélkül.

Pünkösdkor, ha isten éltet, látni fogom kegyeteket Kőrösön, s különösen Kecskeméten Döménél*) együtt

*) Horváth Döme.

leszünk többen -- úgy készüljön kegyed, igen tisztelt barátom, hogy ne hiányozzék a koszorúban.

Szívesen ölelve vagyok őszinte tisztelettel kész szolga- s igaz barátja

Toldy Ferencz.

[241.] Nagy-Kőrös, május 26. 1860.

Tekintetes Titoknok úr! Bocsásson meg, hogy válaszom*) ily későn — most sem hivatalos alakban veszi. A Tekintetes Akadémia parancsa olyan helyzetbe hozott, mikép lehetetlen vala akár *igen*-nel, akár *nem*-mel válaszolnom, mielőtt a sikernek némi kilátásával tehetem. Én, ki évek óta — és bizony nem önkényes — hallgatásban *sínylek*, most írjak, és írjak egy Széchenyiről, a milyet *róla*, a milyet *tőlem* várnak: valóban ez elnyom, s ha akarnék is, minden sornál, melyet papirra teszek, előttem áll, semmivel nem hagy megelégednem, zaklat, üldöz, visszariaszt. Frázist csinálni nem tudok — vezérczikkfélét nem akarnék: inspiráczió kellene, de az megjön-e, nagy kérdés. Azonban kell tennem valamit, a dolog nyilvánossá van téve, egész ország várja. Menynyivel kiméletesebb lett volna — mint én írtam Csengerynek — személy szerint nem nevezni meg senkit, hanem, ha már a pályázás nem találtatott czélszerűnek — felszólítni (a jutalom fejében) többeket, (ha tetszik, az Akadémia versíró tagjait), akkor, ily erkölcsi *nyomás* nélkül, én is talán szabadabb röptöt nyerek vala, s talán jobban sikerűl, mint így. Hanem ez mind késő;

*) Hivatalos levélre, melyben az akadémia a Széchenyi-óda megírására hivja fel.

szerencse, hogy még hónapok vannak hátra, közbe esik az én két havi szűnidőm is, tán majd csak jönni fog, ha isten végkép el nem hagyott. Reputatióm, akadémiai lételem függ tőle, s így mindenesetre lesz valami; de hogy mi, és milyen, ez Θεῶν εν γούνασι κεῖται.

Most Kazinczy és kegyed társaságában élek — 30 év előtt. Mily tanulságos olvasmány! De egyszersmind a tragikum annak sorsában, ki az idők fejleményének mestere akart maradni akkor is, mikor többé nem lehetett. Széchenyié sokkal megrázóbb: de mégis van párhuzam a két nagynak sorsa között.

Fogadja legszívesebb üdvözletemet! A Tekintetes úrnak tisztelője holtig

Arany János.

XV.

LEVELEZÉS SZÁSZ KÁROLYLYAL.

1851—1859.

[242.] NAGY-KŐRÖS, október 11. 1851.

ARANY JÁNOSNAK meleg üdvözletét SZÁSZ KÁROLY.

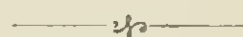
Tudni fogja kegyed, hogy az itt megnyilandó felgymnasiumban a magyar irodalmi tanszékre valék elválasztva. Most érkezem ide s nagy örömmel hallom, hogy a számtanra kinevezett tanár, székét el nem fogadván, kegyedhez ment meghívó levél. Hogy ez nem legelső lépéssel történt, az ne sértse kegyedet. Elvül vala felállítva a magokat jelentők közűl választani, s bár ön neve tisztelettel említteték, és sokan óhajták is, — amaz elv szerint lehetetlen vala elválasztatnia. Ettől most elállottak civiseink, s remény táplálja őket, hogy nem kapnak kosarat. Ha kegyed a meghívást elfogadja, én örülni fogok érdemesb kezekbe tehetni le az irodalmi

tanszék gondját, s helyette a számtant vállalni. Egyébiránt a mint kegyed akarni fogja.

Ez a tényállás. Adjak-e szót legforróbb vágyamnak, a rég ismerni óhajtott, a rég szeretett és csodált Arany Jánossal *egy helyen*, és *közre munkálni?*

Gömörben lakám másfél évig s a Tompávali ismeretség, utóbb barátság legédesebb emlékeim közé tartozik; mily szép kárpótlás lenne nekem Tompa helyett Aranyt nyerni! Kegyed csak műveiből s levelek útján ismeri őt, de a betű soha sem elég Tompát méltóan jellemezni. Mily sokat beszélnénk róla majd, pipaszónál!

De legyen elég. Csak kérni akarám kegyedet, hogy siessen e tárt karokkal váró körbe, és ime kérés helyett remények folytak tollamból. Isten hozza! Ez most legforróbb kivánatom, legszebb reményem!!

[243.] NAGY-KŐRÖS, július 1. 1855.

Fiam Károly! Még most is asztalomon hever a levél, melyet április 3-áról hozzád írtam, de megemlékezve, hogy ez úttal *te* vagy a hanyagabb $^1/_2$, jobbnak láttam el nem küldeni, nehogy azt gondold, mintha kegyedet keresném, vagy plane a „külföldi levelek“ maecenásságáért concurrálok. Elég az hozzá, a levél meg volt írva, de itthon maradt. Talán oly gondolattal is valék, hogy majd csak írsz egyszer, s akkor nem lesz szükség választ fogalmazni, nyomon küldhetem a kész levelet. Azonban, a mint látom, sokáig kellene várakozni a szegény levélnek, s e passiv állapotjában betűi megsárgulhatnának. Hogy ez ne történjék, felhasítom fidibusznak, írok helyette mást, és azt el is küldöm.

Hogy vagy, fiú, ott, abban az isten háta megetti székely-országban?*)

Csak hosszú hallgatás után találkozik veled az ember az irodalmi téren is. A találkozást csak annyiban értem, hogy mint *publicum* találkozik az ember; én már csak publicum vagyok. — Hanem te, Shakespearet tüzetesen (= *tüczetesen*) fordítod-e? Richard igen jó; nem vetettem össze az eredetivel betűről betűre, de nagyon olvashatónak találtam s ez fő érdem a fordításban. Basa Mátyás vagy Tamás egy kissé el van nyújtva, szélesítve, a mi egyéb költeményeden is megesik. De azért írj, fiú, most írj, nem majd akkor, ha ránősz magadra, mint....

Tompa s egy csapat pesti ember nálam volt — azt már fogod tudni. Gyulai meg énrám egész Magyarország poétáit rám haragítja. Tompa úgy tesz, mintha nem haragunnék, de Mentovics már egy idő óta inkább kerűl, mint keres, úgy hiszem a többi is. Furcsa! de hiába, az ember gyarló természetében fekvő dolog. Lehet, hogy Gy. irántam részrehajló, irántuk igazságtalan: de hát tehetek *én* erről?

Pünkösdkor Pestre rándultam, szellőzni és — a dicsőségért. Berecztől nem maradhattam, meg kelle tennem.**) Egyszersmind volt szerencsém látni egy palástba nyakig beburkolt *czigány* papot, — kiben az eredeti szőke fiút bajos feltalálni. Oly komoly, mint valami hypocrita. Azt hiszem Barabás okosabb fogott lenni, mint az a fotográf mesterség.

*) Kézdi-Vásárhelyen, a hol akkor Szász Károly ref. pap volt.

**) Arczképét levétetni a Berecz Károly által szerkesztett Magyar Irók Arczképalbuma számára. Ez albumban Szász Károlynak valami vidéki fénykép után készűlt mogorva arczképe jelent meg; erre a czélzat.

Ács Zsiga elmegy, helyébe alkalmasint Obernyik jő. Ács pap lesz a Duna mellett valami Fogtő, vagy Foktő nevű faluban. Sic transit gloria mundi. *Én* készülök innen legrégibb idő óta, s én maradok legtovább. Mentovics, a mint hallom, valami erdélyi tanszékre spekulál vagy speculált. Csak én mehetnék valahova! De a *reach*-emben levő hivatalok közt a professorság még legkevésbbé alkalmatlan.

Denique, e napig sem tudom, a „külföldi leveleket" ki ajánlta nekem, *szerző*-e, vagy *kiadó?* Az elsőtől (t. i. a *fordítótól*, no) szívesebben venném, de róla fel nem tehetek ilyes dolgot. Hanem annyi igaz, hogy a kiadó, *annyi dicsőségért,* nagyon nyomorultan díjazta, én legalább úgy hallom. Az olcsó nagylelkűséget soha sem tudtam bámulni!

Az újdonsági rovatot mivel töltsem be? — Mikulást ma várjuk, — Nagy József a volt czeglédi kántor, most kőrösi orgonandus (mert még orgona nincs) ma délután nagy *riunione*-t rendez a czifra kertben, — Varga még mind director — Mentovics egyre kopasz,... Salamon Adonis, mint volt, Szilágyi komoly, higadt férfi, épen mint ezelőtt, Csikai, Kis Lajos, Weisz mind a régiek, Losonczy is a régi ifjú legény, — jó magam pedig vagyok, a ki voltam, igaz barátod

Arany János.

[244.] Kún-Szent-Miklós, 1858. február 15.

Kedves Barátom! Rég készülök írni neked, s hoszszas halogatásomnak megvallom most is csak azon ok vet véget, mert Gyulaitól fájdalmas meglepetéssel hallom, hogy neheztelsz reám. Gondolom ez a neheztelés csak csöndes és szelíd, de a te csendes haragod jobban fájna nekem, mint egy magamforma hirtelen embertől, ha a teremtésemet összeszidná. Neheztelsz pedig azért, hogy miután én verseim átnézésére kértelek s te azt megigérted, sőt meg is kezdetted, — én azt végig nem várva, egyszer csak minden magyarázat nélkül azt írtam, hogy *rögtön* küldd Gy.-hoz. Ez megvallom illetlen volt, különösen az, hogy minden ok nélkül látszott történni. Most hát utólagosan írom, hogy én akkor Pestre menendő valék, hol némi kinézésem volt, hogy a kéziratot eladhatom: azért kelle azt rögtön Pestre szállíttatnom, hogy ott találjon engem; azonban felmenék, Gyulait ott nem találtam, a kéziratról semmit sem tudtam, az alku elmaradt, s ráadásúl még neheztelésedet is magamra vonám; „ez már csak sok baj egy legénynek" mond Vörösmarty. Már most kérdés, merjem-e a megszökött vagy szöktetett versfüzet iránt kegyelmedet kérni? esdeni: hogy fogadd ismét házadba s adj szállást szegénynek addig, míg tetőtől-talpig végig nézed? Ha ezt kérni merhetem, írd meg, azonnal rendelkezem Gyulainak, hogy szállítsa vissza hozzád, mert már márcziusi vásárig semmi lépést kiadása iránt nem teszek.

S te hát beteg voltál édes Jánosom; de rossz is az a te fejed, mit kellene tenni vele? Változást helyzetedben, ez volna tán az egyetlen orvosság! A napok-

ban Pesten járva hallám Tisza Kálmántól, hogy Debreczenbe hínak; nem volna-e jobb elfogadni? — Híved

Szász Károly.

[245.] Nagy-Kőrös, márczius 4. 1858.

Kedves barátom! Gyulai Pál az ő professori raptusában, vagy itészi „elfogultságában“ nagy túlzásba tanált esni, midőn azt mondotta, hogy én rád haragszom. Ez nem való. Késedelmes válaszomat tehát nehogy haragnak, vagy lassankénti *kiengedésnek* vedd. El is maradhatott volna, a nélkül, hogy legkevésbbé neheztelnék rád. Ismered correspondensi buzgalmamat.

Mindazáltal verseid gyüjteményét nincs miért hozzám küldened újra. Elolvastam kétszer — harmadszor majd csak nyomtatásban fogom. Jegyzetet csak néhol tettem a széleire, azok sem lényegesek. Apróságokban nem volt rajtok mit gáncsolnom. Technicád, költői nyelved saját lábán is eljár, nincs szükség útbaigazításra. A mi észrevételem volt egészben, azt elmondottam szóval is, írásban is Gyulainak, jobb lett volna, ha füllentés helyett azt tudatja veled. Egyébiránt az már nem segít semmit, — de megmondom neked is. A gyüjtemény, ha folyvást olvassuk, nem ment bizonyos egyhangúságtól. Az a „szőke leány“, kit múzsádúl választottál, édesen — de mindig egyformán mosolyog. Nincs elég változás a hangban. No de ki olvas verses könyvet eleitől végig egyhúzamban, hacsak nem kritikus! Az egyes darabok, külön-külön szépek, — s nem is tudnék ellenök vetni mást, mint hogy némelyik kissé el van nyújtva. Ezt a

megjegyzést költészetedre szintén nem most hallod tőlem először. — Oly észrevételeket, hogy „e két sort hagyd ki," „cseréld fel," „e szót változtasd," „e rímet javítsd ki," igaz lelkemre mondom, az egész két kötetben alig tudnék tenni néhányat. Szóval legokosabban tészsz, ha adod sajtó alá, a mint van. Verselése folyékony, zengzetes, rhythmusos; nyelve — kivált a mostani pőregatyás korban — tisztaság, izlés, választékosság által tűnik ki, a mi már magában is elég érdem, hogy a költemények mielőbb világot lássanak.

Az én rossz fejem még mindig a régi. (Az a baj épen, hogy nem lehet újat tetetni helyette.) Változás helyzetemben: ez jó volna, de nem úgy, hogy kőrösi homokból debreczeni homokba költözzem. E változás semmi javulást nem igér soromban, se anyagilag, se szellemileg; csupán a költözés, behelyezkedés, új megszokás kényelmetlenségeinek tenne ki, — azért azoknak, kik privátim tudakoztak, szépen megköszöntem, s így nem is fognak meghívni. Barátod

Arany J.

[246.] Kún-Szent-Miklós, 1859. márczius 17.

Édes Jánosom! Az akadémiában május 2-dikán akarom székfoglaló felolvasásomat tartani s annak tárgyául Bánk-bánt választottam. Sógorom, ki egykor Kőrösön előadásaidat hallgatta, emlegeti, hogy te Bánk-bán-ról annak rendében egy óráig tartó előadást tartottál tanítványaid előtt. Tudom ugyan, hogy ha igaz is ezen tudósítás (lehet egy kissé nagyítva is) de bizonyára azon előadás egész terjedelmében leírva nincs; lehet

azonban többé-kevésbbé vázlatos jegyzetekben. Bármily szerénytelennek lássék is kérésem, kérlek közöld azokat velem, egyedül csak velem, a lehető legnagyobb discretióval fognám felhasználni. Ha oly jó lész, hogy ezen kérést teljesited, azon másikkal pótlom, hogy tedd mielőbb, mert már dolgozom az említett értekezésen, közöld pedig, ha csak két sorból állana is, mit felőle valaha írtál, mert én arra igen nagy súlyt helyezek.

Hogy vagy már Shakespear-rel? Én a Téli Mesét kezdtem s ez előtt öt héttel négy felvonásával már készen voltam. Azóta kezet sem tettem reá. Majd újra. Május 3-dikán vagy 4-dikén elolvasom — ha engeded — az egészet. Isten veled. — Szerető barátod

Szász Károly.

[247.] Kőrös, márczius 19. 1859.

E szerint nagy bajban vagyunk, édes Karli fiam, mert a Shakspere-fordítás engem is Bánk-bán-ra vezetett, a tiedhez hasonló szándékkal; s már napokat dolgoztam rajta — pedig képzelheted, mi én nálam: napokig dolgozni. E dolgozatok, ha most félbe szakadnak, egészen hiába történtek, mert, úgy szólva, csak a gépi része ez a dolognak: ötször-hatszori át- meg átolvasás, a kornak historiai kutatása, extractusa cselekvényeknek, jellemek összeállítása külön-külön a darab szerint stb. szóval oly dolgok, melyeknek rajtam kívül más nem veheti hasznát. Ha tehát megmaradsz szándékodnál, akkor én ezeket kénytelen leszek tűzbe vágni, mert veled futtatni nem akarok, sem téged lassú tollammal megelőzni reményem nincs. Az is megtörténhetnék, hogy téged le-

beszélve, magam még sem lennék vele kész: s akkor kárhoztatnál, hogy a kincsőrző eb eljárását követtem. Tégy tehát, a mint jónak látod, de mindenesetre megvárom barátságodtól, hogy tudasd velem eltökélésedet, nehogy még tovább is hasztalan fáradjak. Egyébiránt aligha Gyulai P. is e rétbe nem vágta kaszáját: jó lesz tőle megtudni, mert tavaly nálam ilyen formát emlegetett; nem ugyan székfoglalónak, de hogy czélja e tárgyat kidolgozni.

A mi kérésed illeti: igaz, hogy én, mikor a drámáról beszélek, szoktam Bánk-bán-ból — de csak egy pár jelenetet — felolvasni, leginkább azért, hogy a drámai *nyelv* erejéről (ellentétben Vörösmarty lyrai nyelvével a drámában is) némi fogalmat adjak a fiúknak, hogy ott nemcsak *szépen* beszélnek, szónoklanak, vagy *ódában* felelgetnek egymással a személyek, hanem a nyelv a helyzethez, a személyek indulatához alkalmazkodik, azt festi, fejezi ki; s hogy a párbeszéd alatt a cselekvény is egyre halad, a jellem fejlik, majd egy, majd más oldalról mutatkozik stb. szóval, hogy a költői subjectivitás helyett teljes objectivitást látunk s több efféle. Hogy egy ily magyarázatos taglalása pár jelenetnek is eltarthat egy óráig, képzelheted: de ez oly elemi dolgok fejtegetése az aestheticában, mi egy tanulóra nagyon felfér: te azonban akkor sem vehetnéd hasznát, ha leírva volna. Bánkot, az egészet, magasabb aesth. szempontból iskolai gyermekek előtt fejtegetni nem szoktam, mert a jók legjobbja is alig bír annyi előkészülettel, hogy ily előadást kisérhetne. E szerint én neked semmi olyas jegyzetekkel nem szolgálhatok.

Szilágyi Sándor ma tartja ünnepélyes bevonulását Jeruzsálembe. Ő egy 18 íves monographiát írt Bánfi D.

haláláról; melyben többek közt Bánfiról is szó van. Szabó Károly is mozog: csak én maradok hátul. Ha most kiütsz a nyeregből, még ezután kell gondolkoznom tárgyról, a minek nem vagyok bőviben; de még kevésbbé a munkabíró egészségnek. Lehet, hogy találok valamit, s elkészíthetem, lehet az is .... hogy mást teszek. Úgy is háborgat lelkiösmeretem, mióta hívatalos válaszomat beküldöttem.

Shakspere most — nyugszik. Egy pár felvonásra vittem, s úgy beléfáradtam az örök rímelésbe, hogy tökéletesen elakadtam. Nehéz igát vettem magamra, sort sorral, jambust jambussal, rímet rímmel adni vissza: aligha ez így kivihető. A Dream *felénél több* rímel. Pihenésűl John királyt vettem elő — de csak valami harmadnappal ez előtt; hanem furcsa! mit mond a magyar szégyellős publicum ennek *első* felvonásához, hol nem lehet símítani, mert *alapjában* indecorum? Kemény a minap itt levén, azt kérdezte: ugy-e nem igen több 200 sornál az egész Shaksperebben a mit *ki kellene* hagyni, mert különben sohasem juthat be a „salonokba“? — Tisztelem a salonokat: de hát Sh. első *teljes* fordítása *csonka* legyen? — Ez nagy kérdés, miről a fordító collegatus még nem tanakodott. Hozd szóba, ha kezedre esik.— No nem 200 sorról van szó, mert ehol János Királyt az *első* felvonás nélkül kellene adni, 4 felvonásban, hogy senki se értse. (Hát még a Measure for Measure!)

Fogadd, szeretett nőddel együtt, mindnyájunk legforróbb üdvözlését s baráti jobbomat! Híved mindenkor

A. János.

[248.] KÚN-SZENT-MIKLÓS, márczius 21. 1859.

Nem baj biz az, édes Jánosom, épen semmi baj sem, mert ámbátor én is már több nap dolgoztam rajta, sőt valami két ívet (az egész öt-hat ív fogott volna lenni) meg is írtam belőle, mind az által a mely perczben megtudtam, hogy te is ugyanazon tárgygyal foglalkozol, azonnal semmi sem természetesebb, mint, hogy én visszalépjek. No csak nó! nehogy megköszönd ezen deferentiát, nem éretted teszem, hanem először és főleg az irodalomért, mely, meg vagyok győződve, sokkal jobb és méltóbb értekezést nyer így, mint tőlem; másodszor pedig enmagamért, mert — mert stb.

Azonban, hogy a tényállással egészen tisztában légy, kötelességemnek tartom megemlítni, hogy szándékolt fölolvasásom a május 2-dikai osztály ülésre Toldynál már bejelentve volt, tárgyával együtt, és hogy a napokban Pesten járva, többeknek (pl. Kemény, Csengery, Tomory, Vadnai K.) említettem czélomat. Ezek azonban téged legkevesebbé se genérozzanak. A mai póstával megy levelem Toldyhoz is, mely a szándékolt felolvasást visszavonja; azok a pesti urak pedig a mint bevették, úgy ki is bocsátják emlékezetökből, a mit csak úgy futólag említettem.

Megvallom, legtávolabbi eszmémben sem volt, hogy te ezt a tárgyat válaszd; Gyulaitól tartottam s tartok magam is; azt hittem te majd Tinódiról, vagy Zrínyiről, vagy a krónikások és epikusokról általán, fogsz értekezni, s választásod egészen meglepett, de örvendetesen, mert igazolta az én választásomat, ki sokáig tartottam, hogy tán helytelen is felolvasás tárgyáúl BÁNK-BÁNT választani. Majd én már választok valami

egyebet, csakhogy május helyett majd csak szeptember, október hozza meg az én órámat. Kárpótlásul csak azt kérem, tudósíts előre *mikor* szándékszol olvasni? hogy én is *akkor* olvashassak. Ezt a dicsőséget (?) nem tagadhatod meg tőlem. No de erről majd szóval is beszélhetünk, mert május 1-ső napjaiban, *bizonyosan* nálad leszünk.

Shakespearre nézve egészen egyet értek veled. Nem egyezem bele, hogy *egy sort* is kihagyjanak belőle. Tisztelem a decorumot, de ily dolgokban nevetségesnek tartom, hogy egy római pápa a vaticánban levő meztelen szobroknak inget, gatyát, (tán krinolint) is szabatott vászonból és selyemből, hogy a meztelen természet ne scandalisálja a nézőket.

Tompától egy hét alatt ma a második levelet kapom; ugy-e ezzel méltó dicsekedni? No de dologban: valami prédikácziók, kritikák és antikritikák felől írtunk; hanem azt látom, hogy ha Miskát valaki minden nap fölkeresné valami tárgy fölött őt érdeklő vitával, könynyebben meggyógyulna.

Isten már veled, mindnyájatokat ölel szerető híved

Szász Károly.

XVI.

LEVÉLVÁLTÁS PÁKH ALBERTTEL.

1853.

[249.] NAGY-KŐRÖS, február 6. 1853.

Barátom Albert! Munkát vársz tőlem, kapsz üres levelet, boszúságot. Ha csakugyan egy volnék „campestris consiliariusid" közűl, kiket „megdolgoztatsz, sőt világ elé is hozod munkáikat — töltelékül," jó tanácsot is adhatnék, ha nem *hármat*, egyet legalább: de minthogy az nem vagyok, ez egyet is elhallgatom.*) Hanem

*) E levél Pákh Albert lapjának, a SZÉPIRODALMI LAPOK-nak 1853. február 3-iki számára vonatkozik, melyben egy rövid *Nyilt levél* jelent meg „A. B. C. extáblabíró" aláírással s erre a szerkesztőnek egy *Nyilt válasza*. Az előbbi három tanácsot ad a szerkesztőnek, hogy mily elveket kövessen, s miként válogassa meg dolgozó társait. Az utóbbi köszöni a tanácsot; igéri, hogy ha tisztes törzsven-

azon felette csodálkoznám, ha te, vállalatod megindításakor, oly embereket szedtél volna össze dolgozó társaidúl, kiknek modorát az irodalomra nézve kártékony hatásunak tartod: e következetlenséget rólad fel nem tehetem. Azt, ha „lámpásos fiúd" akár engem, akár mást szépen hazakisér, midőn *gyenge* költeménynyel zörgetünk ajtódon, csak helyeselni tudom: ily ficzkóra szükség van, de nagy. Hanem mikor azt kezdem sejteni, hogy talán nem is a rossz költemények, de általában a *népies* — modor vagy elv — ellen készűl a harcz és háború (pedig okom van azt sejteni) már akkor nem tudom, mit keresek lapod mellett, és pedig, mint A. B. C. helyesen mondja: „meg is invitálva." Nem feszegetem a kérdést: költészet-e a népköltészet, vagy lehet-e azt úgy, mondva csinálni, mint a czifra szűrt: de annyit látok, hogy a Scott Walterek, Miltonok, Shakespearek, Byronok mellett is jut neki egy szerény helyecske: s ha nálunk ez utóbbiak nem léteznek, bizonyosan nem a népköltészet az oka; mert hiszen volt idő, mikor nem csak a tisztán népiest, de még az oly vad zsenit is, mint Csokonai (a ki pedig nem tartozott épen a *tudatlanok* közé) váltig ledorongolták, a külföldet ugyancsak tanulmányozták, utánozták: még sem merném, a legnagyobb patriotismus mellett is, azt mondani, hogy csak egy Tassónk is cseperedett volna. Aztán meg furcsán vagyunk azzal a külföld utánzásával! Rozgonyinét én nem tartom valami jónak, akkor is megírtam; nem tar-

dégei közé a véletlen oda sodorna egy vagy más pusztai mákvirágot, annak vagy a tisztes társasághoz kell magát alkalmazni, vagy pusztulnia; és gúnyosan beszél azokról, a kik a kútágast, délibábot, csikót, pipát, czigányt stb. énekelik, a kik mezítlábasan lépnek a szentélybe.

tom pedig azért, mert messze maradt a kivitelben a körrajztól, mikép én azt képzeletemben kiczirkalmaztam: no de ti megdicsértétek, lelketek rajta. Azt azonban nehezen hinnéd, hogy ez egyszerű népies jószág épen a külföld tanulmányozásának eredménye, s előképe ama scot balladákban van meg, a melyek ezerszerte inkább *balladák*, mint azon *ach*-os és *oh*-os historia, mit azokból később a németek gyártottak. Ha ez utóbbit veszem mintáúl, a tudós A. B. C.-nek bizonyosan semmi panasza nincs, kivált ha megvan benne a lovagvár, a szőke hajú kék szemű hölgy, a holdvilág stb. épen mint a Bajza korában. De én vandali módon jártam el az utánzásban: nem csak az Arthus király, Sir Patrick stb. neveket változtattam meg, nem csak a szépen sántító trochaeusokat cseréltem fel a kevésbbé művészi népdal formával, nem csak a *mese* helyen egészen újat költöttem: de ezen felűl a scot élet helyen magyar életet mertem vázolni; utánozva egyedül a ballada *menetelét*, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladáink folyamával bámulatosan megegyez; de persze a költeményből semmi ilyes ki nem látszik, semmi, de semmi studium belőle ki nem ri, épen oly kevéssé, mint Toldi-ból a Frithiof-rege, vagy a Nibelungen, vagy (nevess nem bánom) . . . Homér! — Ha az „Atridák ragyogó dagályát mosolyogva nyögném a tarka pórázon“ akkor tudós költőnek kiáltanátok, ha írnék a „hajnali kellemű fényről,“ mely „hinti mosolyogva sugárát, s melyre az ifjú remény rakja le fellegi várát“ nem lenne panasz „lelki szegénységem“ ellen: de minthogy értem a bakancsosok indúlóját: „a mit loptál, jól eldugd“ bezzeg kell hallanom ezt és amazt. A mi pedig a *tudósságot* illeti a költészetben: mindig többre becsűlök

itt (ismétlem: a poezisben) egy tudatlan *költőt*, mint egy költőietlen *tudóst*.

Én, paraszt aesthetikámmal, a szépet sem a népieshez, sem a nem-népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép, szép minden alakban. Hogy inkább a népiest mívelem: oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi principium is. Mert azt hiszem, hogy a mely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészete: annak nem lesz önálló nemzeti költészete, hanem mások hulladékain fog élődni, mint Róma a Hellászén: Virgilje lehet legfölebb: de Homérja soha. Erre könnyű felelni persze, hogy ilyes népköltészetünknek már a Dentumogeriában kellett volna létezni, s Homérunknak Árpád alatt: de ha akkor nem volt, úgy bizony most nincs *mit rontson* a népköltészet. Mert vagy kifejlik belőle még ezután a nemzeti költészet, vagy nem. Ha ki, úgy kár volna elfojtani, ha nem, úgy még van időnk mások után sántítani. Denique is ezt a pert nem aesthetikusok fogják eldönteni, hanem azon születhető geniek, kik még most embryok az idő titkos méhében, s fognak-e valaha születni, nekünk magyaroknak, azt az isten tudja. Most még a Petőfi epocha tart; „auro deterior aetas" persze, de ez mindig így ment, mióta a világ: nagy tehetség, új irány, *servum pecus;* más nagy tehetség, más irány, megint *servum pecus;* a kritika ezen nem segíthet.

Mindezekből az lóg ki, hogy nálad lévő „mezítlábos" verseim kiadását halaszd el ad graecas calendas: ne boszantsuk szegény A. B. C.-t. Ha lesz versem, mit elég dagályosnak hiszek arra, hogy kiadhasd, majd felküldöm, addig is fogadd baráti jobbomat!

Arany János.

U. i. Nehogy pedig azt véld, hogy e tővel-hegygyel összehányt levél sajtó alá van szánva! Világért sem! Olvasd el magad, hogy megérted-e? az más kérdés. Azt is megemlítem, hogy első levelem ez, mit valaha, dolgozat nélkül, szerkesztőhez küldtem; talán utolsó is.

[250.] Pest, február 9. 1853.

Kedves barátom! Két nap óta zsebemben a leveled — zsebemben, mert minden más szem elől rejtegetem, mint bűnömet — elolvastam legalább is tízszer s mégsem bírom reá venni magamat, hogy mentegetéseim hosszú sorával hozzád forduljak. Utóiratodban kételkedni látszol, vajjon meg fogom-e érteni az egészet, s én annyit mondhatok, hogy fájdalom, igen is elértettem, mind a sértettnek vélt önérzet férfias, emelt hangját, mind azon ironiát, melyet — isten látja lelkemet, — véghetetlenűl sajnálok, s mely oka, hogy lelkemnek még mindig nincs meg azon nyugalma, melyre e válasz írásánál szükségem volna. De tovább nem késhetem s azért kérlek, ne keresd e sorokban a kimerítőt, hanem nézd a nyiltságot, őszinteséget. Hiszem, hogy a dolog tisztába hozatalára egypár vonás is elég lesz.

Azt „a nyilt levelet“ és „választ“ mentegetnem egy mákszemnyi kedvem sincs — még pedig nemcsak azért, mert miattok a rendőrség fél napig fogva tartotta lapunkat, s mert oly levelet szültek, minő a tied, mondom nemcsak a következményekért tartom én azt két szerencsétlen dolognak, hanem leginkább a hang és modorért, mely azokban uralkodik. Magamra nézve sok kibuvó ajtóm volna, s mondhatnám, hogy a „választ“

a „levél" sodorta sárba, de azt kérdhetnéd, miért adtam hát ki az utóbbit, hogy meg ne született volna az első? S itt ismét egy szerkesztő kínjairól kellene lamentálnom s azon deferentiákról, nehéz viszonyokról, mikben szerkesztő s dolgozótárs vannak egymás irányában stb. Mondhatom, hogy küszködés, kínlódás nélkül ama szülés nem ment véghez. De hagyjuk azt s fogadjuk el — miután nem szabadulhatunk tőle — a tényt.

A. B. C. nem más, mint Kaziczy Gábor. Ez semminemű rejtegetés, hanem nyilvános titok, s csak azért ez álarcz, minthogy a valódi név bizonyos felsőbb helyeken a legveszettebb hírben áll s ügyünk előleges veszélyeztetésével állhatna összeköttetésben. Hogy K. G. nem szentírás, nem csalhatlanság, hiszem és vallom, de hogy őt a legábrándosabb hon- s nemzetimádásban, népünk s következésképen a *népiesség* tiszteléséhen, valaki felűlmulná, tagadom. Nem tudom, állasz-e viszonyban vele s mennyire van tudomásod költészeted, irányod felőli nézeteiről? én sokszor voltam tanúja, hogy ennek föltétlen magasztalója. De még gyakrabban hallottam dühöngeni azok ellen, kik utóbbi időkben oly piszkos kezekkel nyultak azon dolgokhoz, miket mindnyájan csak tiszta kezekben szeretnénk látni mindenkor; azok ellen, kiket Tompa Miska, méltó keserűségében, hozzám intézett leveleiben néhányszor „mezítlábas kamaszoknak" nevezgetett; azok ellen, kik nem tanulva, nem olvasva semmit, mint Petőfi vastag kötetét, melyet addig nyűttek, míg fölfedezték, hogy nálánál s mindnyájatoknál legalább is tíz lépéssel előbbre vannak már, — neveiteket némi pietással ugyan, de holmi „tempi passati"-féle sóhajok kiséretében szokták emlegetni — a minthogy erről épen Miskától hallottam némi épü-

letes anekdotákat s azóta itt személyesen is meggyőződtem. Azt hiszem, nem szükség neveket említenem.

Ezen sereg ellen irtó háborút indítani, úgy látszik, kedvencz eszméje K.-nak s másoknak is, s én, mióta e kedves polczra ültetett a véletlen szeszélye, (én legalább szerettem volna bevárni, míg egészségem helyre áll) már nem egyszer hallottam e részben egyik-másik oldalról uszitásokat, sőt gyávasági vádakat. Nyugodtan zsebre kelle raknom s mint annyi másban, itt is az időtöl várni igazolást. Tudom ugyanis, hogy nekem, ismeretlen embernek, ha igazán hatni akarok e téren, meg kell elébb vetnem az alapot, s a lap következetes tartása által szerezni hitelt a benne kifejtendő véleményeknek; tudom hogy à fiatalság s ama (habár hibásan értelmezett) népiesség varázsa, minő fegyver azok kezében még a legszélesebb tudomány és leghibátlanabb műnézet irányában is. S hallgattam és várakoztam s iparkodtam a lap szándékának, irányának tisztaságát, a mint csak lehetett, kitűntetni. De azon türelem, mely egy ezerfelé pillantani s a hosszabb élet igényeit tekintetbe venni kénytelen szerkesztőben van, nincs meg minden dolgozótársban. A. B. C. már elébb kapott az alkalmon s írta azt „*Egy kis figyelmeztetést*“, mely miatt ama fiatal óriások egyikével, ha ostromállapotban nem élünk, bizonyosan komolyan összekeveredem, — legalább tudom, otromba megtámadására egészen máskép válaszoltam volna, mint most valék kénytelen. Hogy a „*Nyilt levél*“ nem egyéb, mint folytatása a megkezdett háborúnak s mintegy kénytelen kelletlen belerántása a szerkesztőnek; nem egyéb, mint elriasztása a hivatlanoknak s a figyelemnek azokra fordítása, kik, mint te (üss, de hallgass meg!) s mások amaz örökös csiripolások miatt egy ideig

alig voltatok hallhatók — ez az, édes Jankóm, a mit talán minden ember észre vett, csak te nem, csak te nem! Hozzájárúl, hogy K. G. közel lakik Miskához s nekem úgy látszik, mintha inspirátióinak egy részét innen venné. — Más részről azonban nem tagadhatom, miként a „levél" hangját s modorát igen szerencsétlennek tartom s több tekintetben egyaránt sértőnek írókra, közönségre és szerkesztőre nézve, de engem akkor K.-nak általán ismert aranytiszta szándéka vakított el, pedig válaszolási szerepemet szörnyen megnehezíté. Némileg más irányban, de a hang és modor utánzásától nem szabadulhattam; fennt érintett nézeteimmel egyezőleg temporizálni akartam, meg akartam menteni a káposztát, hogy a kecskét se veszítsem el, akartam mutatni szerkesztői auctoritást és tudományt és *kajánábeli* humort stb. s e százfelé hajló lutheranuskodás eredménye az, hogy nekem estek a mezítlábasok *in loco*, hogy sértve érezted magadat te, kit ha lehetne s ha szükséged volna rá, tenyeremen hordoználak, s igen hihető, hogy legjobban ellenem fog fordulni K. G. maga. Akár megbukunk, akár nem, mindenesetre sokat tanultam e szerencsétlen levelezésből is.

Azonban minek folytassam tovább? Mennél tovább nézem, mit írtam eddig, annál inkább kétségbe esem e levél sikere felől is. Ha íveket írok még tele, nem fognám megírhatni, miként érzek irántad, mit tartok azon „irány"-ról, melyet te követsz s mennyire méltánylom az eredményeket, melyeket csak oly studiumok, minők a tieid, képesek napvilágra hozni. Sajnálom hogy nem ismersz, de fáj, hogy félreismertél. A hibának, ha történt, egy része azonban a te vállaidat is terheli — ezt engedd kimondanom. Mikor felültettek ide, hova semmiféle ambitióm nem sodort, s honnan szeszélyes

állapotom egy része határozottan elvont, kimondám, hogy támogatástok nélkül semmire sem megyek. Bizalmamat viszonoztátok s én a „közös ügynek“ már legszebb jövőt jósoltam s felkértelek, hogy szóljatok néha arról is, mit gondoltok a lapról, s üssetek, ha rám fér. És én azt mondom neked, édes barátom, hogy ha te nekem egyszer azt írod: „Fiúk, vigyázzatok, ostobául bántok avval a „*népies*“ szóval, s egy ferde irányt, egy sereg csizmadialegényt kipusztítani akarván, a *dolgot magát* s a jóravalók hitelét veszélyeztetitek“ — ha ilyen formát írsz, sok máskép történt volna s ama famosus levelezés bizonyosan meg nem születik, legalább oly alakban nem. — De én nem panaszlok; én jelen leveledet ime ily figyelmeztetésnek veszem, s mint olyanért köszönetet mondok érte. Kérlek türelemre. Én tudom, mi vagyok, de azt is tudom, hogy viszonyaink között nem nagy a választás, kit ültessetek helyembe. Azért támogassatok, s egyes szavakból ne ítéljétek meg az egész irányt. — Most pedig kérlek, hogy addig is, míg új szállitmánynyal boldogítanál, engedd meg hogy itt levő verseidet kiadhassam. Isten veled! PÁKH ALBERT.

NB. Még ezt is: midőn leveled érkezett, legközelebbi számunk legnagyobb része már ki volt szedve. S én nem változtattam semmit! *)

*) E jegyzet a február 10-i számra vonatkozhatik. melyben egy svéd nép-ballada fordítása van közölve, s ahhoz a szerkesztőnek egy jegyzete, egészen Arany levelének szellemében írva.

XVII.

LEVÉL EGRESSY GÁBORHOZ.

1854.

[251.] NAGY-KŐRÖS, márczius 19. 1854.

Kedves barátom! A szellemekkelvaló való correspondentiát illetőleg én a scepticusok közé tartozom. Se igent se nemet nem modhatok. Szegény Sándor halálának oly körülményes leírása meghatott, s levelét eltettem a többihez. Azonban leginkább megillető rám nézve, hogy ti a felmagasztalt pillanatban rám is gondoltatok; ebben látom szeretettök újabb tanújelét.

Mondám, a kétkedők közé tartozom. Nem a tényt illetőleg: mechanicai erőnél többet hiszek a dologban, és értelmes, becsületes embereket csalással nem vádolok. Tegnap saját nőm is megkisérté, mert taval ő is megmozgatta az asztalt. A szellem akart írni, de nem tudott, csak holmi krixkraxokat firkált fel s alá a papiron. Meglehet, nem tud írni az istenadta.

Azt gondolom, az egész asztalírási processus, a működő agyában képződik, öntudatlanúl. Képek és eszmék állnak elé, s egészíttetnek ki, mint az álomban; így néha egy-két vonás megmarad abból, mit a működő egyén tud, s kiegészíttetik olyanokkal, miket nem tud, mikre nem is gondol. Ily vonás a Petőfi halála leírásában a kukoricza-föld, miről ti hallottatok. Ehhez gruppirozódtak a többi eszmék, bámulatos körülményességgel. Nem történik-e ez ilyenformán az álomban? Én számtalanszor álmodom Petőfiről, s rendesen oly töredékek egészíttetnek ki, a melyeket, ama fatális idők óta, életben létéről vagy haláláról hallottam. Így a többek közt, egyszer találkozom vele, beszélek halála híréről, s az ominosus kukoricza földről is, neki. Ő azt mondja: igaz, hogy ott voltam, igaz, hogy egy kozáktól dsidaszúrást kaptam, de nem haltam meg; hanem pórruhában megmenekültem stb. oly részletesen, hogy felébredtemkor sem tudtam magamat egyhamar belétalálni a valóságba. A mit legkevésbbé hiszek, az a testtől megvált szellem működési képessége: mert hogyan volna a szellem képes oly tökéletlen műszer által minő egy asztal vagy bútordarab, nyilatkozni, ha már legmesterségesb organumának, a testnek, rendetlen állapota, például a vérnek az agyra tolúlása, megtompíthatja munkásságát. Azonban ezt eldönteni nem az én feladatom.

A Garay árvák javára, gondolom ma van a pesti hangverseny. Többen kérdezték tőlem Pestről: írok-e szavalati darabot a Fáncsi felszólítása folytán. Én a felszólítást sohasem láttam. Azonban az nem gátolt volna. Csudálni fogja a közönség, Garayné, s barátim, kik a viszonyt, melyben az elhunyttal valék, ismerik:

hogyan eshetik az, hogy csak én hallgatok (Tompa is ugyan, — ő nem tudom miért?) Szívtelenség? megvetés? hálátlanság? — Mintha hallanám e vádakat. De én még sem irok. Én csak bizonyos objectiv állapotban tudom kezelni az érzelmeket. Hol valami engem közelről, mélyen sebez, ott hallgatok. Szegény boldog barátom sorsát sehogysem birom czifra declamátió tárgyává tenni. Kivált most. Ősz óta idegbajban szenvedek, mely rám nézve valóban veszélyessé teszi, érzelmeknek engedni át magamat. S a Garay sorsa annyi tragicai eszmét és érzelmet kavar fel bennem, hogy e körből minden áron menekednem kell, ha magam is tönkrejutni nem akarok. Talán nem fejezém ki magamat világosan.... de nem is mertem.

Fogadd baráti jobbomat, szíves ölelésemet. Igaz barátod

Arany János.

XVIII.

LEVÉL ERDÉLYI JÁNOSHOZ.

1856.

[252.]

Tisztelt hazámfia! Olvastam kegyed bírálatát*) verseimről, s köszönöm azt. Köszönöm pedig azért, mert czélja bírálni, nem dicsérni, méltánylani, nem magasztalni, kimutatni helyemet az irodalomban, nem mindenek fölé emelni, — és sok tekintetben jogosítva érzem magamat, úgy nézni a recensiót, mint anticipált szavazatot az utókorból, nem pedig mint a jelen elfogultságának szüleményét. De sajnosan esett észrevennem a bírálat némely helyeiből, hogy kegyetlenűl félre vagyok értve, lakolok oly bűnökért, melyeket elkövetni gondolatomban sem volt. Ellensége vagyok az antikritikának, azért nem is szólalok fel nyilvánosan; de meg nem állhatom, hogy

*) Megjelent a Pesti Napló 1856 augusztusi számaiban.

ne tudassam kegyeddel egy-két sorban, mi az, a mi nekem rosszúl esett. Mingyárt a versformákra nézve szerencsétlenségem az, hogy némelyek, ha magyar rhythmust használok is, jambust, trochaeust, stb. keresnek, s nem találván, rám kiáltják a formátlanság vádját; mások *minden* versemben magyar idomokat vélnek találni, például Greguss csodálkozva veszi észre, hogy *még* jambus sorok is akadnak verseim között. No, az meglehet, hogy én igen rossz jambusokat írok, de azt hiszem, mégis nem nehéz kimutatni, hogy fele költeményeimnek, vagy több is annál, jambusi, illetőleg trochaeusi lejtéssel bír, minden igényei nélkül a hazai rhythmusnak. E tévedést tapasztalám kegyed részéről Katalin és Keveháza körűl, melyeket 8 tagú s középmetszetes magyar soroknak vesz, s nem találván bennök se a metszetet, se a choriambusokat, szinte kifakad ellenök, legalább úgy veszem a szavait: „igen alkalmatlanúl ütne ki, ha örökösen a lengedezővel kellene bajlódnunk, mégis *unalmat* vásárolnunk a bajon!" Igen is! ha kegyed e költeményeket lengedezővel olvasta, képzelem, mily unalmas lehetett átvergődni rajtok. De hisz én úgy gondolom, hogy nem lett volna nehéz bennök észrevenni a jambusi lejtést. A legtöbb sor tisztán és szabályosan kiadja a jambust, ha ottan-ottan vagy egy hibás láb fordul elő, az, tekintve a rímes sorok rövidségét, a költemények hosszú és elbeszélő voltát, nem a világ. A lejtelem azért megvan, s ha az én fülem vastag csalódásban nem sínylik, a jambus folyvást érezhető. Négyes jambus lenne tehát, s abban, mint kegyed nálam jobban tudja, a metszet nem esik okvetlenűl a középre, de az 5-ik szótag után, s olykor elvétve ki is marad, mint ezt angol, német s hazai példákkal is bőven lehetne világosítani. Katalint

különösen Byron beszélyei után képeztem, az egészet inkább forma-gyakorlat végett, mint költői czélból, s alkalmat rá adott az, mert olvastam valahol Byronnál, hogy e 8 syllabás forma ellen panaszkodik s benne mozogni nem tartja könnyűnek. Ha ő, a rímgazdag s egytagú szókkal bővelkedő angol nyelvben bajosnak találta e formát: én meg akarám kisérteni a rímszegény s hosszú szavaktól nehézkes magyar nyelven, miután nagyobb ilynemű költeményt, rím s mértékben kivive, nálunk még nem ismertem. Ennyi az egész. Hogy nem sikerűlt, azt érzem, de más okból, mint kegyed állítja. Mert, ha már 4-es jambust írtam, annak törvényeit kelle követnem. Rímtelenül a 4-es jambus így lejt:

Mint mennek öl || döklő hadak (caesura nincs)
Nyugat fenyérek || halmain
Úgy mentek átal || lelkemen } caes. az 5-ik szótag után
Az éj sötétes || álmai.

Épen így a rímesekben is:

Hazádnak rendületlenül (caes. nincs)
Bölcsőd az majdan || sirod is.
A nagy világon || e kivül. } caes. az 5-ik után
Áldjon vagy verjen || sors keze stb.

Így Byronnál, a németeknél, mindig, vagy a 4 vagy az 5 szótag után a caesura; Byron:

He started up || with more of fear) 4 tag után a caesura
Than if an armed || foe were near.
God of my fathers! || what is here?.... } 5 tag után
His trembling hands || refused to sign.
The cross he deem'd || no more divine: stb. } 4 tag után

E szerint már a Katalin-ból szégyenpadra állított hét sorban se hiányzanék a caesura *négyszer;* például:

Sőt már a viszhang || is pihen,
Mely összetorlott || bérczeken, } 5 után
— Hol a felhőnek || fészke van
S a völgyben ott || hol Vág folyam) 4 után
Őrült kaczajjal || elrohan —) 5 után
Dörgésöket || fel és alá,) 4 után
Mint könnyü labdát || vagdalá.) 5 után.

Nem sikerült KATALIN más okból. Ez az, hogy byroniassá akarván tenni, nagyon elhalmoztam képekkel, s egyiket a másikba fűzvén, olyan constructiókat csináltam, mint a fönebbi, hol nem a *rím* kényszerített, mert egyszerűen ki is hagyhattam volna az incisumot, a *vers sérelme nélkül*, de egy pár képpel többet szőttem be a kelletinél.

A „*veszett* rímekérti felelősség" — legalább is, nem gyöngéd. Nem szándékom a mea maxima culpát e részben valakire hárítni, de egy kissé mégis mentem magam. Már az új iskola jóformán megtörte a Csokonai és Kisfaludi S.-féle rímek tekintélyét. Kölcsey már merte mondani: *farag, darab;* Vörösmarty: *hold, mosolyg.* És bizony, valljuk meg, hogy ez *malum necessarium* volt. *A jó* rímek szűk köre annyira ki volt már merítve, hogy alig lehetett azokban valami újat mondani. Ha jött a *halál,* az olvasó előre tudta, hogy ránk *talál* stb. A rag-ismétlés pedig nem volt ínyére az izlésnek. Így mind szabadabb kezde lenni a rím, hogy új fordulat hozathassék be a versbe. Kegyed, ki mindent egyetemesen fog fel, itt úgy látszik, mindent az én nyakamba (talán még a Petőfiébe) hárít, holott a kezdemény sokkal előbbi. Különben vehette volna észre azt is, hogy e szabadságot a helyett, hogy kiebb terjeszteném, egy idő óta mind összébb szorítom, — s

hogy néhány új és jó rímnek is adtam lételt, a mi az előzmények után bizony nem könnyű dolog. Ha valaki, én óhajtom leginkább, hogy vajha bírnánk az olaszok zöngelmes rímeivel! de ha nem lehet azon *egynehány jó rím* taposó malmában eléhaladni!

A névelő, kötszó stb. elszakítása, rím végett, mindenesetre hiba, de remélem, épen azért, mert hiba, nem gyakori nálam. Hosszabb sorokban épen nem tűrném el: rövidekben néha megszenvedtem, s félig tudnám is igazolni. Kétségtelen előttem, hogy *caesura* által névelő kötszó, elszakadhat a rhythmus sérelme nélkül. „Menjen ki a || nagy erdőre“ (Népd.) helyes rhythmust ad; csaknem helyesbet, mintha az *a* is caesura után esnék. Miért? mert így a hangsúly mindenik szakasznak épen első szótagjára esik: „Menjen ki a *nagy* erdőre.“ A hangsúly nincs névelőn, kötszón: ha tehát a caesura után ezek esnek, úgy bágyadtabb a rhythmus, melyet hangsúly nem elevenít. No, már most rövidebb sorokat tekinthetni úgy, mintha csak caesura volna a rímnél, s ha a következő sor hangsúlyos szótagon kezdődik, megbocsátható a kötszó elvágása . . . . cum grano salis.

De megengedve, hogy ezek hibák, hadd szóljak egy szót a *po-litikáról*. Ez játék, melyet kevesen vesznek észre, de hogy kegyed észre nem vette, csodálom. Arról van szó, hogy a magyar ember politizál — úgy a mint *most* politizálhat.

Koppasztanám a madarat,
Ha már meg *nem foghatom;*
Fosztanám a tollat tudni-
Illik a. . . .

Könnyű észrevenni, miféle *madár*, miféle *tollfosztás* (a leghálátlanabb dolog) van szóban. Most következik, hogy

kimondjam a szót, de *nem merem*, nem tanácsos, mégis valahogy ki akarom nyögni s így fordítom:

De a miről szólni sem *po-*
Litika. —

A nagy többség ezt úgy érti, hogy *nem sült* a vers, azért szakasztottam meg a szót: holott én magát az állapotot festem az előadás által. Csekélység, elismerem, de azt hittem, hogy némelyek mégis megértenek, s hol művészileg gondoltam alkotni, nem ütnek a körmömre, mint tanulatlan ficzkónak.

A nyelvtani vétségeket — többnyire — elismerem: de kevés van azok közűl, a mi nem szándékosan jött volna be. A *áldoz* szót mindenütt iktelennek vettem: „*Áldoz*, toroz, máglyák körűl“ — „*Áldoz*, toroz, vígan lakik“ — innen az áldo*zék*, első személy. A *bán* és *bánik* közti különbséget jól tudom: de önként áldoztam fel a széphangzatnak. Ne bánjon így.... e helyett: ne bánjék így.... Az a költemény, melyben ez előfordul (ÁRVA FIÚ) egy dallam után van írva, — melyben a *ne bánjék így* eltűrhetlen lett volna. A *majszol*, nem tudom, hogy idegen volna, én a legmagyarabb nép közt bölcsőmtől fogva hallottam, — az evésnek e nemét (fogak nélkül száraz kenyeret) nem is tudnám máskép kifejezni. A *jemini* tréfás dolog: szinte lehatott a népbe már. Ellenben az *adi* és *láti*, véleményem szerint nem bevehető, mert itt nem egyes *tájszó*, hanem *tájforma* forog fenn, melyet a magyarság egy nagy része nem értene meg; aztán Baranya is eléállhatna az *ütje-vétje* formával, — mi megint oly törvényes, mint az *adi*, — legalább is. Aztán, legyen meggyőződve kegyed, hogy „bár nem

küzdöttem is a nyelvért" tudom tisztelni annak szabályait, és sokkal többet foglalkozom velök, mint némely ember gondolná; de más részről a költeményeket nem szoktam nyelvtani gyakorlatnak tekinteni, sőt oly merész reményeim vannak, hogy lesz idő, mikor az euphonia kedveért engedni kell a nyelvtan merevségének, s versben legalább nem írjuk: *keressz*, *nézsz*, stb. s egyéb nyelvtörő szabályosságokat.

Szénffy theoriáját — szégyellem megvallani — de nem ismerem. A MAGYAR SAJTÓ nem jár hozzánk, — láttam futólag a czikket, de nem olvashattam át figyelemmel. Annyi megragadt nálam belőle, hogy tactusai, a mint a verslábakat alkalmazza, nem egyeznek mindenütt az én felfogásommal. Így, ha a dactylust oly időmérték szerint veszi, mint kegyed a „*kis kacsa*" szókban, t. i. hogy az első szótag — és *pont*, a második ⏑̱ a harmadik — és *pont*, tehát így: k̄is k̆ac̄sa: ez sohasem ad ki magyar tactust. Mert kottában ez így fejeztetnék ki: ♩ ♪ ♩. a mi nem $^2/_4$ mint minden magyar dal, hanem $^3/_4$ tehát német, sőt így, a mint le van írva, *semmi tactus*, mert $^3/_4$ és $^1/_8$, — a mi absurdum egy tactusban. A magyar dactylus, — ⏑⏑, kottában ♩ ♫ = $^2/_4$ az első szótag épen annyi időt vesz igénybe, mint a másik kettő.

Abban találkoztunk, hogy a magyar verssorban bizonyos *idők* uralkodnak a szótagok száma felett: de ezt bajos volna *négy* időben állapítni meg. Így péld. „Ūgy ēg | ā tű̄z | h̄a l̆obŏg" csak 3 idő és még sok friss dal. Azonban azt a nagy szabadságot a sor szótagai számára nézve — én legalább — nem fogom igénybe venni. Kivételesen használom néha, hogy az egyhangú-

ságot kerüljem. Igaz, a gyermek réják igen szabadok e tekintetben: de a népdalok nem annyira. Nem is tudom, mit tenne a nép, ha például a legszokottabb 11 szótagú sor helyett oly dalt kapna, melynek egyik sora 7 a másik 9 a 3-dik 11 a negyedik 13 lenne. Vannak versalakok, hol egy szótaggal több vagy kevesebb mit sem tesz, pl.

Vermem ugyan | elég van — || de kenyerem | nincsen,
Jaj istenem | mit csináljak || mikor semmim | sincsen.

De általánosan felszabadítani a szótagok száma alól — azt hiszem, nem lenne köszönet benne.

A versek *belérdemére* tett bírálatról nem illenék beszélnem. Itt, a műtörvényeken kívül alanyi tetszés — vagy nemtetszésnek is befolyása lehet. Csupán azt jegyzem meg, hogy nem volna hatalom, mely rábírjon, hogy péld. a Tetétleni halmon czímű versnek a végét elvágjam s epigrammatice fejezzem be mintegy. Az én lelkem csak így találja egésznek — „megáldani a földet, hol azok jártak". A Hajnali kürt 2-ik versszaka reflexiónak tetszik, ha így olvassuk: „édes fájós *a* kürtzene," de nem más dolog-e, ha az impressiót festjük, mint jelent: „*e* kürtzene?" Pedig így van a könyvben. Ágnes asszony hibáztatott versszakai a *megőrülés* processusát festik, mit az addigiakból lehetett kivenni. De leginkább fájna az Egri leány II. szakaszából azt az egy kis szakot kilökni, mely naivitással szól elébb a madárról, aztán megy által a kedvesre. A biztosság, boldogság érzelmét fejezi ki e szak, hogy még kötődnek is — ellentétül azzal, a mi következik. De hagyom ezeket, legkevesebbé védem pedig alanyi fájdalmaimat, melyek, hiszem, hogy művészietlenek, csupán arra kértem

volna még figyelmet fordíttatni, hogy e fájdalmas versek egy bizonyos epocha szüleményei, s ha nincs is meg minden versben az engesztelődés, az egész gyüjteményben megvan ez, s a kötet vége felé már nyugodtan zengem a balladákat. De kérdem: a kesergő szerelem minden dala vagy Petrarca minden szonettje meghozza-e a művészi kibékülést? Azonban ez nem az én dolgom, ki nehezen fogok többé alanyi húrokat pöngetni. Még az Árva gólyá-ról mondok egy szót, mely kegyed szerint nem érdemli meg azt a lapot, melyet elfoglal. Nem mint *gólya:* de talán mint a 848 előtti sisiphusi küzdelmek képe — mint allegoria — megjárná. A Gyermek és szivárvány szinte allegoria, tehát nem lyrai darab: azon eszmét akarná kifejezni, hogy vannak az ifjúi kebelnek vágyai — fellegvárak, — csalképek, melyektől később oly nehezen válik meg, miután a való kiábrándítja. Az a czím: kisebb költemények, nem azt tette nálam: *lyrai darabok:* van ott sokféle faj.

Végre azt kell érintenem, hogy sohse féltsen kegyed engem az elbizakodástól. Senki sem érzi jobban, mint én, hogy a mit tettem, az többnyire kisérlet, tapogatózás, jobbra és balra. Igen jól tudom, mennyire maradtam eszményképem mögött, egyik vagy másik versemben. Kevés az, a mit tettem, de ezután annyit sem teszek már. Átok gyanánt fekszik rajtam — mint sokunkon — a közelebbi néhány év — ez szegte szárnyamat, érzem, hiába akarom magamra vitázni az ellenkezőt. Ha valami, a költészet meggyőződés dolga, — vezérczikket lehet írni meggyőződés nélkül is, de jó verset nem. Aztán beteges is vagyok, teher a szellemi foglalkozás. Ily állapotban a magasztalás nemhogy elkényeztetne, de fáj, mint a melyet csak kevessé érdemlek a multra, — és

nincs reményem, megérdemleni a jövőre nézve. Óhajtom, hogy ne szóljon rólam senki, — hagyjanak engem pihenni.

Bocsásson meg kegyed e hosszú és rendetlen levélért. Tekintse úgy, mint bizodalmam jelét és kifolyását a tiszteletnek, melylyel kegyed iránt lenni tartozom. Fogadja legszívesb üdvözletemet!

Nagy-Kőrös, szeptember 4. 1856.

Tisztelője

Arany János.

XIX.

B. EÖTVÖS JÓZSEFTŐL.

[253.] 1854. október 16.

Tisztelt barátom! Miután Kegyed Toldi Estéjé-nek végszavában azon aggodalmát fejezi ki, hogy azok, kik e művet az első Toldi-val összehasonlítják, itt azon gyermeteg eléadást stb. találni nem fogják, mely amabban elismertetett, talán nem veszi rossz néven, ha ezen aggodalom ellenében óvással lépek fel, s részemről kinyilatkoztatom, hogy én semmiképen ezek közé számíttatni nem akarok. Ha valaha művet láttam, mely minden követeléseimnek megfelelt: Toldi Estéje az, s bár mit mondjon a kritika jelenleg, a jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, mely szerént e költemény még

azoknál is magasabban áll, melyekkel Ön gazdagítá meg irodalmunkat.*) Fogadja köszönetemet azon élvezetért, melyet munkájánál találtam, s legyen meggyőződve legőszintébb tiszteletemről. Híve

B. Eötvös József.

*) Irodalmi körökben köztudomású volt, hogy Toldi (az első rész) megjelentekor Eötvös, nagy föllelkesedésében, így nyilatkozott: „Toldi-ért mindent szívesen odaadnék, a mit életemben írtam és írni fogok." (Lásd: Erdélyi János: Pályák és Pálmák. Budapest, 1886. 360. lap.)

XX.

LEVELEZÉS SZEMERE MIKLÓSSAL.

1855—1857.

[254.] Július 26. 1855.

Édes Jancsim! Egy egész év óta készülök írni hozzád s barátságodat kérni. Ennek lehetősége csupán úgy lesz előtted megfogható, ha levélírási irtóztató röstségemet bemutatom ezennel neked.

Te s Miska jók valátok tavaly hozzám készülni, — de nem jöttetek, s így rosszak vagytok. Másfél hóig vártam rátok, kicsiszoltattam sótartómat, kifenettem késeimet, mind hasztalan! — Miska most újra bíztat, beszélvén — néhány nap előtti levelében — e képen: „Megyünk, megyünk! stb.“ — De már én örülni sem merek. Átkozott távol is esik ez a dombos gödrös falu, Kőröshöz. Ha Lisznyay Degré arczképéhez írt hosszadalmas versét

feszítenők ki hídul közöttök egyenesben, tán csak hamarabb átballagnátok hozzám. De ha csakugyan szándéktok jönni hozzám, ne készüljetek sokáig, mert bizony újra honn maradtok.

Tompa Miska engemet formaliter eltiltott egyik levelében, hogy írjak hozzád, mielőtt személyesen megismerkednénk. „Másnak találjuk — úgy mond — ezt s amazt, mint a milyennek képzeltük, s ez kellemetlen.“ Jól van, segítsünk rajta! vén, májbeteg; egy perczben víg bohóskodó, más perczben életúnt, ingerlékeny; alacsony, kopasz, s e két végső miatt, — mint bajusztalan Szűcs Györgyöd a bajuszos kandúrnak, — ellensége minden sűrű hajúnak s magasnak, örökre barátja a kopaszabbnak s alacsonyabbnak. Ime ez hű descriptióm, — most várom a tiedet.

Édes barátom, kihez én első levelemet is szokott modoromban írom, az bizonyos lehet bizodalmamról, szeretetemről. Megszerettelek pedig nemcsak Toldi-ban s az Összes-ben, — de inkább azon három év előtt Kelemérben látott leveledbeni díszes tenta-cuprumodból, melyben Arany Jankó a földre terűlt Tompa Miskát egy hatalmas furkós bottal páholja. Napoleont a harcztéren csak csodáltam, de az embert benne Szent Ilona szigetén szerettem meg, s míg harczait lassanként elfeledem, eleven emlékezetben fog maradni mindig előttem e szigeten átélt pár kedélyes aprósága. Pásztortűz ég a komoly szirt alatt: ennek rideg nagyságát bámulom, amannak nyájas tüzénél melegedni szeretek. Fájdalom, hogy a láng végre kialszik úgy a tűzhelyen, mint a kebelben! Elnyaggat, elgyötör bennünket ez az élet, — ez a Heine szívmarczangló sphinxe. „Haragos, romlott kedélyű vagyok, s ugyan ezt írja magáról Arany is“

írta tavaly egy levelében Miska, — s ha nem írta volna is, tudnám ezt saját tapasztalásomból. Hát ha még az én koromba léptek! Valóságos eczetes tormává lesz az ember végre, barátom, s annál maróbb eczetté, mentül édesebb bor volt egykor.

De most isten veled, édes Jancsim! – Tudósíts kérlek, mielőbb: jöhettek-é? s ha jöttök, ne halaszszátok sokára. Szeptember közepe táján nekem is a Szepességre kell mennem, a Kárpátok aljába, — egyik sógoromhoz. Hűved

Szemere Miklós.

[255.] Nagy-Kőrös, augusztus 7. 1855.

Kedves Miklósom! Legnagyobb örömmel vettem soraidat, s hogy azokra nem tüstént válaszolok, annak okát ne hidegségemben keresd, hanem iskolai bajaink s dolgaink ez idő szerinti nagy összecsoportozásában, examenek, érettségi vizsgák stb. lévén. Most, miután ezeken, én legalább részemről, átestem, visszanyeré kedélyem azon epicai nyugalmat, mely nálam egy levél megírására is szükséges.

Tehát, édes Miklósom, megelőztél. Nekem kelle azt tennem, oly sok szépet, jót hallottam felőled, különösen Miskától, kinek irántad való barátsága legjobb kezes az enyimnek. Mint költőt rég ismerlek, s ha szembe dicsérni akarnálak, azt is megsúgnám, hogy becsűllek, jobban, mint sok mást, ki előttünk Shakespeare Much ado about nothing vígjátékát oly nagy képekkel játszsza. Csak az a kár, hogy nem írsz, noha én is kezdem megismerni az állapotot, midőn az „ki dalolt mint a patak,. . . . lesz néma, hallgatag“ — mint

Erdélyi János énekli valahol, — s így a világért sincs jogom valakit vádolni e tekintetben.

Tompának igaza lehet, hogy személyes ismerkedésnél régibb jóakarók s barátok közt az első találkozás sokszor egy idealis képet leront, s helyébe egy talán nem annyira vonzó valódit állít, a mi aztán kellemetlenűl hat. Magam is tapasztaltam effélét, de az csak néhány perczig, vagy legfölebb addig tart nálam, míg az új arcz képzetembe nyomúl — külsőségbeli syn- vagy antipathiáknak kevéssé vagyok rabja. De proh dolor! ha te a nem alacsony és nem kopasz ember iránt ellenszenvet érzesz, akkor jaj nekem. Magas ugyan nem vagyok, de, (kivált erdélyi értelemben, hol alacsony = aláváló) alacsony sem, a mi pedig a kopaszságot illeti, fájdalommal kell megvallanom, hogy nemcsak actu kopasz nem vagyok, de reményem sincs egyhamar azzá lenni!*) Képzeld a főt, mely Barabás után ismeretes, kóczos, szürke hajjal, sárga barna arczczal, tömpe (azért nem írom *tompá*-nak, mert Miska subsumálná) orral, kálmuk szemekkel, semmit nem mondó fizi*miská*val (ez is sértés a mi barátunknak) nyakkendő nélkül, cynicus öltözetben s előtted áll *tisztelt* barátod A. —

Hogy te az én híres rajzomat megkedvelted, azt igen természetesnek találom. Mindig mondom én, hogy force-om a festészet: s a rossz világ nem akarja elismerni az érdemet. Különösen e picturával levágtam ama nagy festészt, Tompa Mihályt, ki parochiája rajzát akarván adni, valóságos krumplit rajzolt és küldött hozzám. Rögtön megsüttettem a parázsban, t. i. a burgonyát,

*) Mentségeműl szolgáljon, hogy van egy collegám, ki nagyon kopasz. *A. J. jegyzete.*

nem a pictort. S azt hiszem, épen *festői* nagyságomat mérted Napoleonhoz (mert más tekintetben rólam ővele ugyanazon sententiában nem is szólhatnál) mire nincs egyéb észrevételem, mint az, mit vitéz Johann Háry mond: „Nagy ő a franeziák közt....“

„Egy perczben víg, bohóskodó, másban életúnt, ingerlékeny“ — jellemzed önmagadat. Ez rám nézve is áll, körülbelűl ily versióval: egy perczig, bohó, gyermekes, víg: rá egy hétig életúnt, ideges, ingerlékeny. S így mi hárman szépecskén összeillünk, ha a fátum (melyről nem igaz, hogy a görög drámákkal magvaveszett volna) csakugyan összehoz bennünket. — —

És most, kedves barátom, ha befogadtál, tarts is meg állandóan szeretetedben, mint téged megtartani igérkezik hű barátod

Arany János.

[256.] 1857. november 25.

Igen röst barát vagy, édes Jancsim! s érdemlenéd, hogy Toldidat ellopjam, — sőt érdemlenéd, hogy álmaidban hátadra toporzékoljon kitömött siketfajd-kakasom (a Szepességről hoztam tavaly) s megtapossanak medvéim árnyai.

De, hogy is merhetett tégedet Miska annyira földicsérni előttem? hiszen te semmirekellő rossz barát vagy: ha ma hozzám jössz, holnap már visszasietsz, — ha én megyek hozzád, nyugodt arczczal fogadsz, mintha a másik szobából léptem volna ki, — mindössze is annyiból áll eddigi érdemed előttem, hogy meglehetősen viselted magadat tornáczomon Darvai szerepében, s hogy

szánakoztál felettem Újhelyben székbe ütött lábam miatt.*)

Mily képtelen nemes terv most már az tőlem, (van nekem több is, de, nem ismeri a világ) hogy a helyett, hogy mint érdemlenéd meggyalázzalak, még kardot rántok melletted, mint im ez anticritica bizonyítja; — mit csak azért is küldök, mert így lehetetlen elkerülnöd, hogy visszaküldésekor (mert küldd vissza, én le nem írtam magamnak) ne válaszolj. Igen, most már komolyan kötelességeddé teszem először: nekem szépen megköszönni ez ellenbírálatot; másodsszor — megírnod, mint csinálod fekete téntádat?

Most pár szót az ellenbírálatról. Sebten volt összehányva, mint nem nyomtatás alá készült. Mondván Erdélyinek, hogy némely ellenészrevételeim vannak bírálatára,**) kért, mondjam el, — s én igen ügyetlen beszélő lévén, igértem neki, hogy leirandom. Épen nem neheztelt miatta, sőt midőn visszaadá, mondá: „bizony barátom sokban igazad van; az ember igazságos óhajtana lenni bírálataiban, s csak később látja ez s amaz véleményéből, hogy több helyütt nem volt az.“ — Miskának is mutattam Patakon, ő mindenben osztotta nézeteimet.

Most jut eszembe. Ha ezt közlöm veled, küldöm egyszersmint egy másik levelemet is Erdélyihez, melyet több év előtt, kérdésére: „mint tetszik nekem Pulszky bírálata Petőfi verseiről?“ írtam hozzá Pestre. — Mind kettőből fogod látni, hogy én tanúlt criticus nem vagyok, —

*) Szemere még ez időben is jól tudott czigánykereket vetni; Újhelyen azonban, 1855-ben együttlétükkor, pórúl járt vele; bele ütötte egy székbe a lábát s az sokáig fájt neki.

**) Lásd Aranynak Erdélyi Jánoshoz írt levelét 252. sz.

a mi aestheticát olvastam is, elfeledém, — nézeteimet tehát csak egyszerű ész felfogásainak vedd.

Miskával öt víg napot tölték Patakon a vizsgálatokkor. Szegény! őt azóta nagy bú érte, — nem is tudtam magamat rávenni eddig, hogy írjak hozzá. Ha reménysége lehetne több gyermekhez, csak eltűrhető volna; de így, további remény nélkül, beteges neje miatt, valóban keserves.

Nekem — újra a — lábam fáj. Most a szüret végén Újhelyben egy nap igen sokat mászkálván nyúlászva a parlag szőllőkben, feltörte a csizma, s e haszontalanságból oly seb lett, hogy mai napig sem gyógyúlt be. Egyik újhelyi bálkor pedig néhány hónap előtt, haza jöttünkkor, egy falusi állás kapuja (vihar által becsapódott kapuszárnya) oly irtóztatóan összetörte mutató ujjamat — jobb kezemen — hogy azt hivém vagy elesik, vagy ha megmarad is, soha sem írok az életben többet vele. Azonban, mint figura docet, meg is maradt, írhatok is isten kegyelméből.

Most egy késmárki tanár — Lintner nevű, úgy jut eszembe — fordítja Petőfi verseit. Az valami! Oly hűven, oly jól, még nem láttam verseit fordíttatni. — De szeszélyes, ki nem tartó ember. Most már, mint hallom abba hagyta — pedig felette sokat fordított már — s — Arany Jankóba kezdett. Képzelem, beléd is ún majd, mint Petőfibe. Birja Petőfi két újabb kötetét is, s igérte leiratja számomra.*)

Ez a Sárosy nem tudom mire késik oly soká albumával? — Már egy ízben elmaradt versei nyomtatása,

*) A forradalom után megjelent két kötet; nagy ritkaság volt belőle egy-egy példány.

mikre évek előtt előfizetést szedett. Ha ez is elmarad, örökre elvesztheti a közönség bizalmát.

Te, mint olvasám valamelyik lapból, szorgalmasan dolgozol. Toldid közép szakaszával már kész vagy, sőt új beszélyt is dolgozál ki. Vivát! Én kissé nehezteltem is rád, s csodálkoztam rajtad. Tudod-é miért? Erdélyihez írt szép nyomós leveled végső sorai miatt. — Arany, az ünnepelt Arany! az annyi magasztaló bírálatokat érdemelt költő! egyéni hibás vélemény, mind össze is pár elhibázott nézet miatt, férfiatlan panaszszal, abba készűl hagyni pályáját, s oly ragyogó pályáját! — Ha egy magamszerű népszerűtlen, csak egy betűvel sem méltányolt versgyártó tenné, nem csodálnám, mert méltánylás az író éltető levegője, s annak ellenkezője, halála, — de *tégedet* mint zavarhat meg egyes ember pár hibás nézete, meg nem foghatom.

Kedves Jancsim! most isten s forró barátságom veled, kifogyva papírom is, levélírói türelmem is. Te tudom jó léssz most már tollhoz nyúlni s hosszú válaszszal (röviddel is beérjük, ha másként nem lehet) keresni föl tót falujában

Miklós barátodat.

[257.] Kőrös, november 29. 1857.

Az az! édes barátom, a „te medvéid“ nyomnak engem, nemcsak éjj*elente,* de nappa*lonta* is! Mint medve nehézkedik rajtam az unalom és hypochondria, vagy mi: elég az hozzá, igen haszontalan ember lettem.

A „ma hozzám jősz, holnap elsietsz“-féle vád egyébiránt nem annyira nyomja lelkiismeretem, hisz,

te ezt *talio*val — fogért fog — fizeted vissza. Igaz, hogy én nem nyújthattam lasztóczi kényelmet, de más részt cholera sem volt tavaly nyáron. Aztán meg, ha igazat kell mondani, talán nem is annyira *én* siettem akkor, mint Miska, ki igen nyugtalan volt családja felől.

És most új leveledben menydörgő parancsolatidat illő hódolattal fogadom. Jelesűl:

Ad I-mum. „Az ellenbírálatot szépen köszönöm."

Ad II-dum. „Mint csinálom szép fekete tintámat" — ha ez, a mivel írok, szép fekete tinta, ezt Laczi fiam csinálta, a szokott gummi-galles speciesből. De én vörösnek találom, s nem is hiszem, hogy ezt láttad volna s dicsérnéd nálam. A mely tintával pedig ez előtt éltem, annak recipéje ím ez: „Végy öt garast. Item egy ¼ itczés üveget. Küldd el mindkettőt Esser Károlyhoz, a kőrösi patikushoz. Kérj öt garas ára tentát, s habebis, lesz.

Ellenbírálatodra térve, tréfán kívül, köszönöm azt. Féltem, hogy Erdélyi megneheztelt rám a levélért, melyet akkor hozzá sebtiben, kellő meggondolás nélkül írtam volt. De oly kisszerűeknek találtam némely gáncsait, hogy nem állhattam meg, hogy ne válaszoljak rájok. Ha azt mondta volna, hogy az egész Arany-historia mediocritas: elhallgattam volna tőle, mert egy idő óta igen keveset bízom tehetségemben. De mikor azon akad fel, hogy a négyes jambusban nem a második láb után van a caesura, midőn a jambust coriambusnak scandálja s haragszik, hogy rosszúl üt ki: lehetetlen volt elhallgatnom. Ő nekem sohasem válaszolt: innen gondoltam, hogy neheztel. Ha ebben csalatkoztam, annál inkább örülök. Mondd meg te Erdélyinek, hogy én

most is oly melegen gondolok ő rá, mint akármikor. Hogy nem irok, az nem elkedvetlenedés, nem mintha keveslenéin a méltánylást. Sőt sokallom. Sokallom, mert alig vagyok többé az az ember, ki ily nagy reményeket beválthassak. Fuimus — az, a mi és mennyi lehettünk. — Egyébiránt észrevételeidet teljesen osztom, nálam is körülbelűl azok merűltek fel az Erdélyi criticája olvastával.

Petőfi mellett írt észrevételeid is helyesek. Csakhogy én nem emlékszem már a Pulszky bírálatára. Oly kevéssé voltam még akkor irodalmi ember, hogy azt sem tudom, olvastam-e valaha, vagy sem. Magát Petőfit akkor ismertem meg, mikor már megalapított neve volt. 46-ban, ha jól emlékszem. Addig, ha láttam tőle egy-két dalt, az rám nézve olyan volt, mint akárkié. Kevéssé ismertem az irodalmi életet. Egyébiránt, mostani eszemmel Petőfi némely képeit, metaphoráit stb. csakugyan nem tartom valami „echt"-dolognak. „Ha kedvemnek magva volna" — stb. dagályosnak tetszik, talán mert én már hideg vagyok. Végtelen gazdagság az övé, de a túltermékeny föld gyomot is óriásit hoz, a túláradt folyam nem ment az iszaptól.

Olvastam, hogy Miska Patakon járt: mingyár képzeltem, hogy lesz hadd-el-hadd. Szerettem volna ott lenni. Miska a nyáron megint erőltetett, menjek hozzá, töltsem ott a szűnidőt: de egy az, hogy már *ő* következik engem meglátogatni, más az, hogy okvetetlen Szalontára kellett mennem a rokonokat kiengesztelni oly hosszú távollétért: hát biz én nem menék Gömörbe. Hazajöve vártam levelét (ő volt az adós): csak nem jő! csak nem jő. Egyszer nem várhattam, írtam neki. Semmi válasz. Megint írtam. Erre jött válasza, hogy fia

meghalt. Természetesen írtam neki rögtön, — azt sem tudom mit. Vigasztalni sem mertem. Azóta ismét hallgat, nem tudom, hogy vannak. Félek, nehogy újabb csapás is érje Miskát.

Megszaporodott bajaidat szívemből sajnálom. De furcsa, hogy te mindig külerőszaktól szenvedsz. Egyszer a czigánykerékben törik el a lábad, máskor csizmatörés kínoz, megint egy kapu zúzza össze ujjodat. Jele, hogy nem ülsz szépen a kályha mellett, mint én. Bezzeg! az én drága bőröm oly finom, oly gyenge, mint a beáztatott hólyag, de oly petyhüdt is. Nekem azon részemmel van bajom, melyről a *hal büszhödik* — és ez nagy baj. Örökös fej és fül zúgás!!

Sárosy albuma talán már majd megjelenik — új évre. Ő *laute* él Pesten, a mint hallom. (Nehogy a *laute* szót *lant*nak olvasd). Albumát igen dicsérik — majd meglássuk. Benne van az én — utolsó versem is.

Mert hát, édes barátom, hiába olvasod te a lapokból, hogy én ezt meg ezt csinálom, — ezt meg ezt bevégeztem, abból egy *betű*, de egy betű sincs igaz. A dolog úgy áll, hogy egyik másik pesti író levetődik Kőrösre, és addig unszol, míg olvasok neki valamit régibb töredékeimből. Ez elmondja Pesten, a másik meghallgatja, a harmadik már told is hozzá, s így végre a *hírharangár* fülébe jut, az pedig kap rajta és kürtöli. De bármily nevetséges helyzet ez rám nézve, azt hiszem, még nevetségesb volna, ha forma szerint ellennyilatkozatot írnék, s tiltakoznám lapokban, hogy nem való, nem igaz! — Így csak hagyom a világot „hadd forogjon keserű levében" — megszoktam úgy olvasni nevemet, mint ha nem is én rólam, de egy harmadikról beszélnének. — Annyi igaz, hogy az a magasztalt egyéniség —

nem én vagyok többé. — Ez is baj! nem csak a miről te panaszkodol.

Nem tudom, rövid vagy hosszú levél gyanánt veszed-e ezt, de 'stenuccse nem írok többet, mert ennyi is kifárasztott! Fogadd tehát barátságom mindenkori nyilatkozványát s legszívesb ölelésemet!

JOANNES SINE TERRA
(ki nem soká *Terra* leend *sine Joanne.*)

[258.] LEVÉL SZEMERE MIKLÓSNAK.

Barátom Szemere de genere Huba,
Hallom, hogy Pesten ülsz egy hitvány oduba;
Kőrösre is talán eljösz rándevuba,
Hol nem sok köpeny van, de annál több suba.

Jöjj édes barátom, készen vár a szoba,
Doktorral, borbélylyal ne légy már alkuba;
Beteg orrod dugd el kicsávázott........
Ugy nem árt a szél, mely ered Moszkauba.

Jövel édes társam! sül immár egy tuba,
Melyet Laczkó fiam hizlalt a hijuba;
Itt van Mentovics is, majd betesz a *zu*-ba,
És Szilágyi Sándor, ez a felnőtt buba.

Itt van még Losonczi, velünk egy szapuba,
Pegazusnak ő is nektárt tölt váluba;
Nosza hát egy verset mondjon impromtuba,
De ne legyen benne nyomtatási — *huba.* *)

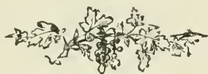
---

*) Szemere Miklósnak, nehezen olvasható írása miatt, örök baja volt a sajtóhibákkal. Egyszer az is megesett rajta, hogy sajtóhibáinak czímét így szedték: Nyomtatási hubák.

Kár, hogy Tompa Miska nincs e koszoruba,
Hanem otthon kuttog Hamván a hamuba,
Majd anekdótázna, mert ő nála sub A,
B, C, ezer is van készen a batyuba.

No hadd gyönyörködjék otthon a két lúba,
Melyen Csízbe rándul vagy Lénártfaluba;
Találjon örömet fiába Gézuba,
És annak dajkája: telibél Erzsuba.*)

Mi pedig barátom töltsünk a szaruba,
Nem vagyunk professor olyan de — Poruba;
Inkább a beszédet vigyük át te s tu-ba,
Soká élj Szemere, mint nagyapád Huba.

*) Csíz és Lénártfalva Tompa hamvai egyházának filiálei. „Gézu“ — „Erzsu“ nálok szokásos kicsinyítései Géza fia s a dajkája nevének.

XXI.

LEVELEZÉS JÓKAI MÓRRAL.

1852—1858.

[259.] Pest, 1852. deczember 3.

Kedves Jánosom. Ma kaptuk meg az engedélyt Festetics Leó nevére, szépirodalmi lapra, melyet én fogok szerkeszteni, azon reményben, hogy te és mind azok, kiknek baráti részvétére számítok s munkálataikat becsben tartom, engemet irodalmunk előmenetelére tett törekvéseimben gyámolítani fogtok. Havonkint legalább két verset várok tőled, miknek díját magad határozod meg. Írd meg, ha nem lenne-e igen nagy számomra Toldi Estéje? értve az árát és terjedelmét. A lap az Életképek formátuma lesz. Üdvözöllek tisztelt családoddal együtt s válaszodra várok. Szerető barátod

Jókai Mór.

[260.] Pest, 1855. deczember 8.

Kedves Jánosom, szeretett nagybajuszú poétam! Disznóság, (nagykőrösi eloquentiával szólván) hogy te az egész világon minden újságnak írsz szebbnél szebb verseket, nekünk pedig hallgatsz csunyánál csunyábbúl! Nincs olyan szótár a világon, melyben méltó szavakat találjak e fölötti keserűségem kifejezésére, azért csak rövid fulminatorium-képen küldöm ezt a panaszlevelemet hozzád, melyben kérlek, esengek, könyörgök, imádlak, rimánkodlak, intelek, szidlak és fenyegetlek, hogy küldj én nekem verseket (in plurali) mentűl többeket, és mentűl hamarabbakat. Díjukat kegyesen elhatározván, a mit parancsolsz, azt rögtön küldöm, minden időhalasztás nélkül. Mely útonálló felszólításomat, ha füleid mellett eleresztenéd, én esztendőre kalendáriumot csinálok s abból kitörlöm János napját s nem lesz neved napja, nem fogok lemehetni Kőrösre, hogy megköszöntselek. Addig is üdvözölve kedves családodat maradok keservvel telt kebellel szerető barátod

Jókai Mór
(a Vasárnapi Ujság megbízásából m. p.)

[261.] Nagy-Kőrös, deczember 10. 1855.

My dear Moore! I was eben beküldding neked a másik lapon olvasható poémákat, midőn leveled dörgedelmes-morgadalmasan rám ijesztett, hogy siessek vele! Különben azt már egy ízben póstára tettem és czímeztem is J. Mórnak a szép utczába No. 1. de mivel ott azon úri embert nem találták, a levélkihordó szépen el-

dobta, hogy ne kelljen tovább keresni azt a hallatlan nevű obscuritást. Így gondolom, hogy történt, mert a levelet nem retouroztatták, pedig ennek már jó öt hónapja lehet.

Hogy vagytok ott Pesten? Száz éve, mióta pesti embert nem láttam. Én itt falun szutyongatom az ifjú nemzedéket, s nézem mikép hámlik rólam kedélyem utolsó maradványa. Ritkán dolgozom és keveset, fejem sokat zúg és fáj, szóval csehül vagyok.

Kedves nődet szívből üdvözlöm, téged ölellek. Barátod

Arany János.

[262.] Pest, 1856. deczember 25.

Kedves Jánosom! Igaz ugyan, hogy te nálam még lustább levélíró vagy, hanem ez nem gátol engem azon szándékomban, hogy én mégis írjak neked. Tudniillik Egressy Samu kegyéből egy szép népdalodat bírván, minthogy a tiltakozások most napi renden vannak, nem bátorkodom azt addig kiadni, a míg tőled pecsétes levelem nincsen, hogy azt nem gátolod: természetesen a szokásos honorálás mellett. Ha tehát tilalmad vagyon ezen merényletem ellen, azzal siess, telegrafolj, mert nem állok róla jót, hogy a verset hevenyében ki nem találom adni. Egyébiránt is csunyaság tőled, hogy nekem legalább minden második számba nem adsz egy verset; de bár legalább minden félesztendőben adnál egyet; javítsd meg magadat, kérlek. Kedves családodat szívesen üdvözölve, kivánok mindnyájatoknak boldog ünnepléseket és vagyok tántorithatlanúl igaz barátod

Jókai Mór.

Pákh Albert toldaléka: Coram me, Albertus Pákhy, a ki egyébiránt ép lábaival agyba-főbe ölel és csókol. Vajon mikor láthatnánk színről színre? Idem qui supra.

[263.] Kőrös, deczember 29. 1856.

Kedves barátom Mór! Egressytől nyert népdalomat miattam kiadhatod: én nem foglak azért se megnyilatkozni, se megkakas-balladázni. Kivánatodra, hogy bár minden második számba küldenék verset, — egyszerűen kimondom, hogy az, irányomban, pium desideriumnak is nagyon vérmes; kivált most, midőn karácsoni ajándékúl minden szerkesztőnek megírtam, hogy ha bizonyos reményben küldik tisztelet példányukat, úgy akár meg is szűntethetik, mert én nem tudom mikor küldhetek nekik valamit. Kakas-balladádon — akár te írtad, akár Sárosy — jót nevettünk — én kivált igen hív parodiáját látom benne saját születlen balladáimnak, döczögő mértékemnek, rossz aszszonánczaimnak stb., a mi engem nagyon mulattatott.

Tehát Pákh megérkezett s örvendek hallani, meggyógyultan! Add át neki szíves üdvözlésemet, — de ha látni akar, tegyen úgy velem, mint Mahomet a hegygyel, mert én immobile quid vagyok. Karácsoni köszöntésedet új évre adom vissza: adjon Isten bő esztendőt mindenben, a mi jó, és szűket mindenben, a mi rossz. Kedves családodat üdvözlöm, téged pedig ölellek — s ha kezemre esik, kissé meg is téplek! Barátod

Arany János.

XXII.

LEVELEZÉS TOMORI ANASZTÁZZAL.

1856—1859.

[264.] PEST, 1856. február 6.

Kedves Aranyom! Folyó hó 9-én szombaton tartom az irodalmi estélyt. Vendégeim ezek: Deák, Eötvös, Kemény, Jókai, Érdi, Berényi, Egressy, Bajza, Tóth Lőrincz, Arany, Mentovics, Szilágyi és Laczi.*) Kérlek nagyon szépen, tedd meg kedvünkért s jöjj föl szombaton; Deák, Eötvös és Kemény nagyon várnak s én már dicsekedni mertem azzal, hogy feljösz. Szállj hozzám egyenest.

Vasárnap — ha szükség — visszamehettek. Ölelő barátod

TOMORI A.

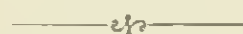
*) Losonczy.

[265.] Pest, 1856. február 8.

Édes Aranyom! Ismételve kérlek, jöjj föl a *holnapi* irodalmi estélyre, hozzám szállj egyenest. Kocsit is küldök érted a vasúthoz. Ne kíméld kis fáradságodat; szép gyermekeidet pedig őrzi addig jó nőd. Csak huszonnégy órát kérünk tőled, tudva, hogy akadály nem gátol emez áldozatban. Mondtam már, hogy Deáknak ideálja vagy s óhajtaná látni. A nagy kis Eötvös várva vár. Úgy választám a társaságot, hogy te meg légy vele elégedve. Holnap kényelmesen a $^1/_2 5$ órai vonattal délután följöhettek s holnapután — ha úgy akarjátok — a $^1/_2 5$ óraival szinte délután visszamehetnétek.

Gyönyörködöm, ha jeleseinket összehozhatom; nekem úgy sem lehet egyéb érdemem — pedig ez nagyon bánt. Szerető barátod

Tomori Anasztáz.

[266.] 1856. február 10.

Édes barátom! E perczben, február 10-én vasárnap, délelőtti 10 órakor, veszem második leveledet. Ha tudom, hogy jelen-, vagy távollétem annyira érdekel valakit, nem mulasztom vala el a bemenetelt, de már késő. Szilágyi és Mentovics rám estek volt, az igaz, s én épen azért, álkövetkezetességből, megmaradtam először kimondott szavam mellett. Sajnálom, hogy így történt; bár megvallom, egy idő óta nem örömest megyek *emberek* közé, s nálam nagyobbak ragaszkodását mindig *szemrehányás* gyanánt veszem. A mi lehettem volna, az nem vagyok, s a mi vagyok, ide s tova az sem leszek. Ez

fáj.... „Jobb nekem itt Vértes vadonában!....“ Minek a kóróbul koszorút kötni?

Homályosan beszélek, de annál tisztábban érzek. Legjobban sajnálnám, ha az eseményt irántad való hidegségre magyaráznád. Azt ne tedd, édes barátom, győződjél meg, hogy szeretni soha meg nem szűn őszinte barátod

A. János.

[267.] Pest. szeptember 6. 1857.

Kedves Aranyom! Légy üdvözölve általam szeretettel kedves családoddal egyetemben. Sokat kellene mondanom személyesen ez ide mellékelt programm ügyében; most azonban csak néhány szóban kell hozzád esedeznem, támogasd hatalmaddal e lapot, melynek kérdése ugyanazonos az irodaloméval. Az első szám 6000 példányban küldetik szét. Képzelheted mily szükség van nevedre. Kérlek írj egy költeményt, hogy az október 4-iki első számban megjelenhessék — ha teheted.

Ha elolvasod a programmot, megértheted, mért vagyok ez ügynek misszionariusa. Tőletek függ most már minden.

E lap megtestesülése azon eszmének, melyet én is régóta ápolgatok, s melyet a magyar irodalomra nézve életkérdésnek tartok.

Nagy mozgás, rémülés van a lap-irodalomban! A jelesek mindnyájan örömmel kapnak a megváltó eszme után. Szerető barátod

Tomori.

[268.] PEST, november 14. 1858.

Szeretett Barátom! Shakspeare fordítására eddig ajánlkoztak: Lévay, Sárosy, Szász, Székely; Flóra is fölszólított, hogy ROMEO ÉS JULIÁT engednék át neki a fordítók. Ács Zsigától most várom a választ. Kérlek, járúlj ez ügyhöz nagy hatalmaddal te is; mindenki tudja és érzi mi függ tőled e nagy kérdésben.

Folyó hó 20-án jön föl Szász Károly; jöjj föl akkor (szombat nap van épen) a délutáni vonattal; én a vasútnál várlak, hogy hozzám szállj. November 21-én vasárnap délelőtt összejövünk s elhatározzuk a határozandókat — hogy az ügy ezzel se késsék.

TOMORI A.

[269.] NAGY-KŐRÖS, november 17. 1858.

Kedves barátom! Daczára félig-meddig tett ígéretemnek, ne várj engem Pesten. Nem, mintha szép vállalatod iránt kevesebb érdekkel viseltetném; de bajos nekem most innen mozdulni, s aztán nélkülem szintúgy elhatározhatjátok, én belenyugszom a többség akaratába. — Igéretemet, hogy én is megkisértek egy vagy két darabot fordítani, nem vonom vissza; de magamat bizonyos időhöz nem köthetem, mert sem időm, sem physicai képességem nincs folyvást dolgozni. Azt sem bánom, ha a már elhíresztelt MIDSUMMERNIGHTS DREAMmel kezdek hozzá, csak könyvem legyen, de az én Shakspearemet elpóétázta Gyulai Palkó, — annak nem tudom, mikor nézek a szeme közé. Jó lenne talán a legjobb, magyarázatos és jegyzetes Shakspearet (ha Delius az, hát azt) megszerezni a vállalat számára s

darabonkint odakölcsönözni a fordítóknak, — már csak azért is, hogy mindenki jó szöveget használjon. A mi a fordítást magát illeti, arra nézve az én véleményem ide megy ki: legyen *eszme-* és *alakhű*, mégis *szabad* (azaz ne szolgai); tehát vers verssel, ha lehet ugyanannyi sorral, adassék vissza stb. A kiadás $^1/_{16}$ formatumban, füzetekben, úgy, hogy minden füzet egy kolomposabb drámát és egy ritkábban olvasott színművet tartalmazna, péld: OTHELLO — TÉLI REGE. Pazar nyomtatás nem kell, csak mint a lipcsei stereotyp — így olcsóbban adható, s inkább elterjed. Jegyzés csak annyi, hogy a szöveg érthetlen ne maradjon: péld. ha ismeretlen tárgy, név stb. kiván magyarázatot; de aestheticai commentárok erdejébe bonyolodni nem kell. A fordító ne csak a színpadot, de az olvasó közönséget is szem előtt tartsa: tehát hatályosság mellett választékos, és correct is igyekezzék lenni — s a magyarság mellett kerülje a bundaszagot. Dixi.

Isten veled, édes barátom, tudósíts a tanácskozmány eredményéről, addig is vedd baráti jobbomat!

ARANY J.

[270.] PEST, november 18. 1858.

Szeretett barátom! Épen most veszem tegnap írt leveledet, mikor a SZÉPIRODALMI KÖZLÖNY jelenti, hogy pár nap múlva személyesen üdvözölhetünk. Sajnálom, hogy meg nem történhetik. A fordításra most már összesen ezek ajánlkoztak: Arany, Flóra, Jókai, Lévay, Sárosy, Szász, Székely.

Ács Zsiga még függőben van.

A fordításra nézve adott véleményedet, úgy a kiadásra vonatkozót is, örömmel fogadom.

Még csak arra kérek tőled utasítást: a beadandó fordítások miként s kik által bíráltassanak meg, külön bíráló választmány, vagy a fordítók testülete, avagy a fordítók s más tekintélyekből vegyesen állítandó bizottmány által?

Én mindenesetre azonnal megszerzem a legjobb magyarázatos és jegyzetes Shakspearet s kiosztom választástok szerint.

A többire nézve hétfőn tudósítlak a történendettekről, s legközelebb személyesen is üdvözöllek; ha előbb nem, karácsonkor bizonyosan.

Tomori A.

[271.] Nagy-Kőrös, november 19. 1858.

Kedves barátom! Sietek válaszolni becses soraidra, s még ma felteszem, hogy holnap (20-án) megkaphasd.

A bíráló választmányt, *csupán* a fordítók testületéből, nem tartom elégnek, de czélszerűnek sem, — mert minden darabot 5—6 vidéki fordítóhoz elküldözgetni, sok időveszteséggel járna. Azt mondani pedig, hogy a pesti fordítók a bírálási jogot kizárólag gyakorolhassák — vagy ha kötelesség, csupán ők teljesítsék — ismét nem férne össze az osztó igazsággal. Véleményem szerint minden *egyes* esetben elég lenne 3 biráló, mi ily módon alakulhatna juryvá: egy pesti, egy vidéki fordító, kihez a darab elküldetnék, és egy pesti képesség, a ki nem fordító. — Természetesen, saját műve fölött senki sem

bíráskodhatnék. A bírálási kötelesség a pesti és vidéki tagok közt, valamely megállapított rend szerint (de nem *sors* által, mert az egyesekre terhessé válhatna) sorba menne; a *külső* bíráló lehetne ugyanazon személy mindig; vagy ilyet is 3-at választana a testület, hogy felváltva működhessenek. Azt hiszem, ez elég garantia lenne a fordításra nézve: minden darabért *gyűlést* valamennyi tagból úgy sem tarthatni; hogy pedig annyi ember különkülön bíráljon, az sok gyakorlati nehézséggel járna.

Im ez véleményem, — találjatok jobbat, s én belenyugszom. Fogadd baráti ölelésemet!

ARANY JÁNOS.

[272.] PEST, november 23. 1858.

Kedves Barátom! Szász Károly sem jöhetett föl — egy temetési eset miatt; azonban a te leveleid kijelelték az útat annyira, hogy közel vagyunk a megállapodáshoz. — Ha Delius szerint történik a fordítás, akkor nem tarthatjuk meg azon rendet, melyet én is óhajtanék, hogy minden füzet egy kolomposabb drámát s egy ritkábban olvasott színművet adjon; mert Delius a megjelent kötetekben a történelmi drámákat adja. Ámbár azt hiszem, hogy legközelebbi kötetében már a vígjátékok következnek.

A bírálatra nézve osztom véleményedet, olyképen, hogy legyen egy állandó bíráló Pesten a ki nem fordító, s egy állandó külső bíráló a fordítók közűl; ezek mellé még egy bíráló a fordítók közűl fölváltva. Kérlek, légy szíves kijelelni Pesten egy (nem fordító) állandó

bírálót (Jó lenne-e Csengery?) — Külső állandó bírálóul a fordítók közűl mindenki téged óhajtana. A két állandó bíráló honoráltatnék. A honorariumot s egyéb specialitásokat személyesen állapítjuk meg mi ketten legközelebb N.-Kőrösön.

Tegnap kaptam levelet Ács Zsiga, Lévay és Szász Károlytól.

Az első jelenti, hogy nála készen van HAMLET és SOK ZAJ SEMMIÉRT. Továbbá a bírálatot oda szeretné értelmezni, hogy a bírálók ne utasítsák vissza a fordítmányokat, hanem jelöljék ki a gyenge helyeket új átdolgozás végett; mert mit csináljon ő akkor a kész de el nem fogadott fordítmányokkal. Ezen nyilatkozat majd *„directioni serviet,“* Varga szerint.

A második kér bennünket, hogy állapítsuk meg a rendet, a bírálás formáját stb. Ezenkívül kijelöli a darabokat, melyek fordítására hajlandó: ATHENAEI TIMON, TROILUS ÉS CRESSIDA, TITUS ANDRONICUS, VERONAI NEMESEK, VELENCZEI KALMÁR.

A harmadik szinte a darabokat jelöli ki saját számára. Azután elősorolja, hogyan áll Shakspeare jelenleg a magyar irodalomban.

CORIOLÁN, J. CAESAR és LEAR (talán kegyeletből Petőfi és Vörösmarty iránt) fölvétethetnék némi áttekintés és pótlás mellett kiadásunkba. Kérünk tehát, édes barátom, vállalnád magadra ezek revisioját. Nincs ezen revisio rövid időhez kötve; jó lenne, ha évenként egyet kijavítanál. Erre nézve Szász is azt javasolja, hogy téged kérjelek föl.

Mindezek mellett első kérdés most, a bírálatot megállapitani, és azért kérlek, előbbi soraimra légy szíves választ adni. Én nagyon óhajtom, hogy az állandó

két bíráló Arany és Csengery legyen. — Ha ez meg lesz állapítva, a többin könnyen átmegyünk.

Deliust és Colliert okvetlen megszerzem és kiosztom. Kedves válaszodat várom. Szerető barátod

Tomori A.

[273.] Nagy-Kőrös, november 26. 1858.

Kedves Barátom! A bíráló választmány, e szerint, az én véleményemtől némi eltéréssel lenne megállapítva; a mennyiben *állandó külső bíráló* is fogna lenni a *fordítók* közűl. Én a pesti állandó tagot is csak azért ajánlottam, mert nem igen volt reményem több *dologértőt* megnyerni az ügynek; különben, noha az állandóságnak barátja vagyok, erre is jobb szeretnék három egymást felváltó tagot, hogy *egy*nek akadályoztatása esetében is mindig legyen, a ki pótolja. Azt pedig, hogy a *külső* tagok közűl *egy* állandó legyen, míg a többiek felváltva működnek — habár díj mellett is — kissé súlyos megtiszteltetésnek gondolom. Igaz, hogy így a felelőség kevesebb egyénre volna hárítva, a bírálatban is egy elv uralkodnék folyvást, mert a két állandó szavazat döntene mindig, a harmadik, változó tag, ellenében. A bírálási rendben sem eshetnék oly könnyen zavar. De az utóbbit illetőleg, egyszerű sorozat (péld. a betűrend), biztos fonalat nyújthatna; a bírálási elv azonossága pedig jó volna ugyan, de csak úgy, ha azon elv csalhatatlannak tekinthető. De hát van-e elv ilyen? S a felelőséget minden elfogadott darabért el meri-e vállalni a bíráló? Ezért — mondom — inkább a

hármas számot a *nem fordítóra* nézve; a fordítókra nézve pedig a felváltást ajánlanám, betűrend szerint. Különben a hogy akarod, úgy lesz: csakhogy én *állandó* bírálásra igérkezni nem merek.

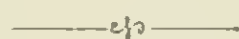
Ki legyen a pesti *külső* bíráló tag: az igen kényes dolog. Először két emberen áll a vásár. Talán azt is könnyebb volna hármat kapni, mint egyet. Ha *egy* lesz s Csengery elvállalja, ő jó lesz, úgy hiszem. Ha hármat kérnénk fel — kik vagy darabonkinti némi honorariumért, vagy, a mi hihetőbb, az ügy iránti buzgóságból is megtennék e fáradságot: akkor ilyen forma combinatió lehetne: Csengery, Toldy, Brassai. — Kemény, Toldy, Csengery. — Toldy, Czuczor, Csengery. stb. Greguss.

Coriolan és Caesar nem pusztán *kegyeletből* is fölvehetők. Coriolán sok erővel, Caesar gyönyörű nyelven és jambusokban van fordítva, a minőt csak Vörösmarty tudott írni. Lehetnek hibák, rosszúl értett helyek, miket egy tollvonás helyre igazítna. Nem bánom, ha összenézem is őket az eredetivel — mihelyt könyvem lesz, de most az sincs. Lear-t nem olvastam, de a szerint, a mit róla hallok, ez már gyönge fordítás. Alkalmasint egészen új fordítást szükségel.

Lévay kiválogatta magának épen azon darabokat, melyeken, azt hiszem, senki sem kapna. Jól tette. Ácsnak igaza van: részletes hibákért nem lehet a fordítást visszautasítni, hanem vissza kell adni javítás végett.

Fogadd szíves ölelésemet! Barátod

Arany.

[274.] Pest, november 28. 1858.

Kedves Barátom! Tegnapelőtti leveled vétele után azonnal értekeztem Csengeryvel; örömmel fogadta fölhívásomat. A következőkben állapodtunk meg:

A bíráló vagyis revideáló bizottmány három tagból álljon: két úgynevezett állandó és egy változó tagból, betűrend szerint, a fordítókból. Állandó tagok (*egyelőre*, péld. a három első fordítmányra nézve, vagy ameddig tetszik) Arany és Csengery lennének. Ezek, időközben is, ha gátolva lennének, maguk helyett helyettesíthetnének másokat. — Kérlek, légy szíves egyelőre elfogadni e terhet. A vállalat sikerére nagyon szükséges a te neved. Nincs ez ügy folyama időhez kötve, s a munka is úgy lesz rendezve, hogy nagyon ne terheljen.

Táborunkba ismét egy új vitéz lépett be: Tóth Lőrincz.

Lear fordítását Csengery is nagyon gyengének mondja.

Épen most írok Lévaynak és Ácsnak: holnap pedig K.-Sz.-Miklós vidékére útazom, hol alkalmam lesz találkozni Szász Károlylyal. Mindegyiktől tegnap kaptam levelet; nyugtalanúl várják a megállapodást. — Ácsnak megírom, mit értünk a bírálat alatt, a szerint, a mint te és Csengery értelmezitek. Különben van egy pár oly név is a fordítók közt, — istennek hála — melyek maguk kezeskednek a fordítmányért.

Nincs egyéb hátra, mint meghatározni: 1. melyik eredeti kiadás után történik a fordítás, 2. mely 12 művel kezdjük meg az első sorozatot. Ezekre nézve Csengery pár nap múlva véleményt fog adni, melyet veled azonnal

közleni el nem mulasztandom. Ha ez meg lesz határozva, rögtön megszerzem az eredeti kiadást s kiosztom.

Jövő hó 10-e körűl lemegyek hozzád s meghatározzuk a fordítók és állandó bírálók honorariumát.

Utamból deczember 2-án térek vissza Pestre.

TOMORI ANASZTÁZ.

[275.] GOMBA, november 2. 1859.

Szeretett barátom! Új év elején szeretném a Shakspeare-fordítás kiadását megkezdeni; azért szépen kérlek, szíveskednél *addig* egy művet átadni, hogy a te műfordítmányoddal kezdenők meg a vállalatot, vagy legalább is a tiéd második lehessen. Én e hó vége felé okvetlen lemegyek hozzád s a kis honoráriumot átadom.

Légy szíves egy kis levelkével megnyugtatni arról, hogy legalább egy fordítmányodra számolhassak. Híved

TOMORI ANASZTÁZ.

[276.] November 10. 1859.

Édes Barátom! Vettem becses soraidat, s a mily örömet okoznak nekem azok rendesen, most is oly kedves érzést költöttek volna bennem, ha a „kis bíró“, a furdaló lelkiösméret szerepét nem játszanák, emlékeztetvén igéretemre, melyet mindez ideig be nem váltottam. Ha e hó végén — vagy akármikor — hozzám jösz, édes barátom, szívesen látlak, de „proh dolor!“ a honoráriumot nincs miért az útonállók miatt koczkára tenned, mert én azt föl nem vehetem. A Shakspeare fordításban múlt

tél óta egy betűt sem haladtam — ott vagyok most is a kátyuban, hol akkor a kerekem betörött — és nincs hat ökröm — vagy egyéb tehetségem — mely onnan kivontasson. Mentségűl felhozhatnám, hogy ősz óta „székfoglalóm" foglalt el; és most is, miután keresztűl estem az olvasáson, még sok dolgom van hátra, mert csak egy része volt meg, s a többit is hozzá kell írnom. Ettől azonban — friss erővel — dolgozhatnám: ez nincs, a friss erő. Sajnálattal értesítlek hát — nehogy nevem valami jelentésben a közönség elé vigyétek — hogy új *évkor* az első vagy második darab csak *csoda* által lehetne az enyém. A csodatételek kora pedig, kivált nálam, — lejárt.

Sajnáltuk távolléted a Kazinczy-ünnepélyről, — hol magam is jelen voltam s egy álló hétig „ki-pesteztem" magam. Fogadd ölelésemet! Igaz barátod

Arany J.

XXIII.

LEVÉLVÁLTÁS SALAMON FERENCZCZEL.

[277.] NAGY-KŐRÖS, 1857. november 20.

Barátom Salamon! Leveledet vettem, magadat (és Gyulait) vártalak: de az igéret pesti igéret maradt. Azonban — majora canamus!

Egy szózat jelent meg a Sz. Közlöny-ben Lévaytól a Kazinczy-emlék ügyében. Soha szó jobb időben nem jött, mint ez. Nem maga az emlék itt a födolog, ámbár az is illő, hogy a nemzet elhunyt jelesét megtisztelje. S erre most a kínálkozó alkalom. 1859 Kazinczy születésének századéves ünnepe. A mi eddig elmúlt, azt most kellő időben teheti. Az akadémia nem tisztelte meg Kazinczyt úgy, mint illett volna. Szokás szerint megtartotta requiemjét. Kölcsey beszédet mondott fölötte. Ennyi az egész. No, még műveit is elkezdette kiadni — elkezdette mondom, de 27 éves pályája nem

bírta eszközleni, hogy Kazinczy összes munkáit együtt bírja a nemzet. Most az alkalom itt van a kegyeletes megemlékezésre; de itt van másra is.

Társaság kell nekünk, *szépirodalmi* társaság. A Kisfaludy-társaság nyugszik halottaiban. Fel lehet-e éleszteni? nem tudom; de hogy az illetők nem igen fújják a hamvadó tüzet, azt látjuk mindnyájan. Ha igazságosak akarunk lenni, nem is Kisfaludytól dátáljuk mi irodalmi újjá születésünket. Ő — bár derék — csak tanítvány, Kazinczy a mester. Kazinczy vitte a zászlót, a többi követte. Ha tehát két társaság nem állhat egymás mellett: inkább Kazinczy mint Kisfaludy, kinek jelességét ugyan elismerjük.

Társaság kell, mondám, a szépirodalomban. Másként e széthúzó törekvések dissolutiót idéznek elé. Vissza kell adnunk *tekintélyét* a kritikának, mely már, sokak szemében puszta egyes véleménynyé, a „nekem úgy tetszik vagy nem tetszik" kérdésévé sülyedt. Központot kell alkotnunk e chaoszban, mely körűl a jobb elemek csoportozzanak. Ha Kazinczynk volna, nem kellene társaság, de ő nincs, tehát Kazinczy-társaság, for ever!

A nap, mely az ő születés napjának százados ünnepélye leendne, még jó távol van, és így még van idő. De kell is. Első dolog, az eszmét terjeszteni. Lélekkel, de eszélyesen. A czél egyelőre Kazinczy-emlék a múzeumban és művei kiadása. Erre egy választmány felállítása volna sürgetendő, ki a felsőbb engedélyt kikérje, hogy gyűjthessen, ki a leendő társaság alapszabályait kidolgozná stb. — ki magára a társaságra engedélyt eszközlene. Ezt oly emberek tehetnék, mint Toldy — Eötvös stb. Ha aztán a gyűjtés sikerülne 1859. október 27-én történnék az első nagy ünnepély — egyszersmind

a társaság nagy gyűlése — mely évenkint megújulna. — Ilyen formán gondolom én, azonban a részletek a jövő dolga.

Most csak egy van: az eszmét nem hagyni elalunni. Ti, a kik ott vagytok, beszéljetek róla mennél többet. Közöld levelem Gyulaival. Magam is írtam volna egy czikket, de az én *fahangú* prózám senkit meg nem nyerne. Gondolkozzatok rajta és — izgassatok, de okosan. Valamikép írói nyugdíj intézet ne váljon belőle! Isten áldjon meg! Barátod

Arany.

[278.]

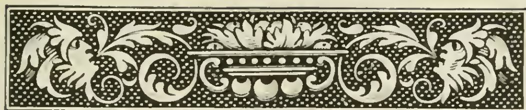
Barátom János! Vettem és vettük leveledet. Csengery és Gyulai véleménye is a világ mostani állásához képest nem lehetett más, mint az, hogy ily dologban, minő egy társulat alapítása a Kazinczy nevére, nehezen boldogulunk. Hírlapokban még gyűjtésre is bajos izgatni; könnyen be fognák az egészet tiltani, annyira, hogy *kevesebbről* sem volna szabad többé szólani. Az idén nem volt szabad Kisfaludy K. ünnepén, midőn a színházban valamelyik drámáját vették elő, csak jelét is adni valami megünneplés formának. Az akadémia részére gyűjtést indítványozott a Magyar Sajtó, — s a lett belőle, hogy felhívták mindenik szerkesztőt nem tom miféle hivatalba, megdorgálták, s most már szólani sem lehet e tárgyban. Minden dolognak, mely a közönség szívéhez szólhatna újságainkban, két éle van — s ezért a Lévay indítványáról minél kevesebbet szólunk nyilvánosan, annál okosabban cselekszünk. Azon-

ban leveled per Gyulai Eötvöshöz és Toldyhoz is elkerűl — meglátjuk, mit mondanak rá.

Annyit tán lehet tenni, hogy egy nagy Album-ot indítványozzunk 1859-re. De ezt is meg kell kétszer is fontolnunk. Van is idő rá. Ezer jót kivánva neked és kedves családodnak, vagyok barátod

Salamon Ferencz.

XXIV.

LEVÉL DEÁK FERENCZTŐL.

[279.] PESTEN, márczius 22. 1858.

Kedves barátom! Kovács Lajos az Avas-Mojzes falusi vasgyár részvényeiből négy darabot Ön gyermekeinek engedményezett, s azokat az illető bánya-kapitányságnál új tulajdonosaik nevére akarja iratni.

Az átírásnak eszközlésére ki kell mutatni, hogy az engedményezést az illetők elfogadták. Átküldöm tehát Önnek Kovács Lajos megbízásából ezen két engedményt, oly kéréssel: legyen szíves azokra gyermekei nevében az elfogadást felírni következő szavakban: „Ezen engedményt kiskorú fiamnak (vagy leányomnak) részére elfogadom.“ Az aláírást szolgabírói hivatal előtt kell hitelesíttetni. Az eképpen elfogadott engedményeket küldje Ön ismét hozzám, én azokat Kovács Lajosnak

talán személyesen, mert feljövetelét igérte, átadom, vagy más hasonló engedményekkel együtt megküldöm.

Nem mentegetem a szíves bizalmas megszóllítást, melyet Ön irányában, tisztelt barátom, e levélben használok, de teljes mértékben hasonló viszonzást kérek és várok, és csak ily viszonzás fog meggyőzni, hogy mentegetésre nem is volt szükségem.

Isten áldja! a legszívesebb tisztelettel, őszinte barátja

Deák Ferencz.

XXV.

LEVÉLVÁLTÁS SZEMERE PÁLLAL.

1860.

[280.] Péczel, 1860. ápr. 2.

Kedveskedésül, tisztelkedésül! Választ remélve, kérve

Szemere Pál.

ELMÉLKEDÉS
ARANY JÁNOS
„REMÉNYE"
FÖLÖTT.

A szellem-nyilatkozatban, noha nem kezeskedünk e vélemény általános és egyetemes terjedelme felől, de a művészetre, jelesűl a költészetre szorosabban a dalászatra nézve, többféle fokozatot sejtünk. A legelső és legcsekélyebb talán nem egyéb mint neszmélet. Ha a neszme fogalomig, észig ébredez, vagy mint mondani

szoktuk, eszmélkedik föl, gondolattá szervesűl. De úgy látszik, hogy nem csak agyunk és főnk, hanem kebelünk és szívünk is termesztenek némi neszmélethez hasonló vágyat, sőt talán gondolatot is. Nem lehet nem tapasztalnunk, miszerint a beszély és színmű szellemnyilatkozatai (kénytelen leszek, úgy érzem, ez észrevételt nem csak költészetemben, hanem többnyire minden általam taglalandó dalműnél újra ismételni,) a dalmű nyilatkozataitól a való és valószínűség minéműsége szerint különböznek.

A II-ik sz. a. tárgy 6. rendbeli részein, hacsak futólag is átpillantani, nem épen fölösleges. Az 1. sz. a. versezet magát a verselőt és ennek halálos beteg szívét beszéltetvén, a reményben nem lát egyebet, mint balzsamot, mely sem nem gyógyít, sem nem öl. A 2. sz. a. versezet nem egy, hanem több reményt pillant meg, kiket a való lelövöldöz. A 3. sz. a. noha előtte szerelme lebeg, zúgó tenger partjáról szólal meg, azonban a reményen mint *csalogányon* végződik. Az 5. sz. a. égi tüneménynek bókol. A 6. a többször említett tárgyat az esttünemény és Aurora alakjaikban tűnteti föl. Mind az öt rendbeli versezet költészei kisebb-nagyobb mértékben gondolkozván a kérdésbeli tárgy felől, e mérték szerint közlötték szellemnyilatkozataikat.

A jelen 4. szám alatti versezet költésze a közönséges szellemnyilatkozattól kétségkívül magasztosabb szellemműködésnél fogva kénytelen volt eltérni. Ugyanis mindnyájunkat vagy legalább a legtöbbet közülünk a nagyság fogalma vezérel, sőt ingerel a jelennél nagyobbakról álmadozni, nagyobbakat jósolni, tehát mingyárt kezdetben nagyobbak felől nyilatkozni. Költészünk viszont érdekkel és hatálylyal lep meg bennünket, —

csaknem hasonlóval ahhoz, melynél fogva ifjabb szeretteinket, mint öcsém, húgom, sőt barátom (*kis barát*jának nevezte az öreg b. Orczy Lőrincz a még alig húsz éves Kazinczy Ferenczet) *kis* névvel különböztetjük meg, — midőn nem nagy, de *kis*.... szóval kezdvén meg versét, távol minden kaczérkodástól és sokkal bíztató várakozástól, a kérdésbeli tárgyat nem utól, hanem legelől mutatja föl így zengvén: *Kis hajó az én reményem.* A második sorban kis hajóját, megtagadván tőle az árboczot sőt még a kormányt is, mind felűl mind alúl terjedelmesebben körvonalozza. Többet mondok. A mit a nyelv tagadólag említ, hogy *nincs*, de az ehez tartozó szókat világosan kimondja, noha a tárgyon csonkít, képzeletünket az ettől megtagadott kép lelki látásában is részesíti, s tudatunk elébe hozza; ellenkező esetben képtelenség volna a *nincs* miatt nem-létező, tehát semmihez sem hasonló tárgy felől észrevételt tennem. Pedig ímé e tettet követem el. Épen a kormánytalan kis hajó az, mely csak a *valószínűségnek* annyival inkább a *lyrának* világában talál helyet, mert a mindennapi életben a legkisebb hajónak is nélkülözhetlen része a kormány. De a régiség gemmáin is ily részletek hiányával szemléljük a legtöbb ábrákat. A harmadik és negyedik sor a két előbbi sorral viszonykodván a rhythmust egészíti ki. Most a lyrai érzelem egész teljes világa zendül meg. E tekintetben a jelen költész talán minden elődjét, egykorúit pedig, kétségkívül mindnyáját, tetemesen múlja felűl. Verseszköze nem a tompahangú és meddő *klapáncz*, hanem a szózatos és képteremtő rím; amaz többnyire vesztegel és henyél, ez mint maga a lyrai érzelem a várás és meglepés játékát űzi; párosan jelenik meg, de egyik a másiknak csaknem úr és szolga módra van

alárendelve s ilyenkor nem csak a véghangok, hanem az érzelmek sorai is rímzenek. Így történik jelenleg is. A két első sor szenvedőleges viszonyban áll két utódjával, ugyanis az elsőbbnek tűrnie kell, midőn az utóbbik *veti-hányja.*

A második vers a lyrai érzelemnek új fokozatát nyitja meg. Valószínűség világához tartozó (nem az élethez, hol egy parttal sohasem találkozunk) part, *kék* part, és pedig *messze* part áll, nem előtte, hanem háta *mögött* a költésznek s tündér szemeivel pillant meg reményt, de nem azt, melyet az előbbeni fokozatban a hullám keményen csapkodott, hanem egy egészen új és más reményt, most már nem kis hajón, hanem csónakon, mely félig megszemélyesítve *fut* és pedig el, ki száműzötten. Még tündéribb személy-alakot éreztet velünk a jelen reménycsónak, midőn egy részről messzebb téved mint a hattyú, mely világra bújdosott, más részről bár egy hab a másikhoz vágja, mégis oly hősiesen daczos és konok, miszerint révet lelni nem óhajt.

A harmadik fokozaton mind a valószínű világ, mind a személy, úgy mint a költész lelke, változásokon mennek keresztűl. Amaz jelenleg tenger, ez pedig mint amannak hajósa, nem tudni mi okból és miért, újabb kikötőtől retteg. Azonban a lyrai érzelem a maga teljes jogánál fogva (mely szerint ábrázolványa kezdetben talány s azt később fejti meg) magyarázatokba ereszkedik. Onnan ered t. i. rettegése, mert a kikötő körül a tövis között nincsen rózsa, s pusztáján virány nem zöldül. Oly gyanú támad költészünk bensejében, s ez érzelem gyakran, sőt talán mindig sarkára hágdos a reménylőnek, azt sejti sőt hiszi, mert vallja, miszerint a kikötő szomszédjában lévő föld azért áll oly szilárdúl,

hogy, ha kilép, nyomait üldözői a sívár mezőkön keresztűl követni bátran bírhassák.

Az érzelem újabb lyrai fokozatán serkentésre és bíztatásra fakad a költész saját benseje irányában, zengvén: *El hát a bizonytalanba Merre szél hajt és hab ingat.* Érzelmére és fájdalmára legelőször csak itt hivatkozik és pedig némi örömhódolattal és hálával lantolván: *Érzem, enyhűl fájdalmam, ha szél és hullám karja ringat.* Itt a szél és hab karjainak ringatása mintegy igazolja maradni vágyását a tengeren s óhajtását a bizonytalanba.

Mingyárt nyomban a lyrai érzelem, mintegy habozva az akarás és nem-akarás között, a nem való élethez, hanem a valószínűhöz tartozó remény világába ragadtatik be, szíve lángeesetével ekképen rajzolván azt: *Ott szabad a lég köröttem S néha-néha egy szivárvány Mosolyog rám, megtörötten Képzeletem oczeánján.*

Újra előbbi önserkentését ismétli zengvén: *El, el a bizonytalanba;* de a bizonytalanság nem egyéb, mint maga a reménység; tehát mintha mondaná: el, el a reménybe. Diesekszik vele, hogy hajója reng, és méltán, mert már nem kicsiny, hanem eléggé nagy, minthogy halad és reng. Ez alkalommal a legteljesebben művészeti, szorosabban lyrai érzelem-komolyságot érzelem-játszisággal kapesolja együvé, a velünk mindennap oly édesen játszadozó kecsegtető másod-életünket hátra vetvén, a hellenek által lefelé sülyesztett szövétnekkel ábrázolt s általok álomtestvérnek is nevezett angyalnak, saját nevével a halálnak, pillantván szeme közé az eddigi általános és egyetemes reményvalószínűséget vitézséggel (mert ruházatunk, tánczunk leginkább ilyen) tehát nemzetiséggel (s költészünk e részben is, mint rhythmusában, oly kitűnő, miszerint kópéskodástól, ripők pulyaszerű

szilajkodástól, magyaroneczkodástól távol, művészetileg mindég szűzen maradva, egy sorban áll Vörösmartyval, Petőfit pedig nem egyszer múlja felűl) tősgyökeres magyarsággal rekeszti be.

[281.] SZEMERE PÁLNAK

mély tisztelettel, szíves viszont-üdvözléssel

ARANY JÁNOS.

Örvendve olvastam az ELMÉLKEDÉST, melyet Kegyed, tisztelt Férfiú, REMÉNY czímű versem széptani fejtegetéséűl írt, és nekem szíves vala megküldeni. Az, és a már előbb láttam egy pár mutatvány meggyőz engem, hogy a péczeli magányban olyasmi készűl, mely egyedül fog állni irodalmunkban. Hogyne? Szemere írja. Szív és elme, kedély s értelem, eszme-röppentyűk s szigorú logica hármoniás ölelkeztében minő egészet várhatunk! Vajha mielébb!

Gyakran gondolok vissza — midőn lelkem ünnepel — a nem sok, de feledhetlen órára, melyet egy izgalmas, de reményteljes korban, a Kegyed nagyrabecsűlt társalgása nekem oly édessé tőn. Emlékszem, minő kegyelettel csüggénk hárman — s ime *kettő* nincs többé! — a lelkes fejtegető szavain; hogy világosodott meg, a szellem váratlan görögtüzeinél egy-egy eszme bennünk, mely elébb csak homályos sejtelem, határozatlan ködárny, összefutó chaosz vala. Igen! mi gyönyörködve tanultunk, s tanulságosan gyönyörködénk. Fájdalom, hogy a sors e néhány órámat édes ugyan, de rövid *emlék*nek hagyta maradni.

Mit szólhassak én a közlött ELMÉLKEDÉS-re? Egészben oly kedvező az, hogy érezve parányiságomat s különösen a fölvett költemény számos gyengéit, hízelgőnek kellene mondanom, ha e kifejezésnek egy oly magasan álló műitész irányában, értelme volna. Így csupán arra szorítkozom, hogy elismervén a fejtegetésnek, általános szempontból véve, eredeti, találó s következetes voltát, mintegy számot adok a specialis érzelemről, melyből ama költemény kieredt, s melynek hatása alatt végig fonódott, hogy így az ELMÉLKEDÉS szerzőjének alkalmat adjak összehasonlítást tenni saját felfogása és a között, mi a versíró lelkében e költemény fogamzásakor, véghez ment. Ámbár tudom, hogy ez sem szükséges, mert ha a költő azt, mi lelkében történt, nem fejezi ki úgy, hogy semmi kétségnek, eltérő magyarázatnak helye ne lehessen, hanem minden (hozzáértő) olvasójában ugyanazon érzelem képét támaszsza, — ha mondom a költő nem tudta magát így fejezni ki, jele, hogy költeménye el van hibázva.

Mielőtt arra mennék, szabad legyen egy észrevételt koczkáztatnom Kegyednek amaz ép annyira új, mint találó megjegyzésére, hogy a szellemnyilatkozásban, főleg ha költészetre, s itt leginkább a lyrára szorítjuk, alsó fokozat a *neszme* (*non sens* úgy-e?), vagy alig több ennél. Igen helyes. Mi is lehetne, az *inventio* művei-nél, egyéb mint neszme, vagy félig homályos eszme legfölebb. Itt nem a logica vezet bizonyos eszmékhez, itt a pillanatnyi helyzet, kedélyállapot, érzelemből fog eszme fejleni, s ha kisérhetjük is, szabályozhatjuk is további fejlésében, a csíráról, a keletkezés mozzanatáról nem adhatunk számot magunknak. Hallottam — s Kegyed még inkább tudhatja — hogy Vörösmarty

SZÉP ILONKÁ-ja ez egyetlen sorból fakadt fel: „Hervadása liliomhullás volt.“ Mi ez így, semmi határozott személyhez, tárgyhoz nem kötve? egy kép, de mihez csak ezentúl kell tárgyat keresni: tehát *fél*eszme, vagy a mi egyértelmű: *neszme*. És e „neszmétől“ viselősen, a költő addig hordja azt, míg szerves egészszé alakítva, megszületik az *eszme*, teljes szépségében: egy SZÉP ILONKA. — Más példát mondok. A nép fia megtelik érzelemmel, — az érzelem már hullámzik, rhythmust, dallamosságot kap (mert a zeneiség áll legközelebb a még eszmévé nem fejlett érzelemhez) — de az eszme még hiányzik: mit tesz tehát? Összefüggetlen, ex abrupto jövő szavak dallamába önti érzelmét, s csak azután törekszik e dallamos szavakhoz illő eszmét találni, mi nem is sikerűl olykor. Példa saját népköltészetünk, de, némi módosítással, valamennyi nép lyrája, főleg a chinai, mely e részt a mienkkel meglepő hasonlatot tűntet föl. Mikor a dalló neki kezd: „Káka tövén költ a rucza“, akkor még nehezen van egyebe a puszta érzelemnél, eszmeiség nélkül, melyet dallamos szavakba, s egy az érzéki szemlélet köréből — találomra előrántott — képbe önt s ez első sor, mi egybefüggésben sincs a majdan kifejlő eszmével, ez ridegen marad. Mikor a másik sort hozzárímli: „Jó földben *terem* a buza“ — akkor sincs még eszméje az érzelemhez, de e sor már még sem marad oly ridegen, mint az első, mert hozzá kötheti a *terem* szóhoz megszületett gondolatját: „De a hol a hű lyány *terem*, Azt a helyet nem ismerem.“ — Már van eszméje, „hogy a leány *mind*, (s különösen az *övé*) hűtelen.“ Vagy szabatosabban: „azért hűtelen *minden* lyány, mert az *övé* az.“

Az eszme genesise hát, úgy sejtem, művelt lyricusnál is ez, csak a vele-bánás, a procedura különböző, több félék levén az utóbbinak eszközei, mint a természet naiv gyermekének. Én csekély tapasztalásom legalább ezt látszik igazolni. Kevés számú lyrai darabjaim közűl most is azokat tartom sikerűltebbeknek, a melyek dallamát hordtam már, mielőtt kifejlett eszmém lett volna — úgy hogy a dallamból fejlődött mintegy a gondolat. Sőt balladáim fogamzásakor is, az első, még homályos eszme felködlésnél már ott volt a rhythmus, a dallam, rendszerint nem eredeti, hanem valamely régi népdalhang, mely, nem tudom micsoda sympathiánál fogva, épen a szülemlő eszméhez társult, illett, és semmi más. Ezért esett meg rajtam nem egyszer, hogy ha a fölvett dallam formáit, rhythmusát a nyelv később nem bírta, noha az eszmével már tisztába jöttem, mégsem tudtam azt más, talán kényelmesebb formába önteni, hanem az elkezdett mű töredék maradt. De hagyjuk ezt.

A mi a fejtegetett Reményt illeti: annak eredetére így emlékszem. 1850-ben készűlt, nem sokkal a nagy, országos katastropha után. Egyéni helyzetem is örömtelen, reménytelen vala. E kettős, honfiúi és egyéni helyzetből — s ez a *való* — menekűlni akarván, keresem a *bizonytalant*, mert a mi *bizonyos*, az kétségbe ejt. Eszményi világba ringatom magamat, mert a reál csak ijesztő kilátásokat nyújt: nem kivánok boldog jövőt — tehát nemcsak általános értelemben veszem a reményt — hanem azt óhajtom, hogy ne érezzem a szenvedést, s álmodozva, ideális világban találjon a csapás, mitől rettegek: álmodott világból mehessek át, si fata tulerint — a halálba is, észrevétlenűl. Innen már a kis *hajó*, mely az alábbi csónakkal synonim — semmi

egyéb — nem azért van megfosztva kormány és árbocztól, hogy „a valóságtól eltérő, idealis színt nyerjen“, hanem, mert a bizonytalanság tengerén lebeg, irány és védelem nélkül. Megy, megy, mint a haldoklani bujdosó hattyú, mindig beljebb a kétes messzeségbe, mégis e helyzet nem ijesztő, inkább enyhűletes a csónakon levőnek, mert mind jobban elhagyja a partot, hol *bizonyos* a veszély, s bár a tenger is bősz habbal forog, mégis itt érzi magát jobban, mert néha egy-egy szivárvány is mosolyog rá.*)

*) Lásd a jelen Levelezés I. kötet, XVIII. lapját.

XXVI.

LEVÉL EGY ISMERETLEN KÖLTŐHÖZ.*)

[282] NAGY-KŐRÖS, augusztus 6. 1860.

Tisztelt Uram! Itt küldöm verseit. Előbb nem tehetém, a vizsgák miatt, melyek július végét s augusztus elejét nagyon igénybe veszik. Bocsánat a késedelemért.

Bajos nekem Ön verseire őszinte ítéletet mondanom. Ön már fellépett, s a szerkesztő, kivel érintkezésben van, úgy mutatta be a közönségnek, hogy ha én gáncsolnék valamit költeményein, Ön azt nem őszinte és igaz ítéletnek, hanem egy koszorúit féltő (?!) vén poéta aggatódzásinak volna hajlandó venni. De mivel akarja, hogy „ne sajnáljak rá egy kis figyelmet fordítani,“ ime teszem, s igazat mondok, habár ez által Ön hajlandóságát koczkáztatnám is.

---

*) Lásd a jelen LEVELEZÉS I. kötetének XVIII. lapját.

Mindenek előtt kimondom, hogy Ön nincsen költői dispositió és tehetség nélkül. De ez nem elég. A tehetséget művelni kell. Nem csupán a külforma és költői nyelv iskolázását értem ezen: hanem főleg ama nehéz mesterséget, hogy a költő tudja megválasztani, mit kelljen mondani, mit nem; tudjon *erőt összhang*gal párosítni költeményeiben. Az a sekély áradozás, mikor egy parányi gondolat a mindennapi szavak, frázisok, közhelyek (loci communes) egész tengerében van föleresztve: az még nem költészet. Így például, Késö sejtelem czímű hosszú költeményében egyetlen új, — de még csinosan kifejezett régi gondolatot, sőt képet sem találok. Teljesen meghiszem én, hogy Ön az abban panaszolt kínokat mind átérezte, hogy tehát szívből fakadt a költemény: de érzeni nem elég, ki is kell tudni fejezni, még pedig nem úgy, a mint közbeszédben elsopánkodná az ember, hanem költőileg. Olvassa el Ön Petőfi Tündérálom czímű költeményét, s utána a magáét: és ha nem veszi észre a kifejezésbeli különbséget: hogy amott minden új, eredeti, gazdag képekben, és költői fordulatokban; itt minden köznapi, elkopott, sekély: úgy nincs annak lehetsége, hogy én Önnek tanácsokat adjak.

A „Hah mi szörnyen...“ kezdetű vers egyike azon költeményeinek, melyek azon véleményre bírtak engem, hogy Ön nincs tehetség nélkül. De itt is őszintén kimondom, hogy e vers *egészben* szinte csak szóhalmaz, és üres kiáltozás: de vannak egyes helyei, hol a gondolat költőiséggel bír. Ilyen az a versszak, melyben mondja, hogy azért jobb a bor, mint az anyatej, mert míg ezt szopta, mindig sírt, de most, hogy a bort iszsza, vígad. Ilyen *lehetett* volna, a mit a szomorú*fűz*ről mond,

ha jobban kifejti: például, hogy a *víz* mellett szomorkodó fűz sem lenne szomorú, ha *bor*patak mellett állna. Így volna teljes a kép. De mind ez kevés új gondolatnak egy oly hosszú költeményben; hatás nélkül vesz el abban: rari nantes in gurgite vasto.

A „Nem kell nekem...“ kezdetűben megint felcsillan egy két sugár: „hogy örömében holtig szívesen sír“ — és hogy „ne sírjon a sarkantyú.“ Ez költői vonás mindenik, a többi csak — beszéd. Az „Óriási sziklahegynek“, csupán utolsó vers-szakában van költői gondolat — midőn azt szeretné álmodni, hogy „mint halottat sírba tették.“

Ha Ön nem azok olcsó dicséretén kap, kik a dologhoz keveset, vagy semmit sem értenek, — használja tanácsomat; írjon több gonddal, mind a külsőt: rhythmust, nyelvet, metricát, rímet illetőleg; mind a bensőt tekintve! akkor *lehet* az, a mi óhajt lenni. De ha netalán már czélnál hinné magát, azzal mutatom meg iránta jóakaratomat, miszerint kimondom, hogy csalatkozik. Fogadja köszöntésemet. Szíves jóakarója

Arany János.

XXVII.

LEVELEZÉS CSENGERY ANTALLAL.

1854—1860.

[283.] Pest, márczius 30. 1854.

Tisztelt barátom! Bocsásson meg .... vagy ha nincs ellenére, bocsáss meg, hogy két vállalatunkban (Népkönyve és Hat író könyve) annyira számítottunk közremunkálásodra, hogy annyira magunkénak tartottunk, miszerint, úgy szólva, előleges fölszólítás nélkül sorainkba iktattunk. Mint Gyulai bizonyosan írta, mi szépirodalmi lapot akartunk megindítani, hatan, a kik a Hat író könyvét adjuk ki (Te, Én, Eötvös, Kemény, Gyulai, Vörösmarty); azonban köztünk csupán Gyulai volt szerkesztőképes, s az ő indolentiáján megbukott az egész. Az engedélyt bizonyosan megnyertük volna, s én igértem, hogy ha Gyulainak terhére lesz, magam viszem a szerkesztést. De ő sem magában nem bízik, sem másban. Dugába dőlt az egész. Most tehát a fentírt két vállalatot indítjuk meg; az első főleg Kemény kedvencz

eszméje, a másik (a HAT IRÓ KÖNYVE) Eötvösé. Kértek, írnám meg ezeket Neked s szólitanálak föl, oly irói díj reménye fejében, minőt egy vállalat sem ad, közremunkálásra. A HAT IRÓ KÖNYVÉBE több ívre menő dolgozatodat is szívesen veszszük; p. o.: ha TOLDI második része kész volna. Vörösmarty a két vállalatnál 300 pengő forintig kötelezte magát. Eötvös magyar életből vett nagyobb beszélyeket ad; Kemény és Gyulai szintén, én részint a külföldi irodalmat ismertetem, részint történeti stb. dolgozatokat adok. Eötvös már nagy részben elkészítette beszélyét, melylyel a könyvet megnyitjuk. Még csak annyit, hogy a NÉP KÖNYVE első füzete május 15-én, a HAT IRÓ KÖNYVE első füzete július végén jelenik meg; (az 4 íves; emez 6—8 íves nagy 8°.). Mindenesetre kérnénk mindkét vállalatra, mindjárt az első füzetre, valamit.

Macaulay utósó füzetét átadám Gyulainak.

De máskor többet. Most sietnem kell leczkére. Elvárja becses válaszodat tisztelő barátod

CSENGERY ANTAL.

[284.] NAGY-KŐRÖS, június 23. 1856.

Ne vedd mellőzésnek, kedves barátom, hogy becses leveledre *) valamivel később válaszolok. Egy párszor már belefogtam s mindig kivertek belőle, most harmadszor kezdek hozzá, s remélem, be is végezhetem.

Kedves fiatok születését örömmel értettem meg, s büszke vagyok a keresztatyaságra. A Loránt nevet én is magyarnak tudom, használtam is egy episodban valahol.

*) Nincs meg.

Büszke lehetnék verseimre, nem a Greguss magasztalásaiért, hanem a hatásért, melyet egy anyai gyöngéd kedélyre tőnek. Az én lyrám — magam is úgy érzem — oly zordon! nincs abban az ifjúság heve, a leglyraibb érzemény — a szerelem, hiányzik abból. Azért természetesnek tartom, ha ifjú és női kedélyekre alig hat, — s nem akadok fel a Hölgyfutár bírálatán, mely azt mondja, hogy verseim olvasásához „igen-igen józan elme, a lehetségig higadt kedély kivántatik.“ De ki tehet róla! nem akarok több érzelmet fejezni ki, mint van, s fő gondom az, hogy épen annyit, se többet se kevesebbet, fejezzek ki. Óvakodom oly fokától a lelkesedésnek, hogy ne tudjam mit beszélek és miért.

Egyébiránt Greguss „magyarázata“ — mint ő nevezi — szerintem egészen más kifogás alá esik, mint te véled. Az nem csupán méltánylás, az magasztalás. A körülmények, bárminők legyenek is — soha sem jogosítják fel az ítészt, hogy eltérjen a szigorú igazságtól. Én azt hiszem, így is többet adott, mint érdemlem. Ezt pedig nem szerénykedésből mondom, mert jóformán ismerem a helyet, mit hazai költőink közt elfoglalok. Tudom, hogy számosan meghaladnak geniuszra nézve — Zrínyitől Petőfiig; — csaknem mindnyájan természeti könnyűség s termékenységben; sokan a nyelv s költői dictió bájában. Az én érdemem ama — félig sükerűlt — törekvés: formát és tárgyat öszhangzásba hozni: egészet alkotni. E tekintetben tudom, hogy áll régibb költészetünk; tudom, hogy én itt még a kezdők, úttörők közt állok. Ezt Greguss is kiemelte, de úgy, mintha már én elértem volna a netovábbat, s mintha ez út, melyre léptem, egészen sajátom volna. Oh nem! Minél jobban tágult látköröm, minél több műre-

mekkel ismerkedtem meg a világirodalomban: annál jobban meggyőződtem, mi hiányzik a mi költészetünkben. Forma — nem jambus és trochaeus — hanem ama benső forma, mely a tárgygyal csaknem azonos. Érezni kezdtem, mi az, a miben a mesterek — Homertól Bérangerig — *egyeznek:* bár külsőleg — kor-nemzetiségi stb. viszonyok szerint — oly különbözők. Ezt a *valamit* megfogni, magyar viszonyaink közt reproducálni, vala törekvésem, s hogy nem egészen jártam tévúton, mutatja a legilletékesb tekintélyek egyhangú elismerése. De hányszor maradtam előképem megett! hányszor adtam töredéket az öszhangzó egész helyen! Azt csak én tudom s érzem.

Hogy Greguss a balladai műszabályokat *csak* az én balladáimról vonta volna el: azt sem mondhatnám. E balladák legfölebb csak *magyarban* újak, de én a formát nem teremtém, csak átültetém magyar földbe; sőt tulajdonkép ezt sem én tevém: a magyar népköltészet már bírt balladákkal, melyek amaz éjszakiakkal meglepő hasonlatot mutatnak. MEGÖLTEK EGY LEGÉNYT — FEHÉR LÁSZLÓ már mintául szolgálhata. Greguss széles olvasottsággal bír a külföldi ballada-irodalomban is, s teljes joggal alkalmazhatja rám az *onnan* elvont szabályokat. Csupán legutolsó közleménye indított mosolygásra, hogyan erőlködik az EGRI LEÁNY III. szakaszát sapphó-mértékre húzni. Való, hogy van némi hasonlat: de én előttem — a lengyel tánczot írván le; pl.

Măgyăr ēs | lēngyel || dēlī tānczră | lēndűl

amaz ismeretes lengyel dallam lebegett:

Būsūl | ă lĕngyēl | hŏnă āllăpōtjān

a nélkül, hogy a positióra szorosan ügyeltem volna. Azért majd így scandálom:

Rozgonyi | püspök || palotája | nyitva
Négy sor ab | -lakkal || kivilágo | -sítva —

majd meg így:

Magyar ott | a lengyelt || szívesen | látja
Új is- | merőse || régi jó bă | rátja.

Azt tudom, hogy a lengyel dallam szerint végig énekelhető.

De elég is legyen már *magamról.* Gyulai oly derék ember, hogy nekem még egy sort sem írt, mióta kinn van. Gyermekeimről megemlékezett, küldött holmi csecsebecsét: de nekem egy jótát sem írt.

Egészségem tűrhető: de a múzsa egyre hallgat. Valami tompultság jő reám, mihelyt a húrt feszíteni akarom. A marienbadit orvosom nem javallja s én nem merem ellenére megkisérteni.

Élj boldogúl, kedves barátom, s fogadd kedves nőddel s a tieiddel együtt legszívesb üdvözlésemet! Igaz barátod

Arany János.

U. i. Egyetlen versem van kész: bizonyos pattogó dactylusok, melyeket a Nép könyvébe azért nem adok, mert nem a népkönyv közönségének valók. A Pesti Napló-ba szántam, hová ez évben még semmit sem küldöttem. Köszöntsd nevemben b. Kemény Zs. urat és add át e verset.

[285.] NAGY-KÖRÖS, márczius 16. 1858.

Kedves barátom! Munka helyett puszta levél. Ne haragudjál rám érte. „A sors már ezt így mérte." Meddő szenvedésben, munkátlan munkásságban telnek napjaim. De nem panaszkodni akarok: egy bizalmas kérésem van hozzád.

Heckenasttól ma kapok egy levelet, s javítni való íveit TOLDI *népszerű* kiadásának. Ez iránt óhajtom tanácsodat.

TOLDIT eladtam Heckenastnak 1853. július 25-én; TOLDI ESTÉJÉT 1854. ápril 18-án. Mindeniket *egy*, de *kétféle* — dísz- és népszerű-kiadásra. Míg e kiadás el nem fogy, nincs jogom TOLDIT *külön* kiadni, de három év múlva, összegyűjtött munkáim közt, adnom szabad. Ezt én, bona fide, úgy értelmeztem, mint minden becsületes ember eltenné, hogy a *kétféle* — dísz és nép — kiadás egyszerre, vagy nem nagy időközzel egymásután, minden esetben pedig három év alatt megtörténik. Azonban mit tesz Heckenast? A díszkiadást adja TOLDI-ból 1853, az ESTÉ-ből 1854. A népkiadást várom, várom: elmarad. Most 5, mond *öt* év múlva kezdi újra nyomatni TOLDIT; újra nyomatja, igen, mert correcturát is küld belőle! Megvárta, míg elfogy a díszkiadás — most *második kiadást* rendez. Szabad-e, lehet-e az ilyen?

A szerződés illető pontja, mindkét műre egyformán, így hangzik:

§. 1. Herr Professor Arany etc. überlässt etc. dem Herrn Gustav Heckenast sein ... Gedicht TOLDI (TOLDI ESTÉJE) für *einen* neuen Abdruck in zweierlei Ausgaben (Pracht-Ausgabe — Volks-Ausgabe) derart, dass der Herr Verfasser nicht berechtiget sein wird eine neue Auflage

dieses Gedichtes erscheinen zu lassen, bis nicht die von Herrn G. Heckenast veranstalteten beiden Ausgaben gänzlich vergriffen sein werden. Dagegen steht es dem Herrn Verfasser frei, das benannte Gedicht in eine grössere Sammlung seiner Werke nach Verlauf von drei Jahren, vom Erscheinen der beiden Ausgaben an gerechnet, aufzunehmen und so als integrirenden Theil seiner Gesammtwerke herauszugeben.“ Ez lényeges pontja a szerződésnek, a többi a tiszteletdíjt, példányokat stb. illeti.

Akkor e szerződés nekem jónak tetszett, mert bona fide azt véltem, hogy a két*féle* kiadás nem lesz *két* kiadás, hanem nyomban fog egymásra következni. Most látom a kibúvó ajtókat benne, s ilyen kettő is van.

1. Óvatosan kerülte a fogalmazó a kiadás, különösen a népszerű kiadás megjelenését *időhöz* szabni. Ezért még tíz évig is elhúzhatta volna a Volks-Ausgabet egy kis malitiával. Ebből foly

2. Hogy a három év, mi után műveimmel csak némileg is rendelkezhetem, az akármely későn megjelenő népkiadástól számíttatik. Tehát így eladtam a Toldiakat 600 és 800 forintért Heckenastnak *örök-időkre*, mert mindegy. Most kiadja néhány ezer példányban, hogy elég legyen a késő utókornak is!

Mit jelent hát a szerződésben az *ein Abdruck?* Jelenthet-e az ily hosszú időközzel elválasztott *két* kiadást? Jelenthet-e oly kiadást, melyből annak rende szerint *correcturát* küldenek? Van-e reményem, törvényes úton, valamit nyerni a szerződés szavai értelmében? Erre nézve kivántam tanácsodat és a gyakorlottabb literatorok tanácsát kikérni, mielőtt a correctura íveket visszaküldeném. Mert, hogy rá vagyok szedve, bizonyos.

Heckenast nem bánt velem úgy, mint a szerződéskor bona fide gondoltam, mint az alkudozásban szó volt: ő utógondolattal kibúvó ajtót hagyott magának.

Egyébiránt állapotom tűrhető. Családom egészséges, üdvözlenek téged s a tieidet. Én szinte csókolom kis keresztfiamat s édes mamája kezeit. Gyulait köszöntöm: megy-e már professornak? a rossz ember se nem ír, se nem jő. Mikor küldi már haza könyveimet? Szabó és Szilágyi jól van. Ők csak dolgoznak, de én! B. Keménynek add át legszívesb üdvözlésemet! Örűlök, hogy a Naplót nem ütöttétek egészen agyon.

Fogadd legmelegebb baráti kézszorításomat! Igaz híved

Arany János.

[286.] Pest, márczius 19. 1858.

Kedves Barátom! Soraidat, melyeket Heckenast irányodban követett bánásmódjáról írtál, közöltem Deákkal, néhány írótársammal és két ügyvéddel. Mindnyájan úgy vélekednek, hogy az „ein Abdruck in zweierlei Ausgaben" nem jelenthet két különböző időben megjelenő kiadást. Baj az, hogy a szerződés alább mindenütt „két" kiadásról szól, nem „kétféle" kiadásról. Deák ezt oly hibának tartja, mely Heckenastnak támaszkodási pontokat nyújt, — míg ellenben az ügyvédek, a kikkel a dolgot közöltem, azt állíták, hogy az „ein Abdruck" kifejezés dönt e kérdésben. Hogy Heckenast ki akar játszani: arról mindenki meg van győződve. S ez okokból azok is, a kik szerint Heckenastnak némi támaszkodási pontjai vannak a szerződményben, egyértelműleg tanácsolják: ne hagyd annyiban a dolgot. Csa-

ládod iránti kötelességed e részben Heckenast ellen mindent elkövetni. Deák is ezt tanácsolja, sokat várván csupán azon fenyegetéstől is, hogy törvényes útra viszed e kérdés eldöntését. Az ügyvédek, ha pörre kerülne a dolog, ingyen ajánlják szolgálatukat az irodalom ügye iránti tekintetből. A bélyegdíjt, mert csak erről lehet szó, többen viseljük mi, a kik ügyedben közös irodalmi ügyet látván, azt merőben magunkévá teszszük. Ha e részben engedsz: örökre eleshetel munkáid jövedelmétől a jövőben, annál inkább, mert — a mint látjuk — a szerződésben a nyomatandó példányok számát sem kötötted ki, s ha kikötötted volna is, hol az ellenőrség? Legjobb tehát, ha levelet írsz Heckenasthoz, melyben sérelmedet előadod, s velünk közlöd a választ. Egy kiadóra már magában kellemetlen, ha egy íróval pörben áll. De hátha Heckenast nyer? kérded. Akkor nem marad egyéb hátra, mint megírni Toldi középső részét s összes költeményeidet azzal együtt adni ki. Ha az alatt Heckenast nagyon elterjesztené műveidet: csak használna, mert az újakért az egyszer megnyert közönség megveszi az új kiadást.

Családodat mind én, mind nőm és Gyulai üdvözöljük. Isten áldjon! Jó barátod

Csengery Antal.

[287.] NAGY-KŐRÖS, márczius 28. 1858.

Kedves barátom! Ismét háborgatlak levelemmel, de már csak írnom kell, ha egyébért nem is, hogy megköszönjem szíves fáradozásidat ügyemben.

Heckenastnak írtam s ő válaszolt. Mutogatja levelében, hogy ő a jog terén áll. Végűl mind két mű népszerű kiadására pótlékot igér, 200—200 forintot. Abba veti lábát — mit én is elismerek — hogy szóval kikötötte a szerződés alkalmával, hogy a népi formatum ne egyszerre, hanem később jelenjék meg. Ő még arra is *akar* emlékezni, hogy én beleegyeztem, miszerint a népi formatumot csak akkor bocsássa világ elé, ha a díszformatum nagyobb része elkelt. Én erre nemcsak nem emlékszem, de nem is egyeztem ilyenbe. Mindazáltal van egy argumentuma, melylyel állítását törvény előtt valószínűvé tehetné. Nevezetesen azt hozza fel, hogy midőn kilencz hónappal később TOLDI ESTÉJÉRE alkudtam vele, nemcsak óvást nem tettem a népformatum késedelme miatt, sőt az első szerződés szavait szórúl szóra fel hagytam venni a második contractusba is. Igaz. Ezzel ő mindig kimutathatja, hogy a két formatumnak nem egyszerre kellett megjelenni, legalább hogy én az *ein Abdruck* daczára még kilencz hónap múlva sem követeltem azt. Mellettem szól az *ein Abdruck* kifejezés, mystificálva a *zwei Ausgaben*-nel. Mit tegyek már most? Pereljek? A nyereség biztos kilátásával is borzadnék ettől. Oly írónál, ki már alig ír valamit, úgy tűnnék ez fel, mint néhai szűzvállas atyánkfiai eljárása, kik miután elszegényedtek, desperatus perekből akartak megélni. Azt, hogy Heckenast épen ne is adhasson népi kiadást, hogy a jog már most egé-

szen engem illessen, igazság szerint nem követelhetem; mert *két féle* kiadásra szerződtem vele, s ő még csak *egy félét* adott. Igaz, hogy a másikat is rég kellett volna adnia, s miután elmulasztotta, a bíró, lehet, azt mondaná, volenti non fit injuria: de én, ily igazság mellett, mégsem lennék teljesen nyugodt. Ő hibás, hogy ennyire hagyta; de én sem követelhetem, hogy végkép elessék egyik féle kiadásától. Talán még legjobb lenne elfogadnom kárpótlási ajánlatát: ez legkevesb rossz vért csinál.

Kérlek, édes barátom, légy szíves e tárgyban véleményedet még egyszer tudatni; addig felfüggesztem a válaszolást Heckenastnak.

Igaz-e, hogy Gyulai meghalt? Úgy hallom, annyira megerőltette magát az én könyveim után való futkosásban, hogy tüdőlobot kapott bele, s meghalt. Nem is hiszem az ellenkezőt, míg személyesen nem látom.

Deák F. egy kedves levél kisértében megküldé a múlt héten gyermekeim számára a vasgyár engedményeket. Hol lakik Kovács Lajos úr? hol kapná meg köszönő soraimat?

Jut-e eszedbe, mi történt most egy éve? nem volna-e kedved ismételni az akkorit? Köszöntsed nevemmel b. Keményt s a többi „tudós“ urakat. Szíves üdvözletem kedves nődnek! Isten minden jókkal megáldjon! Boldog ünneplést kiván igaz híved

Arany János.

[288.] NAGY-KÖRÖS, április 6. 1858.

Kedves barátom! Prózai dolgozat helyett, a mi sehogy sem akar menni nekem, talán e fordítás*) jó lesz a SZEMLÉ-be. Nem dicsekvésből, mintha igen jó volna, állítom vele szembe az eredetit, de hogy kitessék, mennyire bírtam megküzdeni a nehézséggel. Goethe ritka olvasónak lesz kezénél, még kevesebb veszi magának a fáradságot, hogy utána keressen: de ha így együtt van, akaratlanúl is odatekint. E ballada formailag egyike a mesteri alkotásoknak, de fogadom, többen tudják könyvnélkül a VASHÁMORBA-MENÉST, mint a hányan ezt elolvasták. Nem árt néha ily műfordításokra is ösztönt, példát adni, mert már bizony-bizony *nagyon* is eredetiek kezdünk lenni.

Vártam Gyulait az ünnepekre, tőle akartam beküldeni, de látom, kisebb gondja is nagyobb, hogysem ide jőjön. Ti ünnep*utánra* igérkeztetek, e bizonytalan terminus kissé tág magyarázatú, no de akármikor a legszívesbben látlak.

Köszöntsed az illetőket s fogadd mindenkori barátságom kijelentését! Igaz híved ARANY.

[289.] PEST, április 19. 1858.

Édes barátom! Köszönöm a verset. Pár nap múlva meg fog jelenni. Itt küldöm a díjat, sajnálom, hogy csak ennyi telik.

Igen lekötelezné1, ha a naiv költészetről írt értekezésedet is beküldenéd; vagy Zrínyiről tett jegyzeteidet állítanád össze; vagy akár a régi, akár az újabb

*) Goethe BALLADE-ja fordítása.

költészetről vetnél papirra néhány eszmét, ha töredékesen is. Ha a forma, a nyelv nem oly tökéletes, mint verseidben: ne törődjél vele. Nem a te prózád hiánya az, a mit érzesz, hanem általában a magyar prózáé. S aztán — mire való a szerkesztői titoktartás, ha épen nem akarod tudatni nevedet!

Gyulai házasodik. Ez már előtted nem újság. Azt is elképzelheted, hogy most hasznavehetetlen ember... A nők addig kínozták correcturával, míg a nőírók ellen sorompóba szállott. Montirozta magát s polemicus szenvedélye, mint többször, igen is messze ragadta. Részemről nem igen veszek különbséget észre a divatlapok nő- és nem nő-írói közt. A kérdés főleg az, a nő egész lélekkel minden idejét az irodalomnak szentelheti-e vagy sem. A dilettantismus nem használ az irodalomnak, akár nő, akár férfi űzze. Aztán a különböző nevelés! stb.

Azonban időm ki van mérve; tovább nem fejtegetem, a mit te igen jól tudsz. Isten áldjon! Barátod

Csengery Antal.

[290.] Nagy-Kőrös, július 1. 1859.

Kedves Barátom! A gyönyörű apathia, melyben én a napokat egymás után átsínlem, még arra is képtelenné tesz, hogy barátaimmal, kiknek őszinte hajlamáról pedig meg vagyok győződve, ottan-ottan egy pár sort váltsak, s e szellemi közlekedés által tunya lelkem felfrissítni igyekezzem. Csak midőn szokott egyhangú tengésem lassú óra-gépezete valami döczczenést szenved, — akkor rázatom fel e meddő tespedésből. Ily döczczenés vala rám nézve a Pesti Napló számainak június 23-ika óta

teljes kimaradása. Megszoktam volt már fülem körül a politika száraz malmának folytonos dörömbölését, s hogy elnémúlt, fölébredtem, mint az egyszeri molnár. Azt gondoltam, hogy június végnapjaiban csak nem szűntette meg a szerkesztőség, reclamálni azonban rösteltem, tudva mily kevés joggal tehetem ezt. Vártam napról napra: másoknak meg is jött, az enyém elmaradt. Megadám magamat a sorsnak, s már azt hittem, hogy csakugyan megszűnt a lap még 1. július előtt, bár nem foghatám meg, miért épen akkor. De íme! július 1-ről ismét kapom! — Mind e sok beszéd vége tehát az, hogy szeretném a június 24—30 számokat is megkapni, melyek hihetően a póstán elvesztek, még hihetőbben, a friss hírek miatt, valamely buzgóbb olvasóra találtak mint én.

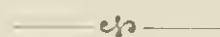
Pünkösdre szívesen, de igen szívesen vártalak. Gregussékon kívül senki sem volt, ők is rövid időre.

Gyulaitól a napokban vettem egy bulletint, melyhez hasonlót remélem, te is kaptál, s így mondanom sem kell, hogy szerencsésen hazajött a trónörökös-*né*. Gyulai oda qualifikálta magát, hogy ha szerencsétlen is, ha boldog is, egyre hallgat. Én még tudnék szólani, érzem, de a fejzúgás és ez a schulmeiszterség ólomkint nyomja lelkemet. Miután sem egyiktől sem másiktól nem szabadulhatok, tespednem és hallgatnom kell.

A nyári szűnnapokat, hihetően, ismét Kőrös unalmai közt fogom tölteni. Akkorra bíztatom magam, hogy elkészítem a beköszöntőt. De, ha itthon űlök, hol veszem hozzá a friss lelket, ha faluzni megyek, hogyan lesz készen. Ez ama két szarvú dilemma, mely mostanság éjjel-nappal döfös szarvaival. — Legjobb volna lemondanom — mindenről.

Hát a SZEMLE mit csinál? Gondolom, nem kel, mert jó. Aztán az idő is ellensége. Én váltig törtem az eszemet, hogy valami odavaló tárgyat lelhessek: de minden jó akaratom mellett a töprengésnél maradék. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[291.] NAGY-KŐRÖS, január 4. 1860.

Kedves Barátom! Isten téged s a tieidet sok jóval szeressen e beállott új esztendőben!

Itt küldöm a Zrínyi harmadik énekét a SZEMLÉBE. Úgy hiszem, egy fogásra elég lesz. Olvasd el, kérlek, és tudasd velem ítéletedet róla, mert magam csak itt-ott vagyok vele megelégedve.

Azonban fontosb dologban kérem most tanácsodat. Szándékom vala ezt még ott fenn létemben közölni veled, de biz én — elrösteltem. — Az én itteni helyzetem mind tarthatlanabbá kezd válni. Nemcsak hogy a jó emberek — collegáim — mind inkább ritkulnak mellőlem, elhagyogatják Kőröst, — nemcsak hogy a pálya, melyre igazi hajlam helyett kénytelenség taszított, egészségem hanyatlásával napról napra terhesebb lesz, kedv, erő, kitartás elhagy: de az iskola is hanyatlás útjára tért. Egy új szellem kezd itt uralkodni: elfüstölni innét minden jóravaló embert, minden olyat, kinek neve a falu határán kívül is hangzik, és nepotismus útján csupa helybeliekkel rakni meg a tanári állomásokat. Így most legközelebb, Szabó K. lemondásával abban töri fejét néhány „hatalmas“ ember, hogy a görög tanszéket nem is kell betölteni tavaszszal, mert addig nincs kilátás „alkalmatos“ egyént kapni, hanem várni kell őszig, addig

Warga, meg én, meg egy harmadik tanár, oszszuk meg a 18 görög órát „az iskola közjava érdekében." No én, igaz, tudtam valamit görögűl, tanítottam is, de azóta évek folytak el: aztán meg más az, valamit a szobában olvasgatni, más pedig nagy és jól készűlt ifjakat tanítani: e szerint az ő kivánatokat csak újabb, megfeszített készűlettel teljesíthetném, még akkor is, ha azt teljesítni kedvem volna. De mivel a fönebbi „köz jó" bolondja lenni nem akarok, biz én kereken megmondtam, hogy nincs kedvem 16 óra helyett 22-őt tanítani. Ez is — a házi correcturával — úgy elrabolja időmet, munka kedvemet, hogy mást alig dolgozhatom: hát még egy új, egy harmadik nyelv. Ezért aztán van szuszogás, de csak hadd legyen.

Ily körülmény közt régebben is tünődtem már azon, hogy szabadúlhatnék meg e nyűgös pályától. Különben is ez nem csak jövőmet, hajlott koromat nem biztosítja, de a jelenre sem nyújt tisztességes életmódot, a mennyiben az a 7—800 forint még soha sem volt elég évi szükségeimre pótlás nélkül. De mit tegyek? otthon nincs annyim, hogy függetlenűl megélhetnék, ügyvéd, orvos, mérnök stb. nem vagyok. Tanszéket máshol keresni — ez annyi volna, mint csurgó alól esőbe jutni. Pesten kellene valami subsistentiát keresnem: de hogyan? Emlegették mások, magam is gondolkoztam — szerkesztőségről. Ne nevess ki. Tudom, hogy ez még nyűgösebb, és nekem kivált nem való. De mit tegyen az ember. Egy tisztán szépirodalmi, kellő kritikával szerkesztett lap által, még talán az irodalomnak is lehetne használnom. Magam kérnék engedélyt, a kormány előtt nem vagyok igen notatus, ezt tapasztalám tanárságom alatt. 8 évi *hű* tanárságomért egy nyilvános iskolában,

talán meg is adná a lap tulajdoni jogát. Akkor vagy kiadót keresnék, vagy — mint b. Kemény gondolja — pesti barátim és jóakaróim, kiknek egybeköttetései vannak, összecsinálnának bizonyos számú részvényt, a vállalat első éveinek biztosítására. Ez talán szeptemberig megtörténhetnék s a lap megindúlhatna jövő októberben. Más kilátásom nincs, mint vagy e risicóra tenni családi existentiámat, vagy még tovább is itt macerálni már is elhervadt lelkemet. Szólj: nem volna-e ily lépés fölötte bolond?

Kérlek tanácskozzál ez ügyben azokkal, a kik engem szeretnek és tudasd velem az eredményt. Nem szükség mondanom, hogy a dolognak egyelőre titokban kell maradnia. Semmi sem volna kellemetlenebb rám nézve, mint ha idő előtt hírlapi nyilvánosság elé kerülne. Azért óvakodjál az újdondászokat beleavatni.

És most fogadd legszívesb ölelésemet. Éljetek boldogúl! Szerető barátod

Arany János.

[292.] Pest, január 12. 1860.

Kedves Barátom! Bocsáss meg, hogy leveledre csak most válaszolok. Késedelmemnek oka, mivel tudtam, hogy Deák okvetlenűl megjő ezen napokban, s vele akartam közölni főleg tervedet a szépirodalmi lap iránt. Mondanom sem szükség, hogy én és Kemény rendkívül örvendettünk elhatározásodnak, nem csupán azért, hogy ez körünkbe hozna, hanem azért is, mert szépirodalmi törekvéseink egyik központja lennél, mitől igen sokat várunk. Vörösmarty hatása, kevesebb ismeret mellett

is, nagy, igen nagy volt. S nekem mindig az volt hitem, hogy nekünk jó szépirodalmi lap szerkesztőjére még nagyobb mértékben szükségünk van, mint kritikai lapra. Csak az a kérdés, egy szépirodalmi lap minő kilátást nyújt a szerkesztő fentartására. Eötvös nem igen nagy reménynyel van. Kemény sem igér arany hegyeket. Én és Deák ellenben azt hiszszük, egy szépirodalmi lap, melynek élén neved áll, számíthat a közönség jókora pártolására. Természetesen mi — s ezt Deák mindenek fölött igérte — szintén elkövetnénk mindent a részvét gerjesztésére. Egyáltalában Deák határozottan úgy vélekedik, hogy téged ki kell ragadnunk azon lélekölő állásból, s irodalmi központunkra hozni. Meg vagyunk győződve, hogy a philologiai osztályban első vagy, kit az igazgató tanács fizetésben részesít, mihelyt ez osztály tagjaira kerűl a sor. De hát addig? Úgy hiszszük, részvények alapján is biztosíthatjuk a szépirodalmi lapot, melyet te szerkesztesz. Megkisértünk más combinatiókat is. Bármiként, monda Deák, de szégyen volna, ha független állást nem tudnánk itt számodra biztosítani. Kért, írjam meg ezt neked. S meg lehetsz győződve, hogy Deák oly útakat és módokat ért, melyek önérzeteddel összeférnek. Itt van a Szemle is, melyre némileg szintén támaszkodhatni egy pár száz forint erejéig. Mikor épen nem lenne kedved eredetit írni, fordítnál valamit. S aztán egy pár órát társalogva az irodalomról, stilusról, a nélkül, hogy exament kellene adatnod, — a theologiai intézettől is számíthatnál némi jövedelem-pótlékra. Azonban fő dolog természetesen a szépirodalmi lap lenne. Minő alapokon? még nem tudom. A napokban csinálunk költségvetést, számításokat, terveket. Gondolkozzál te

is e tárgyról s írd meg nézeteidet. Ha lehet, még e hónapban jöjjünk tisztába. S aztán folyamodjál. Úgy tudjuk, ezért Bécsbe sem kell járulni. A helytartóság is megadhatja az engedélyt. S hogy megadják, nem kétkedünk. De többet rövid időn! Most végeznem kell. A Napló-ba kell írnom az akadémiáról.

Czikked folytatását örömmel vettem. Épen kéziratért jöttek a nyomdából, s én átadám, a nélkül, hogy elolvastam volna. A mit írsz, a mit küldesz, rögtön nyomatom. A correcturát leküldöm. Alig várom, hogy magam is olvashassam.

Most a Szemlébe Mikótól kaptam czikkeket; s gr. Teleki Domokostól. Úgy hiszem, Deákkal nem sokára meglátogatunk. Híved

Csengery A.

[293.] Pest, február 2. 1860.

Kedves Barátom! Én sokféle tervet csináltattam már és csináltam magam is a szépirodalmi lap iránt; de minden tervek közt legjobbnak tartjuk (én, Kemény és Deák) a Heckenast ajánlatát, némi módosításokkal, mint p. o. hogy *heti* lap legyen, ne kétheti stb. Olvasd meg, s tudasd véleményedet. Mi legjobbnak tartanók, ha most a félév végén, a szűnnapok alatt, felrándulnál Pestre s együtt elintéznők az elintézendőket. A Heckenast szerződése szerint 1000 forint tiszta nyereségre lehetne kilátásod.

Azt hiszszük, az akadémiánál is kiviszszük, hogy mielőbb fizetésbe juss. De mindezekről szóval. Isten áldjon! Barátod

Csengery A.

[294.] Nagy-Kőrös, február 7. 1860.

Kedves Barátom! Vettem becses soraidat, a Heckenast ajánlatával együtt, s először is köszönetet mondok azon szíves buzgalomért, melyet ügyemben tanúsítasz, midőn drága perczeid feláldoztával azt egészen magadévá tetted, s úgy jársz el benne, mint saját legfontosabb ügyeidben. Fogadd hálás köszönetemet.

A H. ajánlata, könyvárusi ajánlatnak igen jó: de tudja isten, még is, hogy vagyok vele. Nem a két heti megjelenés — noha szerintem is czélszerűbb volna hetenkint adni egy ívet — nem is a pénzbeli ajánlat, előfizetési ár stb. az, a mi egy ily szerződéstől idegenné tesz; hanem a gondolat, hogy a szerkesztői elveket sokszor a kiadó speculativ irányának kellene majd alárendelnem. Ime ez irány már az ajánlatban is ütögeti fejét: mert hisz mi más czélból volna az kikötve, hogy a kiadónak befolyás engedtessék nem csak a programm megállapításába, hanem még a lap *elnevezésébe* is? Természetesen: ütni kellene a nagy dobot, hogy csődüljön a közönség. Ismerem e fogást: kereskedőt nem is kárhoztatok érte, hogy túldicséri a mit árúl: de akkor ott leszünk, a hol a többi lappal vagyunk. E befolyás aztán az egész viszony alatt éreztetné magát. „Ja! a közönség ezt szereti, ezt nem; — a kritika megbuktatja a lapot; — jól kell lenni minden lappal, minden íróval; Leben und leben lassen" s több efféle; vagy „ez s ez kiadónál megjelent munkát csak dicsérni lehet." S ha az ily ellenvetésre nem hallgat az ember, az is baj és vesződés; ha ráhallgat, akkor meg mit lehet eszközölni. Olyan lap, melyben novellát irkálnak, verset dudálnak,

mindent dicsérnek, nagyot igérnek, képeskednek, legyeskednek, magyarizálnak, bált kritizálnak stb., olyan lap úgy is elég van — talán sok is.

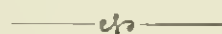
Ha már én csakugyan e tövises pályára szánnám magamat, s kivált ha engedélyt is nyernék saját személyemre, akkor legjobb volna teljesen szabad kezet biztosítnom a lap körűl, azaz nem kötni magamat speculáns kiadóhoz. Hanem ez oly risicó, hogy én aligha neki merek ugrani. Lehet hogy nevem — ámbár ennek a *nagy* közönség előtti népszerűsége felől sem élek csalódásban — hogy nevem az első évben összehozna annyi előfizetőt, a mennyi szükséges volna a lapnak — s tán a szerkesztőnek is — hogy megéljen: de hát *azután?* s hátha nem? *Sok* előfizetőt csak *nagy* várakozás gyűjthetne: s mi módon fognám én ezt kielégíteni? S ha biztos volnék is benne, hogy mindig és mindenből a legjobbat adom: kellene-e e nagy közönségnek a legjobb? Azonban mi biztosít, hogy csak tűrhető jót is nyújthatok? Magam törött, beteg ember; régibb írótársaim hasonló tétlenségre kárhoztatva: hol veszem én íróimat? Nevelni lehetne: de az lassan megy, addig lapostúl meghalhatok. Ezt én mind százszor elgondoltam: csak a minapi elkeseredés, valamint kiáltó szüksége egy irányadó szépirodalmi lapnak, bírt rá, hogy szóba hozzam ezt a dolgot. De nem bánom, hogy tettem: ismerkedjünk a viszonyokkal, beszélgessünk, tervezzünk, az eredmény semmi esetre sem lesz haszon nélkül: vagy módját találjuk egy ily lap létrehozásának: vagy meggyőződöm, hogy az helyzetemben nem lehetséges, aztán békén hordom tovább a jármot, mely nyakamat töri. Ez is nyereség, ha az ember megtanúlja tűrve megadni magát sorsának.

Keményt, Deákot legszívesebben üdvözlöm és köszönöm részvétöket irántam. Néhány szombat-este vártalak már, gondolva, hogy olyankor inkább van időd beváltani igéretedet s én is szabad vagyok az iskolától. Még nem tettem le a reményről, bár, a mint veszem észre, az igéret mind jobban elhallgat. Kedden, vagy szombaton jőjetek, ha még e félévben szerencsém lesz: mert szerdám, vasárnapom szabad a mostani órarend szerint. Én nem tudom, ha fölmehetek-e végén e hónak, a midőn 4—5 napi szűnidőnk lesz — *szűnidő*, mely catalogus-írással lesz elfoglalva.

Szabó K. átadta a 40 frtot, köszönöm. Csak önfejű ember vagy te, nem boldogulok veled: pedig oly szívesen dolgoznám a Szemlé-be a nélkül is. Bezzeg! ha nekem 24 óra alatt be kellett volna nyújtanom a székfoglalót. Egyébiránt méltányos dolog.

De nem csevegek tovább. Fogadd legszívesb ölelésemet! Igaz barátod

Arany János.

[295.] Pest, február 27. 1860.

Kedves Barátom! Végre a sok kézirat és nyomtatvány corrigálása közt időt veszek hozzád írni, felelni leveledre, melyre már rég kelle vala válaszolnom.

Válaszom igen rövid. Bármennyire óhajtanálak egy szépirodalmi lap élén látni, el kell ismernem, hogy kedélyed és szertelen lelkiismeretességed nem szerkesztőnek való. Mennyi töprenkedés leveledben! Ez az átka a közügynek. A jobb a jónak ellensége. Látod az eszményt, s — mert viszonyaink közt nem tartod elérhetőnek, megközelítésén sem törekszel. A lelkiis-

meretes és okos ember számot vet erejével és a nehézségekkel — s a lelkiismeretleneknek és nem okosoknak hagyja a cselekvési tért! Mindebből pedig csak az következik, hogy a mit a Heckenast ajánlatára írtál, csak annyiban fogadható el, a mennyiben meglehet, hogy jobb lenne könyvárus kiadó nélkül magadnak adni ki lapot; a mi aggodalmad azontúl van: áll is, nem is. Mindezt azonban legjobb volna ide fenn megbeszélni együtt.

Haragszol, hogy a Szemlé-be adott becses czikkeidért még tiszteletdíjat is küldök. Még jobban fogsz haragudni, ha megtudod, hogy — azon elvből kiindulva, hogy én a te czikkeidet nem díjazhatom kellőleg, még több díjeszközlésén töröm fejemet. A dolog ennyiből áll. Azon kívül, hogy én az eddigi díjt ezentúl is fizetem, felszólításomra Ráth Mór ajánlkozik munkádat a Szemlé-ből utánnyomatni s együtt majdan kiadni, 25 frttal honorálva ívét. Igaz, hogy ezt nem tehetné a sajtótörvények szerint egy évig az utolsó czikk megjelenése után; de az én engedelmem kijelentése mellett joga van rá, miután csak én emelhetnék panaszt, mint a Szemle szerkesztője, a ki magam teszem az ajánlatot a kiadásra, miután az neked, már csak eddig megjelent közleményeid után is többet jövedelmezne ismét száz frtnál. Csak a te beleegyezésed kell s kész az alku. Hű barátod

Csengery Antal.

[296.] NAGY-KŐRÖS, márczius 18. 1860.

Kedves Barátom! Valóban nagy-ideje, hogy válaszoljak becses soraidra. Lustaságom mentse ki azon sehaszna kedély, mely épen oka e lustaságnak.

Igazad van: a szerkesztés nem való nekem. Tompa is azt írja, a nélkül, hogy tudná, mi czélból valék Pestre költözendő, hogy ott lennék én igazán beteg. És ez nagyon valószínű: magam is azt hiszem. Tehát a két „tűrhetlen" állapot közűl folytatom a tűrhetőbbet, míg tudom. Azontúl .... eh, ki tudja! azontúl van-e még valami?

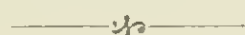
Fáradozásod a Ráth-féle ügyben nagyon köszönöm: de elvem ellen van lekötni oly munkát, mely még nem kész. Mégis, ha már csak kevés volna hátra! de még, hogy hírlapilag szóljak, nem vagyok túl „a kezdet végén." Mikor lesz ez befejezve, kivált ha úgy dolgozom rajta, mint mostanában! Ez a „pestezhetném" egészen kihozott a munka sodrából. A te SZEMLÉ-det majd csak elbíztatom szóval: de a könyvárus megölne. Tehát még egyszer köszönöm szíves ajánlatodat és közbenjárásodat.

Tegnapelőtt kaptam az akadémiai „szabaduló-levelet" — mely azonban, rám nézve inkább már talán „opsit" lesz. Mint örülnék én ennek másforma kedélylyel, munkakedv, munkaerő mellett! Így pedig oly „humorossan" érzem magamat, de nem tisztelt tagtársam Jókai értelmében; hanem Petőfi sorai jutnak eszembe:

> Ha pedig az *időd lejárt*, (!?!!)
> Obsitot kapsz, de mekkorát!
> Tudod, mért kapsz olyan nagyot?
> Hogy legyen otthon *paplanod*.

nekem is csak paplan kell már — vagy terítő. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[297.] PEST, április 18. 1860.

Kedves Barátom! Sietve tudósítlak, hogy az akadémia részéről fel fogunk kérni, írj egy költeményt Széchenyi halálára. Az igazgató tanács e költeményért ma ajánlotta meg a száz aranyat.

Továbbá: kilátásunk van, hogy a Kisfaludy-társaságot rendezhetjük. Volna-e kedved elvállalni az igazgató-titoknokságot?

Az előbbire nézve, kérlek ne töprenkedjél, vállald el a felhívást. Elég idő van október elejéig, a mikor lesz a Széchenyi-gyászünnepély. A másodikra nézve közelebb bővebben; erre még elég idő van, elhatároznod magadat. CSENGERY A.

[298.] NAGY-KŐRÖS, április 23. 1860.

Kedves Barátom! Rövid, de annál fontosabb leveledre nem válaszolhattam tüstént. Néhány nap óta súlyosabban fogott elő régi bajom, s ily állapotban reményt táplálni a jövőre, s igéreteket tenni nem fért össze kedélyemmel. Most egy kissé derűlni kezdek, nem is halogatom a választ tovább.

Az akadémia fel fog szólítni, írjak egy költeményt Széchenyi halálára s az igazgató tanács száz aranynyal díjazza. Szép, igen szép. De, édes barátom, ha engem egy Széchenyi *halála* föl nem képes gerjeszteni arra, hogy szót adjak a nagy nemzeti fájdalomnak: akkor semmi felszólítás, semmi aranyos jutalom, nem fogja azt eszközölni. Gondolod, nem sírtam-e titkon, belűl-vérző szívvel, vérkönyűket, a múlt évi Kazinczy-jubilaeumok alatt, hogy midőn fű-fa viszhangozta nagy nevét, csupán

nekem kelle némán maradnom? Ez nem restség, tunyaság, egykedvűség volt: a legemésztőbb fájdalmat éltem át. S most e fájdalom kétszeres gyötrelemmel látszik megújulni: a nemzet rám függeszti szemét, s én, valószínűleg, ismét hallgatni leszek kénytelen. Megkisértem, vedd őszinte igéretemet, de nem tudom, ha megbírom-e. Annyival kétesb a süker, hogy e nagy nemzeti gyász nagyobb, mintsem szóval ki volna mondható, s így méltólag meg sem énekelhető; aztán az én múzsácskám — egészséges korában is — visszariadt volna ily magas tárgytól. A „majora canamus" sohasem ment én nekem, inkább a „humiles myricae" körűl forgottam. Sőt a frázis-csináláshoz sem értek, hogy népszerű sallangokkal fedezhetném az igazi belbecs hiányát ily nagyhangú alkalmi költeményben.

Mindent összevéve, kevés a kilátás, hogy én jóravalót adhassak, vagy — a mi ezzel egyértelmű — bármit is adhassak. Hogy tehát mégis az ünnepély költemény nélkül ne maradjon — képzelheted minő helyzetben lennék, ha megbizatván, nem volnék képes teljesítni — hogy, mondom az ünnepélyre költemény biztosíttassék, s én is meg legyek kimélve egy országos compromissiótól, úgy látnám jónak, hogy az igazgató tanács által kinevezett bizottság ne specifice szólítna fel engem, hanem, ha már pályát nyitni, és az akadémia körén kívül lépni nem akar, szólítná fel a többi verselő tagjait is, s a beérkezendő művek közűl fogadná el azt, a melyik legjobban sikerűlt. Én részemről kijelentem, hogy semmi neheztelésnek nem adnék helyet azon esetre, ha netán az enyém mellőztetnék. Tompa ugyan, tavalyi esete miatt, alig fogna a felhívásnak engedni; azonban okkal-móddal, szép szóval őt is rábírhatnók, hisz ez

mégsem pályázat, a közönségnek nem szükség volna erről tudni; aztán Tompának azt lehetne kedvezményűl adni, hogy, siker esetében, költeménye „beköszöntő“ helyen vétetik. Másként aligha foglal ő valaha széket. No s aztán végre Szász Károly kivonna bennünket a sárból.

Ezeket bizodalmasan írom neked, nem hogy felolvasd valaki előtt.

Most a másodikra. Volna-e *kedvem* stb. Oh boldog isten! Kedvem, hisz az volna, de erőm, képességem? Tudod, mennyire únom itteni helyzetemet, tudod, hogy örömest cserélném állapotom valami mással, hogy e változtatástól gyógyulást remélek, hogy körötökben, azt hiszem, felüdülnék, lassan-lassan. De tudod azt is, hogy vaktában semmi lépést nem szabad tennem. Egy oly állomás, minőt említél, csak erőm volna hozzá, plausibilis *ok* volna Pestre költöznöm, s miután az inkább tiszteleti, mint díjazott is leend, talán a pengetett lap ügyével köthetném össze, s ilyet a társaság aegise alatt is indíthatnék meg. Minden esetre tudósíts ez ügy további fejlődéséről, s majd meglássuk, hogyan fog alakulni, ahoz képest határozok én is. Azonban óvakodjál részemen idő előtt izgatásba, capacitatióba elegyedni, mert az nem volna illdomos, nagyon röstelném, ha a lapok nyelvére kerülnék. Hanem hiszen nálad ily intés merőben fölösleges.

Én és családom legszívesebben üdvözlünk benneteket. Fogadd ölelésemet! Igaz barátod

Arany János.

Hát a Szemle, úgy-e? Bizony hát! De beteges valék, mondom. Majd, majd. Mostan itt nagyban *egressy-*

zünk: ma közlakoma, à la Pest, — tegnap Bánk-bán (rosszúl), az előtt Krumm Illyés meg Brankovics, igen jól, ma egy hete Hamlet, nem úgy, a mint én képzelem. Infamis, csapnivaló társaság különben, és így gyilkos ensemble! Adieu!

[299.] Nagy-Kőrös, július 9. 1860.

Kedves Barátom! Nem sok időd van rá, tudom, hogy az én kúszált leveleimet olvasgasd, még kevesebb, hogy azokra válaszolj is: de nekem, írni, van elég, s így nem szabadulhatsz tőlem. Mire Pestig jutnak soraim, te már haza fogtál érkezni a sárospataki nagy ünnepélyről, hova, mint az egyház küldötte, én is elmehettem volna, ha általában kedvem volna az ily sok-emberes összejövetelekhez. Szilágyival, azt hiszem, találkoztál, ha ugyan őt Fulton paripái az egekbe — vagy hová — nem ragadták. Hallom, Gyulai is ott akart lenni, és most talán már Pesten időz a „kedvesnél" — legyenek mindketten általunk szívesen üdvözölve.

Gyulai oly jó volt — meg Salamon is — hogy a minap meglátogattak: de tőled, rectius: „tőletek" az idén nem valék szerencsés ily szerencsében részesűlni. Hiába no! Kőrös csak Kőrös — nem adhat, a mi magának sincs, kellemes időtöltést. A gazda sem az, a ki, vagy mi, örömest lenne, ha lehetne: ez egy szótlan, kedvetlen, munkátlan, barátlan ember, szóval benne minden nemleges *lan, len* összegyűlt, több, mint Kuthynál. És e merő negativumból álló ember, lásd, még sem tett le arról, hogy valaha positiv is legyen. Ne veszítsd el türelmedet, hogy ismét e tárgygyal foglak űzőbe.

Igen, barátom, én még most is ábrándozom a pesti élettel. Soha sem éreztem annyira, mint ez évben, hogy szakadnom kell innét. Talán fölelevenedném köztetek, „mint a holt szén eleven társai közt", a hogy Szemere M. egyetlen szép verse mondja. Talán nem vesztem volna még el az életnek s irodalomnak. De itt ónsúly nehézkedik lelkemen: évek óta nyom az eltévesztett pályának terhe. Hozzá a betegség, talán ép e helyzet által idézve elő, táplálva bizonynyal. De ha erőm teljes használatában volnék is, meddig lehetne itt maradásom? A mint a körülmény fejlődik — hallhattad is már neszét a közelebbi superintendentialis gyűlésen — az autonomia első gyümölcse aligha ez intézet felbomlása, vagy oly mérvre szállítása nem lesz, hogy én nem maradhatok tovább. De most is sért már az, hogy oly itteni egyének, kik a görög „arisztosz" — „legjobb" szótól neveznék magukat, oly egyének kiáltozzák s adják a nép szájára: „minek az a sok ingyen élő?"... értvén a magamformákat. Szóval minden külső, benső állapot arra ösztönöz, hogy innét szabadulni törekedjem.

De hová? — Kinek annyi bátorsága, lelki ereje sincs — fogod ellenvetni — hogy egy lapszerkesztést, előnyös feltételek alatt, megkisértsen; ki visszariad a journalistika apró csepřő kellemetlenségitől, annak többé nem lehet tanácsolni. S igazad van. Magam is félek, hogy minden állapot nehéz lenne már nekem, addig legalább, míg hozzá nem törődném a változáshoz, vagy míg — mert hisz e reményben tenném — maga e változás nem könnyítné rögzött bajomat. Fogja-e? nagy kérdés: de én azt hitettem el magammal, hogy ha ösztönzőbb tér nyilna munkásságomnak, talán még tehetnék is valamit: ha nem oly nagyot, szépet, a mi egykor

lelkemnek álma volt, hasznosat legalább. Én, ki ily romlott állapotomban, s megfosztva az alkotó munkásságtól, most is tudok némi szenvedélylyel űzni valamit (így például e nyáron a félig értett, félig elfeledt görög klasszikusoknak oly hévvel döltem, hogy szem- és elmetompulásig olvastam őket) — bajaim nagy részét hajlandó vagyok külingerlés hiányának tulajdonítni. Csalódhatom: de akkor nincs hátra egyéb, mint: „lasciare ogni speranza!"

De hová mind e jeremiáddal? fogod már kiáltani. Valóban, magam sem tudom, mi legyen a conclusió. Azt csak nem várhatom tőled, hogy te nekem biztos és kényelmes állást szerezz, míg én egyet sem lépek utána. S én még panasznál egyebet nem csináltam. Jó lett volna, Benedek táborszernagy ittjártában egy rögtönzött audientiát kérni, s a lap-engedély iránt szólani: de elkéstem a gondolattal. Ha itten az — óhajtásom szerint utolsó — vizsgákon átesem, gondolám már, jó volna Pestre rándulni és veletek értekezni. Akkor aztán föltetetném valami szakértővel és beadnám a folyamodványt. Ha az engedély iránt bizonyos lennék, volna idő a kiadás módja felől úgy intézkedni, hogy kezem minél kevésbbé legyen megkötve anyagi tekintetek által. De természetesen, úgy szeretném, hogy a lapon kívül is volna — bármi csekély — támasz, egy tisztességes, s elég szilárd basis, melyre sorsom fecskefészkét most harmadszor — és a mi több, nyaram végén! — lerakjam. Ezek az X-es évek! 830-ban hagytam el a szülői hajlékot, 840-ben családossá lettem, 50-ben csaknem földönfutó valék és most 60-ban? Prudens futuri temporis exitum ..... máskép megőrűlne az ember.

Hallom, hogy a Kisfaludy-társaságnál gyűléseztek. A mi e részben köztünk szóban forgott: kérlek, ne tudja senki, ha nincs kilátás, vagy érdekbe ütközik. Nem akarnék a régibb tagok sérelmére lenni. Nem, annál kevésbbé, mert az ügy nálam akárhány méltóbb szolgát fog találni. Jó akaraton nem múlnék, de az nem elegendő. Erély, buzgalom, kitartás kell: s az nekem lesz-e annyi, hogy az ügy kárát ne vallja. De önkénytes bizalmat nem utasítnék vissza, s a fönt érintett „basis“ mellett, alább rendelt hely sem volna ellenemre. Kivált ha másik czélommal összekapcsolhatnám, s a társaság aegise védné kezdeményemet. Ez az, a miről máskor is írtam.

A Szemle szíveskedjék várni egy kevés ideig. Kijöttem a hangulatból. Sokat aggódom a jövőn: nincs dolgozni kellő nyugalmam. A Széchenyi vers is nyom: nagyot várnak, s nekem az ily állapot legnehezebb. Arra is kellene néhány szabad és nyugalmas nap. A szűnidőt várom, mert ihletés nélkül és szakadozva nem megy az. Toldynak, rossz órámban, írtam egy desperatus levelet: bánom is eléggé. Nem tudom, említette-e, de röstelem, hogy annyira kimutattam a vérző sebet. Általában rossz az bennem, hogy néha túlközlékeny vagyok bajaim iránt. Nem férfias; gyönge dolog az ily sopánkodás. Másszor nem tettem volna.

Bocsáss meg, édes jó emberem, ha úntattalak. Egyedül töprengve, s nem tudva, mi történik ott a nagy világban, csak te vagy az, kitől legörömestebb várok egy bíztató szót. Ölel számtalanszor igaz barátod

Arany János.

[300.] Pest, július 16. 1860.

Kedves Barátom! Legkevesebb aggodalmat se okozzon neked az újabb X-es év. Jöjj Pestre közénk. Tudod ez iránt nem csak az én nézetemet, hanem a Deákét és Keményét is. Bajaid nagy része onnan volt eddig, mert oly dolgokkal foglalkoztál, melyek nem neked valók. Az irodalmi térre vagy te hivatva. Ha a szerkesztésnek is megvannak terhei, vannak, vagyunk elegen, kik azokat veled szívesen megosztjuk. S az a kívülről jövő inger, melyet említél, kétségtelenűl jól fog hatni kedélyedre is.

Azonban feljöveteledre, mint írod, „basis“ kell. Én úgy hiszem, ezt is fogunk nyerni. A Kisfaludy-társaság dolgai, noha lassanként, rendbe jönnek. A kikkel eddig e tárgyban legbizalmasb embereim közűl szóltam, mindnyájan osztoztak nézetemben, s úgy hiszem ezen urak — a kik pedig többséget képeznek — ott sem hagynak el engem indítványaimban, a hol szavazatukat eldöntőleg fogom igénybe venni. Még eddig azért nem mozoghattam e részben úgy, a mint kellene, mivel nem valék tagja a társaságnak. A mostani tagok első dolga lesz bennünket vagy tizönket előbb beválasztani, s aztán a szervezést ránk bízni. Azt hiszem, egy hét alatt ezekről bizonyosabb — és teljesen hiszem, a legjobb híreket írhatom.

De ha ez egy-két hét alatt nem dőlne is el: semmi kétség, hogy: 1. A szépirodalmi lap, melyet szervezünk, előfizetők dolgában jól fog állani. Mozgásba hozom e mellett a főrend minden lelkesebb hölgyét, kik már tavaly is örömmel hallottak tervedről egyetmást. 2. Bizonyos, hogy te egyike leszesz azoknak, a kik első alkalommal, talán már az októberi gyűlésen, fizetésbe jutnak az akadémiánál. Végre 3. a Budapesti Szemle

körűl is rögtön végezhetsz, bárminő kedélylyel, olyas munkákat, melyek 3—400 forintot vagy többet is jövedelmeznek, a nélkül, hogy oly dolgokkal foglalkoznál, melyeket idővesztegetésnek mondhatnál magadra nézve. S még a Pesti Napló szerkesztőségét is érinteném, ha a 3-dik ponthoz oda nem írtam volna „végre.“

Laczit úgy is Pestre kellene küldened már. Ez is egy ok, hogy feljöjj magad is.

Azonban úgy hiszem, a héten időt vehetek, lemenni hozzád. Jobb mindezeket személyesen megbeszélnünk.

Patakon nem voltam. Kis fiam volt beteg, és pedig rendkivül megijesztett. Két hétig feküdt. Képzelheted aggodalmaimat! Istennek hála, már jól van, csak igen megfogyott.

A Széchenyi-vers bizony ne aggaszszon! Azt írod: sokat várnak! Nézd a naponkénti tapasztalást: mily kevéssel megelégednek. A kedélyek izgatottak, van egy-két húr, melyet Széchenyiről írván, mindenki szükségkép megpendít; s e húrok megpendítésére bizonyosan kitör a lelkesedés. A mi téged nem elégít ki, a közönséget magán kívül ragadhatja! Ne légy oly szigorú bírája tenmagadnak!

Gyulainé nincs Pesten, s így Gyulai sem jött fel. Pedig szerettem volna, ha ez a nagyon „aggódi természetű“ barátunk is segített volna eloszlatni azon aggodalmakat, melyek ok nélkül bántanak.

Ismétlem, a mit Deákkal együtt többször mondánk: Neked Pestre kell jönnöd, itt vagy helyeden, s nem telik bele egy év és itt anyagi viszonyaidat illetőleg is meg fogsz gyökerezni. Bocsáss meg a kúszált írásmódért. Igaz híved Csengery Antal.

[301.] PEST, augusztus 1. 1860.

Kedves Barátom! Most jövök a Kisfaludy-társaság üléséből. Midőn e sorokat veszed, már a lapból is olvashatod az eredményt.

Téged egyértelműleg megválasztánk igazgatónak. A társaság reorganisatiójára választmányt neveztünk ki. E választmány feladatáúl tevék, az én inditványomra, javaslatot terjeszteni elő, a pénzerőhez képest, a tisztviselők (az igazgató és titoknak) fizetése iránt is. E választmányban én és Kemény is benne vagyunk, s határozottan többségünk van mindenre nézve. Nagy fizetést első évben alig adhatunk; de oly formán tervezzük a dolgot, hogy bizonyos állandó öszlet legyen megállapitva, s egyszersmind percentek, a mint a társaság ereje engedi. Ha te most is állasz szándokodban a lap kiadására nézve: akkor e lapot a társulat aegise alatt indíthatod meg, ha úgy tetszik. Mindezeket és sok egyéb dolgokat azonban jobb lenne ide fenn megbeszélnünk. Azt mondám, én megyek le; de most jobbnak tartom, ha te jösz fel s nem csak velem, de több barátinkkal is értekezel. Igaz híved

CSENGERY ANTAL.

[302.] NAGY-KŐRÖS, augusztus 5. 1860.

Kedves Barátom! Tegnap vége szakadt minden iskolai dolognak, s ma már útban volnék Pest felé, ha egy pár nap óta érz*em* gyöngélkedés vissza nem tart. Remélem azonban, hogy még e hét első napjaiban ott leszek, mert bajom eleddig nem annyira fájdalmas, mint alkalmatlan, — hacsak veszélyesebbé nem fajúl.

A tárgy érdeméről majd szóval. (Mire ez a rím:) Isten szeressen sok jóval! Igaz híved

ARANY JÁNOS.

[303.] PEST, augusztus 9. 1860.

Kedves Barátom! Nagyon örvendek, hogy valami lényegest elfeledtél. Legalább meg vagy büntetve azon makacsságodért, hogy — marasztásaink daczára — csakugyan elindultál s oly rögtön ide hagyál bennünket. Lapod iránt beszélvén Emichhel, ő azt mondá, hogy a folyamodványban okvetlenűl ki kell tenni a lap *nevét* és *programmját*, legalább általános körvonalakban. S ezen programm annál jobb, minél többet foglal magában, mivel arra szokott a szerkesztő ellenében hivatkozni a sajtókezelő rendőrség. Csak a politikának kell okvetlen kirekesztve lenni, különben cautiót kellene letenni. Kérlek ez okból, légy szíves ezen pontokra nézve tudatni nézeteidet, hogy azok szerint lehessen föltenni a folyamodást.

Sietve írok, hogy még a mai póstával elmenjen levelem. Isten áldjon! Ölel barátod

CSENGERY ANTAL.

[304.] NAGY-KŐRÖS, augusztus 10. 1860.

Kedves Barátom! Szerencsésen haza érkezvén, első gondom vala feltenni a Helytartósághoz benyújtandó folyamodványnak vázlatát, mely ide zárva megy. Olvassátok el, s javítsatok rajta: én ennyit láttam szükségesnek elmondani, különösen a politikai igazoltságot illetőleg, nehogy ezt elmúlasztván, hosszas ide-oda irkálásra nyújtsak alkalmat. A czímet is ily egyszerűen gondoltam jónak; mivel a lap főleg az által fogna különbözni a többiektől, hogy folyvást figyelemmel akarja kisérni a hazai és külföldi szépirodalmat. Ha a folyamodvány magyar nyelven adatik be, mellékelni lehetne zárjel közt a czím jelentését: (Belletristischer Beobachter) vagy ilyesmi. Az egészségi, vagy inkább gyengeségi argumentumot mellőztem: nehogy azt mondják: hogyan szerkeszt lapot, ha tanárnak beteges? Mellőztem a Kemény tanácsolta argumentumot is, miszerint nevem fordítások által a német közönség előtt sem ismeretlen: mert dicsekvésnek hangzanék; s a nélkül is vagy *tudják*, akkor fölösleges; vagy *nem* tudják, s akkor nem igen sokat nyom előttök, ha csak az én számból hallják.

Sajnálom s röstelem, hogy búcsú nélkül jöttem el a kedves komámasszonytól, ki mint hallom, akkor is az én ügyemben fáradozott. Legyen, kérlek, egy kis gondotok, hol kapnék szállást, és írd meg ha akad, hogy nőmmel felrándulva, megnézhessük és fölvehessük. Már mőst néhány napig várom a folyamodás eredményét, addig nem szólok az ittvalóknak, s megkisértem oly nyugodt lenni, hogy a Széchenyi verset összeüssem. Aztán majd lesz dolog: írókat toborzani, hirdetni a lapot, bizott*mánykod*ni (épen mint: ár*mánykod*ni) stb.

Köszöntök mindenkit, téged pedig ölellek számtalanszor. Igaz híved

Arany János.

Toldalék.

Feltörém a levelet, édes barátom, mivel már le volt pecsételve, de különben csak a délutáni póstával fogott elindulni. Hogy a lap czímét, vagy nevét meg kell mondani, azt magam is fölértem észszel, mikép láthatod; hogy a tartalmat *körülbelül* meg kell mondani, s főkép említeni a politika kizárását, azt is sejtém; de hogy *formaszerinti* programmot kell beadni: ez az, a mit nem is gyanítottam. Én a programm részleteiről ez ideig magam sem gondolkozám; s ha az, mit oda írtam, nem elég, szélesítsétek ki. Talán ilyen forma lehetne:

Czélja e lapnak a magyar szépirodalom (műpróza és költészet) aesthetikai fejlődését előmozdítani.

Eszközli e czélt:

1. *Elméletileg:* aesthetikai értekezések, hosszabb, rövidebb tájékozások, fejtegetések által.

2. *Gyakorlatilag:* *a*) szépirodalmi (prózai és verses) dolgozatok közlése által.

b) Szépirodalmi, úgy hazai, mint külföldi termékek egyszerű, vagy bírálatos ismertetése által.

c) Bármely irodalmi jelenség méltatása által; a mennyiben az aesthesis körébe esik.

d) Az által, hogy a hazai irodalmi, főleg szépirodalmi intézetek, minő a Kisfaludy-társaság, működését folytonos figyelemmel kisérendi; valamint a költészettel kapcsolatban álló rokon művészetekre is alkalmilag kiterjeszkedik.

e) Rövid napi híreket is közől, a bel- és külföldi társasélet, de leginkább az irodalom és művészet köréből.

f) (Czéljaira, ha mikor szükségesnek látja, a képző és hangzó művészetek segélyét is igénybe veszi.)

Nem jut nekem több eszembe, hamarjában.

Csináljatok valami Herkulesz-csizmát, hogy inkább több férjen bele, mint kevesebb. Isten veled!

[305.] NAGY-KŐRÖS, szeptember 1. 1860.

Kedves Barátom! Ma első szeptember — s én még egyre bizonytalanúl függök, mint Mahomet koporsója, ég és föld között. Folyamodásom, mint Salamon írja, már be van adva, de nem tudom, mikor szabadul ki a bureau — vagy graphokratia körmei közől. Ezt vártam és reméltem eddig, azért be sem adtam még lemondásomat, nehogy véletlenűl két szék közt a földön maradjak. Most nem tudom, lehetséges-e várnom tovább — itt maradnom már szinte nehéz, annyira megszokta az itteni közönség a gondolatot, hogy megyek. Szinte kérdezik: még is itt vagyok? — Lehet, nem nagyon bánnak — én sem őket bizony.

Ideje volna, sokat, mindent eligazítni, mert még sehogysem vagyunk. Ideje megkezdeni Toldyval a „plena sessiókat" — szállást fogadni stb. Úgy gondoltam, hogy szombaton, 8-án föl kéne mennem, s vasárnap, különben sem lévén szerkesztés, megtarthatnók az első űlést. Közöld ezt a tagokkal, különösen Toldyval, s ha nincs kifogásuk ellene, *írd meg*, én ott leszek. Ha akadály *merűlne* fel (ezért Brassay baraczkot adna, hogy lehet *fel* merűlni; pedig a vizet is merítik, és *föl* a kútból)

tűzzetek más határidőt, nekem az is jó, csak ne maradjon későre. Ez űlés engem sok tekintetben érdekel, mert ha, a mit beszéltünk, nem menne keresztűl, vagy a kilátások nagyon eltörpűlnének, s hozzá lapengedélyt sem kapnék: úgy nem lehetne itt beadni lemondásomat. Megszidnak tudom, hogy ily későre hagyom, de inkább ők szidjanak, mint én bizonytalanságnak tegyem ki családomat. Ellenben kedvező prospectusok mellett azonnal szállás fogadásról gondolkoznám.

Üres időmet eddig a Kisfaludy-társaság előzményei megolvasására fordítottam. 48-ig boldogultam vele, de azontúl, (t. i. 48 eleje, januártól, míg a forradalom miatt az űlések végkép megszűntek) elhagytak segéd-forrásim. Teljesség okáért azt is szeretném tudni; vannak tán jegyzőkönyvei azon korról, s ezeket Toldy megmutathatná. Erről többet majd szóval. Ha űlés lesz, nehogy Toldy úr elfeledje az új „Szabályokat“: mert a nélkül egy lépést sem lehet tenni. Híved örökké

Arany János.

[306] Pest, szeptember 4. 1860.

Kedves Barátom! Toldyval közöltem leveled tartalmát, s ő igérte, hogy vasárnapra (9-kére) összehívja a bizottságot. A mi a lap dolgát illeti: ez iránt már rég benyújtók a folyamodványt. A helytartóság le szokta küldeni véleményadás végett a rendőrséghez, s a rendőrség vagy helyben vesz jegyzőkönyvet, vagy a helyszinén az illető szolgabíróval hallgattatja ki a folyamodót. E szerint a te ügyedben még a kőrösi szolgabírónak kelle fungálnia, vagy neked kellett volna, kihall-

gattatás végett feljönni Pestre. Én nem a helytartósághoz, hanem a rendőrséghez nyújtám be a folyamodást, hogy a le- és felküldözést elhárítsam, s kértem a rendőrséget, hogy véleményével együtt terjeszsze fel folyamodásodat, ajánlkozván, hogyha jegyzőkönyvet akarnak ez ügyben venni, engem hallgassanak ki helyetted, s ne küldjék Kőrösre a folyamodást. A rendőrség elfogadta ajánlatomat s én megadtam a kivánt vallomást. Leírtalak, leírtam minden körülményedet, a mint tudtam. Van egy pont, melyre jobban feleltem, mint magad tetted volna; t. i. hogy mivel igazolom folyamodó képességét ily szerkesztésre. E szerint mindennel kellőleg instruálva s a rendőrség részéről is a legjobb véleménynyel ment fel folyamodványod a helytartósághoz. Az eredmény kétségtelen. De az eljárás — mint szokott a bureaucratiánál — lassú. Barátod Csengery A.

[307.] Nagy-Kőrös, szeptember 7. 1860.

Kedves Barátom! Az eső szakad — remélem ott is; azonban nem e locspocs idő kellemetlensége iratja velem e sorokat. Midőn közelebbi levelem hozzád már útnak indúlt, akkor találkoztam az itteni szolgabíróval, ki mondá, hogy épen az nap küldötte vissza folyamodványomat, mely vélemény adás végett hozzá le volt utasítva. E szerint hiába hivatkoztam én tanári igazoltatásomra; újból minden czerimonián át kelle esnem; s ha ezt tudom, hogy még ügyem csak e *stad*iumban *stál*, nem tűztem volna 8-dikra időt az összeűlésre. Mert gondolatim hátterében mindig az a remény lappangott, hogy 8-dikig lejöhet az engedmény, s akkor egy füst alatt minden dolgomat tisztába hozhatom. De ha most

már fölmegyek, s engedély nem lesz, körülbelűl annyit végezhetek, mint augusztus elején. A Kisfaludy-társaság ügyében lendíthetünk valamit: de én még sem bátorkodom se szállást fogadni, se itthon beadni lemondásomat: annál kevésbbé, mert ha a K. T. *múlt*jára nézek, anyagi tekintetben nem nagyon fényes *jövőt* igérhetek neki. Lehet, hogy a mostani hazafiság nem az lesz, mi a 48 előtti volt: de annyi igaz, hogy ha a *régibb* 4 frtos pártolók számát tekintem, nagyon lehűl bennem a jövő iránti bizalom. Így hát a lap az én reményem biztosb horgonya: míg ez nincs, addig bajos innen kimozdúlnom. Hogy tehát egyszeri költség helyett kétszerest, és nektek is — (miután máshova szállni nem *merek*) kétszeres alkalmatlanságot ne okozzak: hagyjuk a fölmenetelt néhány nappal későbbre, talán addig megjön az engedély s egyszerre mindent elintézhetünk. A Társaság ügyére s a bizottsági tagokra nézve úgy is, azt hiszem, mindegy, akár előbb, akár utóbb egy héttel kezdődjék a munkálat, miután idő így is marad elég. Ha mehetek, előre megírom, valamint téged is kérlek, hogy az engedély expeditiója esetében azonnal légy szíves tudósítani.

Toldy úrtól bocsánatot kérek a zaklatásért. Bizony, szótartóbb ember volnék, ha helyzetem nem ily „kivételes.“ Remélem, hogy nem okoztam nagy zavart dolgaiban.

A Széchenyi vers (már olyan, a milyen) négy-öt versszakkal be lenne végezve. Az is halasztatja velem a pesti „bajoskodást“ — mert ha egyszer abba merűlök, tartok tőle, hogy az akaratos múzsa, kit most is csak hajánál fogva czibálhatok néha elő, — végkép itt hagy.

Legszívesb üdvözletem mellett vagyok s leszek barátod örökké

Arany János.

[308.] NAGY-KŐRÖS, szeptember 11. 1860.

Kedves Barátom! Mennék, szaladnék, röpűlnék Pestre; de egy rheumatikus baj, mely egész képem felfújta volt, még egy pár napig szobámhoz köt. Ha ezen átestem, azonnal megyek és hihetőleg délelőtt, hogy nektek annál kevésbbé legyek alkalmatlan az érkezéssel. Napját nem tudom, de a héten bizonynyal, ha megint véletlen akadály nem jő közbe. Ölellek, igaz híved

ARANY JÁNOS.

NEGYEDIK IDŐSZAK.

SZERKESZTŐI ÉS AKADÉMIAI ÉVEK.

1861—1876.

XXVIII.

LEVELEZÉS TOMPA MIHÁLYLYAL.

1860—1868.

[309.] HANVA, szeptember 6. 1860.

Kedves barátom! Sokáig késtem a válaszszal fontos leveledre,*) mert reméltem, hogy magam kimerítőleg felelhetek s elmondhatom részletesen a mi a fennforgó ügyben szívemen van. Azonban *láthatod*, hogy hasztalan késtem és vártam.**) Azért csak röviden ennyit: okaiddal meggyőztél, de teljesen meg nem nyugtattál. Bennem több rossz nedv van mint benned, az emberekkel

*) Lásd 209. sz. a. a jelen kiadás I. kötetében.

**) E levél s a következők is, mintegy három éven át, idegen kézzel vannak írva. 1864-től kezdve azonban Tompa ismét maga írja leveleit, még pedig többnyire biztos kézzel és tisztán, egészen az utolsó időkig.

többször jöttem összeütközésbe, jobban megismertem őket, fájdalom! saját rovásomra. Különösen az a Pest nem az a hely, hol a magadforma emberek számára sok megelégedés igérkezik. Azonban hagyjuk ezt, hátha engem csak rossz nedveim csalnak. Azt a helyzetet, melyet elhagytál, s mely semmiesetre sem volt neked való, legrosszabb esetben bárhol s bármikor feltalálhatod; azt, melybe léptél, s mely hozzád sokkal méltóbb: nem. Azért hát jól van így. Csak az emberek s körülmények által, kivált eleinte, magadat lehangoltatni ne engedd. Majd meglátjuk, mit hoz a jövő. Mi mindenesetre jobban szeretjük, hogy Pesten vagytok, közelebb hozzánk. Írj e tárgyban mentől többször s többet! kit érdekelne az jobban, mint engem s minket. A versnek utolsó stropháját gyötröm, gyötröm mondom, mert ilyen állapotban hogyan lehetne máskép? Igen akartam számodra valami jót, s így bizton számíthatsz rá, hogy lehetőleg rossz lesz. Pár nap alatt útnak indítom. Szemem nehezen javúl; türelmetlen, aggodalommal teljes vagyok. Azonban mindez hasztalan! A régi

Tompa Mihály.

[310.] Pest, november 15. 1860.

Édes Barátom! Rettenetes ez a te hallgatásod. Még Kőrösről írtam utolsó levelemet,*) s az óta semmi válasz. Nem magamért, önzésből, jajdulok fel: miattad reszketek. Miért nem tudósítsz, miért nem írsz, habár panaszt is, az könnyebben esnék nekünk. Pákh mondja, hogy írtál neki mostanában és meg vagy ijedve szemed

*) Nincs meg.

miatt. Ne hidd, édes barátom; űzd el a sötét gondokat. Aranyeres bajaid következése, a mint azok enyhülnek, ez is el fog múlni. Csak te vigyázz egészségedre.

Kaptad-e már a lapot? Egyszerű história, de magam sem akartam, hogy czifra legyen. Nagyobb baj az, hogy félek, nem érem el vele a szellemi czélt. Szerkeszteni könnyű, a ki ért hozzá, ha *van miből*. Nekem ide s tova nem lesz. Ide s tova oda kell esnem, hogy adjam, a *mit kapok*, mint más. Az aesthetikai részbe senki sem akar írni, — a szépirodalmi részben egy-két név kimeríti a jó írókat. Így vers dolgában már a jövő számban olyat ugrom lefelé, hogy a nyakam törik ki. Tudom, hogy te nem igen írhatsz: de ha mégis volna valamid, ne küldd másnak, küldd nekem. Mindig kell az itt.

Azonban én csak kérek, nem *adok* semmit, úgy-e? Oly járatlan vagyok izraelben, oly régen nem honoráltak *nekem* semmit, hogy hozzá sem tudok vetni, mit adjak egy oly versért, mint a tied, és *neked!* A szerkesztői kassza oly arányt mutat, hogy lapom egy-egy számára 30 frt esik. Ebből én nem szakíthatnék versre 10-nél többet. Ennyit küldök mostan: örömmel küldenék tíz-annyit, ha lehetne! Nyomorú história ez az enyém.

De daczára, hogy reményeim füstbe mentek jóformán, most sem bánom, hogy odahagytam Kőröst. Lehetlen vala átélnem ottan az újabb iskolai változásokat és az autonomiával felzúdult zavart. Egy osztályt és abban 9—10-féle tudományt tanítani: az sem ment volna nekem. Nem vagyok oly mindentudó. Itt már majd csak megleszek valahogy.

Ha egyből kikopom, másba fogok, — s vergődöm a hogy, a míg lehet. Írj, vagy irass kérlek egy pár sort. Szeretettel való barátod

Arany J.

[311.] Hanva, november 22. 1860.

Kedves barátom! Mikor leveledet felbontottam, ez volt gondolatom: vagy te állsz igen gazdagon *pénz*, vagy engem gondolsz igen szegényűl állani *emberség* dolgában, hogy ezt míveled; de midőn leveleden átbaktattam nagy kínnal: láttam, hogy az utóbbi áll. Én istenem! menynyit írtam én életemben ingyen és minő embereknek! s *te* a legelső betűért is *megfizetsz*. Ezt nem is értem, nem is érdemlem. Tudom én, mikor vennék tőled díjt, de hogy az az idő bekövetkezzék, fájdalom, alig hiszem.

En vagyok, a hogy voltam. Tudod-e, milyen furcsa az valakinek azt mondani, ne desperálj!? — de hát persze azt csak nem mondhatjuk egymásnak: de bizony desperálj barátom! Vigasztaljuk egymást, a hogy tudjuk, és ez nem is esik rosszúl, de azért a daemon bennünk nem hagy alább rémítéseivel. Nem is mondja senki, hogy ez nem aranyér, de azt is mondja, hogy ebből a legborzasztóbb rossz is bekövetkezhetik. A télen még, mihelyt lehet, Bécsbe megyek, akkor hát még meglátlak tán benneteket.

Miért nem írok? mert saját kezemmel nem írhatok; írni és iratni egészen más dolog.

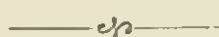
Vers nincs. Egressynek, Pákhnak, kiknek adósa vagyok, éppen most küldöttem üres választ. Mihelyt lehet, küldök. Én is azt mondom: jobb így, mint amúgy,

vagyis inkább kevésbbé rossz. A kezdet mindenben nehéz, majd jobban fog az menni, csak türelem.

Boldog isten! beh bolond beszéd tőlem, másnak mondani ezt: türelem.

Örülünk, hogy felgyógyultatok, tartson is meg az isten mindnyájotokat egészségben, békességben és a hozzánk való szeretetben! A régi

Tompa M.

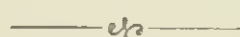

[312.] Pest, deczember 16. 1860.

Kedves Barátom! Szíves leveledre*) most csak amolyan szerkesztői rövid választ érkezem írni. Kívánatod teljesítése nekem semmibe sem került, és örvendettem, hogy bár ily csekélységben szolgálatodra lehetek. Én mindennapos vagyok a Napló-nál, Keménynél: ez egyetlen recreatióm, esti sétáim czélpontja. Tegnap kaptam leveledet, tegnap szólottam Keménynek, s első szóra kész örömmel fizette ki az ötven forintot, melyet idezárva sietek küldeni. Vegyétek szíves ölelésünket és legforróbb baráti csókunkat. Híved

Arany János.

Utóirat. Mondhatlan szűke van nálam a jó verseknek és mindenféle dolgozatoknak. — Ezt tudomásúl.

*) Rövid levélke (decz. 12-ről), melyben kéri, hogy számára ötven forintot Keménytől vegyen föl.

[313.] PEST, február 23. 1861.

Édes jó Miskám! Rossz levelezők lettünk. Téged a testi, engem a szellemi sötétség akadályoz. Mert el vagyok ugyan foglalva a lappal, de csupán azért, mert nekem minden szellemi munka tíz annyi erő- s időbe kerűl most, mint hajdan. Ha én visszanyerném — hogy a napi jelszót használjam — a 48-at! Akkor bezzeg ráérnék levelet írni, s a lap sem úgy szerkesz*tőd*nék, mint most. Egyébiránt így is van ebben jó .... ha más nem volna, a te gyönyörű versed, melylyel közelebb megleptél.*) Nem szoktam bókot mondani, zárkózott vagyok a gorombaságig, azt te tudod. Hanem ez a vers elragadt — érted-e ezt, *engem* ragadt el, kinek évek óta nem voltak raptusaim. És elragadt Pesten mindenkit, a ki olvasta és ért hozzá. A P. NAPLÓ-ban diadallal olvasták, Kemény *minden* eddigi verseid elébe tette. Én nem ugyan, mert sok szépet és jót ismerek tőled, — de azt mondom, hogy ez a *legjobbak egyike*, mit te, mit irodalmunk felmutathat. Bezerédj István neje, kinél én rendes heti vendég vagyok, köszönetet mondott *e nagy élvezetért* a szerkesztőnek. *Sic vos non vobis!*

De elég a dicsériádból. Tudom, örömestebb *hallanál* (fatalis szó**) egyebet, például hogy élünk, mit csinálunk hát mi Pesten? A politikai conjunktúrákat hagyom, hisz azokat tudod hírből, lapokból: e részt itt sincs okos ember. Senki sem tudja megmondani, hova lyukadunk ki. Én magam részéről azt hiszem, se alkotmány nem lesz, sem sükeres fölkelés. Ha a PRESSE

*) FORR A VILÁG czímű.

**) Arany kezdett nehezen hallani; Tompánénak is ez volt a baja: innen a czélzás itt és e levélben alább.

mai híre valósúl, hogy orosz-porosz-osztrák allianczlétesűlt, akkor az okt. 20. patenst szépen a sajtóhibák közé teszik, s megint alhatunk vagy tíz esztendőt — a mi pedig azután következik, azt én nem érem.

Mert lásd, az én bajom — mi betűszerinti értelemben *fő-baj* — a helyen, hogy enyhűlt volna a szerkesztés s a pesti élet gondjai által, úgy látom, napról-napra öregbedik. Nagyon hasonlít a kedves komámasszony bajához: ide s tova nekem is *kín* lesz társaságba menni. De ez még hagyján, csak a fejbeli munkát bírnám. De sokszor öt-hat sor is úgy kifáraszt, hogy semmire sem vagyok képes tovább. És mégis húznom kell az igát, mert nincs menekvés. A lap, a Kisfaludy-társaság pártolói, egyaránt 7—800 közt állapodtak meg; az első félév múlva leapad, úgy hiszem, felényire; a másik az igért könyvek kiadási költségeit jó lesz, ha fedezi. Az *alapítás* is oly gyéren ütött ki, hogy fixum fizetésemet is *arczátlansággal* vehetem föl, mert nem a jövedelemből telik, hanem a csekély tőkét fogyasztja. Mindez nagyon rossz kilátás, de én még sem bánom, hogy elhagytam Kőröst, mert mostani állapotomban képtelen volnék a tanításra. Itt, ha egykép nem megy, máskép csak vergődik az ember, s ha végre koldulnia kellene is, itt kevesebb szégyennel lehet, mint akárhol az országban.

De nem lamentálok oly keservesen, mert *igyót* *) azt gondolnád, hogy tán díjadat akarom elvonni. Barátom, *míg* én szerkesztek, Heckenast engem fizet, s én is fizethetek, habár nem sokat, íróimnak.

Nem gondolhadd, mennyi bajom van szellemi kiállításával a lapnak. Sokszor egy nyomorú vers, egy rossz

---

*) „Mindjárt". Gömöri táj-szó; Hanván hallotta Arany.

beszély miatt kétségbe vagyok esve, és nem tudom, honnan adjak a szedőnek. A régi híres kritikusok ímmel-ámmal igérték, de sehogy sem teljesítik — közreműködésöket. Erdélyi, Kazinczy, Gyulai hallgat, mint a hal; Greguss sem bírható dolgozásra. Ezért eddig Szász K. és én, ketten csináltuk, mondhatni, a lap kritikai részét, — ezentúl Salamon is rendesebb munkatársam lesz, mint eddig.

Hanem ördög vigye a dolgát, minek untatlak én téged ezzel! Csak ki akartam magamat panaszolni — tudod, hogy neked szoktam én elsopánkodni bajaimat.

Örömmel olvastam a lapokból — de nem tudom a forrás mennyire hiteles — hogy szem-rheumád a miskolczi gőzfürdő használata folytán gyógyúlni kezd. Adja isten, minél előbb! Adja isten, hogy a tavaszi zöld kiújúltával *láthass* erőben, egészségben; addig is áldjon meg, édes Miskám, és áldja meg az én kedves jó angyali komámasszonyt, ki talán e sorokat előbb olvassa, minden jókkal! Fogadjátok szíves ölelésünket! Barátod

Arany János.

[314.] Pest, május 2. 1861.

Kedves Miskám! Nagyon kérlek, édes Miskám, hogy ezután is küldj verset, mikor csak lehet. Először, legalább e rovatot jobban akarnám kiállítni, mint a többi lap; aztán meg, hidd el, gyakran igen meg is vagyok szorúlva. Nekem csak két-három jelesebb költő ír, meg a névtelen zsenge ifjúság: a *közép*, nem tudom, orrol-e a Figyelő-re, vagy miért, de egészen visszatartja magát. S így ha tőled, tőletek nincs, vagy magam nem

tudok előrántani valamit, kénytelen vagyok a legcsecsemőbb zsengékre szorúlni. Mondd meg ezt Lévaynak is, és *nógassátok* egymást. Múltkori együtt-létetek szépen gyümölcsözött a lapnak. Ugyan kisértsétek meg most is! Nem tudom, Lévay megkapta-e pézküldeményemet? Egészen elhallgatott egy idő óta.

Mennyi baj! mennyi vesződség! Nem is fogok bele, hogy panaszkodjam, inkább elrettentelek e klassikai frázissal, hogy Ὑγίεια legyen veled ott a miskolczi fürdőben, vagyis az én jó istenem áldjon meg, kedved szerinti egészséggel, s minden jóval. Barátod

Arany J.

[315.] Pest, augusztus 25. 1861.

Édes barátom, ideje félredobnom egy kevéssé a szerkesztői tollat, s mást venni elő, azt, a melylyel egykor nagyobb szorgalommal irogattam talán unalmas, panaszos, de baráti szívből fakadt leveleimet. Ez új állapotnak ha egyéb átka nem lett volna is, mint hogy bennünket ritkább és futólagosb levélváltásra kényszerített: már ez is elég volna, hogy ne igen legyek elragadtatva gyönyöreitől. Hanem hisz majd vége lesz — egyszer mindennek vége lesz.

Azon kezdem, mivel más végezni szokta — először is családi mintlétünkről tudósítlak. Helyzetünk, ha a jelent tekintjük, ha előre, de még csak egy pár hónappal előre — sem gondolunk, tűrhető. Az én fejzúgásom megvan ugyan — meg is lesz tán holtig — de azon következményen kívül, melyet *hallásomra* úgy látszik növekedő arányban tesz, más, súlyosabb hatását

nem tapasztalom. Dolgozni, ha nem úgy is mint régen, tudok, vagy tudnék, ha rögtönöznöm nem kellene. Az a gyakori levertség sem kínoz annyiszor, ha jókedvű nem — legalább egykedvű tudok lenni, s ez, ha nem boldogság, de nyugalom.

Anyagilag — isten tudja hogy leszünk, Pesten bizonytalanra támaszkodni még teljesen egészséges embernek sem könnyű feladat — hanem hisz jó az isten, jót ad. Annyi kétségtelen előttem, hogy a tanári állást mindenesetre el *kellett* hagynom, azt hát nem bánom: a többiről — deus providebit.

Lakásom még mindig a három pipánál:*) tavaszig ide czímezd leveleid. Ez egy 4 jó szobás szállás, de baj az, hogy a központtól kissé távol, hogy második emelet, hogy biztos padlás nincs, kamra nincs, s a mi fő — hogy többnyire oly nép lakja, mely ököllel szokta ügyes bajos dolgát igazítni egymás közt. Szóval oly ház ez, hol szemünkbe mondják, vagy beizengetik, hogy itt minden lakó *becsűletes,* csak mi nem. Ezért, noha a szobák jók, s már igen lakályossá tettük — bére is mérsékelt — tavaszszal költöznünk kell innen.

Említém anyagi helyzetem bizonytalan voltát. Ezt így értsd. A Kisfaludy-társaság 800 frt évi fizetést biztosított ugyan: de tőkéje oly csekély gyarapodást nyert még eddig, hogy az én 800 forintom csak úgy lenne meg, ha a tőkéből fizetné, s így is 5—6 év alatt

*) Vagy is a három pipa utczában (az üllei út sarkán). Nagy ház volt, de tágas hátsó udvara sok apró épülettel s ezek sok kósza lakóval — czigányokkal is — voltak tele. Aranyt, a ki a „Hausbogen"-be *Schriftsteller*nek írta be magát, a háziak betűszedőnek tartották, s ez ellen ő annál kevésbbé tartotta szükségesnek tiltakozni, mert adóját is ehhez mérten szabták ki.

az egész tőkét fölemésztené. Kívánhatom-e ezt? Nem leszek-e erkölcsileg kényszerűlve előbb-utóbb kijelenteni, hogy ha így van, lemondok díjamról és szolgálok díj nélkül, mint a többi tisztviselő? Ez tehát épen nem biztos jövedelmem. A lap? A lapra nézve Heckenasttal úgy áll a szerződés, hogy ha az első év végével nem haladna 750-t az előfizetők száma, ő lemondhat a kiadásról és így a részemre való szerkesztői díj fizetéséről is. Még nem szólott: de azt tudom, hogy az előfizetők száma nem haladja a 750-t; jó ha nem *felezi*. Íme kilátásaim!

Mind a mellett az a nagy csüggedés, melynek Kőrösön martalékja voltam, most nem gyötör annyira. Meggyőződtem, hogy Laczi végett is Pesten kell laknom, s így vagy amúgy kiteremtenem a subsistentia módját. Várok az időtől, körülményektől. S ha a jövőre kétes a kilátás, azért a jelen nincs minden enyhűlet nélkül. Naponkint, míg melegebb napok voltak, olcsó kirándúlás a zöldbe családommal s egyik másik jó ösmerősinkkel fűszerezte a pesti létet; annyira, hogy elmondhatom — kilencz évig nem szórakoztunk Kőrösön annyit, mint Pesten ez egy év alatt. Pedig szegényesen élünk, nem szükség traktákat adni, pazarolni, hogy az ember egy délutánt kellemesen töltsön. Talán ennek köszönöm kedélyem némi derűlését, s önbizalmam erősbültét.

Verset azonban nagyon ritkán írok. A szerkesztés, kivált az ilyen, mint az enyém, hogy folytonos kézirathiánynyal kell küzdenem, nem enged valami jóravalót hoznom létre. Hol egyik rovat nincs, hol a másik, majd fő czikket, majd kritikát kell írnom, majd külföldi irodalmat teremteni elő, majd novellát *fordítani*,

aztán a heti pletykát összeszedni, a lapot korrigálni, beküldött rossz verseket olvasni stb. — ily nyűgös állapot nem alkalmas költői productióra. Kezdtem volt egy humoristico-didacticus művet — quasi ars poeticát — s hamarjában el is vittem néhány száz sorig, de e zaklatott külső és benső viszonyok közt abba kellett hagynom. Azonban előveszem, mihelyt lélekzethez jutok, mert szeretem a tárgyat.

Poesisról szólván: valahára födöztem fel egy *igazi* talentumot. Egy kézirat van nálam: Az ember tragoediája. Faust-féle drámai compositió, de teljesen maga lábán jár. Hatalmas gondolatokkal teljes. Első tehetség Petőfi óta, ki egészen önálló irányt mutat. Kár, hogy verselni nem tud jól, nyelve sem ment hibáktól. De talán még ezen segíthetni: a mű igen figyelemre méltó. Írója egy fiatal képviselő, nevét majd megtudod, ha elhatározza magát költeménye kiadására s neve nyilvánossá tételére. Mily jól esik ez örökös majmolás után egy kevés eredeti hang!

Vártál úgy-e tőlem politikai újságokat: kilátást a jövőre: mi lesz, hogy lesz már stb. és én a helyett házi apró bajaimmal traktállak. A jövőt nem tudja senki: de még Schmerling úr sem. Bízunk a változandóságban; a kedélyek komolyak ugyan, de nem nyomottak. A lapokból te is megtudhatsz annyit, mint én, mert én is azokból merítem minden politikai conjecturámat.

Nem rándultok-e fel ez őszön? Mi itthon vagyunk mindig. Én nem távozhatom a laptól, már a míg ő el nem távozik tőlem — s az enyéim nem akarnak engem egyedül hagyni. Vegyétek legforróbb üdvözletünket! Igaz barátod

Arany János.

[316.] HANVA, szeptember 25. 1861.

Édes barátom! Kaptam hosszú és kedves leveledet, mint magad is érzeni látszol: Pesten laktod óta az első igazi levelet tőled; kaptam, mondom, és hol örömmel, hol aggodalommal, hol boszúsággal olvastam.

Örültem azon, hogy egészségi tekintetben jobbacskán vagy, dolgozol s kedélyed nem oly nyomott, mint Kőrösön vala; aggodalommal olvastam, mit jövőtökről s kilátásaidról írsz; azonban annyi bizonyos, hogy mindezt előre tudva s látva is, el kellett hagynotok Kőröst.

Nagy boszankodásom van lapod állapotja miatt; hát sem a tudományért, sem a Kisfaludy-társaságért, sem *érted* nem akarja e nyomorúlt publicum fentartani a FIGYELŐT? Dicsérnek, arczképeznek, de éhen veszni hagynak; ez a magyar tempo!

Pestre, édes barátom, nem mehetünk; én másfél év alatt sokat elkúráltam szememre, a falu tizenegy év óta elpusztult, tizenhárom telkes gazda megitta mindenét; már tavaly is jelentékeny része jövedelmemnek kinn maradt, az idén pedig, az iszonyú szükség miatt, alig van valamihez reménységem.

A minap Kazinczy Gábornál voltam, beszéltünk rólad sokat, különösen dicséri felolvasásodat, melyet a leveledben is érintett ARS POETICÁ-ból tartottál, nekem is feltűnt a mutatvány, mely a VASÁRNAPI UJSÁG-ban volt, de olvasván, azt hittem, hogy csak ennyi s hogy a *rím-hajhászatot* akarod benne kifigurázni. Félek, hogy úgy leszesz vele, mint a TOLDI derekával.

Így van az osztán, ha az ember mindenáron fizetni akar, (te vagy pedig az, és nem én) váltókat és utalványokat küldenek a nyakára! hanem most már igazán

komolyan kikérem, hogy engedj a barátság rovására is valamit tennünk, engedj nevezetesen nekem egy-két verset írni kontóba-vitel nélkül. Gábornak beszéltem e díjazási históriát, és ő pirító dolognak tartja, hogy tőled pénzt fogadtunk el. Szó sincs róla, hogy van benne valami; tehát ne vigy minket a kísértetbe.

Örűlök, hogy igazi talentumot fedeztél fel, óhajtom, hogy lépjen világ elé mentől előbb, bár más részről tartok tőle: hogy szava e rémítő lúdgágogásban el fog veszni.

Csalatkozol, azt gondolván, hogy én politikai híreket vártam tőled; én hiszem magamról, hogy szeretem hazámat, de politizáló mégsem vagyok; és csudálkozom azon, kinek ambitiója támad, jeles íróból gyenge politikus lenni.

No de elég ennyi ez úttal; nagyon elfáradtam a diktálás miatt; de te megteheted még nekem többször is azt az örömet, a mit legközelebbi leveled által szerzettél. Lelkünkből ölelünk és csókolunk édes mindnyájotokat! Igaz barátod

Tompa Mihály.

Utóirat. *) Ime, baráti bensőséggel írott leveledre válaszoltam, a hogy lehetett; fatális dolog az, hogy a mit én neked akarok mondani, először a más tollán és máján menjen keresztűl! Isten áldjon meg benneteket!

T. M.

*) Saját kezével írva.

[317.] Pest, január 3. 1862.

Édes Miskám! E beállott új esztendőben áldjon titeket a jó isten minden áldásival!

Régóta várok én egy nyugalmas délutánt, hogy válaszolhassak közelebbi leveledre bőven és melegen — de... sohasem voltam „írható" állapotban. Rám bízott dolgaidban eljártam azonnal. Egy kis honoráriumot is küldenék már, de pénzes levélben nem küldhetem a pecsétest, így máskorra hagyom, s többel együtt veszed. Mert hát, Miskám, akármit mond Kazinczy Gábor (könynyű neki, mikor ő nagy úr s egy betűt sem ír) a mit én kapok, megosztom veletek utolsó falatig. Azért csak írj, és küldjed (most sincs már semmi) ne gondolj te a honoráriummal. Egy versed ugyan kiadatlan hever még nálam — de lesem neki az időt. Tudod, semmi sincs benne a jelenre vonatkozó,*) de *félre*érthetnék a mostani sajtó világban — és kivált neked kellemetlen volna a kellemetlenség. Ezért hagytam eddig, pedig bizony rá voltam szorúlva, s egyszer alig kaptam vissza már a betűszedő körme közűl. Valamelyik számban neki rugtatok vele, ha te sem bánod.

Isten veletek, édes Miskám. Írj, vagy irass gyakran, neked az utóbbi könnyebb, mint nekem az első. Ölel ezerszer barátod

Arany J.

---

*) Dehogy nem. Hazafias allegoria volt biz az, de óvakodtak írásban, még magán levélben is, ezt elismerni.

[318.] HANVA, január 15. 1862.

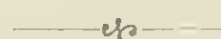
Kedves barátom!*) Használom az első reggeli órát, midőn szemem még tűrhető állapotban van, s aránylag jól, a nap többi részéhez képest. Az újévi köszöntést szívesen visszaadom, ámbár meglásd, egyikből sem lesz semmi.

Igen köszönöm fáradozásaidat mindenütt.

János, a díjazással különösen vagy! sohase láttam ily csökönösséget barátok közt; én azt hiszem, ez *boszú*; mert igaz, hogy eleitől fogva nem kellett volna tőled pénzt venni el.

Azt a verset, mely kellemetlenséget okozhat*na*: okvetlen hajítsd a tűzbe, bajos volna most nekem mindenképen a hurczoltatás, aztán tudom, milyen az; próbáltam. Isten áldjon és szeressen benneteket! A régi

MISKA.

[319.] HANVA, június 17. 1862.

Kedves barátom! Megpróbálom azt a tréfát, hogy beteg szemeimmel néhány sort írjak; a mint látod, gyönyörűen megyen így mikor kezdem, de néhány percz múlva bolondozni kezd a toll, betű és minden.

Írtam én neked *verset* (nem kettő volt, csak egy), s fel is szállítottam, de a mint látom, nem kaptad, mert ki nem nyomatod, se róla nem emlékezel; czíme SIRBOLTBAN volt; így ismét le kell iratnom, pedig az nagy áldozat, mert káplánom épen most censurára készűl, s *nekem* nem csinál semmit. Mikor három soros, óhajtva várt fenyegetésed megjelent a FIGYELŐ-ben, már akkor

*) Saját kezével az egész.

útban volt a vers; sajnálom, hogy elveszett. Nem gondolom pedig, hogy aristocraticus íze miatt nem adnád ki, sohse gondolj vele! mindegy az, aztán én kínomban ma-holnap még a Reichsrathot is megénekleni.

Mi megvagyunk, kedves barátom, élünk, kínlódunk; az én bajom megállott, gondolom így is vesz már, míg el nem veszek. Feleségem szünet nélkül beteg. E nyár folytán Pestre készűl, ha t. i. az úti költséget kiteremthetem; hogy ketten menjünk, az már teljes lehetetlen.

Rólatok ezer év óta nem tudunk semmit, de azt hiszszük, hogy ti is csak kínlódtok a világon. Gyalázatos sors és élet! ha az ember közelebb volna, néha össze-összejönne s még nevetne is — jót az élet komiszságán. Az *egy*-et nem merem Barsytól*) odatenni. Barátom, mily ostobaságokkal kell küzdened! *Ők* leczkét adnak a nyelvből *neked!* Ne várd a lap megjelenését, hanem írj néhány sort, ha csakugyan elveszett a vers; ismét felküldöm. Igen szívesen ölelünk, csókolunk benneteket, azt hiszem, az életben sohse fogunk már mi összejönni.

Isten áldjon meg benneteket, a régi

MISKA.

---

*) A kivel egy kis polemiája volt Aranynak a FIGYELŐ-ben azon kérdés fölött, hogy az „egy" csak mint számjelentő használható-e a magyarban vagy olykor articulusként is. Erre czélozva nem meri T. így írni: „nevetne is *egy* jót."

[320.] Pest, június 20. 1862.

Édes Miskám! Nagyon jól esett látnom a te manupropriádat meg azt az írást, melynek az utolja sem oly rossz, mint te el akarnád hitetni velem. Szembajod *megállapodása* pedig nyugtatólag hat én rám, mert ez annak a jele, hogy *rosszabb* már nem lesz, de *jobb* lehet, mert oly ideggyengülés az, mely aranyeres bajaiddal van összefüggésben. De bezzeg, meg is szomorodtam, látván, hogy Pestre jövési igéretedet nem szándékozol beváltani. Én erre vártam, mivel azt írtad volt, tartsam itt addig számodra a *kincset*, de most már elküldöm, mihelyt feltudhatom, mennyi is már a tartozás.

Versedet, mely iránt oly nyugtalanúl kérdezsz, vettem még akkor, hogy ne vettem volna! De lásd, soká folyt az az én históriás énekem, vagy énekes históriám,*) azután meg egy kissé bőjtöltetni kellett a publicumot. Gyulaiét is elébb kelle adnom, mert alkalmi vers, szalmaözvegyi fájdalom — most van értelme. Így hát a tieddel gazdálkodtam, de már tennap óta szedőkézben van. Aristocrataságát mit bánom én. Csak le ne foglalják a *haza* szóért. Mert most ilyen világ van itt. Néha rebellis dolgokat elnéznek, néha egy árnyékért is Kriegsgericht. Az ember nem tud kiokosodni.

Ha isten úgy akarná, mint én, a nyáron egy oly „Flankenbewegungot" tennék, mely lehetségét nyújtaná annak, hogy vagy én meglátogassam Hanvát, vagy Hanva engem. Az a legfelső orvosi dicasterium, melyhez chronicus nyavalyámat apelláltam (Balassa) szliácsi fürdőre ítélt. De még nem tudom, hogyan teszem szerit. Nem mintha *actu* hiányzanék annyi pénzecske,

*) A Daliás Idők második éneke, a Figyelő-ben.

a mivel megjárhatnám, hanem a lap dolga miatt. Ezt a drága jószágot ugyanis *kegyelem* tartja, Heckenast kegyelme. Minden órán visszaléphet a szerződéstől s erre úgy látszik, hajlandó is, mert nem nyer benne, talán veszt is. Ha *időközben* találna felmondani, ez végtelen zavarba döntene engem, annyival inkább, mert arról kellene gondoskodnom, hogy a lap, bármi *név* alatt s tartalommal tovább is *megéljen*, mert nála nélkül én sem tudom, hogyan élek meg itt. E nyavalyás helyzet okozza, hogy csak egy pár hónapra sem számíthatok s nem intézkedhetem előre, kéziratok beszerzése, vagy szerkesztői helyettes állítása által. A jövő hónap elején azonban itt lesz Gyulai, s akkorra meglátjuk azt is, él-e a lap. Ha megél, mostani formájában, akkor tán elmehetek; de ha kiüt a halandóság, akkor vagy azon kell lennem, hogy valami más, *publikum csődítőbb* alakban újra éleszszem, vagy, ha erre sincs kilátás, úgy azon: hogy addig fenntarthassam saját existentiámat, míg valami egyéb fuvar akad számomra. Furcsa helyzet, úgy-e?

Mindazáltal, e függő lét daczára, melynek ha holnapja igen, de már egy *hó*napja sincs biztosítva, koránsem aggódom itt oly sokat, mint Kőrösön aggódtam. Pedig nyavalyámból nem épűltem — csak megszoktam. Sőt annyira vagyok, hogy *vers* írásba fogtam — nem a lap számára, hanem *nagy* munkába. Tavasz óta már több van 400 versszaknál, körűlbelűl mint az egyik Toldi. S bár lassan haladok benne, de azért megy, „nulla dies sine linea" sine 4—5 stropha. Már a nagyján átestem, ide s tova be lesz végezve ez az *egy fogás* (mert *trilogia:* három *önálló* de *összetartozó* egész). Hogy mi a tárgya, mi lesz a czíme: az még *titok*, mert ha az *első* elkészűl, meg akarnám vele ütni a Nádasdy-

féle száz aranyat, s az alatt *tutior* dolgozhatnám a többin. *Nem* TOLDI, annyit megsúgok, azzal nincs most kedvem *gyesznaukodni*,*) kijöttem a paraszt beszéd sorjából. Ha a FIGYELŐ addig élne, míg ama munkával készen leszek, akkor nem bánnám, ha meghalna is. *Nem élt volna hiába.* Mellesleg majd csak elszerkeszteném, üsse a kő, akármi van benne! Tavaly örökké abba dolgoztam (ily sűrű betűkkel, mint ez a levél, van vagy száz ív kéziratom, a mit mind a FIGYELŐ ett meg, kit névvel, kit a nélkül), most hetenkint egy-két nap alatt lerázom a nyakamból, a többin szabad vagyok, írhatok egyebet. Csakhogy, az istenadta, bezzeg ha most döglik meg, mikor már megtanítottam koplalni.

Mert nagy baj nekem az írók nem léte. Nagy baj, hogy a létező erőket sem lehet concentrálni egy laphoz, mely ez által a többi fölött kitűnjék. Azonban, ha csakugyan kénytelen leszek „kifordítani a FIGYELŐ subáját“ — azaz más — egészen szépirodalmi alakot adni neki, megpróbálom szerződésileg biztosítani, lekötelezni hozzá a jobb tehetségeket. E nélkül nem lehet az irodalmon lendíteni, ha maga Herkópáter lenne is a szerkesztő. Mibe válogasson, ha még *rosszat* is alig kap, drága pénzen? (Ezt azonban nehogy magadra vedd!) Bizonyos kell: év elején kihirdetni: „*mi, ezek s ezek*, válogatott czigány legények, mi tartjuk ki ezt a lapot munkáinkkal *egész* éven át: tetszik? nem tetszik?“ — Akkor lesz előfizető, lesz osztalék is, úgy gondolom. De így mint most — nyomorúság!

*) Czélzás az adomabeli palóczra, a kit papja, a gyónáskor, arra ítélt: vagy mondjon el húsz Miatyánkot, vagy fizessen a templom perselyébe egy huszast. A palócz megfizette a huszast, mondván, hogy biz ő nem „gyesznaukodik“ a Miatyánkokkal.

Azonban mit kínzom én a te szemedet ily szerkesztői calculusokkal! Jobb, azt mondom, hozza isten kedves komámasszonyt minél előbb.

Isten áldjon, édes jó Miskám, látd, teli csevegtem a levél három oldalát, illő, hogy a negyediket tisztán hagyjam „oly tisztán, mint te irántad érzett, érez s érzeni fog mindenkoron szíve"

ARANY JÁNOSNAK.

[321.] HANVA, július 25. 1862.

Édes barátom, most tulajdonképen fiadnak írtam, megköszönvén neki a küldött Népmeséket*); de nem állhatom meg, hogy neked is ne firkantsak egy-két sort.

A FIGYELŐ 11-ik számát olvastam s benne megtaláltam a Kazinczy czikkét, — mert szentűl hiszem, hogy az övé.**) — Régen nem olvastam fitymálóbb, kicsinylőbb hangú czikket. In corpore prostituálja a versírókat. Megengedem, hogy igazat beszél, de, úgy látszik, nála nem ez a fő czél, hanem a lenéző fitymálás és kicsinylés. A czikk, hol mentekezik, ott legbántóbb, leggyűlöletesebb. Sajnálom, hogy Arany János, szerkesztői mivolta mellett is, büszkébb nem volt s egy-két csillag alatt körmére nem koppintott a dölyfös czikknek.

Isten áldjon meg mindnyájotokat! Barátod

MISKA.

---

*) Magyar népmese gyüjtemény; akkor jelent meg.

**) E czikk „Párhuzam" czím alatt jelent meg. Arany írta. „Irányok" czímmel megjelent PRÓZAI DOLGOZATAI között is, minden változtatás nélkül. Lásd a következő leveleket.

[322.] PEST, július 28. 1862.

Édes Miskám! Ideje hogy már firkantsak néhány sort, akármily kurta lesz is levelem. De im halljad mi késlelt a válaszban.

Engem Balassa (úgy hallom Eötvös kértére) magától fölkeresvén, kihallgatta nyavalyámat, s egy hónapi fürdőt rendelt, Szliácson. De persze, ha egyéb akadály nincs is, a lap miatt nem távozhattam, míg Gyulai fel nem jön. Ő ezen hó elején költözött Pestre, de rögtön neki a lapot nem adhatám, részint míg belé nem okik, részint mivel átmeneti viszonyai Gyulait a nélkül is nagyon elfoglalták az első napokban.

E függő állapothoz hozzá jött, hogy én valami három hét óta naponkint ülök Izsónak, nem gondolván, hogy ennyi ideig tart ez a kotlás, miután festőnél háromnégy nap elég. Ez is mind halasztá útamat, noha már július közepén mehettem volna. Hozzá még a lap úgy áll, hogy nem tudom melyik órán mond fel a kiadó: s *akkor*, egy az, hogy költeni való pénzem sincs a fürdőre, más pedig, hogy időm sincs, mert azon kell iparkodnom, hogy valami forrást nyissak további existentiámra. Mind e körűlmény összehatása, édes Miskám, azt eredményezte, hogy várnom kellett, hadd tisztuljon előttem a láthatár — bizonyos választ nem írhattam — és most is bizonytalant írok!

A dolog már most ilyen formán alakúl. Izsó ma vagy holnap bevégzi szobromat. Gyulai átveszi a lapot. Augusztus első napjaiban, én magam, talán elindulok Szliácsra.

Madáchnak azt igértem volt e tavaszszal (féligmeddig s nem sok reményével a teljesedésnek) hogy e nyár folytán meglátogatom Sztregován, s onnét, vele, téged. Most veszem levelét, melyben figyelmeztet igé-

retemre. Azt mondja: Váczig elébem jő, viszen Sztregovára (falu ez felső Nógrádban) s együtt kirándulunk, hozzád, kit nagyon tisztel és szeretne megismerni. Én már most azt nem tudom: fogok-e írni Madáchnak, hogy jó lesz biz az, s így útba ejtem Sztregovát is, Hanvát is, úgy megyek Szliácsra, — vagy pedig ez időlopó (mert tudom elfognák itt is ott is az embert) csavargás helyett, egyenesen Szliácsra tartok, Esztergom-Nánáig vasúton és onnan társas szekeren. Azt sem tudom, ha te — akkor már valószínűleg özvegy ember — szívesen láthatnád-e a vendéget. Csupa habozás, csupa bizonytalanság! Ha Madáchnak az előbbi értelemben találok írni, megírom neked is, hogy készületlen meg ne lepjünk.

A Figyelői czikkre — ha ugyan az, melyet gondolok — nagy tévedésben vagy. Sem iránya, sem szerzője nem az, mint gondolod — s egyáltalában nincs beléfoglalva az oly szabású költő, mint *te*.

Nekem pedig bezzeg meggyűlt a bajom Szemere Miklóssal. Brassai czikkére hosszú választ küldött hozzám, mely úgy volt írva, hogy ki nem adhattam. Néhány személyes gorombaság módosítását kértem tőle, mely nem a Figyelő-be, nem is irodalomba való: ő „egy betűt sem“ engedett. Így kénytelen valék visszaküldeni. Most könyvben adja ki, ellenem és Brassai ellen. Haragszik kegyetlenűl. Ilyen ez a szerkesztőség! Hanem isten áldjon, édes Miskám. Köszönöm a verset: de nem várom díjával, hogy Pestre jőj. Én sem akarnék rosszabb lenni, mint R.......*) Ölellek ezerszer, igaz barátod

Arany János.

---

*) Egyik szépirodalmi lap szerkesztője, a ki akkor Tompát aránylag gazdagon fizette.

[323.] HANVA, augusztus 1. 1862.

Kedves barátom! Én végre bizonyost írok. Feleségem nem megyen Pestre. Ez bizonyos, ehhez bátran tarthatjátok magatokat.

A czikk, akárki írta: rossz, bántó, gyűlöletes; igazat beszél, de mily hangon! Czikknek igen szép magára és magáért, de kevés czélt fog elérni. Gyermek! ki beszél itt arról: hogy *én* milyen poéta vagyok? édes mindnyájunk, személyválogatás nélkül, meg van benne izélve.

Erről máskor többet.

Miskolczon voltam, a Hámorban két napot mulattam, Kazinczy s Lévay ott vannak; késő este érkeztem haza s leveledre, mely itthon várt, rögtön — gyertyánál!!! — válaszolok.

Mindig, éjjel-nappal, várlak benneteket, s özvegyen vagy amúgy, igen-igen szívesen látlak. Tudósíts, jöttök-e?

Hát az a R.......-ról való beszéd mit tesz? Gyere csak ide, majd lesz ne mulass! Vezéreljen az isten mindnyájotokat! Majd máskor vegyétek lelketekbe ezt a szegény asszonyt. Most nem lehet. Isten áldjon meg! Igaz barátod

MISKA.

[324.] Alsó-Sztregova, augusztus 9. 1862.

Édes Barátom! Sietve írok néhány sort, hogy függőben ne tartsalak. Ne várj bennünket ez úttal. Madách igen óhajtana látni, de most nincs ideje megtenni e kirándulást. Valami commassationalis ügyekkel van elfoglalva. Így hát engem beküld Szliácsra, lehet, el is kisér egy napra, de oly vargabetűt csinálni, mint Sztregova-Hanva-Szliács, most ideje nincs.

Leveled többi pontjára majd válaszolok máskor. — Híved örökké

Arany János.

[325.] Augusztus 10. 1862.

Édes barátom, A Párhuzam-ot újra felolvastattam. Derék czikk, sok igazat mond, s bizonynyal ért az íráshoz, a ki írta; én azonban megmaradok korábbi állításom mellett, hogy t. i. hangja, szelleme ócsárló s despectiv. Úgy bánik a „tisztelt ügyfelekkel“, mint a haragvó olasz szenteivel, mindenki nevét együvé hányja, megpöködösi s összetapossa. Akárki fia, ha versesinálással foglalkodik s valamely czikket olvas, mely a versirodalomról s annak irányáról tanít, mely a nemes poétaság jó és rossz tulajdonait mérlegeli, osztályoz, az illetőket jobb és balkéz felől állítja az „ítéletre“: önkénytelenűl is keresi magát a czikkben, kíváncsi rá, hová állíttaték ő? elmélkedik, ha csakugyan odaillik-e? és hogy józanon mit vehet magára a méltatásból, mit a korholásból? És ha tán én is így voltam a figyelői czikkel, nincs benne semmi különös; hanem privát leveled azon állítása, hogy az ilyen szabású költő mint

én, nincs bele-foglalva, legalább is csudálatos. Azt hinni vagy állítani, se nekem, se neked, nem ad jogot a czikk.

Hallom mit mondasz: a czikket magadra érteni gyengeség! Helyes; csak az a nagy baj, hogy nem érteni, még sokkal gonoszabb valami a gyengeségnél, miután ugyan világosan s érthetően meg van mondva, miről van szó: a mai poetáskodás egész tömegéről, — *egész tömegéről*. Már most, ember legyen a talpán, ki itt, akár magára, akár másra nézve, valami exceptio félét merészel! De csakugyan úgy van-e? Úgy biz az: egész tömegéről . . . ; ez vastag méltatlankodás!

Erre megint azt mondhatod: „hiszen ott van a száraz hely a méltánylottak (???) számára, a czikk azon részében, mely így kezdődik: szívesen elösmerem stb." Ahá! a famosus „jóravalók" nemde? Én részemről maradok Mátyásival s Pócsesal, de a „jóravalók" közé nem megyek, inkább a Reichsrathba megyek be. Férfinak nem lehet bántóbb, mint az újdondászat émelygős dicsérete, de, édes barátom, ez a szó „jóravaló" nem az, melylyel művelt s magasabb dologgal foglalkodó embert mérni s méltatni lehet; bérszolgára vagy kézművesre illesztve, megjárja, de költőnél használva egy értelmű, — ha valamivel nem kevesebb — a mediocrissal, mely, hogy mit jelent: nem szükség Horatiust felütnünk. Hiszen érzi azt a szegény halandó, hogy elég mediocris, de ki tehet róla? s ha *így* nem tetszünk: minek ezt a sok szép szót s drága sajtófestéket vesztegetni? A czikk legbántóbb része ez, melyben kisebbítő farizeismusa fekszik, s azon felűl, egy kevés önmeghazudtolást is foglal magában. Általában az egész czikken bizonyos szag érezhető, szag, mely a kényesebb orrnak ellenére van. És furcsa, hogy a Figyelő mégis felszedi ezen

elítélt nyomorúságokat, s épen a 11-ik számban a PÁRHUZAM s W... KELETI DALAI úgy szólván háttal vannak összeforrva, mint a siami testvérek.

Mintegy két évvel ezelőtt, bizonyos verset sürgető szerkesztőnek azon kérdésére: mért nem írok? azt feleltem: szégyenlek! Most érzem, milyen furcsát mondtam én akkor bolondságból!

A czikket vagy csupán felvetted, vagy írtad is egyszersmind; hogy felvetted, — sajátlag magad ellen is — jegyzetek nélkül, már azon is bámúlok; hogy magad írtad, arra gondolni sem *merek*, mert így lévén a dolog, édes barátom, Arany János, száz okból és tekintetből, megfoghatatlan volna előttem!

A Miklós baját tudom már. Sajnálom dolgotokat; én azt hittem, hogy ti igen jól lesztek egymással, fájdalom csalatkoztam! Miklós panaszkodik, hogy Brassait hagytad úgy írni, mint írt, az ő válaszából pedig mindent ki akarsz törölni még az ilyet is: inhumanus modor; ebben nincs is Miklósnak igaza, mert a Brassai modora nem inhumanus, hanem mendikásos.

Hanem elég én tőlem ennyi; olvasd s értsd jól, mit rosszúl írtam;*) régen nem írtam ennyit; mióta nyomorék vagyok, bizonyos hajtó, sürgető láz fog el írás-közben, figyelmem siet szemem javára, hogy a sententia jól, rosszúl, csakhogy mentűl elébb legyen meg!

Jöttök-e? hová fogom ezt a levelet küldeni, Pestre vagy Szliácsra? — Mi történt veletek, — Madách-csal? Tudosíts idejében. Isten áldjon meg! Barátod

MISKA.

*) Saját kezével van írva az egész levél.

[326.] HANVA, augusztus 28. 1862.

Édes barátom, mielőtt összevesznénk, — mire én már megtettem az első lépést, — azt akarom neked mondani, hogy:

1-ör. Azóta ismét küldtem lapodba három verset, nemcsak azért, mert figyelmembe ajánlottad a FIGYELŐT, hanem mert az a FIGYELŐ oly retteneteseképen megérdemli!!!

2-or. Felteszem rólad, mert ösmerlek, — mert mondtad már világosan, hozzám dobván egyúttal R.......t, — mert meg is tetted már, ... felteszem rólad: hogy számlát és honoráriumot küldesz Hanvára, azért ebben megelőzni kívánván, kérlek: ....*)

3-or. Nem jöttetek el csakugyan; pedig szívesen vártalak benneteket! Most is, nem tudom, Szliácson vagy-e még, vagy már Pesten? Isten áldjon meg mindnyájotokat. Barátod

MISKA.

[327.] PEST, szeptember 13. 1862.

Édes Miskám! Tegnap este érkeztem haza, s két leveled találtam, ma pedig kaptam egy harmadikat.

A mi első leveled illeti: nagyon fáj nekem, hogy te azt a czikket nem bírod felejteni. Még jobban fáj, hogy azt írod, gondolni sem *mersz* rá, hogy én írtam volna, mert akkor Aranyt *száz okból* nem értenéd. Ez a *száz* ok mind abban az incriminált czikkben van? Vagy azon kívül is gyült össze már vagy kilenczven-

*) Apró megbízások következnek.

kilencz? Édes Miskám! betegek vagyunk mi, elégületlenek, szenvedők: csak az kell még, hogy össze is veszszünk! Ime, a nélkül hogy az ügy állását tudnád, hajlandó vagy Szemerének előre igazat adni s engem kárhoztatni. Ha így ismersz, csakugyan rosszúl ismertél meg tizenöt év alatt. De hagyjuk ezt, és azt az *impardonnable* czikket: mentségére többet nem szólok, csupán ennyit. A Figyelő tavalyi folyamának 26-ik számában van egy czikk: „Irányok.“ Ez s még néhány szakasz annak készült folytatása lenni. De bizonyos akadály miatt nem lőn folytatva. Olvasd el ez „Irányokat“ és utána a „Párhuzamot.“ Ha akkor sincs kimentve előtted: akkor nincs más mód, mint isten irgalmát könyörögni a szegény czikkíró fejére.

Az epigrammák igen-igen találók: írj te ilyet többet is. Kár egy-egy ily elme-szikrát elszalasztani. Adni fogom természetesen, minél előbb.

A fürdő hasznát még csak ezután fogom érezni. Most gyengébb vagyok, mint azelőtt. Üres, kimerűlt, fáradt vagyok. Inaim fájnak — alig tudok írni, járni. Kell, hogy a fürdő utóhatása *jó* legyen, mert a mint vagyok, nem sokat ér. Isten veled, édes Miskám. Többet és örvendetesbet írok másszor. Most csak ennyit, hogy tudj valamit rólunk. Legszívesb üdvözlésem a kedves komámasszonynak -- téged pedig csókollak lelkemből. Szerető ellenséged

Arany J.

[328.] HANVA, szeptember 15. 1862.

Édes barátom! Én csak irkálok neked nyakra-főre s azt sem tudom: haza-kerűltél-e már?

Azóta három verset küldtem lapodba; igen kérlek, hogy a „Levél öreg barátomhoz" czíműt add át a Magyar Irói Segélyegylet albumába; nem szeretném, ha onnan kimaradnék, pedig mostanában nincs kilátás, hogy írhassak. Tehát csak add által; visszapótlom duplán, és rövid időn.

Minden levelemre egy füst alatt válaszodat várom, Barátod

MISKA.

Jegyzet. Aranynak szeptember 13-án kelt levelét Tompa Putnokon kapta kezéhez s előbb mindjárt ott helyben, majd haza érve Hanvára, onnan is, még az nap, válaszolt reá. Mind a két levele megbízásokkal és családi dolgokkal van tele; a FIGYELŐ-beli czikkre vonatkozólag az elsőben ennyit jegyez meg:

„Kilenczvenkilencz ok nem létezik, vagy mind a FIGYELŐ czikkében létezik; fájt az a história, nem tagadom, de összeveszni nem fogunk; én rád *semmiért* sem tudnék *haragudni;* ez az érzés nem volt harag és nem is lesz.

„Szemerének sem adtam ab invisis igazságot, csak azt írtam, mit tőle hallék. Ha olvasnád leveleimet, melyeket azóta Miklósnak írtam e tárgyban, válaszúl az ő előadására: nem szólnál így s nem vádolnál."

A hanvai levélben már csak ennyit érint e tárgyról:

„A többi dolgot nem hozom elő, múljék el epe és üledék nélkül"...

„Most tehát úgy hiszem, értjük egymást s nincs egyéb hátra, mint mentűl előbb megirhatnod igért és általunk szívesen várt megnyugtató leveledet".....

Arany sem érintette többé ez ügyet.

[329.] PEST, szeptember 24. 1862.

Édes jó Miskám! Leveledet kaptam, a verseket is, e szerint mindent. Az epigrammák most jönnek, a másik később.

Családom már majd csak rendbe jönne.... De más baj van. A FIGYELŐT vagy át kell alakítanom — vagy megszűnik. 400 előfizetővel nem megy. A mulattató részt szaporítnom, a kritikait korlátoznom kellene. Concentrálnom minden szépirodalmi erőt vagy a javát legalább. Díszesebb, bővebb tartalmú lapot adnom. Nevét is változtatnom. Mind ez hamarjában nem megy: hihetően két hónapra megszűnik és január 1-én indúl új pályafutásának, ha isten, írótársaim és a közönség úgy akarják.

Istennek, persze, csak könyöröghetek. Az írókat fel akarom szólítani, hogy csoportosúljanak egy igazán szépirodalmi lap kiállítására. (Az ily öszpontosítás az én eszmém volt, rég pengetem, s tőlem lopta el, a szó betű szerinti értelmében, az új nemzedék.) Úgy kezdek belé, ha reményem lesz *jobban* díjazni (és mindent díjazni) — a többinél. A tartalomra lenne fő gond fordítva. Erre szükség volna megnyernem: 1. az írókat. 2. Az írók kezeskedése mellett a közönséget. Miután jó tartalom előállítása, jó díjazás nélkül, nem megy: a lap csak úgy folytattatnék, ha legalább ezer előfizetője lesz. Az ezer előfizető megnyerésére pedig az írók becsületbeli garantiája kellene. Kizárólagosságot nem akarok: de igen bizonyos lekötelezést ennyi s ennyi munkáig, hogy folytonos jót adhassak. De erről majd szólni fog köriratom, melyet az írókhoz bocsátni készülök. Remélem, csak te sem hagysz el!

Egy oly oklevélre volna szükségem, édes Miskám, melyet a közönség elé adhassak, s mely ily formán hangozzék: „Mi, ezek s ezek, a szépirodalom emelése, központosítása stb. tekintetéből, elhatároztuk, hogy lehető legjobb munkáinkkal ez s ez lapot fogjuk folyvást, azaz egymást felváltva, támogatni."

Persze ez plágiumnak látszik az ÚJ NEMZEDÉK*) után, de nem az. Reménylem egyébiránt, hogy magából az új nemzedékből is eltoborzok néhányat, ha nem is nyilvánosan.

Azt hiszem, ha Pesten valaki most felütheti a szépirodalmi zászlót, én is felüthetem. És szellemi s erkölcsi tekintetben nyújtok annyi garantiát, mint akármelyik. Anyagi garantiát is akarok nyújtani, ha kezembe adják az e czélra vezető eszközt, mi a közönség megingatott bizalmának szilárdítása, előre nyújtott kezesség s biztosíték által, hogy a lap jó lesz, oly jó, mint csak szépirodalmunk mostani színvonalán lehetséges.

1½ ívet, szép borítékban, szándékozom adni hetenként. Képet igaz, most sem: mert azt is, folyvást jó (és díjazott) tartalmat is adni, még ezer előfizetőnél sem lehet. S én ezeren fölűl tantième gyanánt szintén az írók közt osztanám fel a jövedelmet, még utólagosan is. Például, ha a vállalat jobban ütne ki, után fizetne az ember minden ívre s minden költeményre, aránylag.

De még nem ért a dolog annyira, hogy bővebben írhassak. Kiadó után kell látnom s kalkulusokat tennem. Néhány practicus ember segít ebben.

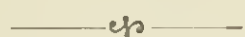
Isten áldjon, édes Miskám, kedveseddel együtt. Nőm a világért sem haragszik, csak teszi magát. Ölel

*) Akkor keletkezett új lap.

és csókol benneteket, — valamint én számtalanszor.
Barátod

Arany J.

Utóirat. Miklós csakugyan brochuret ír, s a Figyelő mellett is szét akarja küldeni. Csak siessen vele!

[330.] Hanva, október 1. 1862.

Kedves barátom! Hála istennek, hogy családod állapotjáról csakugyan örvendetest, vagy legalább megnyugtatót írhatsz.

Most szóljunk a lap ügyéről. Tökéletesen egyetértek veled, és őszintén tanácslom, hajtsd végre gyorsan a mire készűlsz. Zajt kell ütni, zajt az év utolsó hónapjában, hogy újévre előkészítve legyenek az elmék és praenumeráljanak a zsebek. A mostani czímet el kell vetni és a leendő egy szóból álljon, nem valami kaczér szóból pedig, hanem olyanból, mely jelemző, és eléggé költői legyen. Semmi vagy igen kevés kritika. Előre nyomtatva közölni, mint írod, az írók neveit és igérkezésöket, teljes, formás alakban. Legyen kijelentve, hogy a lap szépirodalmi lap lesz, különösen, hogy *nőolvasmány* is. Bizony jó lenne egy-két képecskét is adni! Szóval újjászülni s keresztelni kell a lapot. Így hiszem, hogy a süker el nem marad. Fájdalom, hogy a Figyelö-höz hasonló lap, akárki szerkeszsze is, nálunk meg nem él; meg volt kisértve többször, de nem megy: uti figura docet. Balgatagság volna nem simúlni a közönség bár nem dicséretes hajlamaihoz a mennyire illendő, és ennyi bizonyára illendő. Neved s állásod

a régibb nemzedék legjobbjait gyűjtheti egybe, és csak azok is, kiknek nevei most futólag megfordulnak elmémben, egy hatalmas lapot adhatnak a közönség kezébe. Csak rajta, nekem teljes bizalmam van. Most Reményi itt járt, báró V.. A..... nál nagy társaságban említettem ezt a dolgot, elmondtam a mit kellett, és számosan igérték, hogy előfizetnek. Hijába, így megyen az a világon! Helyes, hogy kizárólagosságot nem követelsz, bajos is úgy megkötni az irót, elég annyi, mennyi tervben van. Engem kijelenthetsz 6, 8 vagy 10 versre, akár ennyi, vagy amannyi hétre vagy számra, a mint számításod hozza magával. Ne gondolj azzal, hogy a csoportosulás eszméjének eredetisége tán eldisputáltatik tőled, nem tesz az semmit, fő a czél.

Szívesen ölelünk és csókolunk benneteket. Igaz barátod

Tompa Mihály.

[331.] Pest, november 16. 1862.

Kedves barátom! Egyet lélekzem az író- és publicum hajhászás, a kiadói kalkulusok, nyomda, szerződés stb. keserves gondjai után, s e szünetet arra használom, hogy írjak neked.

Kimondhatatlanúl jól esett nekem az a szíves részvét, melylyel lapom ügyét felkaroltad, mindjárt az előbbi leveledben oly meleg jó indulattal biztatván csüggedező kedélyemet, s a másikban*) oly hosszú lajstromot írván össze tulajdon fájós szemeid rontásával. Az utóbbi igazán jó szolgálat nekem, s ha Gömörből

*) Ez csak egy hosszú névsor.

kevés praenumeránsom lesz, nem a programm gyér elterjedése az oka. Ha minden vármegyéből annyi volna: kevés ember mondhatná, hogy nem látta ívemet.

Azóta Szemere Miklóstól is kaptam 15—20 nevet. Az ő nagy ismeretségétől többet vártam, de ezt is köszönöm. Féltem, hogy nem is válaszol. Nem, mintha már egyszer meg nem *békéltünk* volna: mert azóta is váltottam vele levelet, mióta röpiratát szétküldötte, s már elég jó lábon valánk együtt: de közbejött a figyelői *replikám*, mely, — noha igyekeztem a legszelídebb hangon tartani, — arra mégis alkalmas lehetett, hogy egy oly érzékeny kedélyt, mint az övé, újra felizgasson. Ennek tulajdonítám, hogy a *te* leveledben, melyet nála írtál, se egy szó izenet, köszöntés, stb. se egy odavetett sor nincs tőle, s valóban arra voltam készűlve, hogy levelemet válasz nélkül hagyja. De *írt* mégis: s én rajta leszek, hogy a szakadt fonalat összekössem.

Az egész múlt hetet programm hajtogatással, csirizeléssel, czímezéssel töltém. Már vagy 1200 röppent szét a hazában: s már szálingóznak is az előfizetések hírmondó fecskéi. Talán lesz belőlünk valami, egyébaránt az ellenkezőre is készen vagyok.

Az írói válaszok is minden jóval bíztatnak. A sajtó emberűl megtette a magáét. De azt még persze nem tudom, miből fog az *első* szám kiállani.

Tőled mindenesetre óhajtok akkorra egy hatalmas verset. Nekem nincs: de nem is illenék, hogy a magaméval kezdjem. Mostanhoz egy *hónapra* már szeretném ha itt lenne. S azontúl — minél gyakrabban.

Mikor jösz már egyszer Pestre? Nem csúnyaság, hogy két év óta, mióta itt lakom, egyszer sem jöttél? Az a Lévay is — ötven esztendőben egyszer — oly

időt választ, mikor nem találkozhatik velem. Igazán ez a pesti lakás — szerkesztőség stb. jobban elszórt egymástól, mint azelőtt voltunk. Másszor csak láttuk egymást hébe-korba, — vagy ráértünk legalább írni egy-egy szíves barátságos levelet. Most kutyafuttában megy mindez: a találkozás *vasúton*, a levelezés — *telegráfon*. Csupa nagyvilági tempo.

Mikor fogunk mi újra oly hosszú és kedélyes leveleket váltani, mint hajdanában, tele picturával és blikturával? Mikor rajzolunk krumpli-udvarokat s nem tudom én miket?

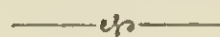
„Non ego vos posthac ....
Dumosâ pendere procul de rupe videbo!“

Nem látlak én többé a szalánczi vártorony erkélyén sétálni körűl. Nem, Ozd regényes hegyei közt, csurgó kalappal, versenyt káromkodni a haragos hegyi menydörgéssel. Nem, hasonmászva kalauzolni az agtelki hölgykaravánt, s kaczagni „koszorús“ collegádat a te ócska ruháidban. Ti még olykor — szüreten hol — csak előszedhetitek a régi tréfát — nekem elmúlt az örökre. A vidám társaság *szabad levegővel* úgy vagyok, mint beteg a *jó idővel:* megüt egy szellő, be kell gombolkoznom s visszasietnem a szobába.

Megint nem ebből a hangból akartam én írni. Valami kedvest, valami olyat, miből meglásd, hogy szeretlek. De látom, efféle nem jő tollamra; talán mert tegnap reggeltől éjfélig tartó náthalázam volt. Ma sem igen érzem magam jól: de beteg tán nem leszek. — Fogadd üdvözlésemet! Ősz barátod

Arany János.

Jegyzet. Ez évből s a következőből maradt többi levél leginkább a lapra, a családi viszonyokra, megbízásokra stb. vonatkozó, közérdekkel nem biró közlemény.

[332.] PEST, deczember 13. 1863.

Kedves barátom! „Úgy látszik, a szerkesztés örökre elvett tőlünk — barátidtól“ írod. Szívemre esett ez a szó: csakugyan úgy volna?! Nem azt! édes Miskám; a szerkesztés nekem sok galibát okoz, a szentvaló, sok rossz kedvet semmiért: de nem vesz el tőletek, barátimtól. Fogadom, hogy megjobbítom magamat, és lévén nekem *elpusztulhatatlan* jó miops szemem, hát nem nézem: mikor írsz, mennyit írsz; hanem időnként kivágok egy-egy fél napot bajaim kellős közepéből és összeírok e fél nap alatt minden bolondságot, a mi tollamra jő. Íme az első specimen az effajtából. Hol is kezdjem?

Hogy Miklós itt járt, azt már fogod tudni, talán azt is hallottad, hogy kibékültünk. Azaz nem is kellett kibékül*nünk* — csupán *neki* eszire térnie. Mikor a KOSZORÚ szerkesztéséhez fogtam, őt is felszólítám közreműködésre; arra ő nekem nem felelt, hanem gyűjtött néhány előfizetőt. Később, egy pár verse levén Gyulainál, mely a RÉSZVÉT KÖNYVÉ-ből kimaradt, Pali nekem akarta adni, de én, ismerve Szemerét, mondtam, írja meg neki elébb, nem bánja-e, ha kijönnek a KOSZORÚ-ban. Erre Miklós neki űlt és írt egy rettentő hosszú levelet Gyulainak, azután egy rövidebbet s elküldte egyszerre, mind a hosszút mind a rövidet. A hosszúban azt fejtegeti, hogy a történtek után lehetetlen neki valaha

kezét nyújtania nekem — nyilvánosan, azaz oly téren működni, hol az én nevem áll. Az tán még nem lehetetlen, hogy mint „embernek“ megbocsásson, de mint írónak — morális lehetetlenség. A *codicillus*ban, értsd a rövidebb levélben, ez anathemát oda módosítá, hogy ha én az ő czikkét, mely a Pataki Füzetek-ben megjelent, elolvasva, nyilván kijelentem lapomban, hogy az egész vitában nem volt igazam s tőle bocsánatot kérek, hát akkor nem bánja, ha az a vers bejő is a Koszorú-ba. Ily előzmény után nem hittem, hogy én valaha lássam az én Miklós barátomat; sajnáltam a dolgot, de meggyőződésem ellen nem állhattam ki a pelengérre, mint ő kívánta. Azonban Pestre jő; elébb is elmegy Gyulaihoz, megtudni tőle, haragszom-e én ő rá, *nagyon?* Pali megmondta neki, hogy de még *egy csöppet sem:* egyszer csak nyílik az ajtóm, s jön be Miklós, Gyulaival. Kissé el volt fogúlva, azt várta, hogy meg sem ismerem, hogy nem fogadom szívesen: „Ni ni! Miklós! hoztál-e *pisztolyt?*“ ez volt első szavam és ölelésére siettem. Ezzel szent volt a béke, „rossz ember“ mondta még néhányszor; de kerültük mindketten a multakat ismét vita terére vinni. Vagy két fél napot nálam töltött azon 10—12 napból, míg itten volt — s azt hiszem, meg valánk egymással elégedve. Nem tudom, haza ért-e a szüretje *farkára,* mert váltig emlegette, hogy nem maradhat tovább, mert azóta a *felesége* hozzáfogott a szürethez; és hogy téged is vár oda. Voltál-e? mit csináltatok? hogy időztetek? mikép emlékezett Miklós rólam? ez az a minek körűlményes elbeszélését várom közelebbi válaszodtól.

A „szerkesztőség“, meglehet, hamarább letelik rólam mint gondolnám — de van mégis némi reményem, hogy

8—900 körűl csak elkotyog a prenumeráczió valameddig. Már a második félévben leszállott annyira, hogy nem sokat kell szállnia azon mértékig, midőn bukás nélkül nem folytathatom. De már benne vagyok e czigány életben — s mindent összevéve, még bizonytalanságaival is többet ér, mint a kőrösi „bizonyos" ha isten csak a *mostani* egészségemet és kedvemet megtartja, majd elcsűröm csavarom az életet még valameddig, soká, azt hiszem, úgy sem kell. Negyvenhat éves ember vagyok — ily egészségű *író* ember nem igen ér mathusalemi öregséget, az 50—60 év közötti válságos időszak nagyon megpróbálja a legényt: én sem igen számítok többre. De azért megyek a magam útján — „többet nézve hátra mint előre" — s ha én megtettem a napi sétámat, ha sokat nem zabáltam, elég jókedvű, vagy is elég *nyugodt* vagyok, hogy aprólékos teendőimet végezzem; sőt a múlt évben nagy munkába — megint egy eposzi trilogiába — mertem fogni, melynek *első önálló* része kész volt már a tavaszszal, oly rész, mely több mint nyolczszáz négysoros stanzából áll, s nagyobb mint a két Toldi összevéve. Kőrösön én ilyet soha meg nem kisértettem volna: de a szerkesztés oly állapot, hogy hetekig el lehet csapni, azaz a véletlenre bízni, — és a közönségnek még *akkor tetszik* legjobban a lap, ha csak úgy szerkesz*tőd*ik. No, hanem ezt nem kell igen szó szerint venni: annyi áll, hogy a heti szerkesztés bajait el lehet végezni pár nap is — ha az ember más fontosabb munkára érez inspirátiót. De félév óta semmi jó dolgot nem csináltam, nem levén „aufgelegt."

Hát bizony, édes Miskám, nemhogy „a szerkesztőség örökre elválasztana" sőt könyörögj egy kicsit te is a *gazdádnak,* hogy ne bukjam meg ez inséges félév

alatt: s akkor igérem, hogy a jövő nyáron módját ejtem egy kirándulásnak Hanvára! Pár hétig Gyulai elviszi a dolgot: miért ne mehetnék én le pár hétre hozzátok, színi még egy keveset Gömör illatos legéből, és viszontlátni benneteket, mielőtt a föntebb *kiszámítottam* néhány év letelnék! Adjon isten akkorra (addig is persze) nektek jó egészséget, bő terméssel kecsegtető tavaszt, és olyan kedvet, hogy lassacskán, öregesen elpipázhassunk egymás mellett.

Mily boldog vagy te, édes Miskám, távol ez irodalmi fertő érintéseitől! Tudd meg, hogy a *respectus* addig tart, míg az ember *részt* nem kíván abból a konczból, melyen itt marakodnak. Míg én kőrösi tanár voltam, ki volt nagyobb és jobb ember mint én! A mint ide jöttem, (és azóta mindig): vaskalapos, pedáns tudós lettem, ellensége, elnyomója a fiatalságnak, irígy a Czinke Márton babérjaira, rossz szerkesztő, ki a jók *geschäftjét* rontom; munkátlan here, ki a többiek munkája gyümölcséből akarok nyugalomban élni, feketevérű embergyűlölő stb. a mit ha nem *írnak* is így ki nyilván, de mutatják minden alkalommal foguk fehérét. De már neki törődtem — és *hízom* a panaszostól: apró boszantásaikat tűröm vagy figyelemre sem méltatom; ha olykor megsokallom, visszakapok én is, mint a *hecz*-be szorított vén komondor, s feltettem magamban, hogy azért se tágítok. Az a kis *respectus,* a mi eddig volt, jól van! hadd oszoljon szét még életemben! Magam is szeretném már oly állapotban látni magamat, hogy a kutya sem törődik velem akármit csinálok: elég volt ennyi a „dicsőségből.“

Ime feltettem most magamban ez úttal semmit sem írni a szerkesztésről — elannyira, hogy még a *számlát*

is más levélben akarám megküldeni — s lám belé estem, egye a f.... No de sebaj! Talán meg adja érnünk isten a nyarat és akkor — feledve a szerkesztést — kibeszélhetjük magunkat szívünk szerint; mi hogy úgy történjék, a jó isten — ha nincs hozza meg, ha van tartsa meg az egészségteket, és áldjon testi lelki javaival bőségesen, kívánja igaz barátod

Arany János.

[333.] Hanva, márczius 12. 1864.

B. az O.! Kaptam a... minek is mondjam? az admonitiot, a reclame-ot, az oldaldöfést.*) Kicsiny a bors, de erős. Az is rövid és — nem érthető. Hogy tán nem is kellett volna azt a hosszú levelet küldenie: azt maga sem hiszi, a ki kérdi. Én erősen hiszem, hogy nem hiszi. Nem kell hát veszkődnyi! Válaszoltunk biz ott rögtön, sokat és mindenről; válaszoltunk saját erőtlen szemünk- és erős kezünkkel, *ezt* jó lesz figyelembe venni. A választ átolvasta az asszony is; meg lehet tőle kérdeni, ha ugyan róla is fel nem tevődik, hogy fillent. E feltevés sem lehetetlen, a mint veszem észre. A hosszú levél elveszett; de még ezen esetre sem áll, hogy azóta semmi hír, mert hát nem azóta írt-e az asszony a kedves komámasszonynak? Nem mondotta-e el minden sorunkat? Nem tudatta-e boszúságomat a szívesen és kínosan írott hosszú levél eltévedése miatt?

*) Egy szerkesztői Nyilt levél a Koszorú február 28-i számában, mely így szól: „*Hanvára.* Régecskén küldöttünk egy hosszú levelet. Az óta semmi hír. Nem kellett volna küldenünk?“.....

Vagy tán az asszony küldeménye is elveszett? Meglehet! Hogy az én levelem csak til-túl, átfutva olva*sódik* el Pesten, régen tudom; de hogy az asszony által az asszonyhoz intézett iratból sem veszi tudomásúl és figyelembe férjem uram, a mi reá tartozik, most tanúltam meg. Az ilyen szó aztán: azóta semmi hír: meglövi a szólót.

De félre e silány humorral! Bár az idő kedvező, a körűlmény alkalmas a humorizálásra, mert rendkívül kedves állapotban vagyunk. Feleségem ugyanis csak tizenhatodik hete nyomja az ágyat; őt már elhagyta a türelem, engem még nem; én nem járok-kelek mint a bősziilt állat egész nap ki s be; megnyugszom, — tűrök mint a juh; hiszen ösmered szelíd resignatió-dús természetemet! Igaz, hogy most magam különösen egészséges vagyok; nem lévén tavaszkezdet aequinoctialis idő stb. a vértolúlás nem kínoz; fülem környéke nem veres, mint a pecsenye, nyakam nem merev, mint a szálfa; szembajom, — mely mint hiszem, nagy részben a vértolúlástól ered, különben azóta már egész kényelemmel megvakúlhattam volna — nagyon enyhült; kedélyem mosolygó, eleven és ruganyos; sokat dolgozom, különösen a verset írom — halomra. No látod, *most* nem panaszkodom; szegény Miska elbírná most a bajt is, ha volna, de hála Istennek, semmi sincs!

Azonban gratulálok! Örültünk pályafutásodnak; mind díszét, mind hasznát tekintve: igazán örültünk. Én legjobban annak örültem, hogy írsz, dolgozol; légy is rajta: hogy az Ars poëticát, Bolond Istókot stb. mint befejezett egészeket s nem mint torzókat hagyhasd magad után hátra. Toldi Miklóst se felejtsd el. Ha az első Toldit írtad volna csupán: nem lehetne

semmi szó; de miután fejét és lábát bírja: derekát is várja az irodalom. Rajta hát édes atyámfia, mert már hajlik a nap!

Jól teszed, ha ütöd azt a miskolczi Catilinát;*) de nekem, vén gebének, hagyj békét, ne kívánd, hogy bár ritkán is, felhúzzam az istrángot.

A nyári Gömörbe jövetelt el ne felejtsétek; beszélünk róla gyakran, s várunk szívesen benneteket. Pipaszó mellett, csendeskén majd kibeszélgetjük magunkat, legalább egyszer még az életben. Én hasztalan mennék Pestre, nem úgy esik ott, mint falun. Azért csak jőjetek! addig Lázár is felveszi nyoszolyáját és járni fog, már is próbálgatja szegény, végig a szobán s vissza

Az én hosszú levelem bővebben szólt mindenről. Igen boszant, hogy elveszett. Áldozat nekem az írás, az iratás pedig alig több a semminél. Teljes szívünkből ölelünk és csókolunk benneteket! A régi

Miska.

[334.] Hanva, november 16. 1864.

Kedves barátom! Kezembe fogtam a pennát, de igazat szólva, úgy vagyok: hogy írnék is, nem is. Kevés örvendetest közölhetünk egymással! Az örökös panaszkodásban pedig utoljára vagy hitelre sem talál az ember, vagy hasonlít a vásárbeli koldúshoz, ki fájós és sebes tagjait emelgeti a publicum előtt. De hiszen nem publicuma, hanem barátja az ember egymásnak.

*) Ugyanazon Nyilt levelezésben volt ez is: *L. J. Miskolcz.* Quousque tandem? . . ." Ezért a Catilina név.

Írok tehát mégis; először, hogy állapotunkat tudassam veletek, másodszor, hogy sorsotokról (melyet a sok „Arany elhagyja Pestet;“ „a Koszorú megszűnik“ stb. beszéd nem igen jól fest), értesűljünk.

Írtam már, hogy a feleségemnek nem használt az idei fördő, de csak megvolt csendesen a szobában. Én október 21. elmentem Lévayval a Hegyaljára, szórakozni egy kicsit; de alig értem oda, haza hívtak azzal a hírrel, hogy a feleségem veszélyesen beteg lett; csakugyan igaz is volt: nagy betegen, orbánczban, találtam; néhány napig alig volt hozzá reménység, mert más bajok is jöttek, még most is igen gyenge, árnyék; ha eszik is baj, ha nem eszik is baj.

De hát a reátok vonatkozó hírlapi szóbeszédből mi igaz? mi nem? Azt mondják, nem zörög a haraszt, stb. mi ha úgy van: rosszúl van; ha pedig szél nélkül zörög: igen boszantó. Tagadhatatlan, hogy az ország nyomorúlt állapotban van, a pénztelenség igen nagy, de lapod megszűnése mégis nemzeti gyalázat lesz. E tárgyban elmondtam már sokszor a magamét.

Szemere Miklós csak az ember! Ne hidd, hogy az ő világi állapotja — kivételesen — valami ragyogó; az ő háta mögött is ott ül a gond a nyeregben, de ő arról tudomást sem vesz; ontja a verset s bohóskodik szűntelen.

Isten áldjon meg minden jóval s adja, hogy levelem baj nélkül találjon benneteket. Igaz híved

Tompa Mihály.

335. Pest, november 21. 1864.

Kedves barátom! Szomorúság, nyomorúság mindenfelé! Leveled azon óhajtással végzéd: adja isten, hogy az baj nélkül találjon bennünket; és ime, talált engem feleségem betegágya mellett, adva neki be orvosságot, és lángoló homlokát vizes ruhával borogatva. Három nap óta folytonos forróhideg láza van, három nap óta nem aludt egy pillantásig; talán most szunnyad a sötét szobában, mikor ezt írom.

Így vagyunk, édes barátom, nem jobban mint ti, s ha vigasztalás a „socios habuisse malorum,“ bezzeg lehet részünk a kölcsönös vigasztalásban.

A mi a Szalontára költözést s kapcsolatban a lap megszűnését illeti: azt hiszem, e hír olyanoktól kerűlt, vagy legalább olyanok terjesztik nagy buzgalommal, a kik innen szeretnének engem akárhova tenni, csakhogy nekik egy falat kenyérrel, egy pár előfizetővel több maradjon. Igaz, hogy én szalontai házamat (mely lakhatlan rongyos volt, de a helyét aránylag jól fizették, mert kitűnő helyen van, a piacz legszebb részén) eladva, s egyebet is, mint Buda Halála díját, aranyaimat stb. összekaparva, egy darabocska földet vettem ott — leányom, vejem ott van, hihetőleg Laczi is oda kerűl: tehát jó lesz valami az igen szűk patrimoniumon kívül nekik: de én ezt itt Pesten még legjobb barátimnak sem mondtam, s te vagy az első, kinek említem; épen azért nem mondtam pedig, nehogy lármát üssenek vele, a mint szoktak mindennel, szúnyogból elefántot csinálva. Most már én nem tudom, erről hallottak-e Szalonta környékéről valamit, s úgy kapcsolták össze a Koszorú *rögtöni* megszűntetésével: vagy a mi hihetőbb „előfizetési

manoeuvre," én nem tudom; de annyi bizonyos, hogy rám nézve igen kellemetlen és káros: mert rontani fogja az előfizetést a Koszorú-ra. Száz ember közűl kilenczvenkilencz a fejébe vette, hogy én már elmegyek, hogy a Koszorú megszűnik; a Pesti Napló, Magyar Sajtó hiába czáfolta meg, az a kilenczvenkilencz nem olvassa a czáfolatot, és annak daczára ma is kérdezi tőlem minden ember: igaz-e? Hiszen, hogy ne *óhajtsak* e bábelből kimenekülni: abból semmi sincs, de csak akkor, ha némi valószínűség mutatkozik a Szalontán megélhetésre: de hogy ez mikor lesz, és lesz-e valaha? isten tudja. Elég az hozzá: nekem az írók nem küldenek munkát, hogy már megyek; kéziratokat kérnek vissza, mivel „már úgy sem kell" — s majd az előfizetők is, gondolom, seregestől csapnak át a divatközlönyök mellé. Tagadhatlan, hogy a Koszorút oly pártolás mellett, mint *ez* a félév volt, nem soká lehetne folytatni: de valahogy csak kibírom és kihúzom, lealkudva, levonva a mit lehet s néha selejtesebb — persze díjazatlan — munkát is adva. Nem is épen gúnyos csekély volna még az előfizetők száma — hiszen lassankint felgyűlt, felyűl 700-on, — csak az a baj, hogy engem nyomda, expeditio, kiállítás stb. rettenetesen húz, nem úgy mint az Emich vagy Heckenast-féle kiadót, a kinek nyomdája van, s ha bukik egyen, helyreüti tíz más vállalat. Nekem nincs több ez egynél, s borsosan kell fizetnem mindent, már csak azért is: hogy mertem az ő üzletökbe vágni.

De mindennek daczára megindítom, meg *kell* indítnom: mert nem látok egyéb módot az elélésre. Ha aztán nem megy: akkor kénytelen leszek fölhagyni vele. A lapot sokfelé szeretik: kivált az iskolai ifjúság nagyon

kap rajta: minden önképző társulat, casinó stb. hordatja; így annak is volna értelme, hogy az *irodalom érdekében* feltartsam. Előfizetőim közt igen tekintélyes nevek vannak: szóval az igazi értelmiség még most sem únt rá: csakhogy egypár százzal több kellene, ha én adom ki, mint most van. Ezt a pár százat reméltem, hogy egy kissé jobb világ fordultával, még helyre köszörülöm: addig sántikálunk, a hogy lehet. De ez a mennykő hír most tönkre tesz; még ha kibocsátom az előfizetési felhívást, sem fogja hinni sok ember, hogy én itt vagyok, szerkesztek: azt fogják gondolni csak a nevemet kölcsönöztem másnak, magam pedig Szalontán pipázok. De mit tegyen az ember, hogy megtartsa a maga iránti *méltóságot?* Azt csak nem írhatom ki, hogy engem a kenyér-irígység akar megbuktatni.

Akartam, édes barátom, sok mindent írni, apróságokról, körűlményimről: és im beléestem a szerkesztői panaszokba. Most hát kénytelen vagyok végezni — és sietek beteg feleségem mellé. Végzem hát, mint szerkesztő, és arra kérlek, ha a múzsa téged valamivel megajándékoz: te is ajándékozz meg engem valamivel. Új évre legalább. Való, hogy sokat nem igérhetek; nem annyit se, mint a többiek, kik parádéra vesznek tőled egy-egy költeményt: de annyit, mint a Figyelő korában, még mindig adhatok — aztán meg tudom, hogy te előtted, én irányomban ez a legmellékesb dolog. Igaz barátod

Arany János.

[336.] PEST, január 26. 1865.

Kedves Miskám! Feleségem írván a tiédnek: én is ezt a két szót. Pár óra múlva megtudom, csakugyan megnyomorítnak-e az akadémiai „beamterséggel.“ Mit tegyek? Még vagy két évig fön kellene tartani magamat Pesten: akkor némi kilátással a „független szegénységre“ leköltözhetném Szalontára, ha ugyan addig el nem költözöm oda, hol nem kell se fűtés, se szállásbér. De a KOSZORÚ nehezen tart fenn tovább; ha nyárára annyit apad, mint a múlt nyár óta: magát sem fizeti ki. Így hát sorsom forduló ponton van, ma este: imádkozzál értem — ha t. i. késő nem volna. Ölelő barátod

ARANY JÁNOS.

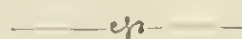
[337.] HANVA, február 1. 1865.

Kedves barátom! Feleségemet ősz óta most másodszor lepte meg az orbáncz, mely nála nagy betegséggel szokott lefolyni. Az első szabadabb lélekzetvételt használva: sietek szerencsekivánatomat kifejezni; tudod, hogy senki őszintébben s valódibb örömmel nem teszi azt, mint én. Adja Isten, hogy az új méltóságban (mert több az, mint hivatal), sokáig s boldogúl élj! Ha az életben még módom és kedvem lesz Pestre menni: felkereslek a palotában, hol a lakozást senki sem érdemli meg jobban, mint te. Isten áldjon meg benneteket! Igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

Jegyzet. 1865 szeptember elején Tompa Pesten járt, hogy orvosokkal tanácskozzék. Aranynál volt szállva, ott

töltött néhány napot. Alakja, ereje csak kevéssé látszott megtöröttnek s ha bajait feledte, régi pompás adomázó kedve is vissza-vissza tért és hamiskás mosolya gyakran megjelent bajuszkája végén. Aranynyal ekkor látták egymást utolszor.

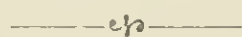

[338.] HANVA, november 22. 1865.

Kedves jó barátom! A kedves komámasszony leveléből értem, hogy vártál tőlem egy pár sort. De mit tudnék én neked írni? jót nem tudok, rosszat nem akarok, pedig — a valóságot írván — *ezt* kellene írnom. Aztán hallom, hogy magatok is gyengélkedtek. Én folyvást rosszúl, mindennap rosszabbúl vagyok; a fordúlat, a javulás legkisebb jele nélkül. Hátam iszonyúan fáj, kegyetlen szívdobogásaim vannak folyvást, éjjelnappal; elsoványodtam, erőm elveszett; e mellett nagy nyugtalanság és izgatottság kínoz szűntelen. Egy szóval nagyon rosszúl vagyok. Ide járúl a lelki nyugtalanság, tépelődés, ama veszélyes gerincz-bajra gondolás; a magány, a tél stb. Sorsom tragoediája még az is, hogy nem hiszik ilyetén állapotomat, mindent képzelgésemre rónak fel, mi természetesen ostobaság. Nem állítom én, hogy nincs *az is;* de a baj oka és alapja mindennek s folytonos szenvedéseim. Mikor lesz belőlem ember ismét? nem tudom; s lesz-e valaha? kétséges. De nem mehetek ellene, majd eljő, minek jönnie kell.

Ime, kedves barátom! ilyen dolog az, mit én írhatok neked, ilyet pedig minek írni? Isten áldjon s tartson meg benneteket mind közönségesen! Szerető barátod

TOMPA MIHÁLY.

[339.] SZALONTA, deczember 29. 1865.

Kedves barátom! Az én édes jó leányom, drága Juliskám nincs többé! Huszonöt napi gyötrelmes betegség után — mely görcsös méh és hashártya gyuladáson kezdve, typhosus lázban végződött — tegnap, 28-án éjfélutáni fél kettőkor adta ki áldott lelkét. Temetése holnap délelőtt lesz. Kis árváját egészségben, de minő sorsnak hagyta itt! Oh, barátom, ki hát boldog a földön! Áldjon meg az isten, kedves jó lelkeim! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

[340.] HANVA, január 3. 1866.

Kedves jó barátom! Nem vagyok képes kifejezni, mily megdöbbentő s kínos hatással volt rövid, de gyászos tudósításod reánk, kik az én kínos és kétes állapotom miatt, különben is mély levertségben vagyunk, s hozzátok, a kedves megboldogulttal, igaz baráti szeretet köt bennünket. Keserves sírásra fakadt egész kis családom; s higyétek el, nem valamely futó nyomorúság, de tartós fájdalom lépett soraiddal fedelünk alá; mint szegény feleségem mondja: megrendült a lelkünk. — Az ember ilyenkor látja, mennyire szereti, de se meg nem mentheti, se meg nem vigasztalhatja egymást. Istenem, mily szerencsétlenek is vagyunk mindnyájan! Nem tudunk mit szólni, mit írni, nem tudjuk mivel nyugasztalni átvert szíveteket. Isten enyhítsen, erősítsen, támogasson benneteket ez iszonyú csapásban! Írom, írjuk könyezve s fájdalmas igaz részvéttel, szerető igaz barátod s barátaitok

TOMPA MIHÁLY S NEJE.

[341.] HANVA, január 24. 1866.

Kedves barátom! Hosszú prédikácziót tartani a halottas parádénál: könnyű; egy igaz szót találni, melylyel az ember meg legyen elégedve, midőn szenvedő barátait vigasztalni akarja: lehetetlen. Ezt érzem én. Isten enyhítsen, vigasztaljon meg benneteket!

Épen midőn gyászos leveled érkezett: akartam én is írni hozzád; szólni bizonyos véletlen, vagy fájdalom, igen is vélhető esetről. Azonban hadd maradjon hallgatásban. Elég nektek a magatok fájdalma, s *akkor*, úgyis érteni fogjátok azt: mit akartam mondani.

Én nagyon beteg vagyok; hetek, hónapok óta esem, sülyedek; javulás, fordulat és — remény nélkül. Isten áldjon meg benneteket, s adjon erőt a nehéz kereszt hordozására! Igaz barátod

TOMPA MIHÁLY.

[342.] PEST, február 18. 1866.

Kedves barátom! Régen akartam már írni neked. illetőleg válaszolni utolsó leveledre, — de soha sem mertem hozzá fogni, vagy, ha belé kezdtem is, félbe kellett hagynom. Valami körűlményesb leírását szerettem volna adni a történteknek — de végre is átláttam, hogy az nem lehet. Nőm talán írt meg némely részletet: egyelőre maradjon abban. Nekem 1853-ki bajaim majdnem hogy kiújultak e tépelődésben: azt hivém, tönkre jutok. Azóta javultam — de a fátyolt ne érintsük.

Egészségi állapotod hanyatlását mind azon fájdalmas részvéttel fogadtuk, a mennyire képesek voltunk. De ne csüggedj el, édes barátom. Míg van élet, van remény. Szenvedéseid nagyok, türelemvesztők lehet-

nek; de én mégis azt mondom, hogy aranyeres bajaid egy-egy phasisa az, mely más-más alakban gyötör. Talán egy újabb fordúlat könnyebben tűrhetővé teszi, mikor nem is várnád. Azért igyekezzél fentartani lelki erődet. „Doctor, medica te ipsum!“ mondhatod erre: de valóban olyanformát is kellett a minap véghez vinnem. Midőn 53-beli rettegéseim most nem rég elő kezdettek jönni: egy erős elhatározással kitéptem magamból a *gondolkozást* bizonyos tárgyról, s bele ültem a gépies foglalkozásba, nyakig: s ime! jobban lettem. Kövesd példámat, nem vallod kárát.

De mit csinálj te Hanván, kérded. Akármit, ha gyalogszéket vagy kerekes rokkát is. Fúrj, faragj, kertészkedjél. Légy minden, mindenben a ház körűl. Hisz ott mennyi foglalkozást lel az ember. Csak azt ne tedd, hogy beűlj a szobába tépelődni. Nem teszek én úgy, mint kik azt mondják, hogy csak képzelődöl: sőt elhiszem, hogy állapotod igen komoly. Talán nem is lesz *úgy* soha többé, mint volt. De nekem, nekem már tizenhárom esztendő óta nincs úgy, mint az előtt volt: mégis itt vagyok. És javulásom attól fogva datálodik, mióta beláttam, hogy ez *úgy* marad ugyan, de azért még ez is *valami*, és kínlódnom kell vele, a mint lehet. Míg hajdani erőmet siratgatva, a meglevőt használni nem tartottam érdemesnek: addig voltam igen rosszúl.

A mit egy fél sorban, amúgy odavetőleg érintettél, úgy tetszik, megértettem. Nem adja még azt egyhamar az isten! Egyébiránt te meg vagy győződve, hogy ha *mi* élünk, minden lehetséges el lesz követve. De vesd ki elmédből az ily tépelődést. A mely naptól kezdve többet foglalkozol *külső* tárgyakkal, mint tenmagaddal: attól fogva kezdődik javulásod. Probatum est!

Lásd, én, ha elvonatkozom is veszteségem súlyosb oldalától, attól a mi belső, lelket rázó; és csupán külső számításim, ábrándom tönkrementét kesergem is: minő fordúlat esett rajtam! Évek óta ábrándozom a gondolattal, hogy visszamehessek Szalontára. Ennek teljesültére kezességet, egyszersmind valósítására újabb ösztönt nyertem 1863 nyarán, midőn a kapcsolat e helylyel még szorosbra fűződött. Attól fogva egy „fösvény“ sovárgó tekintetével számláltam minden fillért, melyet becsűlettel megtakaríthatok: hogy e czélomat, habár évek folytáni kitartás, nélkülözés által, valósíthassam. Háztartásom meg lőn szorítva, bár jövedelmem szaporodott: itt Pesten, a mulatság és látvány fészkében, minden ily költség *teljesen* kerűlve. Összeszedtem némely apró tőkéimet, aranyaimat, eladtam szalontai telkemet, s ime úgy találtam, hogy egy akkora darab birtokot megvehetek, mely elégséges arra, hogy Szalontán „mint magam szegénye“ megélhessek nőmmel együtt. Még csak, az eladott helyébe, egy kis ház szerzése volt hátra: terveztem, alkudoztam, építettem erősen. S most!.....

Tegnap indítottam el az első *épület követ* — Gerendaytól! Egy pyramidál gránit darabot, mely egyszersmind évek óta sovárgó ábrándjaim *zárkövét* képezi! A hová eddig legörömestebb pillantott lelki szemem, a hol megnyugvását találta: most, azon vidék felé, e kő zárja el a kilátást!

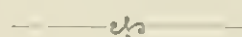
De nem örökre. A mit reá metszettem: azt a meggyőződést épen a haldokló ágyánál merítém. Nem tudom megítélni, a vers ér-e valamit: de híven adja az utolsó, a legutolsó óra benyomását. Így van:

Midőn a roncsolt anyagon
Diadalmas lelked megállt;
S megnézve bátran a halált,
Hittel, reménynyel gazdagon
Indult nem-földi útakon:
Egy lőn közös, szent vigaszunk:
A LÉLEK ÉL: találkozunk!

Köszönöm én ezt az *én kedves angyalomnak;* köszönöm, hogy midőn lelkünk letört, ő felemelte. Áldassék az óra, mely elhunyt kedvesem elköltöző szellemét oly magasztos világításban tűnteté elém! Ez az egy vigasztalás kitörölhetetlen.

De bevégzem soraimat. Írj, édes Mihályom, gyakrabban. Szíves baráti csókomat add által egyetlenednek. Szeressetek bennünket, édesim! Igaz barátod

Arany János.

[343.] Hanva, február 23. 1866.

Kedves barátom! Nagyon sajnálom, hogy szegény nőmmel, fájdalmasan érdekes leveledet nem közölhetem. Most először történik, de nem lehet máskép; a múltkor elvetett szavaimra vonatkozó passusa miatt el kell titkolnom. Azt az iszonyú gondolatot mindennap olvassuk mi egymás szemeiből, de nem szólunk; ő, tudja, hogy én tudom: mit gondol ő; én is tudom, hogy tudja: mit gondolok én; de hallgatunk. Ma-holnap tíz éve lesz, hogy kedvesünket a földbe tettük, azóta nem beszéltünk róla, nem emlegettük őt, nevét se mondtuk ki soha. Tán elfeledtük? Oh dehogy, dehogy! Te, ki leveledet csak az *ő* pecsétjével zárod le: értesz minket.

Tehát így vagyunk, kedves barátom!

Én hónapok óta, a javulás, fordulat s könnyebbülés legkevesebb előjele nélkül szenvedek. Mellem, hátam fáj; lábaim elromlottak; iszonyú szívdobogás és melllüktetés gyötör fojtó, fulasztó légzéssel. Hallatlan gyengeséggel pokoli izgatottság párosúl; amaz pihenni, ez mozogni késztet s mindkettő lehetetlenné válik a másik miatt. Elsoványodtam, váz vagyok. Ez a kéz, melylyel én néhány év előtt egy-egy játék kártyát egyszerre szakasztottam ketté: nagy reszketéssel emeli fel a gyógyszeres kanalat. Olvasni, írni, kártyázni, sőt a mások felolvasását hallgatni is képtelen vagyok. Mit gondolsz: én kertészkedjem? Egy kapavágás a földbe, egy szeg beütése a falba, oly iszonyú izgatottságot, szív- és mell-lüktetést hozna elő, hogy tán össze kellene rogynom. Aztán hónapok óta nem hagytam el a szobát. Látszik, hogy nem is gyanítjátok, mennyire el vagyok jutva. Nem tudok sem éjjel, sem nappal hová, mivé lenni. Martalékúl vagyok vetve a szenvedésnek, magánynak s gyilkoló gondolataimnak.

Ime jön a tavasz, messze van még, de már közelít, azután a nyár is megérkezik. Ha erőm addig tartana: valami fürdőbe kellene mennem; de módom nincs; ez a múlt néhány hónap tönkre tett, e mostani jövedelmetlen időben. Egy hang azt mondja, végy fel pénzt vagy add el tenyérnyi vagyonkádat! Az egészség s élet az első! A másik hang azt súgja: ne tedd! Adóssággal nehezítenéd különben is nyomorúlt s iszonyú helyzetét a hátramaradónak.

Ime, kedves barátom, így vagyok, így vagyunk! Minden oldalról inség, lelki s testi nyomor. E hosszú, iszonyú küzdésben kifáradtam, leverettem; elfélemült, csüggedt a remény is bennem. Csak a vég, a vég! Ez az én óhajtásom.

Látod, még eddig folyvást magammal foglalkoztam, pedig nehéz, fárasztó, betegítő az ilyen kiömlés. Nem azért, mintha nem érezném teljesen a ti fájdalmatokat is, jó földbe hull ide könyetek.

A kedves komámasszony csakugyan részletesen írt a gyászos esetről; a részletek szomorúak s meglepők! Mily erős, magasztos lélek egy gyerek-nőben! A vers, ama *nagy* perczet lesve el: igen szép, szebb alig lehetne, és igaz, és megrendítő. Kiviszem okosan, hogy ezt szegény nőm is olvassa. Istenem, mily szomorú functiója a költő-apának! Bizony, kedves barátom, igazad van! Bármint tele legyünk világi bölcseséggel vagy cynismussal: a nagy, borzasztó pillanatokban, *arra*, a jobb felé fordul a lélek s a gondolat.

Sokat beszélünk rólatok; a mit most ábrándjaidról érintesz: régen beszéd tárgya már köztünk. Egy-egy titoknoki jelentésedet látva a lapokban, megdöbbenek. Mit csinálnak szegények? Hogy lesznek már *most?* Egyikünk egyet, másikunk mást mond. Most már nem mennek le, mert ..... De most még inkább lemennek, mert .... stb. stb.

Mily élet és sors! Egymásról szenvedéseinknél s nyomorainknál fogva kell s lehet emlékeznünk! Hová, mivé lett — a kisebbek közűl — a folyó évi szeptemberi találkozás terve? Mily változás azóta? Mily változás lehet akkorra? De elég!

Bezárom én is levelemet. Kifáradtam megírásában. Lelkem tele gyűlt nehéz fájdalommal. Mikor és hogyan lesz ennek vége? Isten áldjon meg benneteket, szerencsétlen barátim. Szívemből ölellek mindnyájotokat. Igaz híved

Miska.

[344.] PEST, május 2. 1866.

Kedves barátom! Csak néhány sort írok, azt is félve, mert nem tudom, hogyan fogadod. Pestre küldött leveleidből, baráti körben, emlegetés történvén, hogy orvoshoz, vagy fürdőre kívánkozol menni, de anyagi akadályok nehezítik e szándékod kivitelét: e körülmény, a *leggyöngédebb kimélettel* s a nyilvánosság lehető kizárása mellett, felfordúlt az írói segélyegylet tegnapi választmányi űlésében, s ez a legnagyobb készséggel kétszáz forintot bocsáta rendelkezésedre, akár egyszerűen segélyképen, akár — tetszésed szerinti idő múlva visszafizetendő, kamattalan kölcsön *czíme* alatt. Véleményem szerint az egylet csak kötelességét teljesíté ez által, hogy bajodban önkint felkeresett, és pénztára jelenlegi állapota szerint segítni kíván rajtad. Mihelyt utasító leveled veszem: azonnal *én* fogom a pénzt hozzád, minden hivatalosság mellőztével, elküldeni, vagy ha csakugyan Bécsbe (s remélem Pesten keresztűl) mész: itt személyesen kézbesítni.

Nőm gyengélkedik, de csak fel van, mert azt mondja dolgoznia kell: engem pedig tavasz-kezdet, azaz már február óta rheuma gyötör, mely úgy látszik permanens akar lenni, s a mi rosszabb, most a fejembe vette magát s *hét* nap óta kegyetlen főfájásom van: de azért húznom kell az akadémia igáját, mert édes az, és gyönyörűséges.

Csókollak lelkeim! áldjon meg a jó isten mielőbb visszatérő egészséggel! Igaz híved

ARANY JÁNOS.

Utóirat. Eötvös és még egy pár jó emberen kívül nem tud azon dologról senki semmit.

Jegyzet. E levélre Tompa válasza nincs meg. A segélyt, vagy kölcsönt elfogadta s Feketehegy fürdőre útazott vele.

[345.] FEKETEHEGY, július 1. 1866.

Szeretett barátom! Két hónapja körűlbelűl, hogy láttalak*) benneteket, s hogy tudomástok van rólam. Bár soha ne hallanál emberről olyat, mit rólam hallanod s hallanotok kell.

De igazán, alig merem futólag is rajzolni állapotomat; mert méltán azt hiheted, hogy tréfálok, vagy álmodom, vagy félre beszélek; meg sem érted szavaimat; adj hálát istennek ezért!

Barátom, közel járok az ötven évhez; láttam az életet, az embereket. Láttam, hogy egyik egészséges, másik beteg, harmadik beteges; nyavalya lepi meg az embert, melyből vagy felépül vagy belehal abba. De ily irtózatos közép állapotról, minőben én vagyok, fogalmam sem volt. Fenn járva, oktalan állati gyötrelmeket állok ki, melyek gyilkolnak folyvást, enyhűlet és pausa nélkül. Ez a szívtágulás! Szakad rólam az izzadság e baromi küzdelemben; egy perczig meg nem állhatok, le nem ülhetek, pedig rogyó félben vagyok a lankadtság miatt. Lelkem, testem iszonyú torturában. És ez nem éri végét, nem változik se jobbra, se balra.

Irgalmas Isten..... szegény feleségem!

*) Csak képes értelemben: „levél által.“ Személyesen nem találkoztak.

Gonosz, hosszú álomnak tetszik néha az egész, de eszemre hoz a gyötrelem, mely megátkoztatja velem születésem óráját.

Meghalni? Ez tréfa, ez mulatság, ez boldogság volna! De nem lehet. Nem tudok.

Hol? hogy? mikor lesz ebből kijutás?

Ide utasítottak; víz-kurára; nem használ, sőt tán még inkább fokozza ördögi gyötrelmeimet.

Megenném a vasat, de minden harapás kínt okoz később.

Az idő, a nap, az óra megöl; nem tudom hova tenni, nem tudok hova lenni benne. Semmi foglalkozásról, szórakozásról szó sem lehet.

Meg ne mutasd levelemet valakinek. Bolondnak mondana. *Még* nem vagyok. Válaszodat nem várom. Mit írhatnál? Tűrjétek békén csapástokat, még iszonyúbban is lehetne. Isten legyen veletek! Imádkozzatok jó végemért! Szerencsétlen barátod

MISKA.

[346.] PEST, augusztus 19. 1866.

Kedves barátom! Feketehegyről küldött utolsó leveledre csak most válaszolok. Rögtön nem akartam, elvárandó, hogy haza érkezzél. Azután egyideig az Akadémia foglalta el, nem annyira időmet — mert az marad elég, miután itthon nem dolgozom semmit — mint gondjaimat. A szűnnapok beálltával ezek is tágultak: újra olvasám leveled és habozni kezdék: írjak-e vagy ne. Igazad van, mit is írhatni arra? Olcsó bíztatás, stb. látom nem ér semmit. De írhatok magunkról; írhatok

azért, hogy tudjad, hogy irántatok mindég a régiek vagyunk és leszünk minden körülmény között.

A napokban minekünk is erősen felújúlt sebünk ......*) Talán, ha isten éltet (ha a már emlegetett cholera e dögfészekből ki nem söpör) megérjük még, hogy Szalontára költözve részt vehetünk nevelésében szegény kis árvának. Ott szeretnék meghalni, édes barátom, s *ő mellé* temetkezni!

Látod, én még jobban bírom (talán), vagy tűröm az életet, mint te: de hidd el, ez is csak kínos vonaglás már. Deczember óta az sem vagyok, mi azelőtt: — semmi sem vagyok. Pedig volna még, a mi fölemeljen, vigasztaljon: hisz' nem vesztettem mindent. Jó fiamban annyi kárpótlást lelhetne szívem. De az a kis koporsó mindig előttem van: a mint döczögött előttünk a gyászkocsin. És annyi szomorú jelenet az utolsó órákból. Talán, ha csak hírből hallottam volna: nem tesz vala rám ily mély, kiirthatatlan benyomást e veszteség. De mégis áldom istenemet, hogy jelen lehettem.

Fiam már fizetéses hivatalnok a földhitelintézetnél: azt mondhatom, megélhet a maga keresményéből. De szinte rettegek örülni, hogy czélt ért. Hiszen, a másik is!!!...

Szűnidő elején mondogattuk egymásnak, hogy talán jó lenne, légváltoztatásúl, lerándúlni Szalontára. De csak haladt. Most már hihetőleg elmarad. Ha csak azokhoz mehetnénk, kiket szeretünk: de irtózunk a formális vizitek özönétől. Jobb nekünk itthon.

Megtartod-e szeptemberi igéretedet?**)

---

*) Itt némi családi tervekről van szó.

**) Hogy fölrándúl Pestre.

Ezt nem gúnyból írtam ide, hanem azon óhajtás kifejezéseűl, vajha tehetnéd! Barátom, az egész orvosi tudomány nem ér egy pipa dohányt. A M... leányát — szívtágulásban — kisententiázták a tavaszszal, hogy vége; apja falura küldte: és most az a hír róla, hogy víg kedvű, kövér, egészséges mint a makk. Ide s tova haza jő; látásból majd többet írok felőle. Azért pedig, mert gondolom beszélt neked e leányról a feleségem. Elmente előtt úgy volt — úgyabban! — mint te.

De bezárom e zaklató írást, azzal, hogy a jó isten mielőbb adja vissza életkedved és egészséged. Isten veletek, édesim! Igaz barátod

Arany János.

[347.] Levárt, augusztus 27. 1866.

Kedves jó barátom! A mint a hely megnevezéséből s e levél kiállításából láthatod: nem otthon, hanem e gömöri kis fürdőben kaptam szívesen látott, bár szomorú tartalmú soraidat. Mit keresek én itt, a feketehegyi hideg kúra után: alig tudnám megmondani; gondolhatod, hogy nem szívbajom gyógyulását, erre már nem is gondolok. Szegény feleségem említé néhány nappal ezelőtt, hogy jönnék Levártra; nem bánom, feleltem minden gondolkozás nélkül s itt vagyok egyedül. Annyi ok és észszerűség látszik idejöttömben, hogy ez a víz a köszvény ellen hasznos, a mint mondják; én pedig külsőkép is úgy vagyok, hogy más mosdat, öltöztet és vetkőztet, kezeim s lábaim a legkisebb szolgálatra is csak nagy kínnal képesek; három lépeső vezet tornáczunkról az udvarra, ezen a három lépesőn is fel s le

két káplánom segít. Két káplánom, mert magam teljesen alkalmatlanná lettem a szolgálatra; mikor azt mondom, két káplán, ez azt is jelenti, hogy csak fele jövedelmem van meg; ez az állapot is csak egy ideig tarthat, azután el kell helyemet s hivatalomat hagynom. Oly nagy rettegés és keserűség száll meg, ha arra gondolok, hogy még egy darabig *élni* találok. Ez az állapot, e testi és erkölcsi folytonos szenvedés nem az én vérmérsékem-, nem az én lelkemnek való. Bűn, szenny, tévedés és a legcsekélyebb botlás nélkül így legázoltatni, élőhalottá, nullá válni: nekem elviselhetlen.

De visszatérvén arra, miért vagyok Levárton: tehát a köszvényes daganatok s gyengeség ellen gondolta jónak az én szeretett szerencsétlenem ezt a vizet; pedig hát bolondság, nem köszvény ez, hanem a fő bajjal összefüggő rendes tünemény.

Azt nem is említem, hogy feketehegy nem segített semmit, épen semmit; elhánytam, ott hagytam az írói segély-egylet kétszáz forintját: ennyi az egész. Hogy pedig azt a pénzt felvettem, — habár kölcsön is — igen bánom, igen restelem.

Azonban elég rólam ennyi. Szomorú dolog, hogy a mire át akarok térni, t. i. a ti sorsotok is hasonló a mienkhez. Igazán nem csuda, ha az emberben megrendűl a bizalom, a hit s legjobb akarattal sem képes nyomorúságában a providentia kegyes gondjaira ösmérni. Teljesen felfogom szenvedéseteket s bánatotokat. Azt is igen értem, hogy fiatok nem kicsinyíti az amannak elvesztéséből származó fájdalmat; ilyenek vagyunk! nem arra gondolunk, a mi megmaradt, hanem a mi örökre elveszett. Mondd meg nekem: átok-e, áldás-e az a nagy szeretet, mi némelyeket — például titeket, minket család-

életünkben — egybeköt? Mi megritkultunk, de mennyivel nyugodtabban halnék most meg, ha senkim nem volna! Olvastam, írtam, hittem ezelőtt: hogy boldog, kit híven szerető karok ápolnak a szenvedésben, kinek szemét a hűség s szeretet kezei fogják be. Ez nem igaz; középszerű viszonyban lehet; de nálam épen ellenkezőleg van. Nem lehet nagyobb gyötrelem, mint velünk, bennünk, miattunk szenvedni látni, kit jobban szeretünk saját magunknál. Ez gyilkol engem s öl meg a nyavalya mellett.

Édes Istenem! már megint magunkról beszélek, pedig rólatok akartam. De csuda-e, ha a közös barátság, részvét és szenvedés miatt oly könnyű az átmenet s az öszvetévesztés.

Hogy ti előbb-utóbb leköltöztök Szalontára: az most már előttem is valószínű, sőt bizonyos. Igazatok van. Jó dolgotok már ott sem lesz, de jobb mint Pesten, a zajos Babylonban. Ne félj, édes barátom! majd eljön az idő: hogy lefekhetünk oda, hova te is, én is óhajtunk! Én igen, igen megúntam az életet!

Irod, hogy az egész orvosi tudomány nem ér egy pipa dohányt....... Tudom, fájdalom igen is tudom, hogy nem ér! Tiz napos volt kezdődő bajom, midőn orvoshoz futottam vele; 16 hónapja, hogy ölnek, gyilkolnak eredmény nélkül. De halld csak, hogy jártam, s lásd a legmélyebb nyomornak s szenvedésnek is a humorát. A minap háznépem ijedve rohant szobámba, hol magánosan ültem s honnan harsány kaczagás hangzott ki. *Én* kaczagtam, s ők igen megijedtek. Érted, úgy-e, miért? Szegény megboldogúlt — de irígyelt végű — barátunk Egressy nyavalyájának diagnosisát olvastam az újságból. Komolyan mondom, hogy egyszerre, külö-

nös lélekállapotba estem s görcsös kaczagás jött rám. Oh ezek az orvosok! Én elhiszem, hogy az ő nyelvök terminologiájában *lehet* értelme ama beszédnek, de előttem, ki húszféle különböző, de hason irályú nyilatkozatot bírok saját bajomról, hozzá járúlván az irántok érzett megvetés: előttem, mondom, oly badar czifraságnak, oly világbolondító abrakadabrának, oly auguri szemtelenségnek tűnt fel, hogy hangos kaczajra fakadtam.

Szeptemberi igéretemet nem váltom, nem válthatom be; az mind financziális, mind physikai, mind morális okból lehetlen. Hiszen, titeket, lelkem barátai, szeretnélek én látni! de én is úgy vagyok a pesti úttal, mint ti a szalontaival, amaz említett okokon kívül. Nem, édes Jánosom! mi sem fogjuk többé egymást látni e testben! hanem .... félre az érzékenykedéssel ... ..A lélek él, találkozunk! Most pedig Isten vigasztaljon benneteket! Teljes szívünkből ölelünk benneteket! hív barátod

Tompa Mihály.

[348.] Hanva, október 10. 1866.

Kedves barátom! Élsz-e, éltek-e a kolera-fészekben? Én — fájdalom! — még mindig élek. Rajtam amaz — egyik német poéta által mondott — szavak se teljesűlnek:

Nincs senki oly boldogtalan,
Hogy meg ne tudjon végre halni.

Azonban hagyjuk ezt.

A napokban leveleidet forgattam és sajátságos gondolatom támadt. Elébb mintsem elmondanám, megemlítem,

hogy Patakon élt egy Miklós nevű tanár; halála után, midőn ingóságait kótyavetyélték: bokáig jártunk az általa sok éven át kapott levelekben, melyek a padlaton kiszórva voltak. Megengedem, hogy a mieinkben nem gázol tán így senki, de lesz-e jobb sorsuk: ha avatlan, megbízatlan kezekbe jutnak? Látod-e, mostanság mit csinálnak a férfiak életírásával s emlékezetével? Mint mi magunk, úgy kedveseink is elmúlhatnak. Az egykori literatorok azon utógondolattal írták egymáshoz leveleiket, hogy haláluk után azok majd ki lesznek adva. Ez ma már nem úgy van. Mi a fesztelen barátság s bizalom hangján írtunk mindig egymásnak. Bennök sok van olyan, mit a világon senkivel sem óhajtunk tudatni. Ezen kívül az én leveleim gondatlanúl, lazán, pongyolán vannak írva, sok helyütt tán vastagon is. E háló köntösben készűlt sorok *csak neked* és nem a közönségnek szóltak. Irtózom azon gondolattól, hogy irodalmi suhanczok kezére kerűlhetnek. Tehát........ azonban még nem határozott kérés ez, csak gondolat... ötlet... gondolkozzál te is a dologról: Nem volna-e jó kicserélni, kölcsönösen vissza és haza küldeni leveleinket? Valahogy félre ne érts, de hisz az lehetetlen.

Hitted volna-e, hittük volna-e, hogy eljön az idő, midőn ily gondolatokkal kell foglalkodnunk, édes Jánosom?! Ime eljött.

Küldesd meg nekem az Akadémia 1867-re szóló almanachját. Így nem kellene kalendáriumot vennem. Nagyon szegény vagyok. Annyit eldoktoroztam, patikáztam, fördőztem, Pesteztem, Bécseztem, hogy arra sincs, mire kellene. Két segédet kell tartanom s jövedelmem ez által felényire esett. Szegény áldott feleségem ruhátlan, nélkülöz. Magam semmi sem vagyok;

a sors minden oldalról letaposott. Ez élve nullá-válás, e lélekző halottiság: iszonyú.

Megint bele-estem... Be is zárom soraimat. Isten áldjon meg benneteket! mindketten szívesen kívánjuk. Igaz barátod

Tompa M.

[349.] Pest, november 14. 1866.

Kedves jó barátom! Huszonötöt szeretnék magamra csapni, ha elgondolom, mily régen írtad hozzám kedves-fájdalmas leveledet, s hogy én arra mindeddig nem válaszoltam. Élsz-e, éltek-e? kérded; most már talán mondhatjuk: igen! Akkor bajos lett volna oly feleletet adni, a mi igaz maradjon, mire te olvasod. Mi, kik az év elején, barátom, nem bántuk volna, sőt óhajtottuk, bárcsak jönne a halál minél elébb: lásd, e közrémület idején beléestünk abba a gyöngeségbe, hogy féltünk e rút haláltól. Azaz egyikünk sem a maga személyét féltette, hanem a másikat: és elgondolta mily rettenetes lenne még egy csapás, még pusztábban maradni annak, a ki megmarad! Hála istennek, megőrzött, megmaradtunk, *együtt* maradtunk még valameddig. Most egy hónap óta engem hurut kínoz, s a mitől félek, épen erre a rossz mellemre vette magát.... de tán majd csak kiheverem.

Az ám! kiheverem. Nem elég volt a titoknokság, most még a jegyzői tollat is a nyakamba sózták egy időre. Pedig firkálni is szeretnék még valamit, bevégzeni egyet-mást töredék munkáimból. E három havi rettegés alatt semmit sem csinálhattam: de fogadást tettem, hogy ha e cholera-visitatió még az életre „taug-

lich"-nak talál: hát igyekszem csonka-béna munkáimat kiegésziteni. De mikor tegyem? Én már némi kényelemmel szeretnék dolgozgatni; egy kis séta, egy pár stropha. De hogy kiállva, mint a ló, itthon nekiüljek: az már nem megy.

A te bajodról, édes Miskám, csak gondolkozom, sokat gondolkozom: de nem merek írni. Talán te sem szeretnéd. Vigasztalást úgysem adhatok, ha már te magadban nem találsz. „Durum, sed levius fit *patientia* quidquid corrigere est nefas." Törődjél belé, mint én évek óta, *fél* ember lenni, *negyedrész* ember lenni. Ilyen fractiókban húzzuk már mi az életet. Én is eleget szenvedek, szégyent, pironságot állok ki hibás testi (subseque: szellemi) constitutiom miatt. Tűröm.

Odavetett gondolatodat levelezésünk tárgyában nem ellenzem: de talán korán lenne még. Sajnálnám, ha már meg kellene válni ezektől. Aztán meg, emberi valószínűség szerint, itt talán nem fognának bokáig gázolni az ily lomban. Isten megtartja tán az én jó fiamat, ki sokkal komolyabb és solidabb ember, hogysem ily örökséget ne tudna megbecsűlni értéke szerint.

Hogy van kedves jó komácskám? Isten vigasztalja meg azzal, a mi legnagyobb áldás e földön, saját maga és kedves férje egészségével, hogy láthassuk egymást még egyszer az életben „megfogyva bár, de törve nem!" Éljetek, érjetek vidámabb napokat, édes jó lelkeim! úgy mint óhajtja igaz barátod

Arany János.

[350.] HANYA, deczember 5. 1866.

Kedves Barátom! Utolsó leveled november 14-én van írva. Nem tudom, válaszoltam-e már? E dög testtel elmém s lelki tehetségeim is meggyengűltek. Leveledet ismét átfutom s néhány pontjára megjegyzést teszek.

Hála istennek, hogy megmaradtatok, sőt, a mint látom, valamennyire üdűltök is. Minden nyomor enyhűl, csak az enyém nem. Most is valami szamár elkiáltotta magát az újságban, hogy jobban vagyok; ebből egy betű sem igaz, s képzelheted boszúságomat.

Azon is igen örülök, hogy csonka műveidet ki akarod egészíteni. Segítsen Apollo....

Isten éltesse derék fiatokat! Bízom benne, hogy leveleim nem kerülnek senki kezébe.

Az az örömem van e *mélységben*, hogy a haza sorsa, e rendkívüli idők, az országgyülés, a dolgok folyama s kifejlése élénken érdekelnek. A kilátás elég szomorú. Én teljes életemben pessimista voltam; képzelheted, hogy a jelek, melyeket most látunk, nem fordítottak meg. Tiszához csatlakozom.

— — Hanem elég lesz; kifáradtam. Lelkünk egész szeretetével ölelünk benneteket; boldog ünnepet, vígabb új évet. Mondd meg kedves komámasszonynak, hogy nőm *megvan*. Csakis ennyit: hogy megvan. Még egyszer isten veletek! Hív barátod

MISKA.

[351.] PEST, deczember 8. 1866.

Kedves barátom! Nehogy úgy járjak, mint közelebb, mikor egy öreg hó múlva válaszoltam leveledre: fogom a penna végit és firkantok hevenyében néhány sort. Deus mihi haec otia fecit, lévén ma pápista ünnep; én is megbicsakoltam magam, hogy ma délelőtt nem megyek hivatalba, pedig volna dolgom elég. Azonban ezután még több lesz, közeledvén a nagy gyűlések; akkor igazán nem írhatnék.

Hogy novemberi levelemre válaszoltál volna, azt nem sejtettem; egyébiránt az nem tesz semmit: írunk mikor lehet, úgy a mit lehet; azért jó barátok maradunk.

Ez a deczember, sötét napjaival, visszaemlékezéseivel az én sebemet is föltépte.... Nem igen mertem örűlni annak a hírlapi 'εναγγήλιον-nak se;*) én szerettem volna örűlni, de valami olyas háborgatott, hogy Pákh mondva-csinálja azt a tréfát. Nem úgy volt, őt is rászedték. Azonban adja Isten, hogy egy közelebbi hasonló hír legyen igaz!

Most összes firkáimat eladtam Ráth Mórnak nyolcz esztendőre. Arról is írhatnak már eleget. Mondhatják, hogy *ezt*, vagy *azt* a rossz darabot, azt a *sok* töredéket nem kellett volna fölvenni. Mondhatják, hogy várni kellett volna, míg TOLDI kész, meg CSABA. Mondhatják, hogy az egész limlom kiment már divatból — túlszárnyalta az idő. Mit bánom én! Szeretnék menekűlni ettől a *nem nekem való* hivataltól; szeretnék már meghúzódni a magam szegénységében, s hátralevő kevés időmet magam szabadjában használni fel. Szidnak, hogy keveset írtam: de barátom, annyi és mindig oly *terhes*

*) Tompa egészségének javulásáról.

hivatal mellett nem elég az? Jegyzőség, professorság, szerkesztés, titoknokság! mind egy *egész* embert kíván; napról napra elfoglal, nyűgöz, boszant, lelket öl. Mi marad aztán poétáskodni? s hol marad a kellő nyugalom? — Ráth felszólított, meglehetősen fizet: miért ne állítnám glédába egyszer *rongyos vitézeimet?*

Hogy a haza sorsa oly élénken érdekel: örűlj neki, az jó jel, Teleki verse szerint is. Ösmered azt?... Én alig érek rá, hogy érdeklődjem: én csak a magam jármával vesződöm. Még nem láttam az új országház belsejét. Egy meggyőződésem van: hogy a magyart nem lehet csakúgy spongyával letörölni a föld színéről. Ez nyugtat némileg, a nem sokára bekövetkezhető válság irányában. Tűrtünk eleget, tűrni fogunk talán többet, és tűrjenek a hátúl maradók is.

Isten áldjon meg benneteket mind a két balzsamos kezével! Igaz barátod

Arany János.

[352.] Hanva, deczember 12. 1866.

Kedves barátom! Bocsáss meg, hogy ismét — egy szuszra most már harmad ízben — írok; lopván idődet siralmas, unalmas litániákkal s merő ostobaságokkal. Igérem, hogy megjobbulok.

Hogy *vitézeidet* kiállítod Ráthnál, annak bizonyosan csak örűl minden jóravaló ember; örűlök én is és biztosítlak, hogy azokat, miket beszélsz, nem fogja rólok senki írni, sőt még csak gondolni sem. Szerettem volna egyet-mást kérdezni tőled e dologra nézve; értesítésednek s tanácsodnak hasznát óhajtván venni azon viszony-

ban, mely van közöttem és Heckenast közt, kitől te, a mint látszik, megváltál. De nem terhellek.

A deczemberi evangelium hamis volt. El nem veszhetek, hogy a hírlapok nyelvére — czigánykézre — ne jussak elébb. Ha félrevonulok gyötrelmeimmel a világ elől, elbúván mint a vesztét érző vad, azt mondják, ez nem megyen! társaságot, szórakozást kell keresni! ha azt teszem s elmosolyodom a társaságban, azt mondják, kutya baja! képzelődik, hypocondricus bolond! Légy okos.

Jó szerencse legyen veletek! Őszinte barátod

Miska.

[353.] Pest, április 22. 1867.

Kedves Barátom! E feltámadási nap esős unalmai közt bennem is feltámadt az önvád, hogy régen nem közlekedtem veled, s nem tudok felőled semmit. Igaz, ha amúgy *kótásan* venném a dolgot: *én* írtam neked utoljára vagy öt sort; de nem veszem oly szorosan: szerencsére ma nem kell hivatalba mennem, *ergo* hozzád rándulok egy kissé, habár csak képzeletben is. Hogy vagy? hogy vagytok, édes Miskám? Lévay itt járt a minap, hozzám is beszólott néhány perczre és beszélt rólatok, szerinte rosszabbúl legalább nem vagy. A tavasz itt van, remélem üdítőleg hat reád az a jó gömöri levegő. Hej, csak itt lehetne azt kapni mindennap.

Bizony nekem is rossz telem volt ez a lefolyt. November óta nem voltam meghűlés nélkül soha. Lázas catarrhusok egymást érték nálam. A mellett borzasztóan elrheumásodott egész testem: de kivált a fejem.

Az a fejrheuma, mely múlt év tavaszán három hétig szenvedhetlen fejfájásokkal gyötört, most februárban ismét előjött és most épen *öt* hétig hasgatta fejemet. S ha az ember beteg lehetne aztán vele, az ágyban, kényelmesen, és gyógyíthatná magát! De énnekem, esőben, hóban, szélben, meg kellett tennem a magam fél mérföld hivatalos útját: és ott dolgoznom, úgy mint két ember, mert valósággal két hivatalt vittem öt hónapig. Nem is birnám tovább, nem bírnék ki még egy ilyen telet: közelebb kell vonúlnom a hivatalhoz, vagy ott hagyni végkép, a mit legjobban szeretnék. *Vén* ember vagyok, s félek, hogy ez a tél rossz mellemet is nagyon megviselte: könnyítni kellene valahogy a napok terhén, mert, bizony isten, már nekem ez sok. De hogyan vihessem ki, hogy én már *semmise* legyek? mert egyik jármot másikkal cserélni, abban nincs nyereség.

Hogy ily körűlmények közt egész télen mit sem dolgoztam: igen természetes. Egy Shakespeare darabon rágódtam egész ősz óta, ma tevén rá az „utolsó kezet." No meg correcturákat csináltam: ez volt üres óráim nemes foglalkozása. Imakönyvedet még nem láttam, sem verseidet.

Szemere Miklós pedig szid engem, és káromkodik. Az őszszel még beküldötte volt *lemondását* az akadémiához. Mondottam b. Eötvösnek. Ez a lemondást nem hagyta referálni gyűlésben: azt mondta, majd ő ír Szemerének s capacitálja, hogy ne bolondozzék. De, gondolom, azóta sem írt: most pedig kisebb dolga is nagyobb. Miklós tehát énrám haragszik, miért nem referálom lemondását: mintha az énrajtam állana.

De most látom, hogy rólad, érdekedben, akarván írni, szűntelen magamról és magunkról irok. Nem csoda

különben, hisz rólatok nem tudok semmit. Cselekedd, hogy tudjak. Ölelünk benneteket szíves szeretettel

ARANYÉK.

[354.] HANVA, május 25. 1867.

Kedves barátom! Tökéletesen igaza van a kedves komámasszonynak, midőn (nevedben is), szemembe veti, hogy nem válaszoltam, nem írtam; de a milyen illetékes a vád: olyan igaz a mentség is. *Mit* és *minek* írjak? Az általam annyiszor elmondott s általad épen annyiszor hallott jerémiádot ismételjem-e? Arról beszéljek-e ismét s mindig: hogy életem, a künn tébolygó ebénél is czéltalanabb, nyomorúltabb? Hogy sem élni, sem elveszni nem enged a sors, hanem kínzó-padra feszítve tart? hogy a hajdani embert, férfit, papot stb. mint tette semmivé, testi és erkölcsi vázzá bennem, s hogy ez a heinei tréfa már harmadik éve foly? Kevés öröm van az ilyen előadásban, s hallásában is aligha több! Minek mondjam hát 5-ör, 10-er, 100-szor? Úgy sem segíthetsz rajtam; aztán magadnak, magatoknak is *nehéz* a terhetek, melyet viselnetek kell bármily kínnal s dolgaid mellett, hangúlatod bizonyára nem lehet más, mint a minő: levert, borongós és kedvetlen. Azon végzem, min kezdettem: mit és minek írjak?

Irtam én mostanában levelet, még sokat is és épen Pestre, míg ott az a szerencsétlen könyv készűlt, de kénytelen voltam; szegény Károly barátunkat is öltem velök. Még egészséges koromban be volt nagy részben fejezve az OLAJÁG kézirata, csak rendbe szedni, átnézni s nyélbe ütni kellett volna, mi már e nyavalyás időre

maradt; megtettem, vagyis igyekeztem tenni, de a mint most látom, igen kevés sikerrel. A könyvben sok, sok a kisebb, nagyobb, minden nemű s fajú hiba. Letisztázása, átnézése, a correctura 2—3 kéz, s hol egyik, hol másik által történt. De meg, én nem is bírom már figyelmem összeszedni, ítélő tehetségem annyira meggyengűlt, hogy a legegyszerűbb szóval sem boldogulok; tudom: mikor *éjszaka* és mikor *éjtszaka*, mikor *milyen* és *mily* s hogy *szunnyad*-e vagy *szunyad? hül*-e vagy *hüll?* de $^{1}/_{10}$ percz alatt, már nem tudom: hogy tudom. Organismusomat tönkre tette a nyavalya s a híres léleknek a füle lekonyúlt. Életem, lelkem s szellemem e tönkre jutása a testi kínok mellett, nekem igen, igen fáj.

Irtam még más könyvet is, *halotti beszédeket;* azaz húsz évi papságom alatt sok *itt* nevezetes halott fölött beszéltem. Összekötve hevert a kézirat. Először mind két kéziratra nézve az volt a gondolatom, hogy majd holtom után adassanak ki; be is csomóztam s utasítással láttam el. Ekkor bizonyos esemény jött közbe, mely befogott a járomba s nyomorúlt, maradék erőmmel dolgozni kényszerített, s dolgoztam kínnal és verejték hullatással, de — tennem kellett a belehalás bizonyos esetére is.

Szegény nőmnek nem volt szemét hová vetnie, hol majd egykor fejét lehajthassa, ha.... Azonban Putnokon egy kis csinos, becsületes házacska eladóvá tétetett, a szívem majd megszakadt: látván, mint eseng utána, mint szeretné, de mint érzi is: hogy lehetetlen megvennünk! Nyavalyám, hivatalomnak két káplánnal vitetése s feleménsztetése, a sok fürdő, útazás, patika s doktor miatt, szegénységbe, adósságba estem (legjobban szégyenlem az Írók segély-egyletének tartozásomat), s nem lehetett s mégis meg kellett venni a házacskát; pedig

nekünk igen drága volt, majd kétezer frt. Ekkor a delejes maniának (nem Lisznyay beszél veled), s elhatározásnak bizonyos kétségbeesés-szerű nemével a dologhoz fogtam, a munkának dőltem s dolgoztam mint a barom. Gyakran, késő éjjel, szívdobogásom s mellem hullámzása, kezem által, mely a papíron volt, ezt megreszkettette. Így jött világra az Olajág végképen, s kínban fogantatva s gyötrelemben születve, így a másik is nagy részben. Ki gyanítja s tudja Pesten, a róla firkálók közűl a könyv valódi történetét?! Végre bele is úntam, sőt bele bolondultam s utolsó gond és kéz azért nem végezte már jól, vagy legalább jobban, tisztét. S most? nem szeretem sőt útálom ezt a könyvet.... Most már talán meglesz a ház.

Ez iszonyú időben sokkal betegebb vagyok; ez a pogány köszvény is kínoz; más öltöztet, vetkeztet; ágyamban nem tudok megfordulni, pedig — miután nem alszom úgy szolván soha — mindig forganék. Türelmetlen, indulatos, magam s környezetemnek ostora s átka, lelki- s testikép beteg vagyok. Szegény... Tompa! — Tompa...? Nem! szegény Tompáné!!

De bocsáss meg, rendkívül elfáradtam, s bevégzem soraimat. Általában árt az ülés, gondolkodás, s legjobban érzem magamat szép időben, szekéren; a külső rázás és himbálás a belsőt enyhíti vagy teszi kevésbbé érezhetővé; de lovaim olyan nyomorúltak, mint magam; a híres hanvai réten hat év óta se szénát, se sarjút nem kaszáltunk; állataim gabonát ettek, egy kenyéren voltak velem. Minden nyomor együtt! Isten védjen s áldjon benneteket, mindnyájatokat a nagyokat s a kicsinyt is. Szívéből kívánja igaz jó barátod Tompa.

[355.] PEST, május 30. 1867.

Kedves barátom! Igaz az, hogy levélíráshoz mindenek előtt kedv kell, s ha az embernek egyébhez sincs kedve, levélíráshoz még kevésbbé. Mit, és minek írjak? ez rendes gondolat nálam is, valahányszor egyik-másik *tartozásom* eszembe jut; alig is hiszem, hogy volna a föld kerekségén udvariatlanabb ember mint én, válaszírásban és látogatások visszaadásában. Efféle bűneim mindig csoportosan állnak a rováson: akárhány embert haragosommá tettem már velök, elfordúltak, büszkének, embergyűlölőnek kiáltottak; legfölebb egy-kettő maradt, a ki *megszokta*. Aztán meg olykor, ha levélírásra adom is magam, el kell tépnem, annyira visz a bolond *őszinteség*. Nem tudok közönyös, frázisos levelet írni: vagy belésűlök, vagy szívem mélyéig kitárok mindent, olyan embernek is, ki arra nem érdemes. Ilyenkor én is azt mondom: minek panaszkodjam: kályhába vele! — De neked ha panasz is, nyűglődő, elégűletlen fájdalmas évődés: még is csak megszoktam írni (húsz év óta sok jeremiádot írtam én neked); s ha te írsz a magad bajairól, fájdalmas ugyan, de mégsem oly aggasztó mint a ..... teljes hallgatás.

Igaz, hogy mindig kevesebb *öröm* lesz már ezekben a mi leveleinkben. Talán hidegebbnek is fogjuk találni egymást: de az természetes. Már maga az bizonyos, hogy az *ősz* nem nyár. Hát még, ha *kora téli* fergeteg is járúl hozzá. De bármily bágyadtan lüktessen ez a szív, azért egyik dobbanása mindenkor a tied. Elég is ebből ennyi.

Feleségem az OLAJÁG-at már megkapta, olvasgatja is buzgóan. Én is forgattam benne. A számtalan hibá-

ból még egyet sem láttam: szép könyv az, benseje külseje, kivált a nőknek végtelenűl kedves lelki ajándék az. A mi grammatikai apróságot kijegyeztél, hogy nem mindig tudod élesen különböztetni, azok oly csekélységek, hogy szót sem érdemelnek. Ha csak ilyen hibák vannak benne: nyugton lehetsz tőlök. Organismusod tönkre tételére pedig (hogy nem mindig hű és gyors az emlékezeted) én csak azt mondom, hogy 14 éve tönkre van téve az enyém. Már a professorságot a miatti *desperatio* hagyatta velem félben egyik, hogy nyilvános előadásimon gyakran nem jutott eszembe a kellő szó, vagy *dolog*, és igen gyakran *nem tudtam*, a mit legjobban tudtam is. Pirúltam, pirúlok az ilyenekért még ma is: s legnagyobb kínom az, hogy kénytelen vagyok magamat folyvást *compromittálni*, kivált idegenek előtt és szokatlan helyen. Ez a *két-kalapos* állapota lelkemnek már évek óta tart...... De hát tűröm, és nyomorgok a szellemi mankón, a hogy lehet. Nem adom meg könnyen magamat. A múlt nyáron, mikor semmit sem tudtam dolgozni, a cholera alatt, úgy fogtam ki rossz *memóriámon*, hogy magoltattam napról napra. Száz ódáig fölvittem Horatiusból. Persze nagyobb részt már megint nem tudnám, (holott a gyermek korban tanúltakat most is elfúvom) de akkor mégis köszörűlődött emlékezetem a naponkénti súrolás által.

Ezt csak azért mondom, hogy nem árt az, egykissé erőltetni is a rozzant constitutiót. Tán még javúl általa. Legalább én Kőrösön rosszabbúl éreztem magamat, hol jobban kíméltem. Igaz, hogy akármit csinál így, *fél* erővel az ember, a *tökéletlenség* érzetétől soha nem tud menekűlni. Hanem hát tégy úgy mint én. Én már rég megadtam magamat, és *lekonyította* lelkem a fülét,

ilyeténképen: *Mit?* hír? név? *Mese az*, hogy én ez s ez *nagy író* vagyok; *skribler* vagyok, ki a mindennapi kenyérért körmöl. Igyekszem ugyan megcsinálni, a hogy isten tudnom adta: de ha nem úgy fog a kréta, a mint *értelmem* szeretné, ki tehet róla! Azonban, a mit ki tudok nyögni, elárusítom, a hogy veszik. Hátha még tetszősebb lesz, a mit én csak így-úgy szeretek, annál, a mibe egész lelkemet belé leheltem. Meglehetős önző szempont bíz ez: de a nyomorúság humora ide szorítja az embert.

Annak hát nagyon örültem, hogy egy házacska szerzése téged munkásságra nógatott. Örültem először azért, mert bármibe kerűlt, bármily nehezen lehetett kiteremteni: jó gondoskodás a jövőről, s a kis földdel együtt (mely, remélem, megvan, csakhogy jó volna *közelebb* tolni a házhoz) már is némi biztos alap, akár neked öregségedre, akár kedves nődnek, ha utólmarad. De örűltem méginkább annak, hogy, ha ilyes czél tölti ki lelked ürét, még tovább is munkálni, törekedni fogsz, betegséged daczára, s az utóbbi ez által nem hogy öregbednék, sőt tűrhetőbbé lesz. A Figyelő buktakor így szállott meg engem a jövő (magam, de kivált családom fentartása) miatti rettenetes gyötrelem; a tűrhetetlen gondolat, hogy koldúsbotra, kegyelemkenyérre, családom alamizsnára szorúlunk. Mert akkor elfogyott előttem a világ, úgy hittem; és következett a véghetetlen nagy semmi. Ez éjjel-nappal kínozó tűrhetetlen gondolat, később az a vágy, hogy Szalontára, leányom közelébe vonúlhassak, s ott független szegénységben leélhessem hátralevő napjaimat, kuporgatóvá, plane acquisitorrá (!) tőn: s most, bármily kegyetlenűl keresztűl rángatta a sors leghőbb vágyaimat s legkedvesebb számításaimat:

megmaradt enyéim jövője iránt, emberileg szólva, nyugodt vagyok.

Verseim összes kiadása is e törekvésnek köszöni létrejöttét. Minek hagytam volna, hogy valaki potom áron elcsalja utódaimtól halálom után? Jobb volt most reálizálnom belőle, a mit lehetett. Csudálkoztál, miért nem adtam Heckenastnak. Heckenast nagy úr, a magunkszőrű emberrel csak lóhátról beszél: kegyességet vél tenni, ha elfogadja kiadásra, és még fizet is valamit, végtelen hosszú terminusokon. Nekem olyan ember kellett, ki fizessen minél előbb és minél többet. Tudtam, hogy üzleti és más nemesebb fiatal ambitió vágyva-vágy elkaparítani Heckenast elől munkáim kiadói jogát: miért ne használtam volna fel? Én nem látom át, miféle hála kötelezne H . . . . hoz, azért a pár száz forintért, mit ő hatszorosan visszakapott már. Denique, az ember itt Pesten jobban szét tud nézni, s előnyösebb alkura tehet szert, mint ha vidékről ír, vagy felrándúl egyszer.

Te pedig csak *szekerezz* hát minél többet, ha enyhületedre van. A Sajóvölgyön most csak lesz egy kis fű, széna, majd felüdülnek a „Fátyol" utódai. Olvasom, hogy *fagyott* vidéketeken. Itt is reszketett a világ: de még eddig nem hallottam nevezetes károkat az Orbánéji dér miatt. Majd csak megszán bennünket a teremtő isten!

Ki tégedet, titeket, lásson minden possibilis jóval! Kívánja lelkéből igaz barátod

Arany János.

[356.] PEST, augusztus 6. 1867.

Kedves barátom! Nem akartam addig írni, míg ÖSSZES KÖLTEMÉNYEIM egy példányát is nem küldhetem, de meg azzal a reménynyel sem hagytam volt fel, hogy talán kapok tőled egy sor választ legutóbbi levelemre. Miután kiadóm még mindig késik a kötött és kikötött példányokkal; rólad és rólatok pedig nem hallok, nem olvasok semmit: aggódásomban nincs egyéb mit tennem, mint újra megkisérteni a direct levelezés útját. Lehet, hogy megint csalódom, de az rajtam mit sem változtat.

Pedig hiszen lett volna mit írnom, elég. A koronázás, melyet én egy két-forintos kakasülőről, mesteremberek és leányasszonyok társaságában, majd az utczai néptolongásban szemléltem, s mely fontos szereplésemért aztán ama nagy kitűntetés ért, — elég tárgy lett volna mindjárt egy levélre. Nem tudom, hogyan fogtad fel az utóbbi komédiát: de ha nyom valamit előtted annak tudása, hogy *előre* se megkérdezve, se értesítve *nem voltam*, s hogy utólag is csak két minister parlamentirozása, és személyesen hozzám lealázkodása után hagytam magamat annyira kapaczitálni, a mennyire vagyok t. i. hogy hallgatva eltűrtem a dolgot s nem hoztam őket „végtelen embarrasba" — ha mondom, mind ennek tudása nyom előtted valamit: íme, tudjad. Különben nem mentem magamat senki előtt és sehol: a hiba ott van, hogy ha az *irodalomnak* kitűntetést szántak (mert úgy van), mi jogon szemeltek ki épen engem e kitűntetés bűnbakjának: a mi magát azt a kis bolondságot illeti, az én democratiám épen abban nyilvánúl, hogy *semmi* tekintetben nem alterál az a dolog: maradok a ki voltam; *azt* pedig rajtam ugyan meg nem

látja senki. Ha ez a közvéleménynek, mely szándékot és időt az adományozók részéről s az adomány alkalma iránt tekintetbe nem vesz, — mind nem elég: ám legyek előtte „bűnbak.“ Hiszen megszoktam az ilyet, az irodalomban.

Én, ki a légynek sem vétek, ármányos, veszedelmes emberré lettem; kit évek óta önbizalmatlanság kínoz, elbízott, gőgös ember vagyok; s ha családi felejthetlen gyászom alatt görnyedezem: irígy és embergyűlölő hajlamokkal gyanúsítnak. Mért ne lehetnék egy kissé hazaáruló is....? Rajtam van, rajtam szárad, pedig úgy nem tehetek róla, mint a kit az *eső* megvert.

Hanem elég „vagy tán sok is“ e tárgyról. Az akadémiai szűnidő beállott, csakhogy az nem egyszersmind — az *enyém* is. In theoria nekem is kéthavi szűnidőm volna, de in praxi egy nap sincs, mert mindennap *kell* itt a titoknok, és nincsen kit helyettesítnem. Egész éven át készűlök fürdőbe, Szalontára stb. s mikor a szűnidő elérkezik, csak azt látom, hogy nem lehet. A fürdőről már letettem, mert tapasztalásom után nem is sokat várok tőle, de meg maig sem ismerem bajomat. Az tény, hogy idegeim, minden erősebb megfeszítés vagy felindulás után, fájnak, eltompulnak, néhány napra hasznavehetlenekké lesznek: de még nem találtam orvost, ki megmondja, mi ez. Csak a napokban is oly tompulásom volt az agyban, hogy közönséges észbeli munkát sem végezhettem. Mi lesz ebből, ha öregbedik?.... A szűnidőt versféle munkára is szántam: de most már nem tudok és nem *merek*.

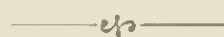
A középső Toldi VI-ik éneke elejére, az *ottani* Piroskáról a *mi* Piroskánkra térve át, néhány *subjectiv* vers-szakot írtam anyja emlékezetére: s ez a munka

tönkre tette idegzetemet úgy, mint már évek óta nem tapasztaltam. Most már pihennem, pauzálnom kell, ha még kiheverném ez életben.

Ime negyedik lapra fordíték, s egy szót sem írtam rólatok, a ti bajotokról. Nem is tudnék, mit: ha csak oly vitézségre nem buzdítnálak, mint múltkori levelemben. Bolondság volt az, édes barátom. Az ember megfeszítheti azt az ideget, a mi feszűlni képes: de ha csak úgy van is, mint én a közelebbi napok óta, nincs más, mint önkímélet és tűrelem! Ha nem ismernél, akkori szavaimból azt is hihetnéd, hogy egészen uzsorássá petrifikáltam magamat, hogy minden gondolatom, érzelmem, ambitióm a nyereség: pedig hát csak téged akartalak egy kissé más eszmekörbe terelni. Nem tudom, nevettél-e, boszankodtál-e rajta.

Mostanában senkivel sem találkoztam, ki állapotodról valami újabbat tudott volna. Berecz mondott valamit közelebb: hogy nem vagy jobban. Csak ne volnál rosszabbúl! Adja isten, hogy soraim aránylag enyhűlten találjanak. Ép egészség — az már nekem és nekünk sincs; tudom, a kedves komámasszony is sokat szenved: de ha csak enyhűléstekről hall is, nyugodtabban gondol reátok igaz barátod

Arany János.

[357.] Hanva, augusztus 19. 1867.

Kedves jó Jánosom! Kaptam szíves leveledet; az isten áldjon meg. Igaz, én régóta nem írtam neked; először azért nem, mert szoknotok kell hozzá, hogy nem sokat beszéltek már énvelem; másodszor, mert a mit

írhatnék, nem örvendeztetne meg benneteket. Mindig rosszúl, gonoszabbúl vagyunk. Ha nem két, de tizenkét keze volna is a sorsnak, mind hóhérolva nehezednék reánk. Betegségem folyvást súlyosbúl s közel van a kitarthatlansághoz, a nélkül, hogy elvesznék. Szegény feleségem, már 9—10 hete, hogy a szobát, ágyat őrzi lábfájásban, nagy türelmetlenség s elkeseredés között, olyan mint az árnyék. Tovább menve, házunk fenekestől fel van fordúlva; cselédeinket, — kik hat év óta laknak itt, — véletlenűl kisűlt tolvajság s más erkölcstelenség miatt rögtön el kellett bocsátnunk a parochiáról. Két káplán, kik mellett magam többé nem hanvai pap, csak tolerált árendása vagyok hivatalomnak, jövedelmemnek. Az idei házvétel. A példátlan áldással bíztató aratásnak egy hét alatti teljes megsemmisűlése. Szenvedés, zavar lélekben, testben, háznál s az egész életben! Ezeket írjam-e nektek? Minek?! Nem segíthetnétek a bajon, s nem gyönyörködnétek az inségben.

A felfogás és magyarázás ellen, mely a közönségnél keresztnyerésedet illetőleg általános, nem lehet semmi panaszod. Tudja mindenki, hogy nem kerested, még csak nem is gyanítottad, hogy adnak. Értik, hogy az irodalmat is (mint annyi más szakot) meg akarták tisztelni, s más nem lehetett az élő tárgy, a személy, mint te. Bűnbakságról álmodnod sem lehet, nem is szabad. Teljes józanságod- és szilárdságodban állasz, mint régebben, mint mindig, a közönség előtt, a közvéleményben. Világotoktól távol élek, de azt sem hiszem, hogy — a mint írod — másként is méltánytalan volna hozzád valaki, életben, irodalomban. Valami parányi történhetik, mert az kikerűlhetlen olyan emberek irányában mint te is.

Tekints Deákra. De az mind semmi. Bizonyos, hogy okod aggodalomra, de még gyanúra sem lehet.

Boldog vagy, arról gondolkozva, azt tervezve, hogy dolgozzál, hogy írj. Az ilyen előttem ismeretlen.

Tegnap jöttem elő Rimaszombatból, a természetvizsgálók közűl; értsd: szegény nőmet vonszoltam be dr. Kovács Endréhez.

De már elfáradtam. Szívesen ölelünk, üdvözlünk, csókolunk benneteket, igaz barátod

Miska.

[358.] Hanva, január 15. 1868.

Kedves édes Jánosom! Hogyan vagytok s éltek?

Most nekem különös történetem van Szász Károly barátommal. Igen jól esett meleg és méltányos czikke*) s én ellágyulva írtam neki, valódi érzéssel, de tudod, hogy idegbeteg vagyok ... Később megijedtem, hogy hangom tán igen is ellágyúlt, gyermekes volt, hogy többet mondottam mint lehetett s kellett volna; visszakértem hát levelemet, de ő írt s levele lefegyverzett, meggyőzött. Istenem! hiszen nem is gyanítottam, hogy úgy szeretnek! Csókolunk szívünkből, lelkünkből. Én igen beteg vagyok ... Kérem az Istent végemért, de még nem látja jónak elhozni azt. Pedig hozhatná. Sok beszéd helyett csak egy adatot: 15 hónap óta testi súlyom 37 fontot fogyott. Isten legyen veletek! Hív barátod

Tompa Mihály.

*) A Vasárnapi Ujság azon évi 1-ső számában.

[359] KÉT TÁVIRAT.

1. Feladatott TORNALYÁN (HANVA mellett) 1868. január 22. d. e. 11 órakor.

Arany titkárnak Pesten Akadémia-palota.

Megdöbbentő válságosság. Felvétlenűl semmi, így lehet kórtest, lélek megzavarója. Itélet mikor? Válaszolj rögtön így.

TOMPA.

2. Feladatott TORNALYÁN 1868. január 23. d. u. 5 órakor.

Arany titkárnak. Pest. Akadémia-palotája.

Képtelen bolond. Sors gúnyja, beteg izgatottságom gyümölcse. Olvasva Tompa, Madách, Szász: megdöbbentem. Szép lenne, de nekem sors marta embernek nem lesz-e kudarcz? Erről az irántami hangulatról óhajték tudni igazat. Ágyamat őrzöm. Idegen érthetésének felfoghatatlanná akartam tenni. Nagyon az. Ne nevess ki, ne ítélj; szórakozott beteg vagyok. Leveleim felvilágosítanak. Mikor lesz a gyűlés? Válaszolj, ki van fizetve.

TOMPA.

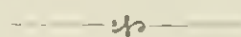
---

*) E táviratoknak és a következő levélnek magyarázatát lásd Arany január 24-iki levelében. Az első sürgöny véghetetlenűl felzaklatta Aranyt: nem tudta, mire vélje, mit tegyen, válaszoljon-e? Végre egy lehetőleg egyszerű sürgönyben jelezte Tompának, hogy táviratát nem érti. Erre jött másnap a második sürgöny s erre Aranytól a megnyugtató felvilágosítás.

[360.] HANVA, január 22. 1868.

Kedves Jánosom! Táviratoztam, de még írok amúgy is. A hideg fut végig, ha iszonyú akadémiai tréfátokra gondolok! A pénzre, a dicsőségre nem vágyom s nem vágytam; de a kudarczot, a bukást eltűrni, kimerűlt lelkem- s testemnek aligha lesz ereje. Istenem! Ott voltál, mért nem gátoltad szóba hozattatásomat. Hiszen a FŐVÁROSI LAP már világosan kimondotta, hogy a Madáché lesz. Ez a pohár nyomorúlt életemnek végén igen keserű lenne. Hidd el, a hideg futos végig, én nem keresem a sorsot, ez keres fel.

Csókollak, igaz híved TOMPA.

[361.] HANVA, január 23. 1868.

Kedves jó Jánosom! Én neked egy szamár telegrammot s levelet küldöttem; helyezd tudomásodon kívül, mintha nem kaptad volna.

Mindennel úgy vagyok, mióta ez az iszonyú baj lélekben, idegben semmivé tett. Az első pillanatban csaknem önkívüliségbe esem, nagy, kis dolog fölött.

De ne csudáld! A mesével, a hihetlenséggel határos már a mi sorsunk. Több nap óta nem aludt ki nálunk a világ, s szegény nőm nem vetkezhetett le. Én este 9—10 óra közt elszenderedem s 11—12 órakor felébredek, azután soha, *soha,* egy éjen úgy mint máson, nem alszom. E pokoli állapot kimerített; nem bírok járni s oly idegrángatódásaim vannak, hogy az ösmeretlen, ki mellettem ül vagy áll, megijed tőlem. De ne bántsuk

ezeket! Elég az hozzá, hogy a pályázat kihirdetésének, (melyről semmi gyanításom, tudomásom, sejtelmem sem volt) olvasására, ismét a mondott rögtöni felindulás fogott elő. Nem vagyok bolond lenézni azt, mi itt az emberre vár, bár vele soha sem tépelődtem: azonban rögtön azon hivatlan, keresetlen árny vetődött lelkemre, hátha nem sikerűl? Ez érzés hatása alatt írtam hozzád az említett szamárságokat...

Barátom! Ösmértem magamat, ösmértél te is, de nincs fogalmad arról az elveszésről, összerogyásról, testi- és lelkiképen értve, melyre az ép ember is sülyedhet. Én vagyok a példa... Csudálod-e? Három éves pokoli szenvedés; másfél év óta 37 fontot vesztett a test. Csudálod-e lelki zavaraimat s ostobaság-tételeimet? Itt látom életem szelíd angyalát, imádott nőmet: s micsoda testi s lelki állapotban....?! Hála istennek, a papír elfogyott. Most épen két óra. Elnyomta ezeket a martirokat az álom, úgy írtam e néhány sort. Szeress, szánj! Isten áldjon meg! Híved

Miska.

[362.] Pest, január 24. 1868.

Édes barátom! Leveledet is megkaptam (az *elsőt*, gondolom, mert a telegrammban leve*leid*ről szólsz): tehát tisztázzuk a helyzetet: olvasd türelemmel.

Az Akadémia nagyjutalmára pályáznak nemcsak bizonyos *fölvett* vagy *kijelölt* munkák, hanem (mint ezt az Almanach 213-ik lapján megolvashatod) minden 1861 és 1866 közt megjelent szépirodalmi művek.

E szerint akár volna munkáid azon kötetje, mely azon években jelent meg, fölvéve, akár nem: az *mindenesetre a pályázók közt van.* Különbség csak az, hogy ha nem emlegetik, kevesebb embernek jut eszébe.

Egyébiránt az eljárás következő. A nagygyűlés közeledtével az illető osztály, melyen a jutalmazás sora van, *magán*-értekezletben, zárt körben összeül, és tanácskozik, mely művek jutalmazásáról lehetne szó. Így történt jelenleg is. A nyelvtudományi osztály conferentiát tartott, a tagok beszélgettek, mely munkák jöhetnek szóba az idei jutalomnál: s természetesen a legelsőket kellett emlegetni. Akkor ezeket följegyezték, a jegyzéket a *jelenlevő tagok* számára lemásolva, kiosztották, hogy kiki otthon gondolkozván rajta, ha még jut eszébe szóba jöhető munka, azt is jegyezze föl, és a jövő zárt conferentiába hozza el, további megvitatás végett.

Figyelj már most: itt kezdődik a hiba!

A tagok közt oly születlen ember is volt jelen, ki azt gondolta, hogy e lajstrom már dobraütni való. Én boszúsággal láttam a Hon egyik múlt heti számában, s azt gondolva, hogy Jókai, a netalán hozzá mint akadémiai taghoz küldött czímjegyzéket a lap számára való hirdetésnek vélte s úgy adta ki, rögtön írtam neki: mi dolog ez, hogy a zárt conferentia használatára készűlt, s még egészen el sem készült lajstromot kipublikálja, neveket és személyeket compromittálván? Megvallom, azonnal te jutottál eszembe, micsoda nagy dolgot fogsz te ebből csinálni. Jókai helyett újdondásza válaszolt, Illési, hogy őt a principálisa összeszidta, pedig ő más lapból vette át, íme küldi a Hétfői Lapok-at (valami tanodai féle lap, nem láttam se azelőtt, se azóta) onnan vágta ki. No már én nem tudom, de úgy combinálom,

hogy Riedl Szende, ki az osztály értekezleten jelen volt és kapott egy oly lajstromot, azt vélve, hogy ez már közönség elé tartozik, adta azon tanodai lapba. Onnan vette a Hon és onnan a többi.

Ekkor én azt gondoltam, hogy tiltakozni kellene a lajstrom közzététele ellen. De mi haszna: azt, hogy e lajstrom létezik, tagadnom nem lehetett volna, annak földerítése pedig, hogy indiscret úton került nyilvánosság elé, mit sem segített volna, ki levén kürtölve bizonyos nevek. Tanácskoztam Hunfalvy Pállal, mint az osztály értekezlet jegyzőjével, s abban állapodtunk meg, hagyjuk a dolgot elaludni magától; hivatalos nyilatkozgatással még inkább rávonnók a figyelmet és felébresztenők a kíváncsiságot. És már el is hangzott szerencsésen.

Ha ez indiscretió közbe nem jő: te magad sem tudtad volna meg, hogy pályáztál, csak akkor, midőn az eredményről hivatalosan értesítettelek volna. Kétségtelen, hogy úgy lett volna jobb: de azért így sem kell a fejedet falba verned. Mert

1. Annyi mint bizonyos, hogy te nyered. Nemcsak az az egy vagy két kötet (igaz, mikor jelent meg a VII-ik? nekem nincs abból), hanem egész költői pályád méltánylása forog szóban, s implicite az első V kötet is pályáz, noha 1861 előtt jelenvén meg, világosan befoglalni nem lehetett. De így értik ezt a tagok, így volt ajánlva is. M-ch-csal szemben minden más körülmény is te melletted szól.

2. De ha quo fato, M-nak az Akadémiában oly pártja kerekednék is, a milyen nincs, (mert a Fővárosi újdondászoknak nem lesz ott szava): és *posito sed non concesso,* le találnának szavazni: az rád nézve semmivel nem lenne nagyobb „kudarcz“ mint Jókaira, vagy Ke-

ményre, kiknek 1861—6-ban, regényei jelentek meg, s azon száz meg száz vers, novella stb. íróra, kiknek művei akkor láttak világot. Hogy lehet ily széles pályázatnál kudarczról beszélni? Hát kudarcz volt, hogy se én se te nem nyertünk, mikor Petőfi nyert? Vagy megbuktál te, mikor 1854—60-ról én nyertem? Nosza, ne légy gyermek! Az isten soha se adjon nekem nyugodtabb kedélyt, mint akkor volt, mikor engem emlegettek nagy jutalomra, pedig szóban volt Czuczor is a nagy szótárral, sőt ugyancsak korteskedtek mellette. De hát megbuktam volna én azért?

Nyugodj meg, édes Miskám. A nagygyűlés úgy volt, hogy meglesz most januárban, de nem lehet, mert az Igazgató Tanács legtöbb része a delegátióban eltávozott s így elhalasztotta az elnök febr. végére vagy márcz. elejére. Egy szóval, nincs még kitűzve bizonyos nap.

Telegrammoddal ugyan pórúl jártam. Annyira zaklattál a Gyulai válaszát illető sürgetéssel, annyira lótottunk-futottunk e miatt akkor is: Gyulai hozván recepisseit, igazolványait, hogy nem is gondoltam másra. De, boldog isten, arra meg hogy illett e telegramm, melyet betű szerint ide másolok:

„Megdöbbentő válságosság. Felvétlenűl semmi, így lehet kórtest, lélek megzavarója. Itélet mikor? Válaszólj rögtön így. Tompa". Az a gondolat: miféle válság? micsoda lélekzavar? micsoda ítélet? Igazán megdöbbentem lelki állapotodon s különben is az nap életem egyik legsötétebb napja lévén, a képzelődés annyira megrázta roncsolt idegeimet, hogy a *magam* állapotján réműltem el. Csak hosszú küzdés után, este későn jöttem a sejtelemre, hogy az *ítélet* szó mire czélozhat,

de válaszolni még sem mertem, míg újra telegrammod nem jött, másnap.

Azért, édes Miskám, ha te pathoszban akarsz kifakadni, írj verset, írj levelet, de telegrammot ne írj: mert a pathosz nem telegrammba való. Isten adjon könnyebbülést! Igaz híved

Arany János.

[363.] Hanva, január 30. 1868.

Kedves jó Jánosom! Szíves, hosszú s barátságod érdekeltségét mutató leveledet vettem, mely mindent tisztába hozott s felvilágosított előttem. Most már természetes minden, mit azelőtt nem értettem. De hát csudálod-e nálam ezt? Én távol vagyok attól a világtól; s ime azok is, kik benne élnek — egy Jókai például — milyen bakokat lőnek! A közlést olvastam én is, de nem tűnt fel, a most elmondott okból.

Költeményeim VII. füzete 1867-ben jelent meg; kár; így nem pályázhatik tulajdonképen, pedig abban van tán legtöbb tűrhető, jó versem; de azért se baj, mert mint igen érdekesen kifejtéd, az is pályázik moraliter, mint irodalmi egyéniségemet megalkotó rész. Azt igen csudálom, sőt megütköztem rajta, hogy nincs birtokodban az a füzet; tisztán emlékezem, hogy keresztkötés alatt megküldöttem. Az ugyan csudálatos sőt érthetlen volna, hogy *épen te* ne kapj tőlem ilyesmit. Gondom leend, hogy rövid nap alatt nálad legyen.

Leveled előttem van, úgy válaszolok; s minthogy ismét előjön egy tárgy, mely már említve volt: én is mondok még valamit. Eszem a lelkedet, ily széles pályá-

zatnál csak úgy lehet kudarczról beszélni, ha — mint magam is — nem ösmeretes az ember a dolgok csinjabinjával. S most már csak elhiheted, hogy fölösleges baráti intésed s óvásod: „Nosza, ne légy gyermek!“

Mi telegrammomat illeti: nem csudálom, hogy megdöbbentett; szereteted s féltő barátságod nyilatkozata volt az. Én is megdöbbenek magamtól, szeretett Jánosom. Nem azért, mintha gyanúm volna, hogy az a híres ötödik kerék rosszúl jár, vagy épen kiesett tengelyéből nálam; de azért, mert az egész lény- s egyéniségnek, kit Tompa Mihálynak hívtak és ösmértek egykor, elmállását, nyomorúltúl elveszését érzem. Mivel érdemlem? józan, mértékletes életet éltem; egész diákkoromat ide véve, háromszor voltam bekapva, úgy emlékezem. Nem dorbézoltam, nappallá téve az álom idejét; nem kártyáztam, kihágó nem voltam.

És most mivé lettem? Mily pokoli testi és lelki kínokkal kell küzdenem; kivetve életem rendes kerékvágásából: hivatalomat nem vihetem, nem írhatok, dolgozhatom, elmélkedhetem, nem *költhetek!* csak az irtóztató rém üldöz: *semmivé lettél*, világos öntudattal testi s szellemi koldús vagy, ten-hibád nélkül. A sorsot, gaz sorsomat így hallom gúnyolódni: Szép volna élni, mint ezelőtt úgy-e? Jó volna meghalni is! Nem kapod, nyomorúlt féreg, kit embernek gúnyolnak, ki dicsekszel azzal: mit képeden viselsz!

Bocsáss meg e keserű kifakadásért! Most rimánykodtam — január 30-ra viradólag, éjfél után két órakor — ágyba, szegény virasztó nőmet, halvány, lengő árnyamat, ki többet szenved miattam, láttomra, mint magam. Most írok lelkem szeretett barátja, most írom én ezeket neked! érts meg, ne ítélj el, hanem légy elnéző, sőt

szeress! Ne csudáld e hangot, engem hetek óta virasztanak; 1, 2, 3 órát alszom éjjelenként, olyan ideg rángatódások közt, hogy az idegen elfut előlem, mellőlem. Ily állapotban ne csudáld, ha bolondot, vagy legalább olyat, miről maga sem tudja micsoda, tesz az ember! De nyugodjál meg! igen ritka az ilyen percz és csak az egypár magadforma választott előtt történik. Ne félts, ne aggódjál rajtam; mint a tűzhányó hegy, megtisztulok az ilyen kitörések által. Csókollak lelkemből, lelkem barátja, igaz híved

Tompa.

[364.] Pest, február 14. 1868.

Kedves barátom. Sietlek tudósítni, hogy a csomag megérkezett, s azon leszek, hogy a hármas bizottságot mielőbb összegyűjtsem, s a dolgot, akaratod szerint, elintézzük.*)

Én nem hiszem — s ne adja Isten — hogy ez intézkedésedre egyhamar szükség legyen; azonban nem rosszalom gondoskodásodat; magam is tettem e félét (noha nem kézirataimra nézve — azok Istennek hála, jó kézre maradnak, — hanem magán ügyeimet illetőleg) 1866-ban a cholera alatt, és azóta még nem vehettem rá magamat, hogy akkori intézkedésimet megsemmisítsem.

Fájdalmas, hosszú leveled is kaptam volt, benyomása alatt nem tudtam és nem akartam válaszolni. Azt azonban némi megnyugvással vettem, hogy felvilá-

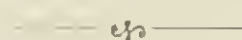
*) Az erre vonatkozó levél nincs meg. A csomagban talán némely kéziratok voltak, melyeket Tompa megőrzés végett az Akadémia levéltárába kért letétetni.

gosításom kielégített. A nagygyűlés napját most sem írhatom meg — ezek a mi uraink annyira el vannak foglalva a politikával, hogy mellőzik és halasztják az Akadémia dolgát. Talán martiusból nem megy ki.

Mi öregek, megvagyunk sem jól sem rosszúl; fiúnk egészséges. Ölelünk benneteket, édes barátom. Bízzál, légy erős! Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

Utóirat. Ide írom neked a TOLDI középrészéből a VI. ének kezdetét. Isten tudja, kész lesz-e valaha, te legalább olvasd el kéziratban. Ily *rámában* óhajtottam volna, hogy apai fájdalmam emléke fenmaradjon. Félek, töredék marad. Már valami 400 strófa, de még egyszer annyi kellene.*)

[365.] HANVA, február 23. 1868.

Kedves szeretett Jánosom! Vettük, olvastuk és ismét olvastuk gyönyörű költeményedet s bizony mondom, el valánk ragadtatva. Olyan az, minő a drágakő, mely kevés helyet foglal, újjad hegyén eltarthatod, de becsét meghatározni sem lehet, annyival inkább megfizetni. Ezt különben, fájdalom, azzal kell megtoldanom, hogy míg a drágakőnek semmi *súlya* nincs, ennek, fensége mellett, *az* igen nagy. Hiszen ha a csigában a fájdalom szüli a drága gyöngyöt, olyan magas léleknek (mint a tied) szüleménye csak ilyen lehet, — bár ne lett volna!

*) Következik hat versszak TOLDI SZERELME hatodik énekéből.

Nálam volt Károly, Józsival.*) Életemnek egyik csudálatos, magamon kívül ragadó napja volt az a pár nap. Hiányzottál Te, csak Te, lelkemhez forrott barát. Együtt látni benneteket! a mint ezt elgondoltam: egy régi könyv (melyen annyit keseregtem gyermek-ifjú koromban) Hallónak boldog estvéje jutott eszembe; egy *l*-el persze.**) Nőmmel ölelünk, csókolunk lelkünk szerént! Igaz híved

Miskád
nagyon betegen.

[366.] Pest, február 27. 1868.

Kedves jó barátom! Nagyon jól esett az a levél nekem, melyet 23-ról küldöttél, *először*, mert bár fájdalmas húrokat érint, mind nálam, mind tenálad, de még némi humor is játszik benne, mely valamennyire nyugtatólag hatott rám, állapotod iránt. Hiszem, tudom, hogy nem igen javúlt ez, de könnyűlt mégis — a lélek virágai erre mutatnak. Másodszor jól esett, nem hogy megdicséred versemet, *mint verset*, hanem hogy eléggé kifejeztem, előtted is, azt a mi gyötör, a mi életemet olylyá tette, mintha nem is az élők, hanem a holtak társasága volna már az enyém. Igazán, a halál *komoly* gondolatja *azon* naptól fogva lett mindennapi társam; s bár, hozzád mérve, egészségesnek látszom, épen úgy oda számítom én magamat a hová te, édes Miskám; hidd el, egy hajóban evezünk. *Egy részem* már *ott* van!

*) Szász és Lévay.

**) Talán nem annyira tréfából, mint inkább azért írja így, hogy a nők, ha kezökbe jut is e levél, első pillanatra ne értsék.

Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urnâ serius otius
Sors exitura et nos in aeternum
Exilium impositura cymbae.

Lásd, épen *akkor* szenvedtem ama convulsiókban, melyek eredménye *ez a költemény*, mikor jónak látták azzal a híres kereszttel vekszálni fájó lelkemet; és mégis insinuatiókat kell tűrnöm, hogy: „nem adják azt, a ki nem kéri, nem csúsz-mász utána" stb. Képzeld ezt az állapotot! Fiam beteg, magam körömmel vájnám fel leányom sírját: s *akkor* én kereszt után járok, s örűlök neki rettentően! Mintha rólad mondanák *most*.

A nagy-gyűlés határideje valahára ki van tűzve 17—18-án lesz, s 21-én fejeztetik be. Tehát akkor, vagy már elébb is, bizonyost tudunk, mert ha egyszer az osztály eldönti a kérdést, a nagygyűlés, igen ritka kivétellel, nem szokta az osztály ítéletét felforgatni. A conferentiák pedig már 14-én megkezdődnek. Sok dolgom lesz, édes barátom, e gyűlésekkel, nem is tudom, jut-e idő, hogy azok téged illető folyamáról időnkint értesítselek, de ott lesz Károly, ő szívesen megteszi, tudom.

Oh hiszen úgy szerettem volna én is köztetek lenni, de rab vagyok, mindennapi rabja a hivatalnak, és engem senki sem pótol. Így tehát csak lelkünkben lehettünk jelen, édes szenvedő barátom, és Szász Károly előadásából vehettünk tudósítást állapotodról. Ölelünk az enyéimmel és csókolunk benneteket, kérve az Istent, hogy még ha emberi tudomány nem segíthetne is, tegyen csodát érted, gyógyítson meg, édes barátom, adjon vissza még az életnek, az irodalomnak, és nekünk barátidnak. Ámen! szerető híved Arany János.

[367.] HANYA, márczius 4. 1868.

Kedves Jánosom! Hasonlókép szenvedő barátom! Leveled hangúlata fájdalmasan hatott lelkemre, mely különben is nagy fogékonysággal bír a hasonló érzések felfogására; *kivált* mikor rólad, szenvedéseidről van szó. Lehet, azonban, hogy levelemben volt humor; vagy tán szerető lelked délibábos játéka, barátságod úgy lenni s látni óhajtása teremtette nálad az édes csalódást részemre, javamra? Isten áldjon meg baráti részvétedért!

Van azonban leveledben bizonyos pont, melyet a legkisebb mértékben sem hihetek s el nem fogadhatok; mert ne hidd, hogy halandó volna, lehetne, ki azt mondotta: Nem adják azt... stb. Barátom, még sem olyan becsület-, jellem-, feddhetlenség-káromló a világ, kivált egy oly irodalmi, költészeti nagyság irányában, mint Arany. Nem mondom, hogy nem akadhat, kinek költői fényed elvette szeme világát, de biztosítlak, hogy bárki is idáig csak egy esetben, az őrűltség esetében mehetne! Más itt a baj, szeretett Jánosom! A te nemes lelkednek más légkör kellene; az írásra hivatkozom: „a te világod nem e világból való!"

Bizony hidd el, minden óranegyedben megszólal valamelyikünk. Csak Arany, csak Aranyék volnának még itt!

Köszönöm szíves gondodat arra nézve, hogy időnként tudjam a tanácskozmány nevezetesebb tárgyait, eseményeit. Ott lesz a mi jó Károlyunk. Nem tagadom, szeretném megérni azt a napot, nem messze van, az igaz, de nekem Isten tudja, mi és mennyi van még hátra? Bajom azt a törvényt követi, melyet az esés:

minden későbbi s következő perczben gyorsabb, súlyosabb. Csókolunk ölelünk lelkünk szerént benneteket, forrón szerető barátod

MISKA.

[368.] HANVA, márczius 23. 1868.

Kedves jó Jánosom! Nem mondhatom ki, mennyi szerencsekívánásban részesülök, nem csak barátaim, de az idegenek részéről is. Tagadhatlan, hogy még *így* is van hatása reám, mert a becsűlet több az életnél.

Az aranyokat természetben kérem. Úgy örűlök, hogy UTOLSÓ VERSEIM nektek s neked is tetszenek. Nem csak felolvasásukat, de kinyomatásukat is megengedtem már Károlynak. Most van valódi egyetlen ideje. De persze nem lapokban, hanem külön. Elegánsúl a menynyire lehet, de bajos a költség; azért lehet csinos, ha egyszerű leend is. Csókolunk lelkünkből benneteket, híved MISKÁD.

Tompa UTOLSÓ VERSEIT, ily czímű remek hármas költeményét, Szász Károly 1868. márczius 23-án olvasta föl az Akadémiában. Székfoglalónak tekintették s Arany megküldte neki a tagsági oklevelet, a mit a szabályok szerint a megválasztott tag csak akkor kap meg, ha székfoglalóját megtartotta. Tompa elérzékenyülve, hálásan fogadta e figyelmet. Ó a Kazinczy-ünnépelyek óta mindig némi idegenkedéssel tekintett az akadémiára, mellőzöttnek hitte magát és székét sem foglalta el soha. Most, szenvedései között, az ismételt kitűntetés: a nagy jutalom által nyújtott koszorú, utolsó verseinek kitűnő fogadtatása, a jutalommal járó érem és a tagsági oklevél, mind meg annyi meglepetés és enyhítő balzsam volt szegény zaklatott lelkének.

Állapota azonban hétről hétre, napról napra súlyosabbá vált. Bekövetkezett azon gyötrelmes idő, a melyről Lévay a Kisfaludy-társaság közülésén Tompa fölött tartott emlékbeszédében jellemzőleg írja:

„Hanyatlása nem a gyökerén sínlő növény lassú, nyugodt hervadása volt többé. Zaklató heves fájdalmak, izgató kínok, melyek a feldúlt szívből indúlva, meg-megújúló rohammal gyötrék egész idegrendszerét. Mohó sietséggel, mint kinek napjai, sőt perczei meg vannak számlálva, igyekezett rendezni irodalmi és családi ügyeit. Arczképét, búcsúsorait küldözgeté vég emlékül ismerőseinek, barátainak, s üditőleg hatott rá egy-egy rövid levélke, melyet tisztelt, szeretett embereitől válaszúl, vigaszúl nyert.

„Így hányatva az erejét összezúzó gyötrelmek között, melyek sem állni, sem ülni, sem aludni, sem ébren lenni, sőt gondolkozni sem engedték, nem egyszer ragadták meg a kétségbeesés karjai, s rémítő képekkel kínozták beteg képzelődését. Hála a gondviselésnek, hogy végre is győzött a szegény szenvedő háborgásain a keresztyéni önmegadás és csodatevő szeretet. Őrangyalként, meg nem roskadó erővel virasztott és őrködött mellette gyönge hitvese. Mint egy jóságos, szelíd nemtő kisérte el szíve rokonfelét a menny kapujáig! s ápoló kebeléről szállt föl a vég sóhaj is, melylyel (1868. július 30.) szabad szárnyon, égiek közé emelkedett a költő szelleme.“

E zaklatott izgalmai között, mindúntalan érkezett Aranyhoz, hol egy-egy rövid levelkéje, hol egy-egy érthetetlen vagy megmagyarázhatatlan távirata.

Ápril 24-én ezzel a sürgönynyel riasztotta föl:

[369.]

„Aranynak, Pesten, Akadémiában. — Távirassék pesti szeretteimnek, Aranynak, Csengerynek, Eötvösnek, Gyulainak, Szásznak, Jókainak, kimúlásom, végbúcsúm, áldásom. Isten akaratja. Ámen! Találkozunk. Tompa."

De a halál vagy haldoklás híre nem volt igaz s többszörös sürgönyváltás után sem derűlt ki, hogy e táviratot Tompa mily pillanatban adatta föl. Ő maga sem bírta magyárazatát adni.

[370.] Pest, április 30. 1868.

Kedves szeretett barátom! Igazad van: abban, hogy az április 24-ki telegrammot előre elkészítetted „nincs semmi" — az az nincs semmi gáncsolni vagy kárhoztatni való, sőt ellenkezőleg, újabb tanúbizonysága az a leggyöngédebb figyelemnek, melylyel barátaid iránt, mostani súlyos helyzetedben is, viseltetél. Elküldése, akármi tévedésből eredt legyen, *zavarba hozott* bennünket, az való: de ezerszer jobban szeretjük, hogy e zavar történt, mint hogyha e sürgöny igazat mondott volna. Hogy pedig a történtekről teljesebb tudomásod legyen, és egészen megnyugtasd magadat azokra nézve: most, miután, istennek hála, utána vagyunk, egész objectivitással elmondom részletesen.

Azon búcsú telegrammod hozzám 24-én estve érkezett. Megdöbbentem tartalmán és modorán; „*Távirassék kimúlásom*"! Tehát nem *közelgő*, vagy ilyes valami... hanem *szimplán:* kimúlásom! Nem lehetett másképp érteni, mint arra, a mi igaz is volt, hogy a sürgöny *előre* készült,

bizonyos szomorú esetre; és hogy most (a mi nem volt igaz) e *szomorú eset beállt*, s környezetedből valaki föltette a sürgönyt. De éjjeli tűnődéseim, e magyarázat ellen, kételyeket támasztottak. Ha valóban megtörtént a gyászeset — gondolám — valaki, a káplán úr vagy más, utána tette volna a telegrammnak, hogy a benne írt dolog *már* bekövetkezett. De ez a kétely ismét ellenkező kételylyel találkozott: a zavar, levertség, mit ily eset a háznál természetesen okozott volna, nem elég magyarázat-e arra, hogy a sürgöny minden megerősítő toldalék, vagy utóírás nélkül adatott fell?! Így haboztam reggelig! akkor egy telegrammot készítettem, *egyenesen* hozzád czímezve: azt kellett volna elküldenem. Abban csak annyi volt, hogy nyugtasd meg magadat, bízzál és remélj, nem engedi még isten azt, hogy végbúcsút végy tőlünk stb. De elborzadtam a gondolatra, ha ez a *sürgöny* nem találna életben! Oly iszonyú *sarcasmusnak* (eredeti jelentésében: halott kigúnyolásnak) tetszett ez nekem, hogy a sürgönyt nem indítottam el, széttéptem. Mit volt tennem? Miután búcsú-telegrammodban többen voltunk megnevezve, sorra küldöttem (25-én reggel) mindenikhez, hogy olvassa el, mert őt is illeti. Nem írtam, nem izentem mellette semmit; értse mindenik, a hogy tudja, mert hisz, mit izenhettem volna én, ki magam is a legiszonyúbb kétségek közt hánykódtam! A többiek nem izentek vissza semmit; Jókai a szolgának azt felelte: b. Eötvösnek telegramm jött, mely a *tiedet* megerősíti, azaz hogy a szomorú eset valósággal *megtörtént*.

Én erről természetesen mitsem tudtam. Nem lehetetlen — gondolám — hogy Eötvösnek, mint akadémia elnökének, jött ilyen sürgöny valakitől. Azon sem ütköztem meg, hogy nem küldötte mindjárt az akadé-

miába: 1-ör mert ő miniszter és temérdek dolga közt elfeledhette; 2-or mert tudja, hogy én kaptam tőled azt a fatális sürgönyt, és így nincs szükségem újabb értesítésre. Este felé Jókai hozzám küldött egy czédulát, hogy ő az országgyűlésben Eötvöstől azt hallotta, hogy újabb telegramm érkezett, mely a tiedben foglalt szomorú hírt megerősíti; kérdi tehát Jókai, hát én mit tudok bizonyosat? Épen kimentem volt kissé járkálni, midőn e czédula érkezett: hanem Laczi fiam otthon lévén, megizente, vagy írta Jókainak, hogy én újabb telegrammot nem kaptam, és nem tudok semmit többet, mint a 24-i sürgönyben van. Így telt el a 25-e, s 26-án reggel tudtam meg, hogy a Hon esti lapjában (mely nem jár hozzám), benne volt a megdöbbentő hír. Innen terjedt el némely más lapba is; noha 26-án reggel (Szász K. által megtámadva) a Hon visszavonta esteli tudósítását.

Mi lehet már most a 2-ik sürgöny, melyet Jókai b. Eötvöstől hallott volna?... Én így kombinálom az egészet. A mint én a te telegrammodat elindítottam, a szolga természetesen elébb vitte a közel lakó Eötvöshöz, mint a messzebb lakó Jókaihoz. Eötvös ment az országgyűlésbe, és találkozván Jókaival megmondta neki a gyászhírt röviden, és hogy telegramm jött. (T. i. a tied.) Jókai délben haza ment, és ott találván ismét a te sürgönyödet, azt hitte, hogy ez *más*, mint a melyről neki Eötvös beszélt. Így sütötte ki azt, a mit az akadémiai szolgának mondott, hogy a te sürgönyödet a b. Eötvöshöz érkezett sürgöny megerősíti.

Vasárnap aztán, 26-án Szász hozzám jött, (előbbi napon költözéssel bajlódott az istenadta) hogy mit tegyünk? Abban állapodtunk meg, hogy távirjunk — nem

neked (a fölebb kifejtett okból) nem is nődnek, kit a legiszonyúbb és kínosabb helyzetben képzeltünk: hanem összefoglalva: Tompáéknak. Valaki csak lesz ott, a ki felel egy sorban: igaz-e, nem-e, hogy a végcsapás megtörtént? Ezt mondod te „rejtélyes" telegrammnak.

Íme, édes barátom, a dolog egész lefolyása. Sajnos, hogy megesett, hanem utoljára nem oly nagy baj. Tehát egy megdöbbentő hír elterjedt — és később bebizonyúlt, hogy nem volt igaz. Mi volna ebben rád nézve szégyenítő?... A te telegrammod nem látott nyilvánosságot: nem úgy terjesztették a hírt, mint *tőled* eredettet, hanem az Eötvös-féle *álmodott* telegrammra történt hivatkozás. Mi pedig, barátid, örvendünk, hogy a terjesztett hír nem volt igaz.

Áldjon meg a jó Isten, édes barátom, s adjon neked enyhülést testben, kedélyben. Ölellek, sokat szenvedő, angyallelkű komám-asszonnyal együtt. Igaz barátod

Arany János.

[371.] Hanva, 1868. május 3.

Kedves jó Jánosom! Sajnálom szenvedésteket, szenvedésünket, a történt dolog miatt. A legegyszerűbb eljárás ez lett volna: „Miska, szóról szóra ezt vettük tőled; magyarázatot!" Én felelek: „Tévedés, hallgassatok, általam kellett történni, szórakozottságom miatt." Így vége lett volna egyszerre mindennek — igaz-e?

Ez, fájdalom, nem történt, egyenesen hibátokból vagy engem szánó szívetek zavarából. Kétségtelen, hogy én írtam ezt; hogyan jutott Pestre? titok.

Különben megtörtént és én — nem bánom.

Hozzám való ragaszkodástok, barátságtok, rajtamfüggéstek, és, ha történt volna, mély lelkes szánalmatok ily fényes bizonyságát nyerni: kincs s én büszke és boldog vagyok arra. Értem, hogy az, nem ily áldozatot, melyben jellemem, hitelem semmit sem csonkúlt, de nagyobb áldozatot is megérdemel.

Közöld a távirat férfiúival e levelet.

Tartsatok meg mindvégig azon szeretetben, melynek most olyan fényes bizonyságát vevém.

Végig szerető hívetek

Tompa Mihály.

[372.] 1868. május. 3.

Kedves Jánosom! Ismét olvasom nagyszerű, magasztos leveledet, melyben a becsűlet, jellem, mély érzés és a léleknek egész tengere tárúl elém gyöngyeivel. Ez a levél olyan, minőhöz hasonlót nem olvastam, nem is képzeltem. És, édes istenem, mindez érettem, miattam! Ha tetszésemre, akaratomra bízta volna isten a kellemetlenség meg- vagy nem-történését: becsűletemre, barátságunkra: az elsőhöz állottam volna. Olyan állapotba hoztál magadviselete, mély, nemes nyelven írott, egész lelkedtől áthatott leveleddel, lelkemet, érzésemet: hogy méltán ismételhetném azokat a szavakat, melyeket monda Voltaire, egyik szinműve dicsőségkoszorús előadatásakor a Theatre françaisban „Meghalok, de rózsák között!“ Tudósíts, válaszolj: meg vagy-e válaszommal elégedve. Akartam azt lelkemből, remélem sikerűlt. hívednek, barátodnak, Miskádnak. A másik boldog lény szegény nőm, ki levertségem tanúja, sőt osztályos részese volt, levelemet kebléhez szorítá, arczát könyek

öntötték el, hogy teljes megnyugvásomat sőt örömemet is látta; s hogy veled így végződött a dolog! *Hála istennek!* Zárom be én is levelemet. Csókolunk

MISKÁD.

De, alig hogy e leveleket a póstára küldhette, nyughatatlansága nem hagyta őt pihenni s még az nap küldte a következő táviratot is, mely természetesen Arany előtt harmad napig, a levelek megérkeztéig, ismét érthetetlen maradt.

[373.]

„Tornalya május 3. 10 óra. Aranynak, Pesten, Akadémia. Leveleink ikertestvérek, elválaszthatlanok. Tudósíts, megelégűlt vagy-e velem

TOMPÁD-dal."

Néhány nappal utóbb egy kis szelet papiron csak ennyit ír:

[374.]

„Kedves Jánosom! Hárman képviseljük az újabb költészetet. Teljes Petőfim nincs. Tudósíts a legdíszesebb kiadás áráról. Híved

MISKA."

Azután csakhamar egy csomag régi levelet küld s mellettök ismét egy papirszeleten ezt írja:

[375.]

Kedves Jánosom! A melyik levéltárba jónak látod, add be nevemben.

Vigasztalhatatlan vagyok. A KOSZORÚ 1863-ik folyamából a 18., 19., 20, szám hiányzik; ezt le lehetne iratni, le is kell, de az 1864. folyamból csak 17 szám van. Barátod MISKA.

E levelkékre Arany következőleg válaszol:

[376.] PEST, május. 27. 1868.

Kedves Barátom! Két levélkéd fekszik előttem, melyekre válaszolnom kellene, de nem tudok.

Az ócska levélcsomagot megkaptam. Azt írod, tegyem be valamelyik levéltárba. Az Akadémiáét és Kisfaludy-társaságét érted? Ha ezeket: mégis melyikébe szeretnéd? Nekem mindegy.

A KOSZORÚ hiányzó számait most már nehéz lesz kipótolni. A padláson hevertek, rossz papirokkal együtt, s felhasználtattak, mint rossz papir. Még lehet belőlek valami: de, hogy keresni lehessen, pontosabban meg kell írnod, mi hiányzik neked.

Ugyanis azt írod, hogy az 1863-i folyamból nincs meg 18., 19., 20. szám.

Melyik *félév?* Azt is tudnom kell, mert a számozás júliussal újra kezdődik.

Írod továbbá, hogy az 1864-i folyamból csak 17 szám van. Azt teszi-e ez, hogy 1—17 megvan és 18—26 hiányzik? De itt is tudnom kell: melyik félév? Ha második félév, úgy, lehet, kipótolhatom.

Petőfi munkáira vonatkozó kérdésedre is majd válaszolok akkor, ha a KOSZORÚT küldöm, mert elébb a könyvárusoknál kell megtudakolnom, s ma és tegnap nem voltam, nem mehettem be a városba.

Hogyan vagy, édes Miskám? Rendezgeted írásaidat? könyveidet? Csak foglald is el magadat, a menynyire betegséged engedi, és erőltetés nélkül. Jót tesz az neked.

Nem írok többet, várom válaszodat és ölellek szívemből. Igaz barátod

Arany János.

Mind e kérdésre Tompa csak ennyit válaszol:

[377.] Hanva, pünköst 1-ső napján, 1868.

Kedves Jánosom! Most rendkívül beteg levén: az újabb tudvalevő szamárságra nézve nem nyilatkozhatom.

A Koszorú-val könnyen czélt érünk. Hiányzik az 1863-ik első félévi 18., 19., 20., 21. szám.

1864-ből, első félév, a 7. szám. Ennyi az egész hiány. Boldog ünneplést kívánva hű barátod

Tompa Mihály.

[378.] Pest, június 5. 1868

Kedves barátom! A Koszorú hiányzó számait nagy nehezen sikerűlt összeszednem a padláson, de az is úgy, hogy a 18. számot egy „idő-vész rongálta“ füstös példányban kapod, melynél több azon számból, sem égen, sem földön, sem az akadémia padlásán nem találtatott. Azonban legalább megvan, és nyomtatva van, nem kell leiratni. Ha elébb gondoskodtál volna, míg e csonka-bonka példányok ebharminczadra nem kerültek, könnyebb lett volna a hiány kipótolása. Hanem hát így is jó. Leveled

kezdete igen fájdalmasan rezg bennem végig. „Most nagyon beteg vagy“ hát, édes barátom. Isten adja, hogy mire levelem oda ér, enyhűlt légyen akkori szenvedésed. Mint óhajtanék segítni, könnyíteni rajtad: de lásd, még csak nem is mehetek, meg sem láthatlak. Rám is mért a sors elég gondot és bajt — újra családi convulsio fenyeget, minek folytán szegény kis unokánkat alkalmasint ide kell hoznunk. De a dolog nem érett még annyira, hogy bár nektek is elpanaszolhassam.

Különben egészségünk meglehetős. Fenn vagyunk, fenn járunk: de mi, *két öreg*, napról napra terhesebbnek érezzük az élet kötelességei teljesítését. Azt hittem én, hogy szakaszthatok még életemből egy pár évet, mikor ne kelljen a mindennapi kenyérért súlyosan munkálkodnom; kilátásaim bíztatók voltak, sőt már e nyárra számítottam, hogy veszély és romlás nélkül visszavonúlhatok áldatlan és terhes foglalkozásimtól: de a sors máskép akarja. Húznom kell a jármot, és húzni fogom, míg kidőlök belőle! vagy akkor érem el óhajtott *quasi* függetlenségemet, mikor már se lelkileg, se testileg hasznát nem vehetem; mikor semmit sem leszek képes valósítni ábrándjaimból, melyekért szabadságomra törekedtem. De hát ki tehet róla!

De miért sopánkodom én neked, kit nem elszomorítnom, hanem vígasztalnom és derítnem kellene! Mit írjak, édes barátom, a mi szórakoztasson legalább? Híreimet én is csak az újságokból meríthetném, melyek hozzád a nélkül is eljutnak, a politikáról te sem szeretnél hallani, én sem beszélni. Most igazán „oldott kéve“ nemzeted! korbács kell ennek, akkor összetart: adj neki egy újnyi szabadságot, s előrjöngi a hazát. Mindig így volt, mindig is így lesz. Vagy csak én látom ily fekete

színben a haza sorsát, — én, a ki valószínűleg *árúlói* egyike vagyok? Hogy ne! Ebédeltem párszor Deákkal, keresztet is kaptam. Az nem kérdés, minő hazafiság lengi át azt a hat kötetet, mely most frissen kerűlt újra a közönség kezébe: az a kérdés, nem czimborálok-e titkon a főczinkosokkal, Deákkal, Eötvössel stb. — Kisértsd meg bár te elejteni egy szót: s a „Pusztán" és „Gólya" daczára, olyan hazaáruló leszesz, mint Horváth Mihály.

Hanem elég. Áldjon meg a jó Isten, édesem: adjon enyhülést, reményt, gyógyulást! Ölellek szívemből szívemhez. Igaz barátod

Arany János.

Erre egy ideig nem jő Tompától semmi; június 15-én egyszerre váratlanúl, magyarázhatatlanúl a következő sürgönye érkezik:

[379.]

„Aranynak, Pesten. — Olvastátok képzelhetetlen, hajmeresztő, kétségbeejtő, hetek óta gyilkoló gyötrelmeimet? Életünk kínpad. Szegény nőm ápol, lelke szomorú, szíve meghasadó-félben."

Tompa.

Talán levelet írt, melyben elpanaszolta gyötrelmeit, vagy talán csak képzelte, hogy írt, mert Aranyhoz levél nem érkezett. Felelt-e ő e sürgönyre, s mit felelt: nincs nyoma. Tompa iratai között még csak egyetlen levele maradt, a következő:

[380.] Pest, július 5. 1868.

Édes barátom! Régen nem írtam. Szándékosan nem akartalak eleinte háborgatni, nem tudván, ha vajon nem hat-e rád ingerlőleg szenvedésid közepett levelem, vagy annak valamely kifejezése. Azután meg — hivatalos nyűgeimet nem is említve — a magam bajaival voltam elfoglalva.

Beteg voltam: vérhasba estem, most kezdek belőle üdülni. Kegyetlenűl fogott: azt hittem, hogy utolsó lesz; de rögtön alkalmazott orvosi segély szerencsésen s aránylag rövid idő alatt kihúzott belőle. Most tehát már csak régi, szokott bajaimmal vesződöm.

Hát te, édes szenvedő barátom, hogyan érzed magadat? Remélem, azon irtózatos roham, melyet legutóbbi sürgönyödben panaszlál, nem jött elé többször. Adja isten, hogy, ha már szenvedned kell is, tűrhetőbbek legyenek fájdalmaid. Rég ideje, hogy épen semmit nem hallok rólad. Szász Károly betegségemben meglátogatott, akkor mondott egy keveset állapotodról; azóta nem találkozhattam vele. Őt is nagyon elfoglalja a sokféle hivatal, szerkesztőség stb.; meg a családi baj: soha sincsenek betegség nélkül.

Örömest írnék többet is, ha tudnám, hogy érdekel ez a politikai és irodalmi dulakodás, mely engem is megszűnt érdekelni. Megfoghatom, édes betegem, hogy szenvedéseidnek nem csekélyebb részét teszi annak minden perczben látása, tudása, mennyit szenved temiattad kedves komámasszony, áldott jó feleséged. De kivel szálljunk pörbe? Tűrni kell, édes barátom, a gyötrelmeket is, és azon gondolatot is, mennyi bajt és bút okoznak gyötrelmeink azoknak, kiket szeretünk.

Ha nem lehet máskép! Egy szomorú alkalommal vigasztalt engem — nyugtatott legalább — Horácz verse, melynek addig soha sem éreztem annyira mélyen igazságát:

Durum, sed levius fit patientia
Quidquid corrigere est nefas.

s e *locus communissá* vált mondat balzsamként oszlatta akkor gyötrődéseimet. Áldjon meg a jó isten. Adjon enyhülést, nyugalmat, reményt! Kedves komámasszonynak erőt a továbbira. Oh, mily hős ilyenkor egy szerető asszony, bármennyire gyönge is különben. Ne féljetek: isten megsegít. Ölellek. Igaz barátod

ARANY JÁNOS.

Tompától e levélre már nem jött válasz. Baja egyre súlyosabbá vált, s ő már csak a halálra akart elkészűlni, teljes resignatióval, sőt, mondhatni, csaknem szertartásszerű előkészülettel várva annak közelgő perczeit. Búcsúzó leveleket intézett barátaihoz, úgy rendelkezvén, hogy ezeket halála órájában tegyék postára. Arany a hozzá írt levelkét a Tompa halálát követő napon, 1868. július 31-én kapta meg. Biztos, nem reszkető kézzel van írva s tartalma a következő:

[381.]

Kedves Jánosom! Lelkemnek híven s végig szeretett barátja. Végórámban, az élet határánál, visszatekintve életemre: magas, nemes lelkednek vonzalma, barátsága meghat. Fogadd, búcsúra, lankadó jobbomat! Kedve-

seiddel, mind négyeteket értve, legyen rajtad isten áldása! Kifáradtam, pihenek. *A lélek él: találkozunk!* *) Ajánlom enyéimet!

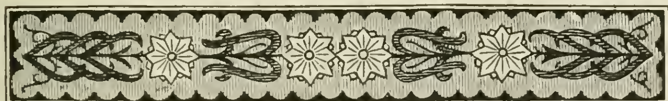
Hanva 1868 . . . . .

Végig híven szerető

Miskád.

*) E szavak Aranynak leánya sírkövére írt verséből valók.

XXIX.

LEVELEZÉS GYULAI PÁLLAL.

1860—1861.

[382.] Nagy-Kőrös, augusztus 10. 1860.

Édes Palim! Ha eddig ritkán vettél tőlem levelet, majd irok ezután, ne félj. Ma inditom útnak folyamodványomat a budai helytartósághoz egy szépirodalmi lap iránt. Szükséges ez az irodalomra, szükséges rám nézve is, mert pusztán mint Kisfaludy-társasági igazgató nem jöhetnék ki eleinte Pesten. Ha az engedély megjön, akkor el van határozva a Pestre költözés. Addig itt vagyok. Szeptember végéig semmi esetre nem költözöm, addig tehát ide intézd leveledet.

Gondoltad volna-e, hogy tőlem, mint szerkesztőtől kapsz valaha sürgető leveleket? Im, úgy van. Kérlek, irj valamit, akármit, prózát, verset, novellát. Írj aestheticai vezérczikket, akármiről, hisz annyi a tárgy, annyi a hiány, annyi a félszegség. Utóbb majd kritikai ismertetést is adunk; a nélkül hogy éles polemiába keve-

rednénk. Oly sokat segíthetnél te nekem. Lásd, ha én, beteg, nyomorúlt, *elaggott* vén ember ily nagy fába vágom fejszémet: ti fiatalok, erősek, hogy hallgatnátok még el. Irnotok kell, barátim, az ügy kívánja, én kívánom, sürgetem, parancsolom. Október 1-én adni akarnám a lapot, ha el nem késik az engedély.

Miért nem jösz te Pestre? Mi köt téged ahoz az állomáshoz, mely, nem hiszem, (magamról nem hiszek) hogy lelked szerint volna. Ipad örömmel nyugodnék már meg körötökben. E reményre is épitek én. Igaz barátod

Arany János.

[383.] Kolozsvár, augusztus 20. 1860.

Kedves barátom! Leveled meglepett. Tehát Pestre költözöl és lapot fogsz kiadni. Teljes szívemből örvendek, édes János; kívánom, hogy e lépésed életed és munkásságod jobb napjai felé vezessen. Minden helyzetnek megvan a maga jó és rossz oldala s mint igazgató és szerkesztő is bizonyosan elég panaszra lelsz okot, de legalább kényszerítve lészsz dolgozni, küzdeni és oly pályán, mely inkább megegyezik hajlamaiddal, mint az eddigi. Azt sem hiszem, hogy Pest költői munkásságodra nézve kedvezőtlenebb legyen, mint Kőrös. Te igen magányba vonultál, te igen magadba sülyedtél, s magamról tudom, hogy semmi sincs veszélyesb, mint az embernek sokat társalogni magával. De a legroszszabb, azon esetben is, ha költői munkásságod megszakadna egy darabig, nem hiába fogsz vesződni, mint szerkesztő. Széles ismereteid, finom izlésed, aesthetikai

táborozásaid mély nyomot fognak hagyni irodalmunkban, mélyebbet, mint ezelőtt bárkié.

Dolgozótársnak szólítasz föl és számítsz munkásságomra. Köszönöm, édes János, bár lehetne erőm oly nagy, mint vágyam neked szolgálni. Minden esetre összeszedem minden erőmet, melyet részint a körülmények, részint saját rossz szeszélyeim nagyon meggyöngítettek. Októberben Pestre megyek s ott mintegy három hetet fogok tölteni, részint családi ügyekért, részint, hogy már valahára beköszöntsek az akadémiába. Remélem, hogy ekkor egyelőre legalább egy pár költeményt és novellát vihetek föl lapod számára. A mi az aesthetikai és kivált a kritikai czikkeket illeti, ezekről elébb szeretnék beszélni veled. Tudnom kell mennyire lesz lapod kritikai közlöny s vajon az én modorom megtűrhető lesz-e ott. Úgy veszem észre, hogy legjobb barátaim is nem igen kedvelik modoromat. Kemény nem rég tudtomra adta, hogy írjak bármit lapjába, csak kritikát ne. Csengery nem rég bár elég gyöngéden visszautasította egy hoszszabb kritikai czikkemet, s nem sok kedvet mutatott, az Erdélyi czikkei vagy Salamon Petőfi bírálata ellen kiadni tőlem valamit. Úgy hiszem, nem kedvelik modoromat, kivált most a nemzeti egyetértés nagy napjaiban. Igaz, hogy kritikámon mindig némi szenvedély és élesség vonúl át, de az is bizonyos, hogy én némi felindulás, némi szenvedély nélkül képtelen vagyok írni. Azért jó lesz megbeszélni veled, minő tárgyakról és művekről írjak lapodba, hogy vagy hasztalan munkát ne tegyek, vagy neked ne okozzak kellemetlenséget.

A viszontlátásig, édes János! Igaz barátod

Gyulai Pál.

[384] Pest, deczember 21. 1860.

Édes Palim! Várok, várok, nem küldesz semmit. Ha akarod tudni, mi nincsen nekem már a januári 1-ső számra, melyet 4—5 nap múlva szedetni kellene: tehát nincs: 1. Bevezető értekezés. 2. Belirodalom: bírálat. 3. Külirodalom. Ismertetés. 4. Vers. 5. Novella (kivéve a kis tárczabeszélyt, mit Brassai úr szívességéből birok). 6. Értesítői rövid bírálatok. 7. Nemzeti színház. Mind ezeket 4—5 nap alatt elő kell teremtenem. Senki sem akar nekem írni. Erdélyi, Kazinczy az igéretnél maradtak. Dux olyat írt, mit nem használhatok. Greguss megátalkodott makacs. Salamon csak a színházra vállalkozott, de most beköszöntőt csinál. Beszélyírót nem kapok, még fiatalt sem. Egy pár ember igért s nem küld. — Magam nem csinálhatok mindent, lassan tudnék dolgozni, de az *aggódás* miatt az sem megy. Leginkább Szász K. tartja bennem a lelket, de az is majd beleún, mert nem szereti a berzenkedést maga ellen. Így aztán szerkeszsz lapot! — Hozzá még anyagi buzdítás sem igen nagy. A Kisfaludy-társaság ügye rosszúl megy, nem is merek fizetést kérni. Így egészen a lapra vagyok utalva, melyben Heckenast bukik, s az ő panaszos néhány forintjából se nem díjazhatok mindenkit, se nem úgy, mint érdemlené. Brassai bácsinak már küldtem volna néhány forintot, de nem tudom, mennyivel nem sértem meg. Helyzetem olyan, hogy sokat nem adhatok. Lapom tömött columnáira sok fér, ha ívszerint számítom, csekély honorarium esik. Ha küldene még valamit, úgy majd együtt köszönném meg, néhány forinttal.

Im ezek az én nyomorúságim. S a közönség várja, várja a phönixet minden héten. Örömest abba hagynám, ha koldulásra jutnék is: de a praenumeransok és Heckenast irányába kötve vagyok. Úsznom kell, ha tudok, ha nem.

Azért, édes Palim, siess engem megörvendeztetni. Te vagy az én reményem egyik főhorgonya. Lévay politizál, Tompa beteg, a fiatalság vagy haragszik, vagy ignorál, vagy — használhatlant küld. Heu mihi.

Különben örömteljes ünnepeket kívánok. Szívesen üdvözlöm (s a nők csókolják) szeretett Maridat és kicsinyteket. Ölellek; szomorú-kinézesű barátod

Arany János.

Ha novelládat felküldhetnéd, az lenne nekem az öröm!

[385.] Pest, márczius 14. 1861.

Édes Palim! Szász Károly, felszólításomra, hogy írna *valami* főczikket a jövő számra — mivel épen nincs semmi — a te közelebb megjelent czikkeidet választotta „a kritikáról" — azok némely állítását czáfolva. Örömest leküldeném neked, hogy lásd, mielőtt nyomva lesz: de az idő rövid, hacsak te, vagy Brassai *bácsi* (kinek szóló, ide zárt levelet légy szíves azonnal kézbe juttatni) rögtön — még 20-áig, hogy meg is kaphassam — nem küldetek valami főczikknek valót. Ha semmi egyéb nem lesz, kénytelen leszek adni, a nélkül, hogy előre láttatnám veled. *Tudatni* azonban így is szükségesnek gondolám: nehogy te, a te érzékeny ma-

gányodban valami ellened szőtt komplótnak hidd a felszólalást. Én polemiát nem akarok; de szeretném, hogy ez által ne elnémulásod, hanem élénkebb föllépted eszközölhetném. Győződjél meg, hogy én semmi nagyon czirolgató tejfel-kritikát nem akarok, csupán annyi mérséklést, hogy a lap létezhetését ne hozzam veszélybe. Az történnék pedig, ha tekintet nélkül neki rontanánk mindennek és mindenkinek. A „fortiter in re“ ellen soha sem leszek, csupán a „suaviter in modo-t“ ajánlanám.

Bárcsak itt volnál, itt laknál közöttünk. Bár az a segélyegylet szervezködnék hamar: de a politikai lég annak sem látszik kedvezni. Úgy-e, elvállalnád a titkárságot, illő fizetés mellett?

Köszöntünk, kedvesciddel! Válaszod minden esetre kérem, rögtön! Igaz barátod

Arany János.

[386.] Kolozsvár, márczius 28. 1861.

Kedves barátom! Későn válaszolok sürgős leveledre, de nem ok nélkül. Leveled vételekor beteg voltam, később pedig, midőn a szintén sürgős válasznak már nem igen volt értelme, nem akartam dolgozat nélkül köszönteni be hozzád. Itt vészsz egy költeményt, melyet nem sokára két főczikk s egy vagy talán két novella fog követni.

A mi Szász Károly újabb polemiáját illeti, te úgy látszik egész Berzsenyinek tartasz engem, nem ugyan tehetségre, hanem érzékenységre nézve. Nem tudom, édes János, hogy mivel érdemlém ezt tőled. Sok hibám

van ugyan, de a hiúságot vagy az irodalmi érzékenykedést még ellenségeim sem vetették soha szememre. S te mégis azt írod nekem, hogy miután Szász K. polemiáját nem közölhetted előlegesen velem, legalább tudatni szükségesnek látod, nehogy érzékeny magányomban valami ellenem szőtt komplotnak higyem. Jól tudom, hogy te mindezt a legjobb indulattal írod, de épen azért ne vedd rossz néven s engedd nekem is hasonló indulattal kinyilatkoztatni, hogy író barátaimtól soha sem kívántam, hogy úgy gondolkozzanak, mint én, ne írjanak ellenem s megelégszem, ha őket ellenkező véleményök daczára is szeretni és tisztelni tudom. Annyira megutáltam tíz évi tapasztalásom után irodalmunkban a sok kicsinyes hiúságot, a személyek szertelen cultusát, a barátság pajtáskodásait, hogy irodalmi ügyekben kihalt szívemből minden gyöngédség, még az is, minek talán volna értelme. Azért kérlek soha se írd meg nekem, hogy ki és mit akar rólam írni lapodban, teljességgel nincs kedvem azt a rossz izlésű szerepet játszani, melyet Szász K. bírálatodra írt nyilt levelével játszott. Az afféle megjár magán levélben, de nem a közönség előtt; olyan, mint a mikor a férj a világ előtt csókolózik nejével.

Még egyszer mondom, hogy nem esik nehezemre bármennyi polemia jőjön ki ellenem lapodban. Azért épen oly híve maradok lapodnak, támogatni foglak, a mivel lehet, — bár többet tehetnék — nem csak azért, mert szeretlek és tisztellek, mert különben úgy sincs más lap, hova dolgozzam, hanem mert lapod iránya általában véve magához vonz. Más az én bajom, más az én érzékenységem, édes János. Némi aggodalmaim vannak lapodra nézve, melyet én viszonyaink közt a kritika

ügyével ugyanazitok. Ha te is megbukol, nem tudom ki fogja fölemelni a porból a megvetett és kirugdalt kritikát, ha te is nagy hibákat követsz el mint szerkesztő, nem tudom ki adja vissza azon hitet, hogy lehet következetes és kitartó kritika. E pont némi kapcsolatban levén az én ügyemmel, azért bővebben beszélek róla.

Kritikai lapot háromfélekép lehet szerkeszteni. A szerkesztő nem ad ki oly czikket, melynek nézeteiben nem osztozik. Ez nálunk kivihetlen, másutt is sok bajjal jár, mert néhány ugyanazon szellemtől lelkesített dolgozótársat tesz föl, kikhez aztán lassankint több újoncz járúl. A második mód az, midőn a szerkesztő nagyjában hű marad ugyan bizonyos irányhoz, de a körülmények szerint többet vagy kevesebbet nyílt kérdéseknek hagy. A harmadik az, midőn kiad ugyan mindent, mely egy vagy más tekintetben figyelemre méltó czikk, de a hol nézetei eltérnek, általános vagy részletes jegyzetekkel kiséri. Te úgy látszik, hogy e két utóbbi módot akarod egyesíteni. Ez ellen nincs semmi szavam, de óhajtanám, hogy világosabban és következetesebben tedd. Programmodban semmi szó sincs erről, lapod folyamában pedig csak kétszer nyilatkoztál, hogy ez meg az nem nézeted, egyszer Zilahy, másszor Szász ellenében. A többi e szerint mind a te nézeted, a mit én nem hiszek, mert olyas dolgokat is olvastam egyszer és másszor lapodban, melyeket nem tehetek föl rólad. Az én czikkemre is jegyzetet kell vala tenned, hogy ez ügyet meg akarod vitattatni s ezért nyílt kérdésnek hagyod, vagy pedig megmondanod, hogy itt meg itt nem értesz velem egyet. Most már melyik lesz a te véleményed a Szász Károlyé vagy az enyém, avagy alkalmasint az egyik sem? Ha szó nélkül hagyod, a lap a három mód közűl egyik

szerint sincs szerkesztve s közeledik a Józsika-féle módhoz, mely iránt én nem táplálhatok jó véleményt. Jól tudom én, édes János, hogy nincs oly szerkesztő, ki minden munkát elolvashasson, miről lapjában írnak s egyről másról ne nyilatkoznék máskép, mint dolgozótársainak bármelyike, nem is ily lehetlenséget kívánok, de azt meg lehet várni, hogy az ítélet indokolásaiban ne sértse meg a lap nézeteit; az igazságtalan ítéletért a bíráló felelős, mit mindig helyre hozhat szükség esetében a szerkesztő, de az általános elvekért a szerkesztőt szokás kérdőre vonni.

Ne vedd rossz néven megjegyzéseimet, nem tenném, ha tudnám, hogy rossz néven veszed. Tudom, mennyi bajjal küzdesz s csodálkozom, hogy ily jó lapot tudsz kiállítani annyira rossz körülmények közt. De keservesen tanulván meg az életben, hogy ne csak a körülményekben, hanem magunkban is keressük a hibát, nem tehettem, hogy legalább egy, szerintem a legfőbb pontra ne tudassam veled aggodalmamat. Most visszatérek ügyemre. Szász Károlynak felelni fogok. A multkor is felelni akartam, sőt meg is írtam válaszomat, de miután te nem igen bíztattál, nehogy kellemetlenséget okozzak neked, nem küldöttem el. Most már lehetetlen, ki nem szállnom a síkra, miután úgy látszik Szász Károly mindenkép lándzsát akar törni velem. Legyen kívánsága szerint. Mihelyt czikkét veszem, tüstént felelni fogok reá, s reám nézve mindegy lesz, ha jegyzetekkel kisérve adod is ki.

Még egyet! Te úgy látszik azt hiszed, hogy azért nem dolgoztam eddig neked kritikákat, mert nem akarom kritikusaid közé elegyíteni magamat s azt hiszem rólad, hogy csak simogató kritikát akarsz. Nem vagyok én

sem ily nagyralátó, sem oly megférhetlen ember. Az igaz, hogy egy pár dologban lehetetlen vagyok lapodra nézve, de azért elég oly tér van, hol minden összeütközés félelme nélkül dolgozhattam volna neked. Azonban gyermekem és nőm bajai, iskolai elfoglaltatásom, leczkéim a magyar irodalomból egy tizenöt mágnásnőből álló társaságnak, a múzeumegylet dolgai, hol mindennemű bizottságba kineveznek s rendesen én vagyok a tollvivő, fölemésztették időmet. Kedvem sem igen vala, azonban igyekezni fogok e tekintetben is helyre hozni mulasztásaimat.

Vajon az írói nyugdij-intézeti titkárságból lehet-e valami? Én 5—600 forintnyi fizetésre is örömest fölmennék, csak hogy itt félév előtt fel tartozom mondani hivatalomat. Mind neked, mind Csengerynek közelebbről bővebben fogok írni ez ügyben.

Nőmmel együtt köszöntve nődet és Julcsát, maradtam barátod

Gyulai Pál.

[387.] Pest, április 3. 1861.

Kedves Palim! Röviden válaszolok. Hagyjuk a vitás pontokat személyes találkozásra. Azt hiszem, ez nem halad soká. Hidd el, hogy sokszor nem tehetek mást, adnom kell, a mi kezembe akad. Bárcsak ittfenn laknál te! Rajta leszünk, hogy jöhess. De azon nagy urakat, kik e dolog élin állnak, most egyéb foglalja el. Volt egy gyűlés a minap, de hihetően a titkár megválasztása a részvényesek közgyűlésének lesz fentartva, kik még nem léteznek. Mi csupán ideigvaló „bizalmi férfiak“ vagyunk. Óhajtom, hogy ez minél hamarabb

történjék, hogy idejében felmondhass. Azonban ezt nem kell oly szorosan venni. Kőrösön is állt az a félévi leköszönés, mégis például én lemondtam — 7 azaz hét nappal az új tanév kezdete előtt, s elfogadták.

Neked is elég lesz hét heti.

Ide zárva küldöm eddigi dolgozataid némi anyagi díját, a mi szegényes tárczámtól telik.

Hanem már most kérlek, kényszerítlek istenre és minden szentekre, hogy ha kész az a novella, hacsak az egyik is, küldjed nekem azonnal! mert Jókai sem ír többé, mióta elragadta a honboldogítás szele. És nincs, a szó teljes értelmében semmi, semmi. Most egy fordításba kezdek, mely két számra elég lesz: azontúl — sonica felakadok. Nézd körűl hát, a mi van, és küldd fel . . . . 8-ad nap alatt.

Brassai úrtól is várom a megkezdett főczikkek folytatását, — vagy egyebet is — a mi jöhet. Légy *cos*-a kérlek (de ne légy *kósza!*). Üdvözlöm, valamint Szabó Károlyt is, kedves családjával, s az én kis keresztfiamat csókolom. Titeket is ezerszer! Igaz barátod, hanem éhes szerkesztő szolgád Arany J.

[388.] Kolozsvár, április 6. 1861.

Kedves barátom! Épen most olvastam el Szász K. czikkének végét. Nem annyira logikatlanságán botránkoztam meg, mint azon körülményen, hogy czikkemet nagy részt vagy nem érti, vagy nem akarja érteni. Lehetetlen reá nem válaszolnom. Te ugyan leveledben most sem biztatsz s alkalmasint azt várod discretiómtól, hogy felhagyok polemiámmal. Megbocsáss, nem tehetem.

E kérdés igen nevezetes, s ha egy kritikus ily különösen gondolkodik a kritikáról s az én czikkemről, hogy gondolkozik még a nagy közönség. Föl kell világosítanom mindkettőt, sőt az elsőnek egy kis leczkét is tartozom adni, hogy tanuljon gondolkozni. Három-négy nap alatt megírom válaszomat. Azonban minthogy a szerkesztő jogairól nekem igen tág fogalmaim vannak, nem veszem rossz neven tőled, ha visszautasítod czikkemet, akár azért, mert nem akarod tovább szőni e polemiát, akár azért, mert czikkemet igazságtalannak fogod tartani. De arra, mint barátomat kérlek, hogy szíveskedjél kinyomatni czikkemet külön és mellékeld lapodhoz. Mind a nyomtatás, mind a melléklet költségeit megfizetem.

Novellát lehetlen nyolcz nap alatt küldenem. Az akadály, épen e polemia, melyért félre kell tennem minden más dolgot s felhánynom egy rakás kritikust. Igaz barátod

Gyulai Pál.

[389.] Pest, április 10. 1861.

Édes Palim! Levágom leveled tiszta felét, hogy rögtön válaszoljak.

Csak te ne csinálj scrupulusokat és ne várj invitatiót. Minden sort kiadok, melynek neved áll alatta (sőt névtelenűl is, ha úgy akarod). Ez semel pro semper legyen megmondva. Elfelejtem én, mikor neked írok, bíztatni, hogy jó lesz, csináld meg ezt, vagy amazt, qui tacet, consentit. Sőt megvallom, Szász czikkét is félig azért adtam, hogy téged újra megszólaltassalak. Csak ide hát azzal a kézirattal.

Arany J.

[390.] PEST, augusztus 28. 1861.

Édes barátom! A helyett, hogy veled újabb polemiába elegyedjem, inkább elmondok némely dolgokat, melyeket te ott a távolban sejtesz talán, de teljes mértékben csak úgy tudnád méltánylani, ha közel volnál hozzám.

Daczára elismerő nyilatkozásaidnak, sőt dicséretednek, tudom én, hogy szerkesztésem nem elégít ki téged — hozzá teszem hát, hogy engemet sem.

Midőn a múlt nyáron Pestre költözésem lehetősége fölött tanácskozám pesti barátaimmal, s a Kisfaludy-társaság igazgatói állomása nem látszott elég biztos alapnak, hogy ez életbevágó lépést tegyem: szóba jött egy szépirodalmi vagy aesthetikával vegyes tartalmú lap szerkesztése.

Én elég gyarló voltam, hinni annyi varázsát nevemnek, s bízni valamicskét magamban is, hogy amaz elég vonzerővel birand írókat és közönséget körömbe csoportosítni, s önmagamat sem tartám képtelennek egy írói kör munkásságának központjául.

Csalódtam. Leveleim néhánytokhoz, a régi jók közűl, kevés viszhangot költöttek. Irói egyesűlésről, közös programmról stb. szó sem volt. Három-négy aesthetikai kapaczitásunk közűl a többség válaszra is alig méltatott, vagy puszta, határozatlan igéretnél maradt.

Miért nem léptem hát vissza? Akkor, mikor már a lépés megtörtént, mikor már az igazgatóságot moraliter vissza nem utalhattam, mikor már Pestre költözésem tény, vagy legalább folyamatban volt? Nem lehetett. A szépirodalmi írók tompa hallgatással, vagy némelyik tán kárörömmel, várták: no lássuk, mi fog tör-

ténni, milyen lesz az a minta-lap? Eljött november eleje, s még egyéb kézirat — betű szerinti valóság! — nem volt kezemnél, mint Tompának egy, Szásznak egy verse. Hisz tudod, hogy ha akadémiai beköszöntőd véletlen ki nem segít, az első számot ki sem bírtam volna állítani!

E szorúlt helyzet — kisebb-nagyobb mértékben — mai napig tart. Szász K. egy jó tulajdona volt fő segítségem e helyzetben: az, hogy őakármiről ír néhány óra alatt czikket. Ha egy szerkesztő úgy áll, hogy minden következő számnál megőszűl, honnan vegyen elegendő kéziratot — csak tűrhetőt is — a mi legalább magyarúl van: az ily szerkesztő nem lehet háladatlan oly dolgozótárs irányában mint Sz. K.

Lásd, nekem a legnagyobb lelki aggodalmak közt (zúgó fejjel) írnom kell mindent: kedv, idő, s azon meggyőződés nélkül, hogy csak tűrhető is kerűl ki tollam alól. Majd főczikket, majd kritikát, majd — segédforrások nélkül, mert időm s nyomorú cassám nem engedi — külirodalmat. A vers is rám nézne, sokan tán azért fizettek elő, hogy nagyobb részit magam fogom írni — de e nyugtalan állapotban teljes lehetetlen; novellát magam fordítok!!! szóval le a napi hírekig és correcturáig mindent kell csinálnom. Kellő segédeket pénzért sem kapnék — pénz meg nincsen is.

Ha ez eddig lehangoló, nem teszi jobbá az anyagi helyzet sem. — Heckenast ugyan még fizeti díjamat, de az év végin, tehát már két hó múlva felmondhat — gondolom fel is mond. 750 előfizetőmnél többnek kellene lenni a félévben, hogy folytassa tovább. Én e számtól messze járok.

Mindezeket nem panaszkép ellened hozom fel, hogy írtad a polemikus czikket. Hidd el: örűltem

neki — mert czikk, kézirat. Ha ez nincs, nem volna mit adnom, már a jövő számba.

Épen ily helyzetben voltam akkor, midőn Szász K. ama famosus czikket írta ellened. Én kértem őt, írjon főczikknek valamit, de hamar, mert semmi sincs a jövő számra. Megírta, beküldte. Ne higy oly bornirtnak, hogy be nem láttam volna, hogy mi nem áll benne. De a gyerek jött, adnom kellett. Aztán meg arra is számítottam, hogy te felelni fogsz: az igazság is kiderűl, új czikk is lesz.

Immoralitás ugy-e, jellemtelenség? De képzeld magad helyzetemben.

Ha egyéb ellensége nem volna is e lapnak, már az, hogy fele kritika, fele szépirodalom, — veszekedett nehézségeket szül. Hogy bíráljam én azt kíméletlen keménységgel, kitől a jövő számra czikket, verset, novellát várok? Én elvileg nem vagyok ellene a keményhangú kritikának, de lapomban kivihetetlen. Azért elvűl kelle tűznöm: az *igazságtól, meggyőződéstől nem távozva*, oly *szelíden szólni*, a hogy csak lehet. Hogy az igazsághoz, elvi meggyőződéshez — szóval a fortiter in rehez, a mennyire tőlem telt, még Sz. K. „Csák"-ja és „Versei" bírálatában is ragaszkodtam: azt talán te sem fogod tagadni kereken.

Talán — sőt annyi mint bizonyos — októberben megszűnik lapom. Lehet, senki sem sóhajtja meg; lehet, te is úgy vélekedel, jobb semmi közlöny, mint ilyen. Csak azt sajnálnám, ha feltennéd rólam, hogy kezdetben nem vezérlett a legjobb szándék: összesítni az irói tehetségeket, s valami jóravalót hoznom létre. Bizalmatlanság fogadta első léptemet, bizalmatlanság, utóbb gyűlölség is kisért egész pályámon. A másod-, harmadrendű

költők is visszavonúltak tőlem, csupán néhány régi barátom nem hagyott el egészen, meg a legelemibb kezdők, kik e lapot vélék legalkalmasbnak, hogy első versöket, vagy beszélyöket nyomtatva lássák. Az aesthetikában, kritikában kontárkodtunk, kedv, elegendő idő nélkül a megfontolásra, a mint a napi szükség parancsolta, rögtönözve, folytonos aggódás, részemről physikai bajok közepett.

Belátom, hogy ez állapot *így* tarthatatlan. Mi lesz utána? nem tudom. Itt állok, nővel, családdal a nagy város tömkelegében. De a múltra nézve, bár bajom nem enyhíti, megnyugtat az, hogy helyzetemben senki sem eszközölt volna sokkal többet, mint én. Hibám, hogy föl nem ismertem irodalmi állapotainkat, mielőtt magam a kisérletre szántam.

Azonban hagyjuk, ez mind nem segít. Inkább segítne az, ha lapom hátralevő számait úgy állíthatnám össze, hogy — ha még élnie lehet — bizalmat gerjesztene a jövő évre, ha pedig hal, ne tegye lehetlenné egy más tartalmú lap szerkesztését, mire valószínűleg kényszerítve leszek újra. Azért kérlek, ha valamid van, küldd be még. Novellám — a folyó fordítás után, mely egy-pár számra még elég — semmi sincs — se jó, se rossz, még kezdő kisérlet sincs. Bírálatot már 1. szeptemberben épen nem tudok mit adni, még tárgy sincs, hogy rögtönözzek. Főczikkül a Brassai bácsiénak folytatását lihegve várom.

Díjadat illetőleg nem múlasztom el a lelkiösmeretes számadást.

Isten áldjon meg, édes Palim, szeress, mint én szeretlek, daczára apró zsémbelődésimnek. Kedves nődet

melegen üdvözöljük, gyermekeidet csókoljuk, most még távolból, de talán nem sokára itt is.

Áldjon meg a teremtő mindnyájotokat! Igaz barátod

Arany János.

U. i. A *sine curát*, nem vettem egészen magamra, de meg nem állhattam, hogy fel ne kiáltsak. Valóban: én hittem némi „sine curát“ a szerkesztésben, a tanársághoz képest. Reméltem, hogy el leszek látva elegendő dolgozattal arra, hogy inkább szerkesztő legyek, mint robotban dolgozó munkatársa, újdondásza, correctora lapomnak. Hittem, hogy lesz annyi szabad lélekzetem, mi szerint csak jó kedvemben dolgozom, belső hivatás folytán, lapomba; s a szerkesztés azaz a jobb munkák — bizonyos elv szerint összeválogatása — hágy annyi időt, hogy nyugalmasan dolgozni szerető ember sine cura gyanánt élvezheti ez állapotot. Ezért meg nem állhattam, hogy a *sine cura* említésnél, sorsomra gondolva egy pár felkiáltó jelt ne tegyek.

XXX.

LEVELEZÉS SZÁSZ KÁROLYLYAL.

1860—1862.

[391.] Nagy-Kőrös, augusztus 10. 1860.

Édes Károlykám! Alea jacta est. Ma indúl folyamodványom a budai helytartósághoz egy szépirodalmi lap iránt. Ez, és az igazgatói jövedelem kell, hogy megélhessünk Pesten. De a nélkül is van szükség egy oly irányú lapra, milyet én gondolok.

Ecce! most már nekem írók kellenek. Ki segít engem, ha ti elhagytok? Írj valamit kérlek, minél előbb, és aztán írj folyvást. Számolok rá, hogy geniuszod jobb részét nem vonod meg tőlem. Annak említésével, hogy én is díjazok, mint más, nem akarlak sérteni.

Még Kőrösön vagyok, s maradok szeptember végeig, t. i. a család, mert nekem ugyancsak lesz dolgom Pesten. Október 1. meg akarnám indítani. Ne feledd

azért, hogy „bis dat, qui cito." Kedves nődet szívből üdvözlöm, téged ölellek ∞ (a Tompa dőlt nyolczasával) in infinitum barátod

Arany János.

[392.] Kún-Szent-Miklós, augusztus 15. 1860.

Kedves Barátom! Tudósításod egészen meglepő volt rám nézve. Némileg ugyan sejtettem, hogy az igazgatói hivatal miatt Pesten kell laknod, de mégsem valék vele tisztában. Ugyan jó, hogy így van! Gratulálok, hogy végre a kőrösi homokból kieviczkélhetsz s átzarándokolsz a pesti — porba!

Hogy lapod lesz, annak végtelenűl örülök. Igazán szükségünk van egy oly lapra, a minőt te gondolsz! Hogy az idők folytán többet, jobbat is küldhetek, meglehet! de most végtelenűl kevés a készletem. Ime, mind idezárom, hogy válogass belőle, ha találsz olyat, mi kívánatodnak megfelel. Két eredeti s két fordítás az egész summa. Mind két párból egyiket-egyiket vedd el, a másikat küldd vissza. Azért pedig, mert egy eredetivel tartozom az akadémia könyvének, hova azt még szeptemberig be kell küldenem. Egy fordítást pedig igértem a Nővilág-nak; ezután pedig, ha valami olyat írhatok, mivel némileg meg leszek elégedve: minden gondolkozás nélkül a tied az.

Nem tudom, a lap prózai köre mire terjed ki. Egy nem épen érdektelen czikkel tudnék szolgálni, ha mindenestől ki nem rúgna lapod határin. Renan (az akadémia külföldi tagja) igen jeles könyvet írt a Salamon Énekek-énekéről, miből olyan kivonatot készítettem, minőt a Szemlé-ben szoktunk adni (egy nyomtatott ív

lehet.) De mivel ezt én a Sárospataki Füzetek-be szántam, inkább ki van a vallásos oldal emelve; ha te elfogadnád, akkor újra dolgoznám s a művészi és történelmi oldalra tennék fősúlyt. A héber költészetről nem érdektelen megjegyzések vannak benne. Írj iránta. Most pedig isten veled. Türelmet és minden jót kívánok s vagyok szerető híved

Szász K.

U. i. Nem volna-e czélszerűbb, ha a Kisfaludy-társaság a Shakspeare fordítás ügyét szép szerével átvenné Tomorytól?

[393.] Nagy-Kőrös, augusztus 27. 1860.

Édes Károlyom! Gyors küldeményed gyorsabb választ érdemlett volna, de még nem jöttem belé a szerkesztői pontosságba (?). Leveled olvastakor nem figyeltem eléggé, hogy a visszaküldendő darabokkal szeptemberig másként akarsz rendelkezni. Most újra belétekintve, látom, s küldöm. Választék pedig egy fordítást, mely eposziabb s egy eredetit, mely lyraibb. Lapengedély még nincs; várom minden órán, de nem tudom, meddig kell. Baj lesz, ha későn érkezik, mert lemondanom itt puszta remény fejében, egy kissé furcsa. Pedig már oly nagy híre van, annyian kérdezik, hogy tán rosszúl is esnék, ha felsütném az itteniek óhajtását.

Lapom aesthetico-critico-belletristicus valami akarna lenni. Tehát afféle czikknek, minőt igérsz, nagyon hasznát vehetné: föltéve, hogy nem hosszúk, mert kis terjedelmű lesz a lap. Egy elég-tömött ívet akarnék hetenkint. Kevés, de azt mondom, mint Socrates a

kicsiny házra: bárcsak ezt tölthetném meg „jó barátokkal." A *kép*eskedést hagyom másnak: én a tartalmat akarnám lehető legjobban állítni ki. Félek, hogy ez viszonyaink közt nem mindig lesz kivihető. Változatosnak is óhajtanám: azért inkább rövid czikket, sokat, sokfélét, mint egyhangú terjedelmest. Aztán a mi szükségeinket — melyek közt primitiv is akad — szeretném inkább tekintetbe venni, mint a világirodalom távol régióin kalandozni. Érts meg: nem azt mondom, hogy a külföld jeles tüneményeit mellőzni akarom: sőt ezek — bár rövid — ismertetése lesz a lap egyik feladata. Sikerűlt fordítást is, a világ bármely irodalmából, örömest adok. De az olyat kerűlöm, mit például a boldogúlt Szépirodalmi Közlöny tett, hogy Tizianról ívekre terjedő biographiát kapott a magyar publikum *hetekig!* egyebet semmit.

Szeretném, ha minden nálunk megjelenő szépirodalmi mű azonnal röviden be is mutattatnék. Oly formán mint a Revue des deux Mondes hátlapján az új könyvek. Ugyan ez történnék a külföld jelesb termékeivel. Aztán, a melyik (magyar) tüzetesb bírálatra volna méltó, később azt is megkapná. E czélból minél több s jobb ítészi erőkről kellend gondoskodnom, kik az új rajkóknak azonnal megadják a keresztvizet. A polemiát, ha lehet kerűlöm: jelszóúl választván: „suaviter in modo, fortiter in re." Sokan azt mondják, ez nem megy: én megkisértem.

Aesthetikai részében a lap úgy szándékszik eljárni, hogy ifjú írókat neveljen. S miután eszmét, a hol nincs, úgy sem teremthet, főleg a forma bajnoka kíván lenni. Nem pedant lábmérő, vagy *lépegető* — noha itt-ott ez is felfér, mert sokan a versifikátor mesterségét sem

tudják, — hanem a benső forma szóvivője. Szépirodalmi részében verset, novellát: eredetit vagy fordítást, a mint valami jelest adhat. Ifjabb *tehetség*eknek is nyílik tér, de óvatosan. Oda szeretném emelni, hogy az ifjú nemzedékben becsvágy gerjedne, hogy nevét lapomban nyomtatva lássa. Egyébütt úgyis szabad a vásár.

A Kisfaludy-társaság Shakspeare fordítását átveheti-e, nem tudom. Toldynak van egy kedvencz gondolatja, hogy adjuk az egész Shakspeart *prózában;* mert a németek is úgy adták először. Nem hiszem, hogy ez indítványnak kelete legyen.

De elég. Ha többet tudandok, többet is írok. Most még magam is csak tapogatok az éjben. Köszönettel addig nálam tartom verseidet, míg sorsom eldől. Üdvözlöm derék nődet, téged ölellek híved

Arany János.

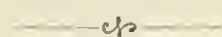
[394.] Kún-Szent-Miklós, október 20. 1860.

Kedves Barátom! Igéretem szerint im küldöm a magyar Faust-ról*) írt czikket. Pár nappal még előbb vetted volna, de rosszúl kezdtem s újra kellett kezdenem. Előbb ugyanis általánosságokat akartam Faustról előre bocsátni, de láttam, hogy akkor igen hosszú lenne s még sem volna elég; jobbnak láttam aztán csakis a fordításra szorítkozni s mi általánosság van, az is a fordítás nehézségeire vonatkozik. Remélem, e kis czikk megfelel lapod igényeinek s azért ily neműekben egészen

*) Nagy István fordítása.

rendelkezésedre állok. Jelöld ki mikor s mit akarsz, mindig meglesz.

Feleségem, mikor versedet*) olvastam, azt ítélte, hogy az első strófa megéri a száz aranyat. Az egész pedig megfizethetlen. Isten veled. A jövő héten küldök néhány előfizetőt a lapra, de egyenesen Heckenasthoz. Ölel szerető barátod Szász Károly.

[395.] Pest, október 22. 1860.

Édes barátom! Én is épen Nagy István Faust-ját forgatom *vala* át, és rövid jellemzést írok *vala* róla az Értesítő rovatba (20—30 sor legfölebb) midőn bírálatod érkezik. Hogy megörűltem! S hogyan akkor, midőn láttam, hogy találkozom véleményeddel. Már most elhagyom a rövid ismertetést, s a te kritikádat hozom az első számban. Egyszersmind kérlek, írj nekem minél több efféle dolgot, mert nagy szűkiben vagyok a dolgozatoknak. Néhány új könyv czímét már kijegyeztem, te tudsz talán többet is: válaszsz valamit. De az is jó lesz, ha nem csupán bírálatot valamely adott műről, hanem rövidebb önálló czikkeket írsz, vagy fordítsz lapom, programmom körében. Nagy hálára kötelezel, a honoráriumon kívül, mely iránt novemberben számolunk. Ott van például új könyvnek:

„Borúra Derű.“ Zalár.

„Magyar hölgyek életrajza.“ — Kulini Nagy Benő.

„Szigeti Album.“

*) Széchenyi Emlékezete.

„Magyar nők évkönyve.“ — Emilia.
„Az utolsó Szapolyai.“ Regény, Ábraitól. stb.

Ha valamit akarnál, s nincs meg, küldök, csak tudasd velem.

Kegyes nőd bókját köszönöm — vegye érte kézcsókomat. Te pedig bocsáss meg e szerkesztői összehányt írásért — s fogadd legszívesb baráti ölelésem! Híved

Arany János.

U. i. Azóta olvasod az alkotmányt!!!

[396.] Pest, november 15. 1860.

Kedves Barátom! Szíves leveledre*) ugyan későn válaszolok. Oka az én sokfelé kapkodásom, a mely miatt aztán semmit sem végzek, semmi „dolgot nem igazíthatok.“ Siralmas állapot ez az enyém.

A lapból két szám már megjelent: olyan a milyen. Sokat vártak tőle: de mi módon adhassak én valami reményfölöttit, ha senki sem akar dolgozni *nekem*. Kivéve téged és még egy pár idősb írót, nem küld senki — hanemha a legcsecsemőbb irodalom egy-egy névtelen tagja. Conspiratio, valóságos conspiratio. Az aesthetikai részbe pedig még kevésbbé akar dolgozni valaki. Így ki nem állom.

Mához egy hétre kellene már egy főczikk (nem tudom, magam megírhatom-e) egy hosszabb ismertetés a belföldi irodalomba, egy pár rövid az értesítőbe, egy jó

*) Nincs meg.

vers stb. s még ebből mind nincs semmi. Ha te a Thaly Kürt-jéről akkorra beküldhetnéd az ismertetést, az is bedugna egy lyukat. Remélem megkaptad volt. Az Utolsó Szapolyait vártam, hogy valaki beküldi a szerkesztőhez, mert 20—30 sor ismertetésért nem érdemes négy forinton megvenni. Zalárt kiküldöm.

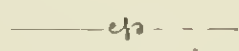
Gyulai ma egy hete távozott el innen.

Ez a szerencsétlen Kisfaludy-társaság sem tud zöldágra vergődni. Oly kevés a pártolók száma még, hogy szégyellem kimondani. A lap dolga sem igen fényes.

A Shakespeare fordítás ügyében majd gyűléskor tán határozunk valamit. Eddig kevés ember mozgatta a fülét, s a ki igen, — azét meg nagyollottam.

Az isten akárhová tette volna *most* ezt a constitutiót! Szíves öleléssel barátod

Arany János.

[397.] Szent-Miklós, deczember 18. 1860.

Kedves Barátom! Ime a Borúra Derű bírálata. Félek, igen kedvezőnek találod, s Gyulai és Erdélyi elleni polemizálását helyén kívülinek. De én meggyőződésemet követtem s remélem azt méltányolni fogod te is, s Gyulai és Erdélyi is.

Most Vida Nemzeti Koszorú-ját olvasgatom, s ha mással nem bíráltatod, írj nekem és én megcsinálom azt is, de fölösleges munkát nem akarnék tenni. Ugy-e csak belebőszültem az ítészkedésbe! Daczára feleségem s édes anyám kárhoztatásainak, kik ez irodalmi chirur-

gusságot ki nem állhatják. Sőt a feleségem már epigrammot is csinált reám, ime

Oktatja Károly Thalyt és Zalárt;
Elég bolond: magának *azzal árt!*

Hanem én igen szeretném, ha már az én Csák Máté-mra is sor kerűlne.

Verset, értekezést mostanában sem te, sem a Kisfaludy-társaság nem várhat tőlem. Boldog ünnep s új évet kíván s mindnyájatokat ölel szerető híved

Szász Károly.

[398.] Pest, deczember 27. 1860.

Kedves Barátom! Vettem leveled s küldeményidet. Zalárt szedik is már: épen jókor jött, mert bizony semmi sem volt. Kegyetlenűl magamra vagyok, s én, *e miatt* folytonos aggódásban, csak ritkán és keveset dolgozhatom. Ha a Nemzeti Koszorút megbírálod, igen jó lesz. Magam is olvasgattam, de sem időm, sem nyugalmam rendezni gondolatimat.

Azóta olvasod Thaly ellenbírálatát. Felteszem, hogy csak mosolyogsz rajta. Elébb igen pattogó hangon írottat hozott, s én elutasítám. De aztán újra csinálta: s én oly ártatlan jószágnak gondolám, a mivel, ha árt, csak magának árt. Próbáltam lebeszélni: nem hajtott rá. Isten neki! gondolám, hadd töltse kedvét. Tudom, azt fogod mondani, hogy elvül kellett volna megtartanom, nem adni antikritikát. De sok esetben ez elv nem volna megtartható. Például az ítészek közt fejlődhetnék

ellenvélemény, vagy az írónak igaza volna egybenmásban. Most ez eset nincs, való, de épen az ily üres ellenbírálat talán kedvét szegi másnak, hogy így compromittálja magát.

Hogy verset, értekezést se én se a Kisfaludy-társaság ne várjunk tőled mostanában: szomorú bíztatás. Az utóbbinak gyűlésein nem tudok mit csinálni. Most is Jókainak kellett volna beköszönteni, s tegnap hozzám jő, hogy ő megy Komáromba restellatióra, munkája nem kész — nem lesz az egészből semmi. Már nem tudom, hacsak valami töredék fordítással nem állok elé, mi lesz ma délután.

Tompa szegény Bécsbe útazik a szemével. Pestre nem akar bejönni, Vácznak megy.

Kedves anyádnak és nődnek igaza van: nem kellemetes dolog ez a kritizálás. De ha még te is elhagysz, úgy nem tudom, mit tevő leszek a lappal. Senki sem dolgozik, az egész világ politizál. Czikkről czikkre kell összekódulnom, mind egy darabig, minden számot. Örömest abba hagynám — de nem lehet.

Csák Máté-nak van ugyan egy bírálata nálam, de az nem adható. Magam írnék, ha nem zaklatnának örökké, mint a veszett vadat.

Arany János.

[399.] 1860. deczember.

Kedves Barátom! Ime itt küldöm Zalár költeményeit, jó későn, az igaz, de tán különben sem értél volna rá eddig. Az Utolsó Szapolyait is küldeném, de nem érdemli a négy forintot, a mibe kerűl, néhány sor bírálatért.

Nem képzelhetd, mennyi bajom van e nyavalyás szerkesztéssel. Mingyárt-mingyárt kikopom a kéziratból — igazi hű-hó ez. Majd vers nincs, majd a novella fogy meg; de különösen a bírálatok, könyvismertetések rovata kínoz. Erre nincs ember. Az aggódás miatt nem tudok gondolkozni — mert magam nem bírok vele. Node hagyján, — majd csak eligazodik valahára.

A Shakspeare fordítás iránt nem jelenkeztek sokan. Othellód és Téli regéd nálam. Ha a 29-ki Kisfaludy gyűlésen épen semmi olvasni való nem talál lenni, gondoltam, hogy ezekből olvasok egy pár jelenést. Nincs szavad ellene? Barátom, furcsa kompánia ez a Kisfaludy-társaság; 5—6 új emberen kívül a többi nem dolgozik, nem olvas, mégis azt kívánják, hogy az igazgató teremtsen munkát elő, tegye érdekessé az üléseket. Hogyan? Még beköszönteni sem akar senki, hát amúgy jó kedvéből olvasni. A közönség pedig lesi már — a medvét! Sok ifjú ember beiratta magát az *érdekes* ülésekre: bezzeg no! mulassa magát. Erre is fölkérnélek én, hogy valamelyik közelebbi ülésre készíts egy *költeményt,* „eine poetische Erzählung“ — egy 4—5 lap, vagy levélnyi költeményt, beköszöntőűl. Ha te, és még 2—3 legény nem ír, hidd el annak a társaságnak oly rút híre szalad, hogy soha sem nyögi el többé.

Ne feledkezzél hát el rólam, se mint szerkesztőrűl, se mint Kisfaludy igazgatórúl. Mert mindenik állapot nyomorú ... Üdvözletünket szíves nődnek, jó anyádnak. Fogadd ölelésem: barátod

ARANY JÁNOS.

U. i. Miskától épen most kapok levelet. Panasz és, fájdalom, méltó panasz, — nem világ*fájdalom* többé.

[400.] KÚN-SZENT-MIKLÓS, márczius 8. 1861.

Kedves Barátom! Egy verset küldök itt, de mert tudom, hogy te az oly allegoria féléket, melyek a *magyarázaton* végződnek, nem szereted, ezt pedig másképp kivinni nem tudtam, kérlek, írd meg a nyílt póstában adod-e, nem adod-e? Hogy ez utóbbi esetben küldhessem a NEFELEJTS-nek, hova épen adós vagyok egy verssel.

Hugo Victor ZIM-ZIM-jét még taval, midőn közölni lehetlen volt, adtam volt át Csengerynek. Most Pesten jártomban feledtem róla kérdezősködni. Igen hosszú-e az neked? Kérd el Csengerytől s olvasd át. Maradok szerető híved

SZÁSZ KÁROLY.

[401.] PEST, márczius 9. 1861.

Mein lieber Karl! Igen, a verset adni fogom. Csengery nekem is szólt már a ZIM-ZIM-ről, azt hiszem, az nem lenne igen hosszú, alkalmilag átveszem tőle, s adni fogom.

Most úgy állok, hogy közelebb pár számban Bulcsú költeményei jönnek (t. i. azok bírálata), aztán a Vadnai regénye és Jókai Szegény gazdag-jai. E rovatban tehát nincs sietős munka. Hanem azt kérdem:

1. Nem tudnál-e két vagy három számba való vezérczikkel megsegíteni? Most két számban Brassaitól jő valami, s azután épen semmi sincs. Magam vagy leszek képes írni, vagy sem. Ha ezt nem, akkor

2. Nem tudnál-e valami *külföldi* könyvismertetést ütni össze az illető rovat számára? Itt még nagyobb az üresség, mert már a jövő számra is alkalmasint kellene. Ha ezek közűl egyikre vállalkozol, légy szíves tudatni, hogy én a másikat megcsináljam osztán. — Ha egyiket sem tehetnéd

3. Miután a Kisfaludy-társaság ülései merő protocollom hitelesítésből állnak: nem tudnál-e küldeni valami felolvasni valót: már akár beköszöntőt akár csak úgy. Például egy sikerűlt részletet Shakspeare fordításidból. — Sietős válaszodat elvárva ölel és csókol barátod

Arany János.

[402.] Kún-Szent-Miklós, 1861. márczius 11.

Kedves Barátom! Sietek, első póstával, válaszolni leveledre. Vezérczikk féle most leginkább kezemre esik — s azt (egy vagy két számra szólót) 20-dika előtt meg fogod kapni (20-kán jelenik meg azon szám, melyre még van vezérczikked). Külföldi könyvismertetést azért nem írhatok, mert — semmi új könyvet nem ismerek, nem láttam olyast, mi lapod *reach*-ébe tartoznék. A Kisfaludy-társasághoz pedig semmi olvasni valót nem

küldhetek. Shakspeare fordításaim közűl simításon még csak az a kettő ment át, mi már beadva van: a többi még egészen durva faragás. Ölel s csókol híved

Szász Károly.

[403.] Kún-Szent-Miklós, márczius 13. 1861.

Kedves Barátom! Midőn tegnapelőtt leveledre válaszolván azt igértem, hogy 20-ka előtt tőlem vezérczikket kapsz, még nem tudtam miről fogok írni. S midőn kevés gondolkodás után abban állapodtam meg, hogy „még néhány szót a kritikáról" írok — siettem vele, hogy ne 20-kára, de mielőbb felküldhessem. Mert — nem tudván, akarod-e e polemiát? s általában e tárgy tovább fűzését, illendőnek véltem módot nyújtani, hogy ha netalán nem akarod ezt, időd legyen még valami másról gondoskodni.

Most hát csak arra kérlek, tudasd legközelebbi nyílt póstádban (vagy levél útján) adod-e e czikket vagy nem? csináljak-e helyette (utóbb) mást? vagy megmaradjak ennél? Ölel barátod

Szász Károly.

[404.] Pest, márczius 14. 1861.

Kedves barátom Károly! Rögtöni segítségedet — én nagy szükségemben — szívesen köszönöm. A vélemény-tusát nem kerülöm a lapban, s így czikked közlését, a mint általában az igazság kiderítése s az eszmék tisztítása végett szükségesnek tartom, úgy különösen azt az eredményét is szeretném, hogy Gyulait a lap

körűl kissé elevenebb munkásságba vonnók vele. De tartok tőle, hogy az utóbbi épen ellenkezőleg üt ki. Az „igazság heve“ téged is elragadt egy kissé, s a meggyőződés szülte fölhevülésben nem vetted eléggé számításba Palinak igazán „mimosa“ kedélyét. Értem némely *kifejezéseidet.* Mindjárt előre mondod, hogy Gyulai némely állítása ellen *fegyverkezel,* ... „abban *nincs igaza* (mondtad volna inkább: nem volt szerencséje eltalálni a valótlannak ellenkezőjét); *következetlen* — vegyen ön *hánytatót,* mert *epés.* (Ezt Pali a legphisicaibb értelemben magára veszi s legott el is önti az epe.) — ... *Szamár* (ezt úgy veszi, mintha az ő kritikái csupán ilyenekből álltak volna) ... *pof* ... (ezt egész kritikai eljárása teljes és tökéletes elítélése gyanánt veszi, s általában, a mit működéséről felhozasz, abban teljesen kárhoztatva fogja egész kritikai múltját találni.)... Továbbá te meg*botránkozol,* Gy. *cynismusán*... *körmére* üssenek .... *fiakker társaság* .... ezt Pali egy szálig ő rá, az ő modorára mondottaknak veendi. — S íme ő vádolni fogja a te *modorodat,* szenvedni fog a miatt egyénileg, azt gondolja, hogy épen személye (*epés* stb.) körűl jársz, holott kissé *símább igazságot* eltűrt volna, talán. — Már most nem tudom, mit tegyek: a czikket szeretném adni, szükségem is van rá; de szerettem volna előbb láttatni Palival, a mire nincs idő.

Elvárom sietve válaszodat. Ölellek, barátod

Arany János.

[405.] Kún-Szent-Miklós, márczius 15. 1861.

Kedves Barátom! Különös viszonyba jöttünk mi, t. i. Gyulai és én, a mi theoriánkkal és praxisunkkal. Én azt mondom: a kritikus soha se gorombáskodjék s személyeskedő vonatkozásokat ne tegyen — azonban széltében gorombáskodom s olyasokat írok, miket Gyulai magára vehet! — Gyulai azt írja: hadd gorombáskodjék, személyeskedjék a kritikus; s őt — ha valaki vele ezt teszi — elönti az epe. Ő: petit veniam sed non dat; s némi tekintetben én is, bár megfordítva.

Egyébiránt igazad van. Palit kímélni kell. S azért im fölhatalmazlak, szelidíts, törűlj a mit jónak s szükségesnek látsz — sőt jó lesz, ha czikkem szelíd modora teend tanúbizonyságot elméletem életrevalóságáról. Hanem e szót „fegyverkezem“ — „Gy.-nak nincs igaza“ oly báránvártatlannak találom, hogy! Ám lásd s tedd. Azt sem bánnám, ha vele előre a czikk közölhető volna. Nem lehetne-e a Brassai czikkét három számra terjeszteni? Akkor kiadná az idő. De másfelől tán jobb, hogy Pali csak majd a szelidített nyomtatásban olvassa.

Egy szóval látod, hogy én — theoriámhoz ragaszkodásomat azzal is kijelentem, miszerint kész vagyok egész engedékenységgel mindenbe beleegyezni — még (ismétlem) abba is, hogy félre tedd az egész czikket s mást kívánj tőlem (persze csak később). Sietve, mint kívántad. Ölelő barátod

Szász Károly.

[406.] Pest, augusztus 22. 1861.

Mein lieber Karl! Nem tudván, Halason vagy-e már avagy Szent-Miklóson, mindkét helyre utasítom e levelet, talán csak megkapod valahol.

Édes Károly, a Figyelő ezen heti száma ismét ellened hoz czikket. Salamon nem vihette el lelkén azt a néhány szó megjegyzést, melyet az anonym ellen tettél, s láncsát fog a markába. Ez már, hiába, így megy. Azután Gyulai czikke jő, ki *engem* balház a „Visszatekintés" exordiumáért. Adom persze azt is. Így csináljuk mi *ritka* közönségünk mulattatására azt a tréfát, hogy míg annyi minden egyébről lehetne írni s beszélni, egymás szavain rágódunk. Kritika kellene s írunk a kritikáról. Szerencse, hogy nem soká tart; — aztán minden reál valóság helyett következik egy nagy *lyuk*, le a semmiség fenekéig. Semmi, csak egészség legyen.

A Zim-Zim-et közölni fogom, mihelyt helyet szoríthatok neki, mert nem akarom megszakítni. Egyszerre kell. Üdvözletünket édes tieidnek! Ölel barátod

Arany János.

[407.] Pest, január 29. 1861.

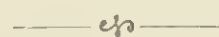
Szerelmes barátom, Károly! A helyen, hogy névnapi szíves meghívásodra személyes megjelenésemmel örvendeztettelek volna meg, ihol megboszantalak e paksamétával. Régen hever nálam egy bírálat Trencséni Csák-ról, de általános, categoricus ítéletei oly kíméletlennek tűntek föl nekem, hogy jobbnak láttam félretenni. Magam fogtam tehát hozzá, a leggondosabb figyelemmel,

ismételve megolvasám költeményedet, jegyeztem két sűrű ívet, — s vizsgálatom eredménye ide zárva megy hozzád. Olvasd meg, kérlek, higadtan, szenvedély nélkül. Vedd úgy, mintha te kértél volna fel, hogy őszintén, s tartózkodás nélkül mondjam meg véleményemet Csák-odról. Előre gondolom, hogy te azt túl szigorúnak, talán igazságtalannak, szándékosan hibakeresőnek fogod találni — s ez esetben *nem közlöm* azt a lapban. Légy őszinte irántam: mondd meg, fáj-e ez neked, mert úgy sohasem fog világot látni. Ha közölhetőnek véled: úgy kérlek, küldd vissza vasárnapig, mert nincs más, még ez ideig, a jövő számra. De ez ne genirozzon. Ha csak legkisebb scrupulusod van ellene, írd meg azonnal: én nem fogom módosítni, hanem elteszem a sötétre. Mindenek előtt barátságod az, melyet semmi árért nem szeretnék koczkáztatni. Válaszolj! Ölelő barátod Arany János.

[408.] 1861. február kezdetén.

Kedves Barátom! A rövid nyílt levél, mit czikked végére írtam, egészen őszintén szól. Közlését csak azért óhajtanám, hogy némely fiatal óriásoktól elvétessék azon diadal, hogy Arany lefőzte Szász Károlyt. De ha nem akarod azt közölni, hagyd ki, s gyönyörű bírálatodat közöld a nélkül — mielébb.*) Szívemből köszönöm fáradságodat! Ölel szerető barátod Szász K.

*) A bírálat, Szász K. köszönetet nyilvánító rövid nyílt levelével együtt, megjelent a Figyelő 1861. februári számaiban, s a jelen kiadás második kötetében.

[409.] PEST, február 13. 1861.

Édes Károlykám! Miért ez apprehensió? Hogy CSÁK bírálatáért megneheztelsz, attól féltem, megvallom, mert az emberi természetben fekszik, de hogy Vidára tett jegyzéseimet*) oly zokon vennéd, azt valóban nem gondoltam. A mi téged illet abban, igyekeztem úgy írni, hogy a sértésnek még árnyékát is kerűljem: a dologra mondtam egyet és mást, azt hittem, hogy az ránk nézve *egy harmadik*. Panaszlod, hogy állításaid egytűl egyig le vannak rontva: nézd meg kérlek jobban, s úgy találod, hogy nem. Én mit sem szólok az ellen, a mire te fősúlyt fektetsz, hogy Vida „határozott költői egyéniség.“ Humora jellemzését is meghagyom, megengedem, hogy abban a genreben, melyet te jellemeztél, néhány jó költeményt írt, csupán azt mondom: 1. hogy humora, tárgyaiban, mélységben nem elég emelkedett; 2. hogy a kivitelben vannak hibák, egyenlőtlenségek. Naiv páthoszát sem bántom, valamint a házi élet gyöngéden comicus vagy humoros felfogását sem; itt egy verset épen kiemelek, azt, a mit te. Festő versei közűl egyet föltétlenűl dicsérek. Epikai költeményeit te sem találtad kielégítőknek, én is ugyanazt mondom, csak máskép motiválva néhol. Lyráját pedig egészen meghagyom. Olvasd még egyszer figyelemmel: a magad bírálatát, s utána jegyzeteimet; van-e ott oly tökéletes felforgatása állításidnak? Csak devalválni akarám kissé, meggyőződésem szerint, a dicséretet. A dolog története ez:

*) Vida József NEMZETI KOSZORÚ ezímű költemény-füzetét bírálta Szász a FIGYELŐ 1861. február 5. számában; e bírálatot Arany néhány észrevétellel kisérte; ezekre viszont Szász akart tenni ellenészrevételeket.

Én, ki Vidáról, mint te is, igen jó elővéleménynyel voltam, megjelent könyvét oly czéllal vettem volt kezembe, hogy arról — mint reméltem nagy részben *dicsérő* — bírálatot fogok írni, magam. De az olvasás, jegyezgetés arról győzött meg, hogy bírálatom savanyúbban fog kiütni, mint én azt Vidára nézve kívántam volna. Így hát örömmel vettem értesítésed, hogy te írsz. Azonban nekem, ki a Nemzeti Koszorút apróra szedve már elolvastam volt, a te bírálatod mégis nagyon kedvezőnek látszott, nem vihettem el lelkiösmeretemen, hogy egyet mást el ne mondjak abból, a mit magam tapasztaltam. Azt kérded: miért adtam a tiedet? 1-ör mert akartam, hogy Vidáról jobb vélemény is hangozzék, mint a minőt *én* fogtam volna adni; 2-or mert ez már kész volt; 3-or mert én semmit sem láttam oly különöst abban, hogy különböző *vélemények* nyilvánúljanak egy közlönyben. Adtam tehát a tiedet: az első részét csak jegyzettel, mert azt ott szükségesnek láttam. Hogy a hosszabb észrevételeket is közöljem, abban megerősített a *resensus*, mely az egész fiatal irodalomban első közlésed megjelentével támadt. Ha elhagyom, megköveznek itt, hogy kiadtam, te dobsz fejemre követ. Íme a szerkesztés gyönyörűségei! épen az én kedélyemnek való mulatság!

Én, édes barátom, még most, nyilatkozatod után sem tartom a két véleményt egymás mellett oly megférhetlennek, sem oly compromittálónak rád, vagy lapomra nézve. Az, ki úgy akar lapot szerkeszteni, hogy csak a magáéval teljesen egybehangzó véleményt közöljön, kénytelen lesz mindent maga írni, mert, kivált oly dologra nézve, mint az izlés, a hány munkatársa, ugyan annyi eltérést fog tapasztalni. Politikában még inkább

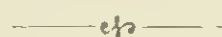
lehet bizonyos vezérelveket tűzni ki, melyek ellenében mit se közöljön a szerkesztő; de aesthetikában, mikor nem is általános elvekről, hanem speciális íróról, költeményekről kell mondani ítéletet: nem látom át, miért ne mondhassa el, A. ezt, B. azt, ha szinte ez a B. maga a szerkesztő volna is. Gyulai például minapi Zalár-czikkedre azt mondta, hogy írni fog az ellen, a mit róla mondasz (persze nem ír soha, mert ő semmit sem ír): elzárjam-e előle a lapot, mivel már a te véleményedet a szerkesztő, szerinted *„magáévá tette"* volna? Azt hiszem, hogy ha a dolgot vitatja, s nem bántja a személyt, az ő különvéleménye szintúgy helyet követelhet. A mit te például felhozsz, t. i. hogy úgy tettem, mintha a szerkesztő kiadna valamely *verset*, s nyomban utána kimutatná, hogy az rossz, megbocsáss, de nem talál. Vers, költői *productum*, mit ha a szerkesztő éretlennek talál, eldobja; bírálat, ez *vélemény*, melynek ellenében a szerző közölhet eltérő *véleményt*, a nélkül, hogy ez által egyik tettét a másikkal pofozná. Mi az igazság nyomozása, ha nem különböző vélemények meghallgatása, s ez által lap és szerkesztő nem válik következetlenné magával.

No már most az a kérdés, adjam-e hát nyilatkozatodat? Ha kívánod: fogom adni, ámbár nem kevesebbet mondasz benne, mint azt, hogy a szerkesztő 1. vagy malitiosus volt irántod, vagy 2. azt sem tudja, mit csinál. Legrosszabb a dologban, hogy ha — mitől félek — viszonyunk a lap körűl ez által szenvedne, senki sem fogná azt a Vida-vitának, hanem a már megindúlt bírálatnak, Csák-ról — tulajdonítani, daczára nyílt levelednek, melyet közleni fogok, legczélszerűbben ott, hol a bírálat folytán e viszony érintetik. Sőt majd azt

kell gondolnom, magamnak is, hogy e boldogtalan kritika készíté elé kedélyedet, az utóbbi nyilatkozatra. Mert magokban az észrevételekben nem találok rá elég okot.

Én Károlyom! arra kérlek, győződjél meg, hogy semmit sem tettem méltatlan indulatból irántad. Fáj nekem az egész affaire, s inkább, hogy sem elhidegűlj irántam és lapom iránt, szeretném eleitől fogva nem történtté tenni. Gondold meg helyzetemet. — Nyilatkozatodat, ha ismét kívánod, adni fogom, de nem addig, míg újabb válaszod hozzám nem érkezik. Útja ennek pár nap, s még a jövő számban kijöhet, ha ki kell jönnie. *Sine* ira et *cum* studio. Szíves üdvözléssel barátod

Arany János.

[410.] Kún-Szent-Miklós, február 14. 1861.

Kedves Barátom! Hogy én apprehendálnék? Hogy én jegyzeteidet zokon vettem volna? Távol legyen! S csodálom, hogy ellenjegyzeteimből azt olvastad ki. Felfogásunk, *szerkesztői* eljárásodról, különböző, ez az egész. De istenért! ebből neheztelés ne legyen!

Leveledben egy passust már igazán zokon vettem. Félsz, mondod, hogy viszonyunk a lapnál e miatt változik! S magad is, mondod, azon gondolatra jősz, hogy neheztelésem alapja, vagy előkészítője csakugyan a Csák-féle bírálat.... Mind két föltevésed egyaránt bánt és méltatlanúl engem. Én — mind addig, míg te akarod, lapodnak ha nem legszerencsésebb de legszorgalmasabb dolgozótársa maradok — s gondoskodni fogok,

hogy se más, se te azon gondolatra ne jöhess, mintha sértve érezném magam. És hogy épen bírálatod sértene? újra s komolyan nyilatkozom, hogy én azt igazságosnak tartom, tanultam belőle sokat, s érette neked sok tekintetben köszönettel tartozom. De tartanám bár bírálatodat igaztalannak, kicsinylőnek, vagy épen lesújtónak — miután becsületes szándékodról kétség nem lehet, — rosszúl ismersz, ha fölteszed, hogy érette neheztelni tudnék.

Azon is csodálkoznom kell, hogy újra kérdésbe teszed, ha kívánom-e ellenjegyzeteim közlését? Hisz megírtam, hogy ha nem akarod adni, sem veszem rossz néven! Tégy hát velök, a mint akarsz, s vedd privát noticziaként. — Ölellek s kérlek, légy jobb véleménynyel, rólam, a ki vagyok s maradok híved

Szász Károly.

[411.] Kún-Szent-Miklós, január 8. 1862.

Kedves Barátom! Tudván, hogy az e hóban tartandó Kisfaludy-gyűlésen a kitűzött programm szerint számba kell vennetek a dolgozatokat: elkészültek-e a felolvasásra, — ezennel tudósítlak, hogy én készen vagyok. Ezt tehát bátran bejelentheted, s ha csak élek, személyesen megyek felolvasásra. A költemény, hosszabb rövidebb sorokban felűl van 300 soron — s félek kissé hosszú. Óhajtanám s kérlek, ne tegyetek engem végűl. Te vagy Jókai inkább lehettek utól, mert érettetek szívesen vár a közönség, mely bizony értem nem fog 3—4 óra hosszat egy helyben ülni.

Küldj már valami „megcsinálni“ valót a lap számára. Kérlek, ha az EMBER TRAGÉDIÁJA megjelen, küldj belőle, ha csak olvasás végett is, mindjárt egy példányt nekem. Isten veled, ölel, tieiddel együtt híved

SZÁSZ KÁROLY.

[412.] KÚN-SZENT-MIKLÓS, január 11. 1862.

Édes Jánosom! Midőn tegnapelőtti levelemet írtam s tudósítottalak, hogy a Kisfaludy-társaság ülésén felolvasandó költeményemmel készen vagyok, — az volt szándékom, hogy azt előre ne mutassam senkinek. De érettebb megfontolás után mégis jobbnak látom, neked felküldeni, s kérni téged, tedd meg reá lehető megjegyzéseidet. Én szokott határtalan bizalmammal kérlek, s te szokott őszinteségeddel felelj meg rá. Csak egyet kötök ki; ha netalán az egészet mindenestől elvetendőnek, nevezetesen: alapjában bizarrnak, absurdnak vélnéd: ennek kimondását hagyd a gyűlés utánra; mert már egészen mást írni sem idő, sem kedvem — s nem szeretném, hogy ez iránt végkép lehangolva legyek. Ezen kívül, minden kis és nagy hibák iránt, utasító s általam bizonyosan követendő észrevételeidet kérem s várom. Persze, lehető legrövidebb idő alatt.

Saját egyéniségemet s tehetségemet ismerve, úgy tetszik: nekem-valóbb tárgy s műforma nem akadhatott volna elém; mert a szinezés, részletezés, miben legerősebb vagyok, itt ugyan tág mezőt nyert. Arra fordítsd, kérlek, főbbként kritikádat, mit kellene még tisztítni, erősítni, világosítni a képeken s egyes vonásaikon?

Kérlek arra is, jelöld meg, nézeted szerint a leggyöngébb s a legsikerűltebb helyeket, hogy tudjam, a tárgy által most túlságosan elfoglalt s némileg zavarba jött ítélő tehetségemet mihez tartani.

Ezt a számodra tisztázott példányt, jegyzetek- s jelekkel bátran össze-keresztezheted, s magadnál tarthatod, vagy úgy küldheted vissza. Végűl arra kérlek, senkinek se mutasd, se mondd az egész dolgot. Szerető híved

Szász Károly.

[413.] Pest, január 13. 1862.

Édes barátom! Ime itt küldöm az Ember Tragédiáját. Salamon akart róla írni a Figyelő-be, de már nem ír. Gyulai a Budapesti Szemlébe fog: így hát jó lesz, ha ráadod egész figyelmedet és írsz róla minél bővebben, akár hány számban. Salamonnak, úgy sejtem, a Faust reminiscentiák okoztak scrupulust. Én úgy látom, hogy itt a felfogás egészen eredeti — s Gyulai azon csudálkozik, hogy ennyire tudta kerűlni a Faust reminiscentiákat, holott az impulsust onnan vette Madách. Ő is elismeri, hogy igen figyelemre méltó tünemény. Hibáját mi ketten ebben látjuk, hogy erősebben *gondol*, mint *képzel*. Ezért erősebb a kigondolás, mint a költői kifejezés. Ezeket tájékozásúl, különben bánj vele meggyőződésed szerint. Csak azt se felejtsd, hogy ily példák most, ha valaha, szükségesek, midőn költészetünkből kiveszni készűl a *gondolat*. Most kritikák dolgában igen szegényűl állok, kérlek küldj, mihelyt lehet.

Felolvasandó költeményedre nincs semmi lényeges észrevételem. A mi egy-két szó volna, azt megmond-

hatom később. Kívánságodat a sorozatra nézve teljesítjük, ha lehet. Egyébiránt most már kevesebb próza lesz, mint gondoltuk. Úgy volt, hogy én is értekezést írok, de oly tárgyba fogtam, mely röviden semmit sem ér, szélesen nem oda való. Erről győződtem meg egyhavi sikeretlen küzdés után: most már nincsen más, a mit elővegyek; így Toldiból fogok olvasni egy szakaszt; annyival inkább, mert Eötvös és a többiek is azt mondják, jobb, ha költeményt olvasok ily közönség előtt. Ha Jókai humoristicus verset csinálna, tán ezt hagynók utól, a tied legelől, az enyém — középre. Prózában csak az elnök megnyitó beszéde s a Toldyé, Vörösmarty fölött, maradna. Ez nem baj, mert a Kisfaludy-gyűlés nem akadémia, hanem költői ünnep. Miért ne verselhetnénk ott hárman. Nagyobb baj, hogy nekem semmi *új* nincs. De képtelen vagyok. S lehet, hogy a közönség kíváncsi Toldi-ra. A II. éneket olvasom, hol a lyányért vínak; vagy tán még a III-dikat is. Egy óránál nem tart tovább. Isten áldjon meg, barátod

Arany János.

U. i. Heckenasttól nálam van „Szavaló könyved" de nem érek rá olvasni. Az akadémia drámái csőstül a nyakamon; a lap kézirat-hiányban szenved, mint mindig, a regény-forditást kell javitanom (nem tudom, mitévő legyek vele, minden harmadik sor hibás) — az ünnepélyre gyüléseznünk, készülnünk, a terem felszereléséről gondoskodnom stb. stb. — mindez most egyszerre, vagy egymás után. A mint ráérek, tüstént végiglapozom.

[414.] Kún-Szent-Miklós, január 17. 1862.

Kedves Barátom! Már épen a hátamban borzongott az a hideg, mely pár óra múlva kilelt s szerencsésen ágyba is nyomott, mikor leveledet az Ember Tragédiájával vettem. Írni fogok róla, s mikor február 4-én Pestre megyek, magammal viszem, előbb alig lehet belőle valami. Ha azért szükséges, addig írhatsz egy kis értesítőt róla. Abban, hogy erősb a kigondolásban, mint a képzelésben, én is tökéletesen egyet értek. Hogy az alapeszme nem Fausttól van véve (az impulsust honnan vette: azt *én* nem vizsgálom) bizonyos; sőt remélem kimutathatni, hogy Fausténál nagyszerűbb; — de már a részletekben, félek, nem egy nevezetes reminiscentiát fogok találni; most hasonlítgatom össze a kettőt. A conceptióban is találok egy hibát, mely az egészen átvonúl, de még ezzel nem vagyok egészen tisztában, nem különösen azzal: hogy lehetett volna jobban? stb. stb.

Leveled borzasztó laconicussága, felolvasandó költeményemre nézve — megijesztett. Azt szagolom ki belőle, hogy csak azon óvástételemért hallgatsz, melyet írtam: hogy az egésztől nem kívánnám magamat elkedvetleníttetni....

Heckenast kértemre küldte hozzád a Szavalási Kézikönyvet. Bocsáss meg érte. Most írok Heckenastnak, hogy mivel időd nincs reá, kérje vissza tőled. Isten veled, tieiddel együtt mind ölelünk, szerető híved

Szász Károly.

XXXI.

LEVELEZÉS KAZINCZY GÁBORRAL.

1860—1863.

[415.] PEST, november 13. 1860.

Tekintetes Úr! Tisztelt Barátom Uram!

Ha a zajosuló politikai élet izgalmai közt kegyednek ideje maradna még lapom számára ottan-ottan valamit írni, nagyon, de nagyon kedvesen venném. Önálló aesthetikai czikkek, a bel- és külirodalom bármely arraméltó jelenségének ismertetése stb. ezek képezik a prózai részt. Írók dolgában szegényűl vagyok, a régiek elhagynak, az újak közt nem sok van, ki csatlakozni akar is, óhajtom is csatlakozását. Voltam bátor egy példányt útnak indítani.

Becses válaszát *tűhegyen* várva, maradok Tekintetes úrnak igaz tisztelője s barátja

ARANY JÁNOS.

[416.] Kelet nélkül, (1860. november.)

Nagybecsű barátom! Szíves, de kissé *czímes* soraidat örömmel vettem. Mint dolgozótárssal nem sokra mégy velem: azt azonban igérem, hogy minden hónapban küldök *valamit; Lückenbüszert* talán, de szerkesztő az ilyest is használhatja. Annyit minden esetre fog *érni*, hogy ingyen lesz.

Adja isten, hogy lapodnak „publicuma" legyen. Megvallom, hogy minél jelesb embernek tartalak Téged: annál kevésbbé merem azt reménlleni. Képzelhetlenűl piczíny fogalmam van polgártársaink culturájáról. Szeretnék csalódni; en attendant, kérlek, ne vesztegesd reám ingyen lapodat.

Nem lehetne-e a Kisfaludy-társaság kiadványai közé sorolni a Majláth magyar meséit, s a Marmontel novelláit, Kazinczy Ferencz kiadatlan fordításában?

Általában óhajtanám tudni, mit szándékozol az első évi illetékbe sorozni. Ölellek szíves tisztelet s szeretettel

K. Gábor.

[417.] Kelet nélkül, (1860. deczember.)

Tisztelt barátom. Toldy által értesíttetém, hogy a Kisfaludy-társaság némely molièrei fordításaimat kiadni szándékszik. Óhajtanám a jegyzőkönyv azon pontját ismerni, mely ez ügyről szerkesztetett. Nem levén Greguss úrhoz szerencsém, hozzád fordulok azon kérelemmel, szíveskedjél ezt velem közleni. Elég különös, hogy azt kérnem kell.

Hogy a Kisfaludy-társaság általi megválasztatásomra sem feleltem eddigelé, sok oka van. „Nem értem

reá," én az idő királya, azaz határtalan, korlátlan ura. Majd fogok, miként az akadémiának is. Ki vagyok véve sodromból, s belé az okt. 20-diki patens sem bírt visszadöcczenteni. Pedig az illendőség is kívánná, hogy lássalak benneteket alkotmányos dicsőség- s boldogságtokban. Mikó festetni akar Kovácscsal, s kénytelen vagyok neki azt írni, hogy még e miatt sem hagyhatom el — à la Széchenyi — : „barlangomat."

Szívemből örülnék, ha a szeretetre legméltóbb embert egészen az irodalom szolgálatában látnók biztosítva, s igazgatói állomásod messze túl emelne azon gőzkörön, mely azoknak is nyomja tüdejét, kiknek fejök s érdemök a verőfényes magasban ragyog.

Alig várom lapodat. Oly tért foglalál el, minek, ha, mint reménylem, megfelelsz, nevedet e téren is enyészhetlenűl fogod fentartani. Fogadd el baráti üdvözletemet s örvendeztess meg nyájas válaszoddal.

Kazinczy Gábor.

Óhajtanám azt is tudni, hogy és mint gondolkozol fordításom kiadásáról. Mert arra semmi esetben nem állanék, hogy az valamely szépirodalmi vagy drámai „gyüjteménybe" soroztassék. Sőt a kiadás milyenségéről is szeretnék értesíttetni, mielőtt a Társaság megtisztelő bizalmát megválaszolhatnám.

[418.] Pest, január 25. 1861.

Tisztelt Barátom! Ha menteni akarnám magamat hosszú hallgatásomért, talán menthetném azzal, hogy a jegyzőkönyvi kivonatot, melyet tőlem utolsó leveledben

kívántál, csak a napokban kaphattam meg Toldy úrtól, mivel a jegyzőkönyv — mint mondá — egész addig nem volt letisztázva. Azonban magam látom, hogy e mentség nem oldoz fel a hanyagság vádja alól, mert becses soraidra a jegyzőkönyv nélkül is válaszolhattam volna. A dolog úgy áll, hogy eleinte csakugyan a jegyzőkönyvet vártam, s e miatt jó darabig késvén, a restek szokott hibájába esém, kik csak azért sem fognak valamibe, mert annak idején elmulasztották.

Egyébiránt e hanyagság csak annyiban sajnálatos, hogy általa neked, szívből szeretett barátom, hiú várakozást s talán boszúságot okoztam; de remélem hogy Te megbocsátasz ezért az én szegény (NB. örökké zúgó) fejemnek: ellenben a kiadás ügye mit sem késett eddigi halasztásom által, mert pénz még mindegyre szűkön van, s az idők nem olyanok, hogy jó kelet fejébe vállalkozni lehessen. A pártolók (alias: előfizetők) száma sem éri még föl a 700-at, pedig úgy van tervezve, hogy csak pár ezernél fordúlna valami a társaságnak, ezernél nem veszt, azon alól sajátját fizeti e négy forintos vállalatra.

A mi molièrei fordításidat nézi: őszintén megvallom, hogy mielőtt becses soraidat vettem, azokat a pártolói hatvan-ívbe szándékoztam betudni; oly módon, hogy e jutalék könyvek egy-harmadrésze „becsesb műfordítás“ kellvén, hogy legyen: a tieiddel akartam megkezdeni, s e javaslatomat a társaság is helyben hagyta. De leveledből azt olvasám ki, hogy Te ettől idegenkednél. Kifogásod van a „gyűjteménybe“ stb. sorozás ellen. A pártolóknak adandó jutalékot azonban mint önálló könyveket is adhatjuk: nincs reá szükség, hogy közös czím alá foglaltassanak. Miért is? A kiállítást valami

nagy fénynyel nem eszközölhetjük: azonban gondunk lesz rá, hogy csinos legyen: a formatum valószínűleg nagy 16-odrét, a legkedvesebb regényalak. Hanem erről később, most csak az a kérdés, hajlandó volnál-e fordításaidat a pártolóknak jutandó ívszámba átengedni?

Hogy Kazinczy Majláthját és Marmontelét a társaság — legalább most — nem adhatja a pártolók évi illetékébe, azt valószínűleg már tudod a lapokból. Kétségtelen azon fordítások nagy érdeme: de a társaság úgy vélekedett, hogy első évét mégis valami újabbal, s a műbecs mellett ingerlőbb olvasmánynyal kellene megnyitnia. Ilyen volna már Molière-d, melyben az is gyönyörködnék, ki pusztán mulatságból olvas. Ezen kívül még egy angol regény (Adam Bede) jönne az évi illetménybe, ha fér, több is.

Nincs egyéb hátra, mint hogy megköszönjem bizalmadat, miszerint engem jelölsz ki fordításod áttekintésére, s fölkérjelek, részesíts mielőbb a szerencsében, hogy e bizalomnak megfelelni megkisérthessem. Addig fogadd legszívesb üdvözlésemet! Tisztelő atque szerető barátod

Arany János.

U. i. Azokat az úgymondott „hézagpótló“ czikkeket nagyon várom ám, de nagyon hiába! Retteneteskép magamra vagyok hagyatva, nem dolgozik nekem — pár könyörületes sziven kívül — senki, de senki. Nem arról van szó, hogy *jó* lapot állítsak ki, hanem hogy kiállíthassam a lapot, egy hétről másra. Bizony sanyarú kenyér az *ilyen* szerkesztőség.

[119.] KELET NÉLKÜL, (1862. január elején.)

Tisztelt kedves barátom. Nap nap után foly, s gondjai közt reám nézve egy sincs nyomasztóbb, mint az, hogy Irántadi legbensőbb érzéseimnek mind eddig semmi jelét nem adhatám. Koldús vagyok, s ez mentse ki fukarságom bűnét némileg. Délelőttönként jobban érzem magamat, s azt fő részben gyógybajlódásaim — süker nélkül — rabolják el, délután nem vagyok képes semmire, mert bármit s bármennyit egyem, fuladozásaim elnyomorítanak.

Valamivel akartam Nálad bekopogtatni; egy halom töredék — vesztett csatajelvényekűl — fekszik előttem, sem erőm, sem hangúlatom, hogy befejezzem. Maholnap lefoly az év, s nyomasztóbb emléket nem hagyhatna nálam, mint az, hogy megfeledkezéssel — Rólad! — vádolhass.

Hozom tehát, a mi van. Három czikket terjesztek ítéleted alá, s kérlek, ne génirozzon az. Okosabb ember vagy, hogysem az írók közé számítsd táblabírói dilettanskodásomat s „érzékenységemtől" nem fogsz óvakodni.

Dessewffy József czikkelye 1789-ben iratott; mind tárgya, mind előadása tekintetében nagy érdekkel bír szemeimben. Becses adalék azon mémoire-irodalomhoz, mely nálunk — fájdalom — parlagon hever.

Szemere Miklós a napokban nálam volt, s innen Tompához ment; ma várom vissza mindkettőjöket. Hadd tartsa jól prózai lelkemet ambrósiával a két poéta! Képzelheted, hogy fogjuk rajtad s elenyészhetlen becsű dolgozásaidon koptatni nyelvünket!

Mutasd be kedves nődnek megkülönböztetett tisztelő üdvözletemet, s tartsd meg mindenek fölött becses baráti érzéseidben igaz hívedet K. Gábor.

Fiamra bíztam e csomó átadását, hogy megszerezzem számára a szerencsét Téged láthatni. Valódi *adorátorod.*

[420.] Pest, január 10. 1862.

Tisztelt jó barátom. Mindenek előtt fogadd szíves köszönetemet, hogy alkalmat nyújtál fiadat megismernem. Nekem is van egy fiam, oly korú, oly magas, oly tanulságú, mint a tied, ők már elébb ismerték egymást az universitáson, hol mindketten jogászok.

Azután köszönöm küldeményedet. Legtöbb gondolkodást okoz Dessewffy dialogja, a benne lévő családnevekért. Nem fogja-e az utód compromittálva érezni magát *apái* és *anyáiban?* Mert vannak csiklandós dolgok felszedve az akkori *ondit*-ből: nem hoznék-e velök bajt a lap és szegény szerkesztője fejére?

A Kisfaludy-társaság ünnepel február 6-án. Nem igen fényes lesz az ünnep, de legalább lesz. Szidnak bennünket már is, s én nem tehetek róla. Ugyan! édes barátom, nem kaphatnám meg a Molière-ket, hadd nyomatnám, mert az a baj, hogy nincs kézirat, azért késünk, s azért szidnak.

Üdvözlöm Szemerét és Miskát, ha még ott járnak. Mint szeretnék köztetek lenni! De hiába. Engem a sors arra kárhoztatott, hogy szerkeszszek, kézirat nélkül, praenumerens nélkül, dolgozzam egészség nélkül, igaz-

gassak társaságot, melynek nincs kedve igazodni, meg kéziratot, sajtóhibákat meg mindent, csak azt nem, a mit igazítani szeretnék.

Fogadd szíves ölelésemet! Tisztelőd és barátod

ARANY J.

[421.] KELET NÉLKÜL, (1862. nyarán.)

Tisztelt barátom. Sok tekintetnél fogva halogattam Molière elküldését. Reméltem, hogy „eredeti capacitásaink“ el fognak Benneteket oly remekekkel árasztani, mik Molièrenek előlegesen elhatározott kiadását csakis nyűggé teendik a Társaságnak. Azonban úgy látom, hogy puskaporotok kifogyó félen van. Küldök tehát két darabot, a következő megjegyzések, illetőleg feltételek mellett:

1. A gyűjtemény czíme ez: „Molière vígjátékai. I. kötet: TARTUFFE. II. A FÖSVÉNY. DANDIN GYÖRGY.“

2. A correcturát én csinálom: 1) Nem értem rá — mert ülnöm tilalmas — a másolatot betűről betűre egybevetni. 2) A berendezést is látni akarom. 3) Jegyzeteket csatolván minden darabhoz, a lapszámokat tudnom kell.

3. A két kötet egyszerre adatik ki. Az I. elébe jő az előszó, s néhány jambussal nem vagyok megelégedve; azért küldöm sajtó alá a II-ik kötetet. Igérem azonban, sőt biztosítalak, hogy a nyomtatás miattam halogatást nem szenvedend, sőt igen kérlek, méltóztassál azt siettetni.

4. Máski bírálatát mint a Tiédet a darabokra nézve nem fogadom el; de *azt* igen kérem. Te rólad följte-

szem, hogy érted, mit tesz a legfrancziább francziát magyarúl beszéltetni, s méltányolni fogod a szegény táblabíró erőködését, ki *őt* átdolgozása specimenét nyújtja itt bírószéked elé. Adja isten, hogy ott megállhasson. Csupán arra kérlek, hogy megjegyzéseidet — mennyire *áhítom* azokat! — közöld előbb velem.

Még egyet: hagyd meg a nyomdásznak 1. az Ön és Kegyed nagy betűkkel szedendő mindenütt. 2. Dandin-t is ép úgy szedjék, mint a Fösvény-t, azaz a személyek a sorok közepébe jönnek, s nem miként írvák. 3. A kötet első darabja a Fösvény. Fogadd szíves üdvözletemet s tarts meg baráti érzéseidben.

Kazinczy Gábor.

[422.] Pest, augusztus 3. 1862.

Tisztelt kedves barátom. Jó ideje, hogy válaszom késik becses leveledre. De mivel a nyomda, mennyiben Társaságunk rendelkezésére áll, már el vala foglalva, nem véltem igen sietősnek a jegyzetek elkészítését, s más dolgokkal elhalmozott szegény zúgó fejemmel csöndesebb órákra kelle várnom. A jegyzetek küldése nélkül pedig nem akartam válaszolni.

Hogy te „eredeti capacitásaink" által leendő „háttérbe szoríttatástól" féltél — elfogadom, s sikerült gúnynak tartom szegény kis társaságunkra. Csak te ne félj attól! Bár minden évben adhatnál vagy két Molière darabot. Jó volna bizony. Ha már odafüggesztjük, kívánságod szerint: „Molière vígjátékai" — mintha kötelezést is vállalnánk — mi és te — az egész M. kiadására. Ezért tán jobb is volna elhagyni e főczímet. Azonban legyen tetszésed szerint.

A mi a darabok rendezését kötetekbe, illeti: akaratod teljesűlni fog. I. Tartuffe: II. A Fösvény. Dandin. Hanem, édes barátom, szeretném én azt a Tartuffeöt kezembe kapni minél előbb; s úgy kezdeni a nyomást. Nem mintha szavadban, vagy erős szándékodban kételkedném: de akadály jöhet közbe, betegség vagy más ilyen, hogy a kellő időre meg nem kapnám. Pedig a megjelenés időhöz van kötve, a mennyiben, ha az ez évi pártolói illetménybe fölveszszük, meg is kell jelennie, mikorra a szétküldözés ideje eljő. Már pedig úgy szeretném (s úgy is számitok), hogy ez évben: Molière, Hugo V. (10 ívnyi fordítás) meg a regényből a mennyi esik — tegye a 60 ívet. Kérlek alássan, boldogíts Tartuffe-el minél elébb!

A correcturát küldeni fogom.

A berendezés kívánatod szerinti lesz. Madách tragediája formatuma s papirja van általában kialkudva a Társaság részére. Lehetne jobb, és szebb is: de nem mertünk költségesebb kiadásokat koczkáztatni, midőn alig volt 2—300 előfizetőnk. Most volna több: de rosszúl fizetnek: félek ki is marad egy része a hazafiságnak. Így nem csinálhatunk kivételt Molière-edre sem. A szólók nevei középre esnek, majusculával, ez tán legcsinosabb. A betű faja garmond. Azon igen apró versaliák, melyekkel az E. Tragédia személyei a *szöregben* nyomvák, nem lesznek. Akkor is csak nyomdai ügyetlenségből, correctura után csúsztak az első ívbe; az én szándékom nagyobb betűk használása volt. Hanem aztán az első ív másfél ezer példánya úgy lévén nyomva, meg kellett tartanom végig. Nyomorúság ezek a mi nyomdáink: a lapszámot is rosszúl szedik, ha az író nem igazgatja.

Az *ön* és *kegyed* szókat *kegyes* gondjaim alá veszem. Azaz: a 2-ik correcturát én csinálom, s a 3-ikat te. A nyomda nem ért ily subtilitásokat, szedi a mi előtte van.

Munkád bírálatáról a mit írsz: hogy senki másét el nem fogadod stb., ez óvakodásra nem volt szükség, mert a Társaság nem úgy fogadta el tőled, hogy bírálat alá bocsássa, hanem egész köszönettel, mintha megbízott volna a fordítással. A mi személyem iránti megtisztelő bizalmad illeti: szívesen köszönöm, de nem úgy fogadtam, mintha ex offo kellene bíráskodnom. Ha mégis átnéztem művedet, sőt jegyzeteket is bátor valék tenni, vedd azt baráti bizalmas közlésnek, semmi másnak.

Előre bocsátom, hogy én nem hasonlítám össze fordításod az eredetivel. Miért ezt? Hogy vajon értetted-e? Ennek megítélésére nekem ép oly hosszú Molière tanulmány kellett volna, vagy még hosszabb, minőt te fordítottál „e legfrancziább“ íróra. Erre se szükség, se erő és idő. Gondolom, te sem a szöveg foglyosabb helyeinek magyarázatát várod tőlem. Más okát sejtem, hogy épen engem híttál fel a bírálatra.

Te a legfrancziább franczia írót oly magyarsággal kívántad lefordítni, mely közel álljon a legmagyarabbhoz (t. i. nyelvhez, nem íróhoz). Így fogtam fel művedből iránytűjét fordításodnak. Nem póri magyar — de utolsó ízig velős magyar. Ezt látom legtöbb kifejezésidből, ezt egyes igazításidból is. Lehet csalatkozom; lehet, hogy egyszersmind combinálni akartad e magyar ízzel mindazon külföldi csínt, a mit irodalmunk már elfogadott, vagy te akarnád, hogy elfogadjon. Erre is láttam törekvést. Hanem a főirányt mégis abban látom, hogy a mire van rövidebb, vagy hasonló rövidségű s erejű magyar velős frázis: ott az idegent kerülöd. Ily szem-

pontból tettem se igen sok, se igen lényeges jegyzeteimet. Ám használj belőle, ha lesz vagy egy életrevalót: ha nem, dobd el mind. Ha mi nem tetszik, húzd keresztűl, az elfogadottat hagyd meg s küldd vissza s én a szerint igazítom kéziratod. Ha semmit sem hagysz is meg: én azt se veszem zokon.

A Fösvényre kevesebb a jegyzés: mert a magyarság jobb mint Dandiné. Innen is gondoltam: az elsőre több gondot fordítál, mint György úrra; s hogy irányod e szerint főleg a „magyar íz", ízléssel persze.

Engem Balassa most Szliácsra küld, 4 hétig nem leszek itthon. De hazajöttömmel, tehát szeptember elején, szeretném nyomatni Tartuffe-öt, s így *furtonfurt,**) míg vége nem lesz. Ez évben egyszerre akarok szétküldeni minden könyvet, mert a póstadíj roppant sok, minden egyes expeditióval. Kérlek, hadd küldhessem szét még ez idén Molièret! Ha a második kötetet nyomatom, s az első meg találna késni: akkor 1. egy csomó idő a nyomtatásra nézve elveszett lenne; 2. az idei budget jövő évre fordíttatnék, a mi ily cassánál igen bajos; 3. későn kellene kipnem-kapnom, mivel elégítsem ki ez évre a pártolókat.

Mind ezt gondjaidba ajánlva, szíves üdvözléssel vagyok tisztelőd s barátod

Arany J.

Jegyzet. E levélhez több oldalra terjedő észrevétel van csatolva Kazinczy G. fordításairól.

---

*) Nem a jó magyarságért használám e hybrid szót.

[423] Pest, márczius 31. 1863.

Tisztelt Barátom! Dandin György-öt sajtó alá adtam, mint folytatását a II-dik kötetnek: de én nem tudom, bármint sürgetem, nem látok belőle correcturát; hacsak hozzád nem küldöttek már. Mindenesetre rajta leszek, hogy nyomják tűzzel-vassal, téged pedig kérlek, ne tarsd magadnál soká az íveket. Óhajtanám, hogy Tartuffe-öt is (azt a *rossz* darabot, melyet közelebb a M. Sajtó *nagy* kritikusa lepiszkolt) felküldenéd már. Idő kell rá, míg, parancsod szerint, elolvasom és netaláni észrevételeimet megírom. Pedig a nyomtatás körmömre égett: nincs mit küldjek szét a közönségnek. Béczy csak majd ősz felé ha lesz készen Onegin-nel: a Te Molièredet kellene adnom, minden áron, az idei első szállítmányba. Nagy baj ez: addig nem is fizetnek, átallom is sürgetni, a míg könyvet nem küldök. Azért mindenre a mi szent, kérlek, unszollak, esedezem: örvendeztess meg már, hadd lássam Tartuffe-öt is! Hidd el, inkább árt mint használ már az a *nimia cura*. Valóban, e pártolói história további lehetősége vagy bukása függ attól: adhatom-e e jó munkákat az idén, s adhatom-e idejében. A pártolói rendszer fennmaradása pedig életkérdés a társaságnál. Ha megszűnik: az alapitók langy heve is meghűl: mert az alapitványok kamataiból semmi könyvet nem adhatunk, lévén az legfölebb 7—800 forint. A pártolók száma teszi lehetővé csupán, hogy életunknek csak ennyi jelét is adhassuk, mint e három év alatt.

Azért ismételve kérlek, hogy Dandin nyomásába részedről semmi akadályt ne tégy: Tartuffe-öt pedig indítsd mielőbb útnak. Ha a Koszorút valami szellemi pártolásban részesitenéd, azt is nagyon megköszönném.

Dessewffy munkáját nem adhatom az *urakért*, a Legyeket szintén bajos adnom most már az *asszonyok* miatt. Sokan vannak, s rossz néven vennék az ily legyeskedést.

Igen! ha Tartuffe-öd felérkezik: óhajtanék egy részt olvasni belőle a Társaság havi ülésén. Gondolom, nem ellenzed; légy szíves erre néhány scenát, vagy egy felvonást, kijelölni.

Becses válaszodat, és pedig ha lehet (miért ne lehetne?) Tartuffe-fel együtt, epedően várva, maradok igaz tisztelőd és barátod

Arany János.

[424.] Kelet nélkül, (1863. április.)

Tisztelt barátom! Becses leveledre azonnal válaszolok.

Becsületemre mondom, hogy a Molièrei correcturák *soha* sem hevertek nálam; kétszer szoktam póstára küldeni hetenkint, s ha az egyik alkalommal jött a csomó, a következő vitte mindig, kivétel nélkül, bármily rosszúl voltam is. Hiszen adott szavam rabszolgáddá teve.

Dandinból egy betűt sem láttam még; a Fösvény 3 utolsó ívét egy-egy hónapi időközben.

A „nimia curán“ ne csodálkozzál. Tiétek a dicsőség; miénk, irodalmi napszámosoké, a lelkiismeretes törődés, annyit adni, a mennyit csak „humeri valent.“ Balgaság, sőt egy kicsinyt nevetséges is volna, ha, szürkülő hajjal csak azon a vonalig szeretnék gebeszkedni, hol Hang Ferencz és fordító társai.

Sajnálom, hogy közleményeimet oly tapintatlanúl választám ki számodra. Tedd, kérlek, félre; fiam majd

értek megy. Ha *írni* tudnék is, akkor sem fognám, vagy csak találomra, eltalálni ízlésedet.

Rajta leszek, hogy Tartuffe miatt ne legyen fennakadásod... Fogadd igaz baráti üdvözletemet.

KAZINCZY GÁBOR.

[425.] KELET NÉLKÜL, (1863. május.)

Tisztelt barátom! Itt veszed TARTUFFE-öt teljesen. Mint mondám, miattam nem akad fel a nyomtatás.

Míg TARTUFFE nyomatik, a „Jegyzetekkel" elkészülök, s így rajtam semmi sem fog múlni. Nem képzelheted pedig, mily koldús vagyok, ülést és gondolkozást igénylő munkálkodásra nézve.

A TARTUFFE „honorariumáról" szóló nyugtámat átveheted fiamtól. *Híres* honorarium az, miután a tisztelt Társaság, valóban medvei delicatessel, országszerte, eleve elkürtölte volt.

Megbocsáss, hogy nem hallgathatom el csudálkozásomat a fölött, hogy Toldyn, másod ízben már, egyet döftek lapodban. Az első sem sikerült pedig. Úgy hallom, hogy Salamon úr is, mint Gyulai, erdélyi ember; tónusaikról nem gondolná senki. Fogadd szíves üdvözletemet.

KAZINCZY GÁBOR.

[426.] PEST, június 3. 1863.

Tisztelt, édes barátom! Vettem a TARTUFFE kéziratát s a híres 100 frtot átadtam Arthur fiadnak, köszönettel.

Utóbbi egy pár leveledből némi neheztelés árnyékát véltem kiolvasni irántam, a mi annál inkább fáj, mert, tudva, nem akartalak megbántani. Így mindjárt e csekély honorarium nem én általam lett híressé: kikürtölték, mielőtt én igazgatója lettem a társaságnak.

Figyelő-be küldött kézirataidat miért bajos használnom a Koszorú-ban: azt is eléggé kifejtettem, úgy gondolom legalább. Dessewffyét nem merem, a fiától, hogy megesz; a Szemeréé egy kissé pajkos. Én szeretném, ha ily irodalmi emlékeket közölhetnék: de vannak bizonyos tekintetek. Ne vedd hát, kérlek, a te mellőzésednek, mint akkor tevéd, mikor azt írtad: mit tudnál te adni Koszorú-ba valót, ha azok sem kellettek.

Tartuffe-ből olvasni akartam a K.-társaságban, kérdésemet nem méltattad válaszra. Talán azért is haragszol, hogy a Fösvény-ből olvastam.

A correctura íveket oly „reverentiával“ küldöd: „ha volna időm a harmadik olvasásra.“ Barátom, nekem időm van, s ha nincs is, kell lenni, hivatalos kötelességem teljesítésére, s hozzá teszem, hogy Molièredet örömmel is olvasom. Csak az a kérdés, belenyugszol-e az én áttekintésembe, miután egyszer már felhoztad Szász K. előbeszédjének lacunáit, mint correctorságom specimenét. Én ez előbeszédet kéziratban soha sem láttam, mert az alatt küldte be, az alatt nyomták ki is, míg én Szliácson voltam; író ember volt megbízva a javítással; a felelőség enyém, de a vétség nem.

Végre Toldy. A tavalyi czikk szintén Szliácson létem alatt jött ki, úgy emlékszem. Hogy most megint egyet *döftek* rajta: valóban nem értem. Salamont emlegeted: neki kellett a *döfést* tenni. Melyik az? Hogy Zrínyire nézve nincs vele tökéletesen egy véleményben?

Én legalább másra nem emlékszem. De hát döfés az, ha te a tanácsteremben felszólalsz, azt mondod: az előttem szónokló tisztelt taggal nem lehetek mindenben egy véleményen? Hogyan lehet beszélni irodalmi dolgokról, ha valaki nem combinál, véleményt nem mond, s olykor, tisztán a tárgyra nézve, nem czáfol is? És hogy lehet lapot szerkeszteni, ha a szerkesztő minden dolgozótársa munkáját megcsonkítja, kipiszkál belőle minden nevet, minden oly véleményt, a mi ellenkezik valamely tekintély véleményével? Igen is: történt méltatlanság Toldy úrral, de nem a Salamon, hanem a Szilágyi Sándor czikkében, mert rosszúl idézte, rosszúl értette Toldyt. De, hogy ha valamely író az ő véleményétől egyben másban eltér, s azt illő tisztelet és kíméléssel ki is meri mondani, hogy az mindjárt döfés (vagy épen sicariusi döfés) volna: édes barátom, ez még akkor sem áll, ha az a vélemény bolond, paradox találna lenni, s a szerkesztő sem érné föl észszel, hogy kihagyja.

Mindezeket most egyszer el kelle mondanom, igazolásúl. Kérlek, ne mérj nagyon alacsony mértékkel, mint embert; — mint írót, a hogy tetszik. Mostan pedig arra kérlek, hogy siettesd velem együtt Tartuffe nyomását. Nekem recepisséket mutatnak elő a nyomdában, melyek szerint az íveket hozzád küldték, azt mutattak a II. kötet utolsó ívére is. Én kértem elő tőlük az ívet már akkor: de esküdöztek mennyre-földre. Úgy találom, hogy a póstának 4—5 nap kell, jövet is, menet is. Sok. Ha még nálad van pár napig: kitelik a két hét. De, hogy segítsünk rajta?

Pedig az ez évi szállítmány elsejét nem küldhetem szét Molière nélkül. Nem, mert akkor 3-szor kellene szállítni ez évben: s egyszeri szállítás 250—300 frt volt,

míg az új stemplit be nem hozták is. Már csak várom, mikor támad meg valami lap s honnan tör ki a publicum türelmetlensége. Hallgatok, mint bűnös, — a publicum pedig — nem fizet.

Bocsáss meg nyíltságomért, s mindazért, a mit, nem akarva, ellened vétettem, vagy a miben vétkesnek gondolsz. Hidd el, nem becsül és szeret egy-egy ember jobban, mint barátod és tisztelőd

Arany János.

[127.] Kelet nélkül, (1863. június.)

Tisztelt barátom! A ki, mint író és ember egyiránt, oly mértékben bírja nagyrabecsűlésemet, mint Te, az előtt valódi „színemben" állani, vagyis attól nem értetni félre, annyira érdekemben áll, hogy e pillanatban vett leveledet azonnal megválaszolni sietek.

A mint azon föltevésednek, hogy levelemen a „neheztelésnek" árnyéka látszik, alapja nincs, úgy kell némely más nézeteidet is rectificálnom.

Előre bocsátva, hogy én arról, a ki engem a „literatorok" közé számítana, vajmi kevés belátást tennék föl, kérlek, hogy mind azt, a mit mondtam, vedd egy illiterator táblabíró őszinte baráti „duzzogásának." És pedig:

Nro 1. A mi az általam *híres*nek mondott honorariumot illeti. Soha én *szerkesztő*től, lett legyen akárki, egy fillért sem vettem, sem kértem, sem kaptam azon *Lückenbüszer*-ekért, a miket a „magam contentumáért" nekik küldöttem; nem, még Kossúthtól sem, mikor Pesti Hirlap-ja pénzügyileg culminált, s engem benne

el-elabalygata koszorúival. Nehogy azt véld tehát, hogy a honorarium *mennyiségét* apprehendálom; annál inkább nem, miután épen eme (Toldy által *kizaklatott*) dolgozatok kiadásában nem is voltam a Kisfaludy-társaságra szorúlva. Nem, édes Jancsim; hanem valódi mendikás dolognak tartottam, s tartom ez idő szerént is, *azt*, a mit Te is érintesz, amaz „elhírlelést,“ a mi oly zsidó alkudozás színében (hogy megalázóbbat ne mondjak) tűntetett föl, a mi erkölcsileg késztetett vagy 1. oda dobni azt a híres *tagságot* magát is, vagy 2. nem tehetni egyebet mint, tetszik nem tetszik, oda adni a darabokat. — Mint *debut*, két füzetke fordítás, a mi mostani, koszorúkkal beaggatott piaczunkon, egy kissé nevetséges; mint „honorarium,“ az az öszvegecse, még nevetségesebb, s mind kettőnek egész „világítása“ én reám vettetett, a ki az egészről semmit sem tudtam, tehát „kínálkozásom“ által fel sem jogosítottam az illetőket.

Mentsen isten, hogy mind ez alatt, csak közvetve is, Téged értettelek volna, nem csak azért, mert tudtam, hogy Pesten sem valál, hanem azért, mert Téged egyéniségednek az az oldala, mely kell, hogy a szeretet tárgyává tegyen minden valamirevaló ember előtt, a ki, bár futtában is, ismer: a delicatesse, incapaxxá tesz az efférlékre.

Tehát: oda vetém a szót, mert épen „eszembe jutott“ az a boszúságom, mely akkor felzaklatott volt.

Nro 2. Hogy a két közleményt ki nem adtad, azt sérel*mem*űl nem lehetne vennem, ha még oly irritabilis poéta volnék is. Génirozott az, hogy a Figyelőt megszolgálni pro forma sem tudtam, küldtem valamit a mit *én* érdekesnek hittem; Te *nem;* csupán szerkesztői szabadság- és *kötelességeddel* éltél, mikor félretetted.

Nro 3. Olvashatsz-e Tartuffe-ből? e kérdésre nem feleltem, mert fölöslegesnek tartottam a választ. A Társaság tulajdona az; Te azért a Fösvény-ből is olvashattál s olvastál, tudtom nélkül: ép oly jogosan teheted Tartuffe-el is. Annál inkább, miután ama „felolvasások" úgy sem egyéb, mint formalitás, önáldozat, midőn Izsákunkat az úntatás oltárára czipeljük a „felsőség" iránti tiszteletből.

Tégy hát Tartuffe-el a mit akarsz; sőt, ha netalán helypótló kell, közölj belőle annyit, vagy azt, a mennyit tetszik.

Nro. 4. Nem „reverentia" szólt belőlem a correcturákra nézt, hanem azon „nehezen-esés", ha oly embereket mint Te és Toldy, correctoroknak látok; már csak azért is nehezen, mert én inkább gályarab volnék.

Hogy a Szász bugyogó előszavának Te voltál correctora, most tudom; a megrovás miatta tehát *Téged* nem illet*hetett.*

Nro. 5. Toldy. Vannak dolgok, miket magokban, külön tekintve, semmiségnél többnek nézni, józan észszel, nem lehet; mint beilleszthető, egy rámába tehető, folytatólagos lánczszemek stb. más tekintet alá jönnek. Rég az ideje, hogy feltűnt nekem, mennyire keresik egy némelyek, hogy Toldyn egyet döfhessenek, mióta a „trónról leszállott." Megjósolám neki. Míg az irodalom, mint egy Augias-ól, tárt kebellel várja az efélékre vállalkozó Heracleseket; míg charlatánság és butaság, csalás és phrasisok stb. oly könnyű dicsőségű és közhasznú aratást igérnek: némi idétlen legénykedést mutat, ha valaki — gustusa jövén lóhátról beszélni — épen a legérdemesb embereket választja ki, petulans oldaldöfései tárgyáúl.

Abba hagyom. Egyéniségemben van a baj. Én képesebb volnék rossz tettet követni el, mint véteni a pietas ellen, melylyel mind azok iránt tartozom, kikkel józan fejjel nem mérkőzhetem. Egyébiránt az efféle „gustus dolga.“ Tudom, hogy az enyém arra kárhoztatja az embert, hogy „famulusi“ alárendeltségéből ne akarjon kigebeszkedni; de vajon a gebeszkedés megnövesztett-e valakit, ha a jó isten legénynyé nem nyújtotta?

De Te légy meggyőződve, hogy nemes egyéniséged még azon érdemeidnél is becsesb előttem, miket egész szívvel ismer el az ahoz értő, s tátott szájjal hirdet az is, ki, mint nyálkás hasával a csiga, fertészi azon ösvényt, mit Te oly *tiszta* fénynyel futsz.

KAZINCZY GÁBOR.

XXXII.

LEVÉLVÁLTÁS SZEMERE MIKLÓSSAL.

1862.

[428.] VERESHARASZT, június 25. 1862.

Kedves Jancsim! Én, ki Brassai elkésését csodáltam, még jobban elkéstem. Fő oka, mert már megjelent kritikája, s én még sem bukkantam tárgyamat illető s védő tekintélyekre, tömérdek ideig rossz helyeken zörgetve, például: Pierrer Conv. Lexiconában. Végre eszembe jutott, hogy Goethénél, Schillernél, Herdernél stb. kereskedjem. Csak ekkor kezdém tehát, addig térdemen (mert én e tél nagy részén át két némettel bajlódtam: a német császárral, s a német h . . . al) irónnal összefirkált igen sok aphoristikus eszméimet, — miknek itten felét is elhagyám — rendbe szedni, de látván, hogy egy egész hó alatt, honn, sűrű vendégeim miatt semmire sem fogok mehetni, ide újhelyi szőlőm alatti borhazámba menekültem előlök, s itt bajlódom már sok idő óta;

röstségemmel csak alig biró becsérzetemmel, Brassaival, és legió szúnyoggal s légygyel, miket mielőtt íráshoz fogjak, előbb ki kell hajtanom s ölnöm. Különben nagyon kedélyemhez való ez idylli egyszerű élet itten. Egy hazúlról hozott vén tót asszony (főzőnéűl), s egy tehén összes birtokom; a többit a kültermészet s vidék szépsége adja, estveli s reggeli erős sétáimban. Estve a keletre fekvő erdő s folyam felé vezető réti úton, vagy a patakra menő töltésen, hova tőlem egy mellék utacska vezet ki, reggel a délre fekvő szőlők, erdők s tövükben sűrű s roppant gyümölcsös kertekkel szegett bérczek közé barangolok, hol a hőségben másfél óráig is árnyékban s levett kalappal járhatok, rigók, gerliczék között, s ha éjjel vagy reggel esőzött, a szelíd s vad meggyek illatát hordó szellőben. Úgy szeretnélek ilyenkor benneteket: tégedet s Miskát ide rántani pár órára. Ládd! mért lettünk emberekké, mért nem fecskékké! mily könnyen összejöhetnénk! vagy mért nincs garaboncziás köpönyegünk legalább! Egyébaránt Miskára én már régóta haragszom, Miska rossz ember, Miska megromlott, egyszer ha jó kedvem lesz lefestem előtted ludas fejét .... Látogass meg, Jancsi, még itt leszek három napig! (most már szőlő munka miatt); adok jó friss vajat, tegnapelőtt hazulról jött friss kenyeret, savanyú vizet s jó borocskát. Újra felsóhajtok! mért nem tud az ember repülni mint a fecske!

De kritikám! — Az igaz, hosszú, mert mit előtted látsz, az még nem az egész, még jó rakás fogja követni. Te csak add, mihelyt kezedhez jut, mielőtt negyed része megjelenne, hozzád jut a többi is; még nincs letisztázva: (mert mit te impurumnak fogsz nevezni, nálam az már: purum! bizony hamis egy írás, s még ahhoz

úgy össze-vissza javítva; igen kérlek ajánlj correctorod kiváló figyelmébe!) mert tisztázásom közben *megakasztott* Erdélyi J. Tegnapelőtt délután pár órára kijött hozzám Hegedűs Lacziral, s felolvasván én előttök a hozzád most küldött lapokat, az utolsó czikket (Ellentét a görög költészet s költészetünk között) mindketten rosszalták. „Hagyjam ki e czikket." E tárgyról én megvallom nem vagyok eléggé tisztában magammal, de az ott elmondott eszmék, bár nem fordítás, s saját eszméimmel is vegyűlve — Goethe, Herder, Schlegel nagy eszméi. „De ők még a classicismus kizárólagos hűvei voltak, mond Erdélyi, s így magad estél azon hibába, melyért polemiádban egy helyütt Brassait ütöd, s Brassainak *ez egy* kérdésnél *igaza* is van, mert a görög költészet objectivebb volt mint a mai!" Ebben igaza lehet Jancsinak s Hegedűsnek, de — szégyellek *retirálni* ebben is Brassai előtt; — tehát ha jobb szempontból véve föl, kidolgozhatom, küldeni fogom, ha nem, elmarad.

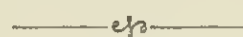
Jancsikám! mint mondám hosszú vagyok (nem én magam, de kritikám!) s még így is elég hiányosan fejtém ki tárgyamat, mert igen sok oldalú história ez! s hozzá, erősb markú legény kezébe való, mint az én röst öregségem, s tudománytalanságom. De hosszú más okból is: Brassait, ki mindenkit *agyon beszél, agyon akartam* én is beszélni. Jövő küldeményem között (a végén) „Idézetek" is lesznek, elvemet védő idézetei több nagy nevű írónak. Küzdjön Brassai, ha még kedve lesz fölszólalni, azontúl velök, s ne velem. Ezen idézetek kikeresésével töltöttem el a legtöbb időt. Ha emlékeztem is, hogy ez s amaz író mond czélomra valót valahol, de bezzeg hol? hogy tehát olykor három, hat sort kiírhas-

sak, köteteken által kellett keresnem, egész köteteket átolvasnom; sokat emlékezetből is idézhettem volna, de nem szóról szóra, pedig szükség, hogy úgy adjam.

Ne szelidíts valahogy némely ugyancsak éles kifejezéseimen; annyival kevésbbé hagyd ki. Brassai érdemli azokat. Engemet megvallom nagyon sértett modora, — azon elbízott hangú, mást gúnyosan mosolygó, sőt *szánó,* — s lenézni, nevetségessé tenni törekvő modor! „Mit nem akarunk, hogy velünk történjék, azt ne tegyük mással." De modoromért (mely csak visszatorlás) nem is haraghatik B. —, övé az, örüljön hű tanítványának.

S most isten veled, kedves barátom! *Correctorod figyelmébe!* — Mert írásom átkozott, s újra írnom már lehetetlen! Én vén lettem. Lelkem sokkal vénebb, mint testem, de azért mégis ugrik olykor, docet critica contra Brassai.

MIKLÓS.

[429.] PEST, június 29. 1862.

Édes Miklósom! Hosszú, baráti — nekem mindenkor oly kedves leveledre íme én csak rövid, szerkesztői (gondolom, nem is kedves) levélben válaszolhatok.

A mennyire megörvendettem — sovány kosztú lapom számára — terjedelmes anticriticádnak, annyira elszomorított kikötésed, hogy azt mostani alakjában, változatlanúl adjam, — el, mert ha szigorún ragaszkodnál e feltételhez, abba a sajnos kényszerűségbe ejtenél, hogy — ne közöljem. Barátom, nem lehet így! Nem lenne belőle jó se rád, se én rám és lapomra nézve. Téged Brassai még gorombábban támadna meg, és én nem tehetném czikkével, hogy ki ne adjam, vagy meg-

csonkítsam, miután a tiedet közöltem, a mint írva volt. Engem kárhoztatna, hogy nem vagyok iránta annyi respectussal, mint dolgozótárs iránt kell; lapom pedig nincs oly állapotban, hogy elrúgja munkásait mint a rák a lábát, mert egy szép reggel arra ébredne, hogy egy csepp lába sincs. De az ügynek sem használsz azon személyes invectivákkal. Te a magad ügyét *jól* véded, minek ahoz még oly adalék, mely, tapasztalás szerint nem neveli, hanem csökkenti az igazság hitelét! Emberűl megírtad czikkedet — végy fel annyi méltóságot, hadd ki a mi nem odavaló. Brassai igaz, nem igen tud nem lenni goromba, még ha nem akarja is. Előbbi czikkében is törölnöm, módosítnom kelle egyet és mást, de az egészen átlengő szellemet nem lehete kitörölni. Ha most a tiedet változtatás nélkül adnám, ez arra kötelezne, hogy az ő netaláni feleletét is adjam úgy. Ebből az lenne, hogy 1. mind Sz. Miklóst, mind Brassait elveszteném lapomra nézve, 2. hogy a Figyelő oly lap hírébe jönne, hol kényök-kedvök szerint dobálhatják az emberek egymást gorombasággal. Tudom én, hogy a sértett léleknek fájdalmas, ha igazát kimutatván, még egy jót is nem húzhat ellenére. De a nyugodt győzelem — érvekkel — még is szebb. Eddig is az volt szerkesztői eljárásom, hogy a polemia mérgét szelidítsem, a mire lapom helyzeténél fogva kényszerítve is valék. Mi lesz e lapból, ha én engedem 4—5 munkatársamat: Gyulait Szásznak, Szászt Gyulainak, Brassait Aranynak, Szemerét Brassainak stb. kénye-kedve szerint piszkolni? Kötelességem a közvetítő szerepét vinni, más volna, ha külön lapokban folynának e viták, de így — ha nem mindig lehet is kivinni praxisban — elvem az: becsűljük meg egymást. Brassai sok para-

doxont állít, elösmerem, sok tücske bogara van, s modora vérig sértheti azt, kinek meggyűl a baja vele. Magam is tapasztaltam. De engem e fonák helyzetem arra kényszerít, hogy föl se vegyem, legalább mutassam, mintha föl se venném. De becsűlésre méltó tulajdoni is vannak. S úgy egészen pellengérre állítnom egyik dolgozótársamat — gondolj erre pajtás higgadt vérrel — az még sem megy.

Annál kevésbbé, mert mint fölebb mondám, czikkednek *ily* fegyverre szüksége nincs. Megengedem én, hogy tetszett Erdélyinek — ki talán egy kissé neheztel is rá — tetszhetik másnak is, sőt nekem is tetszik, úgy olvasva — mint ügyes satira. De ha még a reichsrát is hódol az opportunitás elvének, ne vedd kérlek tőlem el e jogot. Egészen más volna, ha egy pamphletben támadsz ellenedre; egészen más pedig oly lapban, hol az ő neve a tiéd mellett áll, — mert nincs más. Ha ugyanazon lap dolgozótársai elvet vitatnak: az nem ellenmondás: de hogy egyik a másikat „lehetetlenné“ akarja tenni, ily szerkesztés absurdum. Egészen más a politikai lapok sorsa, — ha ott folyna ily polemia — mert a lapnak megvannak rendes munkásai, kik elvégzik a szakmányt és megtelik a lap — ha a kívül állók agyonvernék is egymást. Aztán meg ott két — a lapon kívüli író — küzd: itt a lap belsejében van háború.

Kérelmem tehát oda terjed: engedj módosítnom, illetőleg kihagynom. Mindössze nem sokat kell. A csapongó exordiumok nevetségessé tételét nem bánom, ha benn marad is. De a mit közbe szúrtál: (Brassai mind a hét gyereket stb.) azt kihagyom, mert formailag sem illik oda. Még ott nem tértél volt az alkalmazásra. Azután kihagyom még: „a kakukkos órát,“ a „sirius

távolságú humanus modort,“ a „demonstratiót ad hominem“ (Brassai nem ember); a „nemtelen védelem“ szót, a „Nero legyeit,“ a „fültövön csapást,“ a „hórihorgast“ (mert ezért rám haragszik) tán a pozdorjává törési helyet is szelidítem, kihagyom a „nyúlkiugrató“ példabeszédet, — az ide nem tartozó Piti-féle vitát s „unitarius kitérést“ egészen, a „felfordúlt könyvtár“-féle viczet, melyet úgy látom magad is szelidítesz, Aschmedal hasonlatát, s itt-ott még egy szót szelidítvén. Ennyi mindössze. Ez a czikk erejéből semmit nem von le: egy argumentumot sem tesz gyengébbé. A „figefát“ (hogy *nincs* virága) nem tudom, oly erős botanicus ellenében tanácsos lesz-e kimondani, mert *lehet,* azért, hogy nem *látszik.* Különben ez a te dolgod, de a többi az enyém s lapomé is.

Ne haragudj, édes pajtás, hogy sok hévvel, lélekkel s töredelemmel írott munkádat így fogadom, bizony nem tenném, ha erősen kénytelen nem volnék vele. Te nem vagy képes magadat egy szerkesztő, egy *ily* szerkesztő helyzetébe belé gondolni: elhiszem, rosszúl esik válaszom. De hiába, nem tehetek mást.

A mi a czikk hosszúságát illeti, én meg nem únom, sőt kapok a minél több kéziraton, csak a közönség meg ne sokallja. Hanem már mindegy: azzal nem gondolok. Igyekszem a mennyire lehet azon is, hogy a mennyire a változatosság engedi, ne soká folyjon. De félek, hogy egy pár számban még meg sem kezdhetem. Addig elvárom szíves beléegyezésedet a módosításba. Vissza már e végett nem küldhetem: megbízhatol barátodban, hogy semmi — dologra tartozót ki nem hagy. A correctura ellen is sok panaszod van — pedig *én* magam vagyok, ki azzal hetenkint két fél napot vesztek. Majd

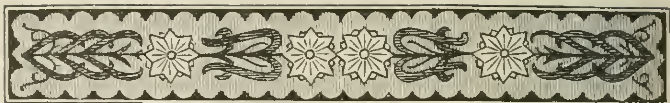
megvakulok belé, de lehetetlen a mi nyomdáink után jól corrigálni. Szednek oda más szót — a mi nem ad *épen* teljes absurdum jelentést, s az ember figyelmét elfutja, mert lehetlen szórúl-szóra megnézni a kéziratot. Így történik, hogy ha *remek* arcz helyett *nemes* arczot szed a szedő, vagy igazít a nyomdabeli javító: a revisor csak úgy vehetné észre, ha a kézirat minden szavát hozzá olvasná, a mire sem idő (rendesen *éjjel* kell csinálni) sem türelem, még egy szerkesztőnek sincs. Bizony így sem csekélység éjfélig s tovább corrigálni.

Isten áldjon, édes Miklósom! Add által a tieidnek legszívesb üdvözlésemet. Magad pedig fogadd köszönetemet az érdeklődésért, melylyel lapom iránt viseltetel*) és mindenkor, még ha *ceruzás* is — hű baráti jobbomat.

Arany János.

*) Szemere a kihagyásokat nem engedte meg s polemiáját röpiratban adta ki. Lásd a 322., 328., 332. sz. leveleket.

XXXIII.

LEVELEZÉS MADÁCH IMRÉVEL.

1861—1864.

[430.] Pest, szeptember 12. 1861.

Tisztelt Hazafi! Miután kegyed, elútazása előtt, engem föl nem keresett, engedje, hogy én látogassam meg e néhány sorral. Az Ember Tragoediája úgy conceptióban, mint compositióban igen jeles mű. Csak itt-ott a verselésben, meg a nyelvben találok némi nehézkességet, különösen a lyrai részek nem eléggé zengők. De így is, a mint van, egy kevés külsimítással irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat az helyet. Nem tudom, mi szándéka van kegyednek a kiadásra nézve: én óhajtanám ezt a Kisfaludy-társaság útján eszközölni, a mi remélem, sikerűlne is.

Ha óhajtásom a Kegyed akaratjával találkoznék, akkor sorról sorra kijelölném a helyeket, hol — semmi esetre sem lényeges — változtatást gondolnék czélsze-

rűnek; vagy belenyugvása esetében magam tennék rajta egy-két tollvonást, aztán bemutatnám a társaságnak. Ezt bizton merném tenni, visszautasítás félelme nélkül.

Becses válaszát elvárom. Fogadja leghőbb üdvözletemet a gyönyörért, melyet nekem műve által okozott, a fényért, melyre költészetünket deríteni hivatva van. Rokon érzelmű pályatársa

Arany János.

E levélre a válasz nincs meg. Madách első meglevő levele a következő:

[431.] Alsó-Sztregován, október 3. 1861.

Különösen Tisztelt Hazafi! A nagy lelkűeket szokás adományokért is zaklatni, nem a fukarokat. Így teszek én is, midőn ismét s ily hamar néhány óráját akarom elrabolni. De a mit személyesen alig mernék, azt levél által mégis teszem, mert a papir nem pirúl. — Ide zárva küldök egy színdarabot. Koránt sem akartam én abban Csák Mátét egész nagyságában rajzolni, mibe egy Kisfaludy Károly bele fáradt, csak végnapjaiban akartam a haldokló oroszlánt felmutatni. Nem tudom azonban sikerűlt-e ez is, és különösen nem vagyok képes megítélni, a rendkívül egyszerű cselekmény volna-e képes színpadon hatást tenni. Nem eléggé megbecsülhető baráti indulatába, melyet már oly nagy mértékben tapasztalni szerencsés valék, vetett bizalommal kérem tehát kegyedet, szakítson ismét néhány becses órát idejéből számomra, s ítéljen művem fölött belértékén kívül különösen azon szempontból is, alkalmas-e színre, mert

jól tudom, mi nehéz s különszerű ennek is megfelelni tudni. — Ha alkalmas, akkor lesz kegyes a színházi bíráló bizottmánynak beadni; ha nem, hozzám visszaküldeni. Ez utóbbi esetben megkisértem egy mást, eseménydúsabbat kicsiszolni irományaim közűl s még avval alkalmatlankodni; ha az sem lesz jó, én is azt mondom: „non omnia possumus omnes“ — s keresek más útat, melyen valamit birok, semmi esetre sem csüggedve kegyednek először közlött művemre írt szavai után.

Mért választám irományaim közűl épen ezen színművet végleges kidolgozásra, annak oka részint különös vonzódásom a tárgyhoz, részint az, hogy Csák Máté neve egy idő óta literaturánkban kezd felelevenedni, én pedig minden önkénytelen utánzás elkerűlése végett Szász Károly Csákját sem mertem mind e napig elolvasni, csak ma fogok hozzá, — ezért siettem enyémet is elkészíteni. Egyébben fogadja legőszintébb tiszteletemet, és bocsásson meg az alkalmatlanságért. Alázatos szolgája és tisztelő honfitársa,

Madách Imre.

[432] Pest, október 27. 1861.

Édes Barátom! Hagyjuk a teketóriát, így bizalmas társalgásban könnyebben megértjük egymást.

Nem akartam írni, míg tragoediádon végig nem haladtam észrevételeimmel, de úgy látom, hogy ez kissé több időt vesz igénybe, s én más felé is el lévén foglalva, nem ülhetek rajta folyvást. Pedig az idő sürget: szeretném művedet minél előbb látni nyomtatásban.

Itt küldöm jegyzeteim egy részét. Ezekből megláthatod, milyen természetűek azok. Alig némi kivétellel a legkülső technicára tartozók. Mily kár, hogy ilyenek fordúlnak elő: szerintem az Ember Tragoediája, egy Dante vagy Goethe technikájával, remek-mű volna. Így is az, de felületes olvasó fenakad az apró rögökön.

Engedelmed folytán már bejelentettem a Kisfaludy-társaságnak. Neved még tudva nincs: tőled függ, mikor legyen napfényre hozva. Föltéve, hogy nem ellenzed, e hó 31-én, a csütörtöki ülésben fel akarok belőle olvasni egy pár szakaszt. Egyébiránt a kiadás saját szakálamra is megtörténhetnék, miután fel vagyok hatalmazva, mi jőjön azon 60 íves vállalatba, mely a pártolóknak igértetett.

Az e vállalatba fölvett művekért mérsékelt tiszteletdíj is jár, (kis íve 20—30 frt); a mi ugyan nincsen arányban műved értékével, de én előnyösnek látom föllépésedre, hogy az a Kisfaludy-társaság aegise alatt történjék. Munkádra így több figyelem fordúl, s nem lesz kitéve annak, hogy olvasatlan maradjon, míg maga magát valahogy ki nem küzdi a homályból.

Ha tehát nincs szavad eljárásom ellen — ha javításaimat részben, vagy egészben helyben hagyod, vagy újakkal pótolod, küldd vissza azokat minél előbb hozzám, mert nincsenek meg párban, s kéziratodon nem változtattam semmit.

Ha módosítványaim nem tetszenének, vagy ha általában semmit nem akarnál is módosítni (kivéve néhol a helyesírást, mert azt minden esetre kell) azt is írd meg. A munka megjelenésére ez nem akadály; csupán *érretted* ajánlottam változtatást.

Mihelyt az első küldeményt, észrevételeiddel, megkaptam, azonnal kezdhetnők a nyomást. A mint aztán a munka előbb halad, időről időre kicserélnők észrevételeinket. Arról biztossá tehetlek, hogy jegyzeteim mind csupán efélék lesznek, s mindig kevesbedő számmal. Lényegesebbre nem fognak vonatkozni; compositió, oeconomia stb. mind teljes. Sőt az sem fog talán többször előfordúlni, mint itt egy pár esetben megtörtént, hogy a gondolatra tegyek észrevételt.

Csákot vettem — de nem adtam még be a színházhoz. Véleményem szerint előnyös lesz rád nézve, ha Csákot nem is ösmerik, míg a „Tragoediát" nem olvassák. Úgy találom, hogy ebben — daczára, hogy a szereplők elvont eszmét képviselnek — még is több a drámaiság is, mint Csákban. Hanem erről másszor. Fogadd legszívesb üdvözlésemet! Tisztelő és szerető barátod

Arany János.

U. i. Úgy látom, senki sem tudna inkább hozzá szólni aestheticai és irodalmi kérdésekhez, mint épen te. Én egy irodalmi lapot szerkesztek; igen nagy szűke van nálam dolgozótársaknak. Nem lennél-e szíves támogatni? Hallom és tudom, hogy régebben működtél journalistikai pályán, habár más szakmában. Írhatsz álnév alatt is, vagy név nélkül. Értekező czikk, bel- vagy külirodalmi termékek ismertetése, bírálata stb. mind lapom körébe vág. Ne vond el tőlem munkásságodat.

[433.] Alsó-Sztregován, november 2-án. 1861.

Tisztelt kedves Barátom! Valóban egészen elkényeztetsz, szívességre és barátságra szívességet és barátságot halmozva. Velem közlött észrevételeidet, ha mind egytől egyig nem helyeselném, csak szegénységemnek adnám igen sajnálatos bizonyságát. Valódi Columbus-tojások azok, mint minden helyes észrevétel lenni szokott, az ember csodálkozik, hogy nem jött rá magától. Legfeljebb a meglevőnek megtartásában mutatott túl-kíméletességed iránt lehet némi észrevételem, s bár fáradságodat szaporítja, csak arra kérhetlek: törűlj bátrabban. Hiszen egy átvont jegyzetedben is oly helyes javítást találtam, hogy egy veres keresztkével újra figyelmedbe vagyok bátor ajánlani. Néhány helyen különösen jegyzeteid elején a hibát ugyan kijelölted, de javaslatot nem tettél. Miután nálam a kézirat mása nincs meg, bár az eszmékre tisztán emlékszem, a szöveget nem tudom annyira, hogy a változtatás alá eső helyeket új, s bele illőkkel pótolni képes legyek. S miután ily hely úgy is csak kevés van (a többek közt az ominosus „Be van fejezve a nagy mű é. a. t.“) kérlek pótold azokat is, mint a többieket pótolád. Azon sok között, mit már értem érdemetlennel úgy is tettél, ez is mehet a soha nem viszonozhatom rovására.

Néhány helyre nézve kell mégis némi indokolást felhoznom, koránt sem azért, hogy azokat a megváltoztatástól megmentsem, mert jól tudom, mi a szépirodalomban commentárra szorúl s magát nem érteti, helytelen; de csak azért, hogy előtted megmagyarázzam mit akartam voltakép mondani, vagy mért mondtam általában.

Először is, mit az anachronismusra nézve mondasz, tökéletes igaz. Sőt Ádám az általad kijelölt helyeken kívül is többször beszél olyanokról az első jelenetekben, mikről szorosan véve fogalma nem lehetett. Ezt én Lessing Laokoonjának „Von den nothwendigen Fehlern“ czímű czikke nyomán merészeltem, melyben Milton költeményére vonatkozólag ily szabadságot szükségesnek állít.

S most menjünk a többin sorba: (Itt következik néhány észrevétel az Arany által tett jegyzetekre.)

Mindezek után arra kérlek tehát, hogy, kivévén ha egészen érthetetlen helyet találsz, melyen eligazodni nem bírsz s kérdést tartanál szükségesnek, megjegyzéseidet mintegy revisióúl ne is küldd hozzám, valóban megszégyenítő az reám nézve, ki annyira megbízom benned, sőt megbíztam már akkor is, midőn csak híredet ismerém, hogy hidd el nekem, kedves barátom, ha az öreg isten szabó-mesteres kitörése művem tovább olvasásától végkép elriaszt, s te azt rosszalló ítélettel visszaküldöd, — már azóta melegedtem volna mellette, s Ádám utolsó álmát a purgatórium lángjai közt álmodta volna végig. Általán csak azt ne hidd, hogy műveimbe szerelmes vagyok. Túl vagyok a koron, melyben magát az ember nyomtatva szereti látni. Igen, van nekem is hiúságom, nagyobb mint amaz, — semmi középszerűt nem adni világ elé. Ha írtam valamit, rendesen esztendeig rá sem néztem. Akkor elővehetém s megbírálhatám mint idegen művet, láttam hibáit s vetettem tűzre. Az Ember Tragédiája volt első, mely a próba évet kiállván, azon meggyőződésre hozott, hogy a nekem jutott fejlődést elértem, most másnak kell ítélni, — így hoztam azt hozzád. — Nevem nyilvánosságra hozatala s minden

egyébben tégy mint azt baráti rokonszenved sugallja, jobb helyettes az, mint maga a helyettesített lenne.

A mit a technikáról írsz, mind azt értem és tudom. Helyesen állt lapodban, hogy egyes tökéletes technikájú versszakok azok, melyek képzeletünkbe ragadnak, népszerűvé teszik a költőt s zengnek végig az országon. Nem is képzeled mennyit s mióta fáradok én, hogy jobb technikára szert tegyek, de hiában, miután itt sok esztendőről van szó, kénytelen vagyok a rám nehezkedő átokban mint valódi végzetben megnyugodni. Hogy csak egyet említsek, van sok apróbb költeményem, melyek gondolatait legalább én eredetieknek s jóknak hiszem; neki álltam kidolgozásuknak újra és újra; a próba év végén a göröngyös technika újra elijesztett, s hogy még szekrényem egy szegletében élnek, csak annak köszönhetik, hogy más emlékek is csatlakoznak hozzájuk.

Csák Végnapjai-ra tett rövid megjegyzésedből azt olvasom ki, hogy biz abban nincs drámaiság. — Már ez drámában nem csekély baj ám. Nincs nagyobb kalamitás, mint egy középszerű mű felmaradása. Valamikor kibukkanik, ha nem előbb, holtunk után kompromittál vele valami szívtelen jó barát. Kérlek tehát, csak minél hamarébb tűzbe vele, azonban az *auto-da-fé* után is szívesen veendem rá néhány észrevételedet, mert abból csak tanulhatok jövőre. Mindez, mit írok, legőszintébb meggyőződésem, nem tartanám magamat méltónak barátságodra, ha szineskedni akarnék előtted; úgy mint tőled is mindég a legegyenesb igazságot reménylem, sőt mentől bunkósabb, mentől távolabb eső lesz Csákra tett igen szelíd észrevételeidtől, annál jobban látom, hogy szeretsz.

Megtisztelő felszólításodnak lapod iránt, igyekezni fogok megfelelni; vajh ha képes lennék legalább némi

csekély viszontszolgálat által hálámat tanúsítani. De csak egy feltétel alatt vállalkozom, ha közleményeim iránt még szigorúabb leszesz, mint bárki máséi iránt, azokat törlöd, változtatod vagy elveted czéljaid szerint. Ha ezt vagy azt tárgyaltatni, vagy valami művet ösmertetve látni kívánnál, értesíts, s ha bízom magamban, megkisértem.

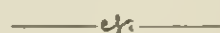
Mióta csak e levelet írom, palócz munkások a kertben folyvást egy nótát énekelnek, meg nem állhatom, hogy ne részesítselek benne:

Felment a kis kecske
A fára,
Zöld ágat szakított
Szájába.

Így van jó', úgy van jó',
Így van jó' —
Másnak a rózsája
Volna jó.

Most bocsáss meg hosszú levelemért, s tarts meg becses emlékedben. Igaz tisztelő barátod

Madách Imre.

[434.] Pest, november 5-én 1861.

Kedves Barátom! Az az én szerencsétlenségem, hogy mikor már egész napi gépies és egyéb-ies foglalkozásban elfáradtam, akkor jut egy kis időm levelet írni az én örökké zúgó és többnyire csábúlt fejemmel. Innen van, hogy míg a te leveleid az érzelem teljében frisselkednek,

az enyéim szerkesztői rövidséggel és szórakozott hanyagsággal vetnek oda egy-két száraz mondatot. Nem is fogja ez én epistoláimat összegyűjtésre méltóknak találni semmiféle irodalmi *ódondász!*

Most is csak a dologról: kurtán és lustán. Ultima 8-bris felolvastam a tragédia négy első jelenetét a Kisfaludy-társaságban. Ha láttad volna, egy Eötvös, Csengery stb. hogyan kiáltott fel — csupán a localis szépségeknél is, — ez gyönyörű! igen szép! stb. Győztünk, barátom, eddig győztünk és fogunk ezután is. A mű alapeszmében, compositióban, mind abban a mi lényeges — eredeti, merész, költői; hogy a külsőben, de a legkülsőben itt-ott némi hiány mutatkozik, az talán körűlményeidnek tulajdonítható. Talán nem hatott úgy át meg át a magyar népnyelv érzete, mint *oly nagy* költőt kellene, az irodalmi nyelv pedig évek óta romlik, több-több idegenszerűt vesz magába. Talán előbb kaptad a német s általában idegen kulturát, hogy sem a magyar nyelvszellem kitörölhetlenűl ette volna be magát nyelvérzékedbe. Vagy ha nem így volna, úgy tán merészebb játékot űzsz a nyelvvel, mint azt a nyelv *most már* tűrhetné. A verstechnika pedig nagyon megkívánja a *nyilvános* gyakorlatot: én följeptem óta igen-igen sokat tanúltam e részben, noha azelőtt is azt hittem, hogy tudom.

A famosus négy sort — melyre egyébiránt rajtam kívül senki sem tett gáncsot — jobb szeretném ha magad javítnád ki. Arra tán emlékeznél még: ott van mindjárt a legelején. De hamar kellene, mert az idő sürget, a nyomda vár. Engem nem visz rá a lélek, hogy gondolat helyett gondolatot állítsak, mely nem a tied; ha azonban nem tennéd, vagy késik, megpróbálom.

A többire nézve élek a szabadsággal, melylyel felruházni elég bizalmas vagy. De nem élek vissza. Sok van jegyzeteim közt, hol az én javításom simább, de a te szöveged erősebb. Az ilyeneknél kétszer meggondolom a változtatást. Hogy eleinte nem pótoltam a megrótt helyeket magaméval, oka, mert csak ki akartam jelölni a hibákat, hogy *te* javítsd. Azt hittem van impurumod. Annyit azonban mondhatok, hogy ha így, a mint van, sajtó alá kerűlne is, *okos* ember önkéntelen elösmerné, hogy nem közönséges íróval van ügye. De én azt is lehetőleg eltávolítni akarom, hogy a *nem-okos* kapczáskodjék belé. Ime, valaki meglesett egy orthographiai hibát — és ki van kiáltva, hogy rossz az orthographia. Mindazáltal nem igérhetem, hogy javításaim által technikáját (t. i. a versét) tökéletessé csinálom. Az néhol megy, másutt nem megy. De például a lyrai helyek — mikben a lyra zöngését nem igen találom — körűlbelűl úgy maradnak. A jambuszos helyek általán jobbak — és vannak helyek, hol a dictióval, pathoszszal, vers minden *non plus ultráig* emelkedik. Ilyen például Szt. Péter beszéde, ilyen sok más, hol Shakespeare sem csinálta volna különben. Néhol pedig némi darabosság oly jól áll, hogy sajnálna az ember megválni tőle, mint Bánk-bán némely zordságaitól. Mind ezt jó meggondolni, a ki javít.

Isten áldjon, édes jó emberem! Elvárom szíves támogatásodat a lapra nézve, — úgy sem sokáig kell, meglehet. Fogadd ölelésemet! Igaz barátod Arany János.

A Csák úr *auto-da-fé*-jével sohse siessünk oly nagyon. Megmondom, ha kell: de még nem kell. Bővebben róla, mihelyt időt és kedvet kapok.

[435.] PEST, január 24. 1862.

Tisztelt kedves Barátom! Visszaéltem türelmeddel, oly soká hallgatván tragédiád sorsa felől. De egy részt nem láttam szükségesnek a nyomtatás folyamát kevéssé lényeges igazítások miatt akadályozni, más részt nagyon el voltam foglalva, aprólékos dolgaimmal, arra nézve, hogy parancsoló szükség nélkül levelezzek.

Most a könyv megjelent, belőle húsz példányt utasítottam hozzád, s gondolom azóta meg is kaptad őket. Nem tudom, mit ítélsz változtatásimról a szövegben — egyébiránt szabadságodban áll egy hihetően nem sokára szükséges második kiadásban mindent visszaállítani eredeti alakjába.

Daczára, hogy legnagyobb gonddal én magam háromszor javítottam minden ívet, mégis óhatlan vala, hogy egy pár sajtóhiba be ne csúszszon. Nem a helyesírást értem, hol öntudatosan úgy jártam el, hogy a szerint használjak hosszú vagy rövid hangzót (*i*, *í*, *u*, *ú* stb.) egyes vagy kettős consonánst (me*ly*, me*lly*) a mint a jambus igényli vala, hanem egy-két valóságos hiba maradt benne, s egy betű kiesett, másik összecsúszott már a javítás után, mikor nem lehetett aztán segítni rajta. — Egy papir szalagon kijelöltem, hogy megigazíthassa az olvasó. — Azonban így is merek hízelegni magamnak, hogy nem tettem műved dísztelenné, bár a Társaság helyzete nem engedett valami fényes kiállítást. — A mű kapós lesz, úgy látszik, s a kritika, ha nem föltétlen magasztalással, de mégis *szépen* fog róla nyilatkozni. Gyulai a BUDAPESTI SZEMLÉ-ben ír róla tanulmányt; a FIGYELŐ-ben — én nem akartam az első

szót — először Szász Károlylyal olvastatom. — Addig is „üdvözöllek a Kisfaludy-társaság kebelében!"

Hátra volna arról szólnom, a mit már küldenem is kellene, a tiszteletdíjról. Ez, mint előre készítélek rá, nem lesz nagy, de körűlményeinket s a társaság helyzetét tekintve, tisztességes. Az ívenkénti néhány forint helyett, kerek számmal 50 arany lesz nálam rendelkezésedre. Még ugyan beváltva nincs — mert van ugyan a tavalyi befizetésekből néhány száz forint, de mivel betettem kamatozni a takarékpénztárba, s most az új befizetések már folynak, ezekből akarom illetményedet megküldeni, a mi pár hét alatt megtörténhetik. Vagy nem szándékozol mostanában Pestre, hogy akkorra készen tartsam?

Becses válaszodat elvárva, és téged forrón üdvözölve, vagyok tisztelőd és barátod

Arany János.

[436.] Pest, február 13. 1862.

Édes barátom! Már régecskén írtam hozzád, a mire választ reméllék, de az mostanáig elmaradt. Nem kaptad volna-e levelemet, vagy — a mire gondolni sem merek — valami sértett volna eljárásomban műved körűl? Én ama sebtiben írott levélben igyekeztem számot adni a dolog technikai oldaláról, különösen a mi a legjobb akaratom s erőlködésem daczára is becsúszott egy-két sajtóhibát illeti, meg a változtatásokról, melyekre korlátlanúl felhatalmaztál, de melyekben mégis én leginkább a veled már közlöttekre szorítkoztam. Azt

is említém, hogy ha ezek ellenedre vannak, egy *második* kiadásban — mely, istennek hála, ide s tova sürgető szükség lesz — visszaállíthatod az eredeti szöveget (kéziratod nálam még használható állapotban megvan). A mit nem akarok hinni, az, hogy a tiszteletdíj csekély voltán ütköztél volna meg, miután én előre megírtam, hogy a Kisfaludy-társaság sokat nem igérhet, s körűlbelűl érintettem azt is, micsoda határok közt mozoghat díjazása. Hogy ez, ívenkinti honorálás helyett, egy ennek circiter megfelelő összegben és aranyban fejeztetett ki, az én indítványomra történt, ki ha a díj értékét nem növelhettem, akartam legalább az odanyújtás módja által kedvesebbé tenni. A Kisfaludy-társaság oly társaság, melynek, mint a titoknoki jelentésből olvashatod, egész évi bevétele alapítványai után nem tesz 400 frtot, s így ebből folyó (benső), költségeit sem bírja fedezni, csupán azon 4 frtos befizetésekből honorálhat tehát, melyeket pártolóitól kap. Ezek összege még most is alig haladja az ezeret, s ebből kell hatvan ívet kiállítani, póstán szétküldözni stb. Tiszteletdíjra tehát csak annyit fordíthat, mennyi ebből aránylag esik — s az műved irányában végtelen kevés, tudom, s tudtam előre is: de egy morális testület kedvező fogadásában bizonynyal több volt rád nézve, mint ha könyvárús még egyszer annyit fizetett volna. Ezt felőled szentűl hiszem, annyival inkább, mert az én föllépésem némileg hasonló volt a tiedhez, s bár én Toldiért 15 mondd: tizenöt aranyra versenyeztem, s 20-at kaptam, sokért nem válnék meg e *début* emlékétől. Nem folytatom hát e materiális excusatiót, melyre hihetőleg épen semmi szükség nem vala, hanem kérem becses válaszodat, átadjam-e valakinek, vagy póstán

küldjem a küldendőt, miután most már oly helyzetben vagyok, hogy minden órán beválthatom.

Tragédiád ismertetése a Figyelő-ben is megkezdődött. Nem vagyok vele (a bírálattal) megelégedve sok helyt, különösen a felfogást hiányosnak tartom, de majd hozzá szóljunk többen is. Egy ily mű megérdemli, hogy több felől tanulmányozzák, s az íróra nézve még elhibázott bírálat is lehet hasznos, mert péld. abból láthatja, mennyire képes alábbrendelt szellem fel-fogni azt, a mit ő gondolt, és szoktatja magát a többségnek felfoghatóbb kifejezésre. Magam írtam volna a műről, de egy az, hogy a közgyűlés előkészületei és lapom gondjai (meg czudar beteg kedélyem) nem hagytak ily nagyobb lélekzetű vizsgálatba bocsájtkoznom, más az, hogy (te ezt még nehezen próbáltad, de úgy van) ha az ember valamely művet újra meg újra gépileg olvasott, igazgatott, sajtó hibáin és bibulára nyomott kefelevonatain hét számra rágódott, legyen a világ első költeménye vagy saját édes szülötte, úgy el fog telni vele, hogy pár hónapig rá sem szeret nézni.

Isten áldjon meg, édes barátom, s arra kérlek, légy irántam egész bizalommal. Mindennek gondolhatsz, csak „sok fából faragó“ embernek nem. Lehet, hogy tapasztalsz még ezután is „mogorva hallgatónak“ — vagy „confusus“ levélírónak, de irántad kevesebb tisztelettel és szeretettel viseltetőnek soha! Élj boldogúl, és bocsáss meg, ha nem tudva és nem akarva, valamivel sértettelek. Igaz barátod

Arany János.

[437.] ALSÓ-SZTREGOVÁN, február 20-án. 1862.

Kedves Tisztelt Barátom! Hogy igen igen kedves két leveledre csak most válaszolok, annak valóban materiális oka van, de korántsem olyan, milyet te ugyan említesz, de engedd hinnem, hogy nem hiszesz felőlem. Majdnem két hétig hon nem voltam, egy hétig meg katona-executió ült nyakamon; tegnapelőtt hagyott csak el. Tegnap még pihentem, nem akarván oly kedélylyel, melyre talán még iménti környezetem légköréből valami ragadt volt, legkedvesebb foglalatosságaim egyikéhez térni, t. i. hogy veled legalább levélben társalogjak. Így írok csak ma. A tragédia kiállítása a lehető legkedvesebb, izlésemre is, s általános vélemény szerint. Változtatásaidért csak újabb hálával tartozom, a nyomtatási hibák meg bámulatos gyérek. Egyedül a 39-ik lapon a második sorban „*arra* ítélt állata, *mely* minden rendnek malmán húzni fog" nem cohereal talán egészen, itt nem tudom eredetileg már én hibáztam-e el a constructiót, s te észre nem vetted, vagy másképp jött bele a kis zavar, — ez azonban oly semmiség, hogy épen felhozása által az egész ritka hibátlanságát emelem ki. Egyet fogok csak örökké restelleni s pirúlni magam előtt, hogy olyan szellemet mind tiéd, magasztos hivatásától én vontam el hetekre mechanicus munkára, hibák igazítására stb. A te oda engedő barátságod s készséged pedig e szégyenemet még inkább növeli, pedig még ha levéllel kereslek is meg, akkor is kétszer szoktam meggondolni, vajon vegyem-e idődet, s úgy is elfoglalt lelkedet ily haszontalansággal igénybe, másképp elhiheted, hogy többször alkalmatlankodnám soraimmal. A mi a tiszteletdíjt illeti, arra azt mondom, ha a Kisfaludy-

társaság nem adott volna semmit, az többet érne nekem elismerése mellett, mint a könyváros nagy díjazásai, de nem rendkívüli s valóban érdemem fölötti díjazásban részesített-e már csak azzal is, hogy keblébe felvenni érdemesnek ítélt? — Azonkívül maga a nekem szánt összeg is oly illedelmes, hogy egy vadon-újan az irodalomba toppant ember mint én, aligha a könyvárustól azt megkapja; — mert művem jó nevét ismét csak a társaságnak köszönhetem. — Legelejitől azonban az volt feltett szándékom, hogy első spoliaimat a múzsák oltárára szentelem s így a tiszteletdíjból egy dupla alapítványt akarnék csinálni a Kisfaludy-társaságnál, gondolom hogy az egyszerű alapítvány 60 frt, úgy 120 frtot kívánnék alapítani. A többit 200 frtig kiegészítve, az akadémia tőkéjéhez szántam. Itt falun nem tudjuk úgy a cursusokat, mik mai időben mindég változnak, azért kérlek légy kegyes e dolgot helyettem elintézni s nekem megírni, mi hiányoznék még hozzá, körűlbelől nem sok lesz. A tiszteletdij felvételéről pedig mi nyugtatót küldjek s küldjek-e átalán fogva. — Most ismét egy új kérést! Te voltál az, ki nevemet az irodalomba hoztad, ítéleted temethette volna azt el örökre. Azon sok után, megtennéd-e azt is még értem, hogy te mutatnál be a társaságba? Van-e továbbá rendes idejök a társaság üléseinek, melyekben székemet elfoglalhatom? Már készítek e czélra egy aestheticai munkát, de mindenesetre közölni szeretném veled, s kérlek mondd majd meg, elmondhatom-e, mert valami sületlent nem akarnék mondani, miután úgy is többet vár tőlem minden, mint valóban bennem van, sok, érdemem fölötti bírálata miatt művemnek. Én, kedves barátom, publicista voltam, mielőtt az irodalomban felléptem, párt-

küzdelmekben, megyei caballákban vettem részt, azért ne hidd, hogy talán oly érzékeny vagyok a kritikában, mint egy szűz leány, ki mindjárt elpirúl. Az én bőröm e tekintetben vastag, s beszélhetne nekem sokat valaki, míg sértve érezném magamat. Szinte furcsán esik művem irányában az a selyem kritika mindenfelől, csak úgy óhajtom a daróczot, nevetném, nem fájna, s egy oly ember becsülése mint Te, egyensúlyozna előttem ezer mást. De ismét bele jöttem a fecsegésbe. Engedj meg, s tartsd tovább is barátságodba, ki meg nem szűnök lenni igaz tisztelőd és őszinte barátod

MADÁCH IMRE.

[438.] PEST, márczius 6. 1862.

Édes jó barátom! Rögtön akartam válaszolni igen óhajtva várt, és igen örvendetes tartalmú leveledre, s ime már is napok múltak a halogatásban. Arra vártam, hogy egészen gond nélkül, egészen a tied lehessek; addig vártam, hogy most széthangoltabb állapotban mint valaha, kell pótlanom eddigi mulasztásomat. Így megint tővel-hegygyel összehányt levelet kapsz tőlem — ez már az én sorsom.

Hogy tragédiád kiállításával meg vagy elégedve, annak fölötte örülnék, ha más részt nem érzeném, hogy jobban is lehetett volna, érdemelte is volna. De a társaságnak szerződése levén Emich-hel, se papirja, se kiállítása nem lehetett különb, mint a mit a hatvan-íves vállalat nyomtatványaira megállapitottunk, hogy pedig fényesebbre szerződjünk külön, azt a pénztár nem engedte. A betűkben hibáztatom, hogy a személy-nevek oly apró

capitellel nyomattak az apróbetűs sorokban, valamivel nagyobb, de hasonfajta betűk kellettek volna. De akkor jöttem rá, midőn már az első ív teljes számú példányai ki voltak nyomva, így csak nagy kárral segíthettem volna rajta. Az általad felhozott „sajtóhibára" pedig töredelmesen megvallom, hogy az nem sajtóhiba, hanem egyike azon *soi-disant* „javításoknak", melyekre kissé bőkezűen is felhatalmaztál, de melyekkel iparkodtam csínján bánni. Sorod így volt:

„A végezet elítélt állata."

A vég*ez*et szó nekem nem tetszett, minthogy némi erőltetés látszott a szóban a metrumért, mivel rendesen végzetnek mondjuk. De nem tetszett még azért se, mert daczára e kis erőszaknak, mérete még sem tiszta, levén a két utótag rövid (⌣ ⌣). Én hát a syntaxisban tettem egy fordítást: „a végzet *arra* ítélt állata." Az „arra" e szerint nem a *mely*-lyel függ össze, mert akkor ily szerkezet kéne: „arra, *hogy* húz*zon*." Az „arra" vonatkozik egészben Ádám előbbi beszédére, hogy t. i. a milliók az egyért vannak; oly syntacticai fordulat, mely kivált classicus költőknél nem mindennapi ugyan, de nem is példátlan, s a beszéd figuráihoz számíttatik. Hasonló megjegyzést tehettél volna már az első négy soron véghez vitt operatiomra: ott is van látszó zavar:

„A gép forog, az *alkotó* pihen.
Év milliókig *eljár tengelyén,* (az alkotó?)

kérdhetné valaki, hisz az a legközelebbi subjectum. De a költői nyelv gyakran tesz ily ugrásokat. Olvasd Horáczot, vagy Virgilt.

Mind a mellett nem kardoskodom javításomért, azt teszed vele jövő kiadásban, a mit akarsz. Ad vocem, jövő kiadás: mi szándékod van ez iránt?

Nemes elhatározásodnak a tiszteletdíj iránt nem mondhatok ellen: talán helyzetedben én is a felét tenném, csupán azt sajnálom, hogy nem olvastad még a lapokban, miszerint alapítványid és adományod az illető helyeken be vannak fizetve.

A társaság ülései minden hó utolsó csütörtök napján d. u. 3 órakor tartatnak. S így a legközelebbi: márczius utolsó csütörtökén. Ha akkorra feljönnél, igen kedves lenne tőled, s én szívesen vállalnám magamra bemutatásodat. Csakhogy előre tudasd velem szándékodat, mert rögtönözni én nem tudok. Az átolvasás — azt hiszem — fölösleges a te művedre nézve; ezt nem mentségűl mondom, mert szívesen teszem. Legjobb lenne, ha előre felküldenéd, és magad utána jönnél. Ha most nem lehet, hát áprilisban.

A miket az én — te miattadi — időveszteségeimről stb. szólsz, azt hallgatással mellőzöm. Bizonyosan nem írtad volna, ha leveleim illető helyei némi indirect panaszkép nem hangzottak volna előtted. Én szívesen tettem — te szívesen vetted: ne szóljunk többet felőle. Isten áldjon minden jókkal! Igaz barátod

Arany János.

[439.] Alsó-Sztregován, márczius 7-én 1862.

Kedves Tisztelt Barátom! Ide mellékelve küldöm azt az értekezés-félét, melylyel a Kisfaludy-társaságba be akarnék köszönteni. Az igazat megvallva, én ezt a

FIGYELŐ számára kezdtem dolgozni, midőn véletlenűl érvén megválasztatásom tisztessége, e czélra idomítottam át. Ha helyeslésedet megnyeri, s kérésemet el nem utasítod, melyet már előbbi levelemben nyilvániték, hogy te lész a bemutató, akkor csak tudósításodat várom, mikor menjek Pestre, s bemegyek. Csak azt ne feledd, hogy leveled elindúltától, Pestre való érkezésemig, tíz nap szükséges, mert a pósta is lassúbb nálunk, meg az út is rosszabb, mint talán gondolnád. — Az értekezés negyven perczet igényel elolvasására, ha hoszszúnak nézed, valamit kihagyhatunk belőle, mert én is a franczia íróval tartok, hogy „minden modor jó, kivévén az unalmast". Vagy ha más tekintetből vélsz valamit kihagyandónak, például mit a regényről mondok, csak szólnod kell. Ha értekezésemet helyesled, tartsd meg, kérlek, bejöttömig, s ha elolvasása után a FIGYELŐben használhatod, nagyon fogok örülni, mert már eddig is szégyellem, hogy igéretemnek nem bírtam megfelelni. Sőt ha valóban tetszésedre volna, még egy második czikkel szándékozom ez eszméket folytatni. Reménységem van vidékünkön a Kisfaludy-társaság tőkéjét a már múltkor általam bejelentett kettes alapítványon kívül még legalább négygyel szaporítani, csak az összeget tudjam bizton, hogy valóban 60 frt-e az, nem tudok tisztán nyomába jönni. Néhány szóval, kérlek, tudósíts kéréseimre nézve, s tarts meg továbbra is igen becses barátságodban, ki meg nem szűnök lenni tisztelő igaz barátod

MADÁCH IMRE.

[440.] ALSÓ-SZTREGOVÁN, márczius 12-én 1862.

Kedves Tisztelt Barátom! A kitűzött napra, azaz e hó utolsó csütörtökére bizton Pesten leszek, ha csak olyannak nem találnád beküldött értekezésemet, melynek elolvasását, mint jó barátom, nem javalnád. Nagyon köszönöm, hogy bemutatásomat elvállaltad. Már alig várom, hogy ölelhesselek. Minden egyébről személyesen szólunk. Az alapításokra nézve nézetedet teljesen elfogadom. Nem akarlak tovább tartóztatni. Szeresd tovább is legőszintébb tisztelő igaz barátodat

MADÁCH IMRÉT.

[441.] ALSÓ-SZTREGOVÁN, július 22-én 1862.

Kedves Tisztelt Barátom! Pesten létem alatt értettem szándékodat, hogy a nyár folytán Tompa Mihályt meglátogatod. Azóta a FIGYELŐ mondani valói ezt megerősítették. Valóban a milyen fájdalmasan esnék, ha e tárgyban kérésemet mellőznéd, oly rendkívüli szerencsémnek tartanám, ha annak teljesítésével újabb bizonysággal toldanád barátságodat irántam. Csak néhány szóval tudósíts a napról, mikor indúlni akarsz, s Váczon alkalmatosságom várni fog, első állomásra akár Szontágh Pál barátunkhoz, akár öcsémhez viendő, hol már én várni foglak. Tovább útazva, lakásom fél óra az országúthoz, melyben bizonnyal az lesz a legnagyobb ünnep, minden csendessége mellett, melyben Tégedet befogadhat. Nem leszek alkalmatlan egy marasztaló szóval, tetszésedre bízom minden további terved kivitelét, csak útitársad kívánok lenni Tompához, kit még

testi szemeimmel nem láttam, s nála kedvezőbben bemutattatnom nem lehet. Leveled indulásod előtt egy héttel kellene póstára tenned. Én azóta, hogy Pesten voltam, nagyon prózai dolgokkal voltam elfoglalva, commassátió s más hasonlók vettek igénybe, miken szerencsésen átestem s most megint egy kis jó napokat csinálok magamnak s foglalkozom némi irodalmi dolgokkal. Mik legyenek azok, ha az én véleményem szerint elsültek, tudtoddal fog lenni, — kinek véleményében nyugodhatnám meg inkább mint abban? — s hogy merészelni foglak igénybe venni, azt magadnak köszönheted. Fogadd legőszintébb tiszteletemet családoddal együtt, s tarts meg emlékezetedben! Tisztelő barátod

Madách Imre.

Pár héttel az előző levél vétele után Arany orvosi rendeletből a szliácsi fürdőre ráudúlva, útba ejtette Sztregovát, ott időzött pár napig s aztán Madách is elkisérte őt Szliácsra. Onnan írja hozzá, pár nappal később:

[442.] Szliács, augusztus 29. 1872.

Tisztelve szeretett Barátom! Eltávoztod után átköltöztem ide, a jó légű, szép kilátású Belvedere-hez s azóta itt vagyok. A hely igen kedvemre való, regényes, csöndes kis fészek; de a mi az ideköltözésre leginkább birt, hogy t. i. dolgozhassak, abból semmi sem lett. Idő és csend volna elég: de a fürdő hatása, a sok gyaloglás minden reggel, annyira kifáraszt és ellankaszt, hogy képtelen vagyok concentráltabb szellemi munkára. Nem is bánom. Így a szellemi nyugalom teljes: remé-

lem otthon annál ruganyosbak lesznek idegeim. Valóságos teng-élet ez, nem gondolok se előre, se hátra, nem aggódom, csak néz ki belőlem a lélek, mint toronyból a bakter. Igazán, sohsem hittem volna, hogy így is lehet élni; még az unalomra is rest vagyok. Tevékeny lélek azonnal únja magát, ha tespednie kell: de az enyim annyira passiv állapotban van most, hogy az unalmat sem képes élénken érzeni. Így telik nap nap után — ide s tova letelik az egy hónap is.

A fürdő jótékonyságát, úgy mondják az itteniek — majd *azután* fogom érezni. Adja isten. Pihentem minden esetre, s ez, úgy hiszem, javamra válik. Ölellek oly hévvel, a minőre képes naponkinti fürdővel kiáztatott és kicsávázott barátod

Arany János.

[443.] Alsó-Sztregován, márczius 14-én 1864.

Tisztelt kedves Barátom! Mi rég óhajtlak s mindhiába! Részint egészségem állapota, részint elfoglaltságom a nyár előtt aligha megengedik társaságodat élvezhetni. Azonban nem heverek; székfoglalóm kész, munkám halad, s kisebb költeményeimet is csiszolom, rendezem. Ide zárva a Koszorú számára küldök három verset, ha ínyedre vannak; csak meg volnék róla győződve, hogy a Koszorú érdekét némileg elősegíthetik, többször is bekopogtatnék nálad; de te a mily művész, ép oly végtelen jó ember is vagy, s jóságod egész addig visz, hogy rossz baráttá válsz. Tudod, hogy én hatalmas szárnyaid véde alá húzódtam, s ha magamat költőnek szabad nekem is neveznem a többivel, téged

választottalak, mint ilyen, atyámnak. De ez állás bajjal is jár, s neked nem szabad jóságból hibáim iránt elnézőnek lenni, de korholni, útba igazitani. Ha mit küldök s tudom, hogy ha rossz nem csak hallgatva mellőzöd, vagy elnézve kiadod, de rám ripakodol, akkor foglak egészen szeretni, s bátran lépek eléd; addig félve, bizonytalanúl. Ne sajnáld tőlem e fáradságot, nagy dolog az sok elfoglaltságaid közt, de te szívességből nagyobbakat is megtettél. Így voltam ládd egy novellával s néhány verssel, mit a Részvét Könyvébe küldtem, hogy választva belőlök a többit lapodnak adják át. Hónapok, félévek múltak, s egy-egy jelent meg lapodban, nem tudom magam tájékozni, ezeket is csak az elnéző jóakarat közöltette-e veled, vagy ezek jók, a többi rossz; midőn én talán épen másokat hittem jobbaknak, a novella végre egészen silány-e vagy mi hibája. Ha már egyszer megtiszteltél nagyra becsűlt barátságoddal, mutasd azt végig. Vágj le, ölj meg, ha kell, mindig, de taníts; ez nekem itt még szükségesebb mint másnak, ki a főváros levegőjével szívhatja a közvéleményt magába. Most csak ezt akartam tőled kérni, s reménylem megértesz s méltánylasz. Reménylem, legközelebb újra írhatok. Addig legőszintébb tiszteletem nyilvánítása mellett vagyok igaz hű barátod

MADÁCH IMRE.

XXXIV.

LEVÉL HALMÁGYI SÁNDORHOZ.

[444.] PEST, deczember 3. 1862.

Tisztelt pályatárs! Nagy volt az én örömem a küldött novellán és névsoron, mely utóbbit, köszönettel, már fel is használtam.

A novellára nézve őszinte véleményem az, hogy jó lesz, ha „servabitur ad imum, qualis ab incepto processerit.“ Az öreg úr, a leány, az asszony már is kidomborúló alakok, a Zalánfié nem annyira még; ő eddig kevesebbet tőn és nyilatkozott *maga*, hogy sem egészen ismerhessük, azon túl, mit a szerző elmond róla. De jól indúlt gyerek, kinőheti magát. Aesthetikai tekintetben e szerint könnyen megalkuszunk; legfölebb az ismételt *ebadtá*-kat pontozzuk ki, mint az angol a *damn*-t (eba . . .) s az öreg úrral *zsíros* álla helyett fényes állát töröltetjük meg.

Az ellen sincs semmi kifogásom, hogy a beszély januárban megkezdődjék; — de,

Ez a *de* a bökkenő.

Oly krikszgerichtetlen világ van-e Kolozsvárt, hogy ottan lehet beszélni és írni a famozus decennium alatti állapotról, akármily hangosan? Én itt, az amnestia óta, nem ismerem a sajtó-eljárást, de ha az azutáni csak folytatása lesz az azelőttinek (pedig alkalmasint úgy van), akkor nagyon méltó aggodalom támad bennem, hogy vagy a novella némelyik helye világra nem, — vagy a szerkesztő sötétre kerűl. Mert azt tudom, hogy a kibékülés eme csókos napjaiban egyik szerkesztő csupán és egyedül ama „rendszer" *egy sorral* említése miatt álla ott, honnan csak a véletlen amnestia mentette meg; s tudom azt, hogy saját Koszorú-m programmjából itteni lapok tekintélyes vezetői kihagyni tanácsoltak oly általános frázisokat, melyek az irodalmi pangást s a közönség fásúltságát csak amúgy *czélzólag* indokolni akarák a politikai lehangoltsággal. Nem elég a fátyol, tisztelt jó emberem! mit a honatyák tavaly oly bőkezűen hánytak ama 12 évre: most is egyre fátyoloznunk kell még: mert a Bachismus, a rákövetkezett szomszéd constitutionalismus, meg a mi provisoriumunk épen nem oly különböző dolgok, hogy egyik a másikat ne védené minden áron. Azért nagyon sajnálom, de félek, sőt bizonyosnak hiszem, hogy nem csak a szerző, de Csallószegi úr szájából se veszik fel, ha méltó indignátiójában a „tabula rasát" nagyon élénken rajzolja; a történelmi jogokon, s antediluvianus állapoton erős szavakban csügg; ha a mostani (vagy rendszer alatti) időtől „halálos gyomorlázt" kap; ha azokat az (alkotmányos életbe is áthozott) „gezetzeket" kevés tisztelettel találja emlegetni; ha a beamtercorps stb. iránt kellő discretióval nem viseltetik; — stb. stb. Ne ítéljen meg, tisztelt uram, s ne magyarázza subjectiv gyávaságnak észrevételeimet.

Bizony, higye meg, oda jutánk, hogy a rendőrség közelebb egy *bírálatot* (!) tiltott le, nem politikai czélzás miatt, hanem mert „indecent.“ Pedig nem volt az, hanem egy röpirat ellen volt írva, (mely bennünket keleti fajt in genere összeszamaraz), s egy itteni legnagyobb elterjedésű néplapban fogott volna megjelenni. — „Niksz nucz“! a kritika nem jöhetett ki. — Röviden:

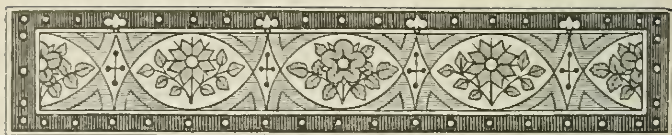
1. A novellát szeretem, mert jól indúlt, jól van tartva eddig, s a magyar élet, társadalom egy osztályát érdekesen, elevenen, plastice rajzolja, mely irányt én a programmban különösen is kijelöltem, mint olyat, honnan eredeti beszélyirodalmunk legegészségesb fejlődését várom.

2. A januári kiadásnak sem áll ellene részemről semmi.

3. De óhajtanám, hogy tisztelt szerzője, a módosítandók módosítása, kihagyás, szelidítés által (az impurum talán ott lesz) tegyen oly állapotba, hogy ne legyek kénytelen megválni a kedves beszélytől, a mi, megvallom nehezemre esnék. Nem mondom, hogy nem szenved a mű az erősebb kitételek halványítása által; az öreg úr magaviselete kevésbbé fog indokoltnak látszani, ha azon éles dolgok lágyabbá változnak; azonban úgy hiszem, van annyi életrevaló magában a novellában, a jellemekben, előadásban, hogy halványabb érintése mellett is azon bajoknak, érthető s kellemes olvasmány marad.

Kérem tehát, hogy közelebbi becses válaszában szíveskedjék tudatni velem, mennyit és miképen hagyhatna le ama kitételekből, addig a kéziratot — megfogható egoismusból — magamnál tartom, egyszersmind fogadja szíves üdvözlésemet! Tisztelője Arany János.

XXXV.

LEVELEK TÓTH ENDRÉHEZ.

[445.] Pest, február 19. 1864.

Kedves barátom! Valóban ideje, hogy ne halogassam tovább az írást, — melyben eddig részint a sokfelé kapkodó elhalmozottság akadályozott, részint, elveszvén egy pár leveled, nem tartottam nagyon sürgetősnek.

Szívemből sajnálom esetedet a balladával. De, barátom, a bíráló választmány nem ítélt *te* rólad a *te* művedről, hanem ítélt 35 névtelen balladáról. És a választmány annyira nem talált jót ezek közt, hogy teljes egyhangú meggyőződését mondotta ki, midőn sajnálattal említé meg jelentésében, hogy úgy látja, minden valamire való tehetség visszavonúlt a pályázattól. A jobbaknak talált pályamunkák — vagy kettő, felolvastatott a társaság ülésében is: a jelenlevők — megmondhatja Kazinczy Gábor, ott volt — osztoztak a választmány ítéletében: és osztoztak különösen arra nézve, hogy a „H. Panna" egész hangulatában felismerhető, melyik ballada hatása alatt készűlt. Nagy volt hát a meg-

ütközés, midőn ily előzmény után a jeligés levélből a *te* neved tűnt elő. De a jutalmat még is ki kellett adni, mert az alapszabály így szól: „a jutalom a bár csak *viszonylag* legjobb munkának is kiadatik, ha csak különös okoknál fogva a pályadíj kihirdetésében világosan más nem volt kikötve." E pályadíj hirdetésekor nem volt ily kikötés, nem lehetett hát *visszahatólag* határozni, de az új pályahirdetésben már látod benne van, hogy csak *önálló becsű* munkának ítéltethetik a jutalom. Persze ez neked nem használ semmit: de legalább más nem járhat úgy, mint te.

Leveled egyik pontja így szól: „Ha tudod méltányolni törekvésemet, azt hiszem, *nem fogod* e ballada felőli *őszinte nézeteidet* velem közleni." Hogy értsem ezt? Tollhiba-e a *nem?* Vagy épen azt akarod mondani, a mi írva van? Ez utóbbinak nem látom okát, miután én *nem ígértem,* hogy közlendem nézeteimet. Szavaid logikájából azt kell kihoznom, hogy épen felszólítasz őszinteségre. S én őszintébb leszek, mint talán vártad; őszinte bevallani, a mit úgy látom nem tudsz, hogy — egyike voltam a pályabírálóknak.

Hárman voltunk — ketteje legalább oly ember, kiről azt tartják, hogy ért a dologhoz. Itéltünk elfogúltság nélkül személyek iránt, — még gyanítani sem tudtuk egyik műnek is a szerzőjét. Ne essék zokon — de a te művednél sem gondoltunk oly szabású költőre, mint te. Ismerem a te módodat, de minden egyébre gondoltam volna, mint hogy te írtad azt. Az „utánzás" szót nem én mondtam ki, mondta már a titoknok, ki ezt leszámítva szintén a tiedet jelelte legjobbnak, midőn a hozzá beérkezett műveket olvasgatta; mondotta két bíráló társam; kimondta az egész ülés, hol műved felol-

vastatott; mellettem mindjárt Tóth Kálmán is, ki a jeligés levél felbontásáig épen úgy nem gyanította, hogy te légy a szerző, mint senki; csak midőn *neved hallotta,* akkor kezdett pattogni egy kissé a bírálók szigora ellen.

Ime tudsz mindent: ítélj el, ha ily körülmények után elítélhetsz. S ebben jóformán ki van mondva őszinte véleményem is. A psychologiai alap jó, azt mondom én is, az a szeg-zörgés eredeti gondolat és jó hatású, a nyelvnek is van érdeme (de nem annyi, mint tőled megszoktuk) de az egész mindenkinek „Ágnes asszonyt“ juttatja eszébe: ezt a benyomást elvitázni nem lehet. Az író maga sokszor nem érzi az ilyet, mások azonnal.

Ezek után nem tudom, akarod-e hogy közzé tegyem nyilatkozatodat, épen *én,* a társaság *igazgatója* s egyik *bíráló.* A mostani szám már úgy is ki van szedve, abba nem fér, ha a jövő számba akarod, belé tehetem. De úgy vélem, elég volna írnod a titoknoknak, ha a jutalmat nem fogadod el; az úgy is kijönne a társaság üléséről való jelentésben, mely minden ülés után azonnal közöltetik minden lapban.

A balladával, hogy tegyek a mit akarok, írod. A kézirat a társaságé, nincs nálam; ha Greguss átaladja s a társaság kiadásra számot nem tart, úgy kiadhatom a Koszorú-ban.

Bocsáss meg e sok irkafirkáért, és ha tudsz, szeress egy kissé még ezután is. Barátod

Arany János.

Tóth Endre jegyzete: Erre azt válaszoltam, hogy szívesen elvesztem a 10 aranyat, csak a 11-dik *Arany* maradjon meg nekem.

Tóth Endre.

[446.] Pest, július 15. 1864.

Kedves barátom! Betegséged felől tudósításodat nagy részvéttel vettem: adja isten, hogy mire soraim hozzád jutnak, javúlt legyen egészséged.

A nálam levő költői beszélyről úgy tartottam, hogy azt nem kell visszaküldeni, hanem megkisérteni eladását. Ez utóbbi iránt még nem igen tehettem lépést, részint a sok baj miatt, mely így félév táján legterhesebb rajtam, részint mivel a kiadók, kivált a pénzesebbek, így nyárban nem igen tartózkodnak Pesten; aztán megtudtam, hogy míg az aratás sikere által kedvezőbb lendület nem áll be, a könyvárusok vállalkozó szelleme minden oly műnél, melyről nem remélik, hogy „csak úgy elkapják“ annyi mint — 0. Most kívánatodra, küldöm vissza a kéziratot, egy pár megjegyzés kiséretében.

A kidolgozást szépnek, emelkedettnek s költőinek találtam, s annál inkább méltánylom érdemét, mert nálunk az ily kisebb elbeszélések sehogy sem akarnak meghonosodni: mind a világ csak apró lyrával veszködik, holott lantos költőnek is elég tere van, száz meg száz nemű lyrai elbeszélésre. Mondom tehát, az egészet méltánylom és sok tekintetben sikerűlt szívtörténetnek ítélem.

De van egy nagy kifogásom az alapeszme iránt. Költői mű alapeszméje nem jöhet összeütközésbe az általános morállal. Értsük meg jól: az alapeszme, melyet a költő *maga* nyiltan vagy eltakarva, befektet a műbe. A költő festhet szenvedélyt, ebben tűnik ki leginkább ereje: a szenvedélyek összeütközhetnek a morállal, a világrenddel: de a költő nem adhat *azoknak* igazat a küzdelemben. Épen ebben áll a tragikum. És Sand, minden jelessége daczára, ez ellen vét leginkább. Ha

a költői nagy világszellemeket tekintjük: alapvonásúl látjuk mindenikben ezt a mély morális érzetet, melyet lehel akármely művök. A szép így marad harmoniában az igazzal és jóval, melyek nélkül megszűnik létezni.

A fenforgó beszélyben ez erkölcsi alapeszme lehelletét nem érzi az ember. Egy férj szerencsétlen, mert *gyöngeségből* nem azt vette el, a kit szeret, elannyira, hogy végre megsemmisűl. Küzd a fennálló morális rend vas törvényei ellen, míg végre elbukik. A mellett boldogtalanná teszi azt, ki őt szerencsétlen helyzetéből nem hagyja menekülni, *nem* pedig azért, mivel a nőnek nincs akarata vagy erélye áttörni a megszabott világrend (itt a valláshoz ragaszkodás) korlátain. — Igen; ez tragikus helyzet, tragikus kifejlés: méltó tárgya minden költői tollnak. De ha a költő mintegy igazat ad a szenvedélynek, ha együtt jajgat hősével a morál törvényei ellen, ha ezt hagyja agyon bűnhődni, de tisztázza és mentegeti; ha a nőt, ki olyas módon okozza szenvedéseit, maga is szenvedvén, a mi a fennálló morális rend szerint épen erény, — e nőt, mondom, szintén bűnhődésre kárhoztatja, annál nagyobbra, mert a rokonszenvet eleitől végig elfordítá tőle: ezt költői, vagy tragikus igazságtételnek el nem fogadhatjuk: ez vagy alanyi feljajdúlás, vagy tendentiósus megtámadása a fennálló világrendnek, de nem tragikum. Nem tudom, felfogtad-e, a mit ily röviden kellett kifejeznem: de műved hatása rám ez volt.

A mi a részleteket illeti, azok többnyire szépek, finomak. Talán a descriptio több benne a kelletinél. Egy kissé terhelő az olvasóra. Az a sok táj- s természetrajz, mely bár finom részletekkel, annyiszor előfordúl: a kisded mű, a kevés elbeszélési tárgy arányában sokacska. No de ez a költői módtól függ, s kivált a lyrai

epikus rá ér. Nyelvre, képekre, verselésre csak néhány megjegyzésem van. Ezek a szövegben kékkel jelölvék, s itt néhány szómagyarázattal kisérem.

1-ső lap: „Nyár estenet?" mondják-e így? Vagy csak csinálva van. Amúgy helyes, így a rím kényszerét mutatná.

„ „ „Megszólamlik a buzák fürje" — nem tisztább volna a vers: „Megszólal a vetések fürje?"

2. l. „Napon*ta*," a. m. nappal idején, mikor *nappal van*, nem pedig egy értelmű a napon*ként*-tel.

3. l. „*Erkély* — rövid is lehet: „er*kely*," úgy jobb a vers.

6. l. „S *nyomaikat* se *hallani*:" *nyomot hallani?* képtelen.

7. l. „Tündéreket *hágy* ellebegni:" lässt. Németes, még Erdélyi szerint is.

„ „ „Leülvén" = leülni. Amúgy, mintha elébb leülne, azután jelenne meg.

8. l. Két madárnak, *mit* — a *két* madár egyes szám, de a rávonatkozó már: *melyeket*.

9. l. „Nejétől nem *háborgatott*." — Ez a particip. oly idegen itt. Hábor*gatva* volna.

„ „ „S a gyógykenetnek" = *Se* gyógykenetnek (nincs).

11. l. „Imár." Nem jár. Az i-nek nincs semmi értelme: mert im-már. Más az i-hol, mert ezt *mondják*.

„ „ „Gyermek szívére a mi nem várt: a szemlélődő sorsa még." Nehéz értelem.

12. l. „Az első órán" stb. Szintén világosabb szófűzés kellene.

„ „ „Vagy a szalag." E szalaggal föntebb már volt egy csinos kép. Ez annyiban mond ellent: mert amott a szalag akkor volt *szorosb* ha távoztak, most pedig *szorosbra* feszűl s azért közelednek. Értem én a distinctiót, de a kifejezésben kellene máskép adni.

13\. l. „A vadon *lüktetése*“ így magában alig érthető. Az a vadoni csend vagy mi, sejtelmessége bajosan is fejezhető ki: de talán ez: a „vadon lüktet“ még is szokatlan. Igen! ha megszemélyesítve *érlüktetést* mondanánk.

15\. l. „*járúl*“ miután ez ige csak *hoz* raggal dívik, *rímben* csak ríměrti erőszaknak látszik.

16\. l. „Ez édes titkú *jó* magányban. A *jó* csak foldásnak tűnik fel.

„ „ „Mely nem oldozik“ szükségtelen így. „A mely nem oldik.“ Ol*dik* ép úgy van, mint törik.

17\. l. „Melyben se szó, se hang a csendességet.“ Megszaladt.

„ „ „Mond *vala*.“ Nem a. m. *monda*.

18\. l. „*Kétágú* V.“ fölösleges magyarázat. Nincs is egy ágú.

21\. l. kép, „mit nagy búra festenek.“ Nem értem.

„ „ Tekintetén *űlt* — olyan nincsen.

„ „ összekö*tött* — ez is olyan idegenszerű participium.

„ „ „ki *mennyet* vélt elérni, s *vak koczkája poklot* vetett — t. i. *Dante*.“ Mit tesz ez? Dante élve, visióban száll a pokolba, s bejárja mind a purgatoriumot, mind a *mennyországot*. Ő csak *tourista* ott. A szövegből úgy veszi ki az ember, mintha Dante *kárhozott* képen szállt volna pokolra.

22\. l. „vágyni *érte*.“ . . . . ?

„ „ „melyben szívünk *legszebb tüzével* az *indúlat* hányszor cserél.“ Nem tiszta kifejezés. Szenvedély még *nincs*, de van szívünk *leg*tisztább *tüze*, melylyel meg az indúlat (ép *akkor*) cserél?!

24\. l. „Azt szülte a tett. . . a mily színben tételék“ — Homály.

„ „ „ki hal*ni* érte. . . tovább hoz*ni* áldozatot. Még latinban sem menne e két infinitivus, egyiknek u*t* kellene.

24. l. „Néz vala“ — néze.
„ „ „Meg *lőn* jegedve.... Megjegedt. (Es *wurde.*)
25. l. „Múltját — derít — dúlt át — nyer itt“ — Megjegyeztem néhol a monoton rímeket is.
„ „ „koszor*ú-úl.*“ Uh! Uh!
„ „ „elkerül*énk.*“ Elkerül*ők.* Tárgyas.
27. l. „*tüntő*“... tollhiba lesz, mert 7 szótag a vers.
28. l. *lőn* bejárva.“ (Es wurde).
„ „ „mely *őt* menté, — *ő* is... Melyik másik *ő ő?*
30. l. Szólt *vala*... szóla.
31. l. jött rezzenéssel... mely ösztönébe *jött meg, és el:* nagyon csinált.
32. l. *elsejtett* küzdés.??
„ „ jobb világ*ú* sejtemény. Nem jobbvilág*i?*
33. l. „Új élet a *tűzfenéken.*“ hol?
35. l. „*Szinbe* tőn.“ új phrazis: nem értem tisztán.
„ „ „mit... mit...“ különböző vonatkozással. Zavar.
„ „ „Mint partján“... nem jobb volna: mint *parton.* Nem is övé (a habé) a part, hanem az *áré*, a folyamé.
36. l. „Te veled“ — A *magyar* nem vele küld, hanem *tőle, általa.* Ez már urias germanismus.
37. l. „Ir*ányt*“ accusativusa az irány szónak. Iránt = irányában. Adverbium.
„ „ „a táj *igéje*“.... Nem fér a fülembe.
„ „ „Ah, érzem én —“ 11 szótag.
„ „ „Választást *találni*“... erőltetett.
38. l. „Mint kis galamb“ stb. Igen mesterkélt hasonlat. Kérdés, megijed-e a galamb egy falevéltől.
„ „ „redőt leárnyal“... szintén mesterkélt.
39. l. „Zajkihalt fal.“ „Zajakihalt“ lehetne, de így erőszakos.
41. l. „túl azon, habár mikép szólt.“ Nehéz az *incisák* miatt, általában a nyelv sokszor nehéz a mondat részeinek nagyon szétvagdalása, elszórása miatt.

41. l. „Setét gondok *ködébe ölté* lelkének egész *tengerét*... tengert ölteni ködbe; no jó: de ez: A múltak képét *meggyűlöltté*“... mi itt a verbum regens? vagy az is *ölté?* A múltak képét *meggyűlöltté ölté:* ezekkel nem tudok megbirkózni.

45. l. „S mint végharasztját...“ erősen *csinált* dolog.

„ „ „*nékem* irgalommal.“ „hozzám, irántam.“ Irgalmazz *nekem* „Oh légy *irántam* irgalommal.“

„ „ pálya vége nem szívén (elfogva) van.

Elég is ebből ennyi. A rövidségre törekvés, a mondat-tagok szétszórása, a szokatlanok keresése, még másutt is idéz elő homályt, s nehezíti az olvasást.

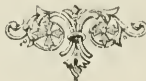
De mind a mellett egy kis simítás után kár volna hevertetni. Nagyon szűk az efélékben irodalmunk. S annyi szép van benne, hogy bizonyosan becsűletére válnék írója nevének.

Élj boldogúl, s fogadd szíves üdvözletemet. Igaz barátod

Arany János.

Tóth Endre jegyzete: A költői beszély czíme: „Férj és nő,“ mely a Beőthy Zsolt „Atheneumában“ jelent meg.

Tóth Endre.

XXXVI.

LEVÉL EGY ÚRI HÖLGYHÖZ.

[447.] Pest, április 2. 1865.

Nagyon tisztelt Úrnő! Kétszeresen udvariatlannak kell lennem, először, mert későn válaszolok, másodszor, mert talán nem óhajtás szerint válaszolok becses soraira. Amazt mentse ki bokros foglalatosságom, ezt őszinteségem, melyet többre becsűlök az udvariasság bizonyos léha neménél. Én szeretem, ha valaki, főleg gyöngéd érzelmű nő, költészettel foglalkozik, mert ez nemessé képezi a szívet, fogékonynyá minden szépre, jóra, s a különben is nemes szívnek ártatlan szórakozást és szellemi táplálatot nyújt. Nincs tehát szóm ellene, ha minél többen, kivált a kiknek helyzetök engedi, keresik a múzsák társaságát: ez az irodalomra nézve is hasznos, mert ilyenekből kerűlnek ki leglelkesb pártolói. De ha arról van szó, hogy egy ifjú tehetség, kivált ha az nő, közönség elé lépjen műveivel: akkor, megvallom, nem vagyok oly engedékeny.

Az *önálló* költői tehetségnek kétségtelen nyomait kell látnom, hogy a buzdító szó elröppenjen ajkamon. Az *érzés* nem kizárólagos tulajdona a költőnek: ő csak abban különbözik más emberektől, hogy érzelmeit „a szép“ formáiban és oly hatályosan bírja kifejezni, hogy az olvasókban is hasonlókat gerjeszthet. A mennyiben ez sikerűl, annyiban költő. E szerint valamely költeménynél nem azt vizsgálom, minő érzelmei *lehettek* írójának, hanem azt, miképen bírta azokat kifejezni, vagyis nem vizsgálok semmit, hanem átengedem magam a költemény hangulatának: ha az von, ragad magával, akkor a költő czélját érte s költeménye jó; ellenkező esetben nem sikerűlt az. Az író, maga, e részben könynyen csalódhatik; ő tudja, minő érzelmeket vélt kifejezni művében, ő vissza is helyezheti magát azon érzelmekbe, úgy hogy költeményét minden újra olvasáskor jónak ítéli. De egészen máskép van az olvasó, a közönség, mely épen a költeménytől várja, hogy benne valamely határozott érzést, hangulatot gerjeszszen, s ha erre az nem képes, közönynyel fogja félre tenni. Ezért bajos a közönség előtt boldogulni. Ama képesség, mely csak visszatükrözni bírja a mások *műveiből* vett benyomásokat, soha sem elég arra, hogy valaki költő lehessen; kell vagy a gondolatok eredetiségében, vagy a kifejezés hatalmában, vagy a formák kezelésében, vagy a nyelvben, vagy mind ezekben összevéve, lenni olyasminek, a mi önállásra mutat, mielőtt valakinek csak némi sikert is igérhetnének a költői pályán. Lehet, hogy ezek közűl eleinte egyik sem mutatkozik, s mégis valaki utóbb jeles költővé képezi, született hajlamai után, magát: de annál több ok, hogy puszta gyakorlatait ne bocsássa közönség elé.

Ha előfizető hajhászó szerkesztő volnék, üdvözölve fogadnám kis költeményét, mert nem oly épen gyenge az, hogy el ne lehetne olvasni: de véleményem szerint nem egyéb, mint általános gondolatoknak közönséges kifejezése, kevés erővel, kevés bájjal. Bocsánat e szóért: de a költeménynek *magáért* kell felelni s nem kölcsönözheti el írónője egyéb tulajdonait, mint a melyeket belé lehelni képes. Így tehát a művecskét csak magán emlékűl tartom meg; de azért így is örvendek, hogy szerencsém volt, kegyeddel, tisztelt Úrnő, ismeretlen ismeretségbe jutni. Különös tisztelettel maradván alázatos szolgája

ARANY JÁNOS.

XXXVII.

LEVÉL MENTOVICH FERENCZHEZ.

[448.] Pest, november 17. 1866.

Édes barátom! Veszteségünk iránti részvétteket, a mint megiratlan is tudtam, képzeltem, úgy most szívemből köszönöm. Igazad van: ilyenkor a vigasztalás nem sokat ér; nekünk, az első hetek és hónapok alatt, valóban terhünkre is volt. Azért nem hogy vártam volna barátaimtól amaz első időben: de féltem tőle, azon gyötrelemtől, hogy nekem a vigasztalásokat szépen csiszolt periodusokban meg kelljen köszönnöm. Azóta már féltünk — *féltettünk* többet is; ez által enyhűlt némileg annak az egynek kizárólagos volta. De azért megmarad — meg, utolsó lehelletig!

Találtad, hogy bajosan látom én valaha Erdélyt: Harmincz esztendeig laktam a tövében, ifjú voltam, kedvem is lett volna útazni: ha akkor nem mentem, annál kevésbbé teszek most föl magamról oly vállalkozó szellemet. Attilával és húnjaival sem sokat törődöm

már: az én napjaim úgy vannak ketté szakítva derékon, hogy a mi megmarad, az már csak mosdani, reggelizni, s ebéd után pipázni való. Vénülünk, édes Ferim, legalább én, nagyon. Nekem a munkára nyugalom, gondtalan élet kellene, bú nélküli élet: *subjectiv* bajaimból nem sokat tudok én csinálni: a mi nekem fáj, fáj mint az oldalnyilallás, és nem ad symphonicus hangot. Más fájdalom az, a mit az ember oly szép rigmusokba tud szedni. Hogy pedig objective írhassak valamit, az kellene, hogy subjective ne zaklasson a sors, a hivatal, a gond, mint az igavonó marhát.

Azt okosan tennéd, ha fellátogatnál Pestre, hová már több érdek is vonz, mint eddig. De a „tilli-tullit“ — én már csak L.... barátomnak hagyom. Ő még a hajdani fiatal ember: közelebb is nagy költői névnapot ült. Irígylem a kedélyét.

Tompáról régecskén hallottam — de csak rosszat. Szívbaja van szegénynek, s hozzá iszonyú türelmetlen lelke. Nem reméli, hogy kigyógyúljon — s békételen, hogy él. Így múlunk el, egymás után, édes barátom.

Azonban elég ennyi, oly röst levélírótól mint — mi ketten. Szíves tiszteletemet a kedves komámasszonynak; téged pedig ölellek, állandó barátod

Arany János.

XXXVIII.

TOLDY FERENCZ LEVÉLTÁRÁBÓL.

[449.]

Tisztelt barátom! A nagygyűlési jegyzőkönyvre tett észrevételidet köszönöm, de nem fogadhatom el.

A XV. pont akkor volna „hamis", ha abban az osztályok által *elretett*, ezek jelentésében *nem foglalt*, s így a nagygyűlésen *fel sem olvasott*, egyesek általi tagajánlások benne volnának, mert a mi *nem történt* a nagygyűlésen, azt nem lehet a nagygyűlés jegyzőkönyvébe felvenni.

Az „*erősebb sanctio*" kifejezést magad méltóztattál használni indítványodban, s megtartottam szóhíven. Egyébiránt, tekintve hogy a régi alapszabályban az áll, hogy ki *egy év* alatt széket *nem* foglal, *megszűnt* tag lenni, az újban pedig: ki egy év alatt *széket foglal, tagi teljes jogaiba lép:* látni való, hogy erősebb sanctio még más is lehet a „*felakasztáson*" kívül.

Jó reggelt! Arany.

[450.]

Kedves jó barátom! Általad még legyőzetni is dicsőségem. Fel vagyok Általad akasztva, de igazságosan — és virtuosus módon.

Vágd el a kötelet, s légy mi eddig voltál irányomban.

Szerető barátod TOLDY F.

Június 6.

Még egyszer: Valóságos kis remek ez a czáfolat. Dehogy nem teszem el levéltáramba!

XXXIX.

LEVÉL LÓNYAY MENYHÉRTHEZ.*)

[451.] Pest, márczius 22. 1867.

Igen tisztelt barátom! Köszönöm soraidat. Vártam, mert mostani szállásomat kiadhatnám ma vagy holnap; azután kétes. De bocsáss meg, ha tenger foglalatosságid közt még e válasz elolvasásával fárasztalak. Helyzetemet akarom tisztán elédbe tűntetni. Midőn 26 hóval ezelőtt az Akadémia megtisztelt bizalmával; s én elfogadám e nem várt, nem keresett, akkori s mai meggyőződésem szerint nem is érdemelt kitüntetést: csak azt tudtam, hogy dicsőült Szalaynk nyomába kell lépnem, az ő hivatala terheivel és — előnyeivel. Azt is tudtam, hogy a palotában készűl egy titoknoki szállás, mindenki úgy nevezte e helyiséget, boldogúlt elődöm maga választotta, módosíttatta a szobák tervét: s kétségtelen, hogy ha

*) Lásd az I. kötetben az *Ártatlan dacz* czímű költeményhez írt jegyzetet.

isten életének kedvez, most ő azok érdemes lakója. Megvalék választva, sőt meghatva e választás csaknem egyhangúsága által, már nyilatkoztam is, hogy megkisértem e szép, de erőmnek súlyos hivatalt: és csak azután értesültem az igazgató tanács délelőtt hozott határozatáról: hogy nekem választásom van 800 forint lakbér, vagy lakás közt a *bérház*ban.

Megvallom, ez igen kedvetlenűl hatott rám. Úgy esett, mintha az Akadémia — vagy elnöke — mégsem tekintene Sz. utódjának; mintha a kéz, mely a koszorút nyújtá, titkon töviset csapott volna szemembe. S valóban gondolkoztam, ne vonuljak-e vissza azonnal a még fel nem hagyott szerkesztői foglalkozáshoz; de beláttam, hogy ezt a legnagyobb hebehurgyaság vádja nélkül most már nem tehetném.

Isten látja lelkemet: „egy dióhéjban ellaknám" Hamletkint; de bántott az, hogy személyemre ily kivétel történt; s nem csupán gazdálkodási szempontból határozám magamat arra, hogy külvárosi szállásomat tovább is megtartsam. Legyek minél távolabb, mondám; annál inkább fel fog tűnni hiányom ott, hol folytonos jelenlétemre volna szükség. S mintegy arczpirúlva fordúltam meg naponkint a helyen, hol ily előzmény után, talán a cseléd sem tekintett egyrangú tisztviselőnek azokkal, kiket az Akadémia a palotában szállásolt el. Hozzá még elterjedt a városon és országszerte, hogy én nem akartam a titoknoki szállást elfogadni.... mit tehettem egyebet utóbb, mint ráhagyni az efféle beszédet!

Azonban két év — jól-rosszúl — eltelt: az a két év, mennyit maximum gyanánt igértem magamnak, midőn a megválasztáskor kijelentém, hogy hivatalomat ideiglenesnek kívánom tekinteni, a míg az akadémia

körültekinthet alkalmasb egyén után. A két év igazolta csekély önbizalmamat: éreztem folyvást, hogy kötelesség volna lelépnem, de nem láttam nyílást további existentiámra, s így — maradtam. Most a nagy gyülés előtt, komolyan gondolkoztam róla, nem volna-e lehető, hivatalomat fölcserélni a jegyzőséggel, mely aránylag sokkal könnyebb: de a báró, kinek ezt említém, lebeszélt róla. Sőt az is félig elhatározott dolog volt nálam — hogy lemondok a jegyzőség nélkül is: ezt is tudattam a báróval, de át kelle látnom, hogy két új embert állítani egyszerre az itteni ügykezelésbe, nagy zavart és felakadást okozna. Elszántam hát magamat, hogy bármily erőfeszítéssel átsegítem az akadémiát a nagy gyüléseken, s azok utógondjain. De épen ezek s erőm lankadása győztek meg arról, hogy hivatalomat így tovább nem vihetem: rövid időn, talán már az idei szűnnapokkal, meg kell válnom tőle. Mert a mit b. Eötvös az én könnyítésemre, a jegyzői segítséggel combinálva kigondolt, hogy t. i. minden gépies irodai functiót a jegyző vegyen át és én ne is járjak naponkint a hivatalba: eddigi sejtéseim és tapasztalásom után nem remélem, hogy valósuljon; megköszönöm, ha valahára, öt egész hónapi helyettesítés után, a szorosan vett jegyzői functióktól szabadulhatok. Ily hangulatban ért báró Eötvös felszóllítása: nem volna-e kedvem beköltözni a palotába? Első benyomás alatt azt feleltem, hogy ez rám nézve késő, miután csaknem megérett a lemondási szándék bennem. De jobban meggondolva, beláttam, hogy habár csak fél vagy egy évig kell is még folytatnom e hivatalt, mind az intézetre, mind rám nézve előnyösb lesz, onnan helyből vinni. Beláttam, hogy az igért segélyből minél kevesebbre számolhatok; hogy az elnökség nagy

elfoglaltsága miatt mindenki csak én hozzám fog fordulni akadémiai ügyben; hogy magával az elnökséggel is csak úgy érintkezhetem, ha minden perczben ott található leszek; mégis, magamra nézve tetemes könnyebbülést szerezhetek, nemcsak az oda és vissza naponkénti fáradság megkimélése által, hanem főleg az által, hogy hivatalos dolgaimat tetszésem szerinti időben végezhetem, s munkaidőm legjavát, a délelőtti órákat, nem kell gépies foglalkozásnak áldoznom fel mindennapon, mégis érintkezhetem az irodai személyzettel, vagy bárkivel, a nélkül, hogy — van dolog vagy nincs — hivatalos órákat kellene ülnöm: belátva, mondom, mindezeket, köszönettel fogadám a felajánlott szállást; legalább megkisértem, gondolám, könnyebb lesz-e így.

A mi már a bérházba költözésemet illeti: ezt két év előtt is tehettem volna, bár nem oly kedvezménynyel, a minőt felajánlani szíveskedél. Azonban, mint említém, nálam e pár száz forint nem a fődolog; az akadémiára nézve óhajtanám, hogy nyerjen valamit, csak azt nem foghatom meg, miért kelljen egyedül a titoknok számára készűlt szálláson nyerekednie. Elismerem, hogy én, a megválasztásomkor hozott végzés szerint, nem követelhetem azt a szállást, de utódom, bár ki lesz, valószínűleg ahhoz fogja kötni hivatalba lépését, s így e szállás az akadémiának állandó jövedelem forrást úgy sem képezhet. A bérházba költözve: igaz, hogy megnyerném az útra pazarolt időt és fáradságot; de rám nézve mégis lényeges a különbség. Szintúgy ki kellene ülnöm hivatalos óráimat, ha senki, vagy semmi nem jön is; szintúgy délelőtti időmet áldozni fel, mert az irodával csak akkor lehet érintkeznem: holott, ha benn lakom, ha dolgozó szobámat csupán egy ajtó

választja el a hivataltól, érintkezhetem az irnokokkal, a délután elkészített fogalmazatokat tisztázni, expeditióba adhatom, a nélkül, hogy munkaóráim folytonosságát megzavarnám: ha egy-két látogató keres hivatalos ügyben, azzal is végezhetek, mert közel, sőt jelen vagyok. Mindez a bérházból máskép ütne ki.

Ime, az egész télen meghülési bajokban szenvedtem, még most is — már négy hete — erős rheuma szaggatja a fejemet. Orvoshoz fordulni sem merek; mert ágyba vagy szobába ítélne 3—4 napig, egy hétig: s az alatt teljesen felakadna a hivatalos kezelés! Ha ott vagyok, e részben is könnyíthetnék magamon.

Nem vágyom én a palotába — mert palota. Nem akarok terjeszkedni: beérem az udvari szobákkal, az utczaiakból másfelet kívánok csak (annak felét, melyet gr. Waldstein elrekesztett). Úgy beszéltünk, hogy a fennmaradó szobákból egy és fél Rónaynak jut, kinek szállás van igérve bent, de ha nem a titoknoki lakásból, úgy nem tudom, honnan telik. A fennmaradó egy utczai szobát Tóth Lőrincz csatolná, bérért, a maga lakosztályához, s mind ez kihozná a 800 forintot, melyet az Akadémia nekem szállásbérűl szokott adni.

Még csak egyet. Rám nézve e kérdés határozó. Ha azon könnyítéstől, melyet a beköltözéstől remélek, elesném: akkor lemondás által volnék kénytelen véget vetni ez állapotnak. Két év óta nem dolgozhatom semmit, mert az inspirátió nagyobb műveinek némi folytonosság kell; én erre, a minden délelőtti bejárás mellett, soha sem bírtam szert tenni.

Még egyszer és ezerszer bocsánat! Bizodalmam fecsegővé vált — bizalomból hozzád! Válaszúl egy vizitkártya is elég lesz igen vagy nem szócskával. De ezt

kérném, mert hétfőre meg kell mondani Szász Károlynak, adhatom-e neki mostani lakásomat.

Tisztelő barátod

Arany János.

[452.] Pest, márczius 23. 1867.

Tisztelt Barátom! Mit múltkori levelemben a szállásra vonatkozólag mondottam, csak egyéni nézet volt. Tégy egészen úgy, a mint akarod. Téged a szállás joggal megillet. Foglald tehát el; — részemről csak azt kívánom, hogy abban hazánk első élő költője, számos boldog éveket tölthessen, az irodalom díszére s barátai örömére, kik közé magát sorozza őszinte híved

Lónyay Menyhért.

XL.

LEVÉLVÁLTÁS B. EÖTVÖS JÓZSEFFEL

ÉS

B. WENCKHEIM BÉLÁVAL.

[453.] Pest, június 11. 1867.

Igen tisztelt Barátom! Nem tudom mi benne igaz, de pár nap óta erősen beszélik, hogy számomra fejedelmi kitüntetés késző́l. Valami rendjelt emlegetnek. Ha még lehetséges, múljék el tőlem e pohár! Én a koronás magyar királynak buzgó loyalis híve és engedelmes jobbágya kívánok lenni; azt sem tudom, mi következménye lenne, ha én e fejedelmi legfensőbb kegyet magamtól elhárítanám: de úgy érzem, hogy helyzetemben e következményt kellene választanom inkább. Értem én, s hálásan elfogadom az eszmét, hogy ez által az irodalom azon ágának legfensőbb figyelemben és buzdításban részesítése a czél, melynek én is igénytelen munkása vagyok: de sem ez irodalom nem fogadna el

engem képviselőül, sem én magamat annak nem tartom. Nem akarnám, hogy ezentúl mindannyiszor gúnyosan fölemlegessék, ha egy-egy kisérletet teszek lantomon; vagy hallgatásomért dobják szemembe.

Ha tehát valami kérésem lehet „à mes amis devenus ministres:" *) szíveskedjenek oda hatni, hogy e szándék vonassék vissza, mielőtt a nyilvánosság által helyzetem kényesebbé válnék. „La fleur des champs," **) — egyéb nem is illenék az én gomblyukomba, ha keserű gyászom ez egyszerű örömtől is meg nem fosztott volna.

Bocsáss meg! Igaz tisztelő barátod

ARANY JÁNOS.

Kívül: Nagyméltóságú báró Eötvös József magyar kir. Minister úrnak, s a M. T. Akadémia Elnökének teljes tisztelettel. Pesten. Saját kezébe.

[454.]

Tisztelt barátom! Az, mit tőlem kívánsz, nem áll hatalmamban, s ha állana, nem tenném. Ha a törvényes királynak egy joga van, az az, hogy az érdemet elismerje, s ha a fejedelemnek legszebb kötelessége az, hogy abban, a mi szép és nemes, népének példája legyen,

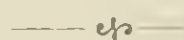
*) Béranger egyik költeményének czíme. Kezdete így szól:
„Non, mes amis, non, je ne veux rien être;
Semez ailleurs places, titres et croix!....

**) „La fleur des champs brille à ta boutonnière.....
Béranger: MON HABIT.

A. L.

ide tartozik kitünő férfiak tisztelete. Hidd el, kedves barátom, nincs senki az országban, a ki nem találná természetesnek, ha a magyar király, a legnagyobb magyar költő iránt hódolatát fejezi ki. A régiek borostyánt adtak, a practicusabb Anglia pénzt, de az első nem díszlik éghajlatunk alatt, a második nem illenék hozzád; de midőn a király ugyanazon jogával él, melyet e hazában százezerek gyakorolnak, s azon meggyőződését fejezi ki, hogy Arany Jánost tartja a nemzet most élő legnagyobb költőjének; s ha ezt azon módon teszi, mely helyzetében legtermészetesebb, azaz rendjel által: neked jogodban áll e rendjelt nem hordani, s ezt alkalmasint tenni is fogod, de azt visszaútasítani, ahhoz bizony, barátom, nincs jogod. Nemcsak a fejedelem iránti tiszteletet, de más érdekeket sértenél meg, melyek bizonyosan ép úgy szíveden fekszenek, mint bárkinek. Kérdezz erről bárkit, kérdezd Deákot, ki nálamnál sokkal okosabb lehet, de bizonyosan nem tisztel s nem szeret inkább, mint hív barátod

Báró Eötvös József.*)

[455.] Pest, június 15. 1867.

Nagyméltóságú Báró, Magyar Királyi Belügy-Minister Úr! Meghatva értesűltem Nagyméltóságodnak Budán folyó év és hó 11-én 2366. elnöki szám alatt kibocsátott, de hozzám csak ma érkezett hivatalos leve-

*) Az egész levél saját keze-írása. Kelte nincs, de Arany rá jegyezte: vettem 1867 június 12. reggel 8 órakor. Ugyanez napon már a kitüntetés a hivatalos lapban meg is jelent.

léből, hogy Ő császári és apostoli királyi Felsége magyar királylyá történt dicső megkoronáztatása alkalmából, folyó hó 9-én kelt legfelsőbb elhatározásával irodalmi csekély működésemet legmagasb figyelmére méltatni s annak elismeréseűl nekem a Szent-István-rend lovagkeresztjét díjmentesen legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

Egy boldogabb időszak tanújelét látom ebben is a fejedelmi hatalommal kibékűlt nemzetre és különösen a magyar irodalomra nézve, melynek egyik ágát tehetségem szűk határai közt művelni én is törekedtem. Teljesen átértem, hogy itt nem annyira egyéni, mint az irodalomnak szánt kitüntetés forog fenn; melynek személyemről elhárítása azonfelűl kellemetlen zavaró hang gyanánt elegyednék a király és nemzet között oly szerencsésen helyre állt harmoniába.

Azonban, Kegyelmes Uram! azt nem tekintve is, hogy midőn az irodalom és tudomány ily legmagasb kegy általi kitüntetéséről van szó, én mint azok képviselője semmi jogon nem szerepelhetek: eddigi életem egész folyama, egész viseletem, házi és anyagi körűlményeim oly sekélyes egyszerűséget mutatnak fel, hogy azzal e rangbeli kegyteljes megkülönböztetés a legélénkebb contrastot képezi, mintegy kivesz saját énemből, s életemet önmagával meghasonlásba ejti. Én, a nép fia, s igénytelen dalnoka, ki, a győzelem bizonyosságával, már két ízben (1861, és 1865-ben) utasíték vissza országos képviselői mandatumot a nép kezéből: valóban, benső önállásom sérelmének látszata nélkül, felűlről sem fogadhatom el e kitüntetést.

Esedezem azért alázatosan, méltóztassék Ő császári és apostoli királyi Felségénél jobbágyi hódolattal páro-

súlt legmélyebb hálaérzetem tolmácsolása mellett, oly módon közbenjárni, hogy e legkegyelmesb adományozás, habár egész csendben is, minden további foganat nélkül maradjon.

Ki mély tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak alázatos szolgája

Arany János.

Jegyzet: E levél után b. Wenckheim, b. Eötvös kíséretében személyesen kereste föl Aranyt. B. Eötvös már előbb is járt nála ez ügyben. Mintegy látogatásuk eredménye volt talán b. Wenckheim következő levele, melyben aztán Arany hallgatag megnyugodott.

[456.]

Tekintetes akadémiai titkár Úr! Valóban mélyen meghatott azon önmegtagadó szerénység, melyet a Szent-István-rend adományozása tárgyában folyó hó 15-ről hozzám intézett becses levelének minden sora oly élénken tanúsít.

Azon nyílt őszinteség, mely sorait átlengi, s melylyel kérelmét indokolni szíves volt, arra késztet engem, hogy hasonló nyiltsággal válaszoljak és kifejtsem, érvei ellenében, azon álláspontot, melyből jelen ügy minden elfogúltság nélkül tekinthető.

Mély belátása, levelében nyilvánított nézete szerint, tüstént fölismerteté Tekintetes titkár úrral azt, hogy itt az irodalomnak szánt kitüntetés forog kérdésben.

Az irodalom egyik lényeges tényezője a nemzeti létnek, s nálunk a közszellemre hatása által nagy része levén az alkotmányos érzelmek megszilárdításában: mi sem természetesb, minthogy az, s ezzel kapcsolatban a

Magyar Tud. Akadémia, a koronázás alkalmával Ő Felsége s a kormány figyelmét el nem kerűlte.

Ily elv mellett kire eshetett inkább a választás, mint Tekintetes titkár úrra, ki egy részről titkári tiszténél fogva a Magyar Tud. Akadémiát képviseli, más részről elvonúltan a napi politika hullámzó árjától, életét tisztán az irodalomnak szentelé, s ki szellemi alkotásaiban egyedül a magasztos szépet követve, költői ihlettel s tiszta ős zamatú nyelvvel, irodalmunknak maradandó becsű classicus műveket adott.

Ha ily irányban hatva, s nemzetünk dicsőségét ily úton előmozdítva, Tekintetes titkár úr a nép bizalmából kinálkozó politikai megbizatást elfogadni hajlandó nem volt, ettől, mert ez talán irodalmi működésének rovására történt volna, méltánylását senki sem fogná megtagadni; de a képviselői mandatum elodázása korántsem vonható párhúzamba a legfelsőbb kitüntetéssel, mert míg az első egy más pályára hívja fel, addig a kitüntetés épen azon féltékenyen őrzött irodalmi működésének méltányló, a közvéleményből kifolyt elismerése, mely elismeréstől, jöjjön az bár felűlről vagy alúlról, senki magát el nem vonhatja; nem vonhatja el magát különösen Tekintetes titkár úr akkor, midőn ezzel egyúttal a Magyar Tudományos Akadémiának megtiszteltetése is kapcsolatban áll.

Így állván a dolog, s a kitüntetés, a legtisztább szándokkal, minden politikai színezet, és társadalmi tekintet nélkül következvén be, az benső önállására ki nem hathat; s miután tiszta tudatával bír azon kellemetlen következményeknek, melyek kérésének teljesítése által több irányban kifejlődhetnének, nem haboztam a kérdéses rendjelt ide mellékelt hivatalos iratommal

Tekintetes titkár úrnak annál inkább megküldeni, minthogy az e kitüntetéssel egybekötve lenni szokott rangbeli megkülönböztetés következményeinek, úgy magának a rendjelnek nyilvános helyeni használata saját tetszésétől van feltételezve.

Fogadja hazafiúi üdvözletemet.

Budán 1867-ik évi június hó 23-án.

B. Wenckheim Béla.

XLI.

LEVÉL CSENGERY ANTALHOZ.

[457.] Karlsbad, augusztus 2. 1870.

Kedves barátom! Míg köröttem az egész világ háborog: én nyugton ülök itt, Csehország szélső völgykatlanában, vagyis nyugtalanúl csak annyiban, mert ötkor kelnem, harmad fél órát, pipa nélkül, sétálnom kell, és csak azután jutok reggelihez, hol egy csibuk és a lapok olvasása minden fáradságért kárpótol. A világ- és honrendítő hírek közt, megakadt szemem Henszlman inditványán, s gondoltam: no, a képviselőház valahára fog tenni egy magához méltót az irodalom ügyében is. Csalatkoztam. A mint a tárgyalás hírlapi közléséből látom, a ház nem bírt menekülni a táblabírói felfogástól. Henszlman inditványa körűlbelűl jó volt: „*érdemes* íróknak (nemzeti) *jutalmul* ennyi s ennyi.“ Az országgyűlés „alamizsnát“ dob, szegény vagy *elszegényedett* (!) íróknak, gondolom olyanoknak, kik azt a ministertől *kérik*, vagy elfogadják.

Erre nem volt szükség. Ott az irói segélyegylet. Mondták volna ki, hogy ennek részére fölveszik ez évben azt a harmadfél ezer forintot. Ez aztán fordította volna belátása szerinti segélyezésre. Most a ministerhez fognak *folyamodni* desperatus correctorok, s afféle nép, kiket az irói segélyegylet elkergetett, s a minister 50—60 frtjával kiosztja nekik, hogy a nyakán ne veszszen, ha már meg van szavazva. Nyer-é ez által az irodalom? nyer-e csak egy *érdemes* iró is ösztönt a munkára? kilátást a jövőre? versenyhevet a méltó jutalomért? Nem. A silányság, az erkölcsi és anyagi romlottság nyer új ürügyet, új czímet „koldus fillérekhez.“

Nem kell mondanom előtted: mire volt szükség. Pár ezer forintnyi nyugdij megszavazására, oly első rangú iróknak, kik nem *elszegényedtek*, hanem mindig szegények voltak, s azért az irodalom mellett valami (sokszor heterogén) *mellékkeresetre* szorúltak, mely idejök nagy részét, munkakedvöket stb. elrabolja; azonban öregség vagy betegség miatt óhajtanának nyugalmasb napokat élni, tehát a mellékfoglalkozástól szabadulni; de nem tehetik, mert az *tisztes* fentartásukra elkerűlhetlen. Érteni fogsz. Ott volt Vörösmarty, Szalay stb. Ha csak ezer forintot húzhattak volna — oly czím alatt, mely meg nem alázó — teszem nemzeti nyugdíj vagy jutalom — az elsőnek végnapjai nem lettek volna oly keserűek.... a másik nem egy nyűgös bureauban végezte volna életét s pazarolta volna nemesbre méltó idejét. De szegény, *el*szegényedett, *koldús* egyik sem volt: amannak csekély földhaszonbére, ennek munkái némi jövedelme nem engedé, hogy paupertatis testimoniummal birjon. Ha tehát az országgyűlés egy-két jeles, kitünő irónak (több úgysem igen van egyszerre) annyi nyugdíjt

szavazott volna meg, a mennyiből tisztes család fényűzés nélkül megélhet, vagy a mi, egyéb netaláni segélyforrásaival együtt, e czélra elegendő lett volna, de *jutalom* vagy efféle czím alatt: akkor lehetne mondani, hogy *tett* valamit az irodalom érdekében; így csak a szemtelenséget teszi még arczátlanabbá.

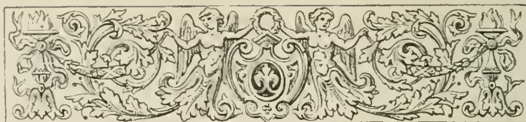
Bocsáss meg, hogy kellemes tudósítások helyett ily panaszszal terhellek: de nincs közelemben senki, a kinek ezt szóval elmondhatnám, s igen fúrja már az oldalamat. Nem „pro domo *mea*" beszélek: nagy kérdés, hogy e párt-világban, *az amolyat is* elfogadnám-e? de bántott az irodalom e pellengérre állítása. Tehát a magyar nemzet ad íróinak is egy pár fillért, ha minden *mellék* foglalkozásra képtelenek, ha rosszúl speculáltak, ha mindenüket megitták: de becsületes, igazán érdemes írónak, kinek teszem ezer frtja van, s ugyanannyiért gépi dolgot végez, nem ad másik ezeret, hogy nyugalomban, vagy még talán hivatásának, élhessen!

Én, a fürdő kellemetlenségeit alig éreztem az idén. Nem tudom, jő-e crisis hazatértem után: de itt alig veszek észre változást egészségi állapotomon. Az idő folyvást szép, néha rövid záporral, mely után a lég annál tisztább, az erdő annál zöldebb, a séta annál kellemesebb. Ide kellene jönnöd, míg nem késő: *egy* évi cura téged tökéletesen helyrehozna....

Igaz barátod

Arany János.

XLII.

LEVÉL PAULER TIVADARHOZ.

[458.]

Nagyméltóságú Minister Úr. Egy köztiszteletű hazafi tegnap azt a bizalmas közlést tevé nekem, hogy Nagyméltóságodnál lépés tétetett volna a jövő évi országos budgetbe egy oly tétel fölvevése iránt, mely személyemet érintené. Azon esetre, ha ily szándék csakugyan létezik, kérem Excellentiádat, hogy az egész dolgot, a mennyire t. i. reám vonatkoznék, mielőtt nyilvános észrevételek tárgya lehetne, méltóztassék teljesen mellőzni. Ki állandó tisztelettel maradok Nagyméltóságodnak alázatos szolgája

Pest, június 16. 1871.

Arany János.

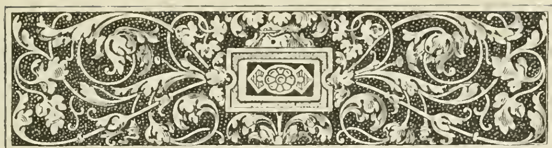
ÖTÖDIK IDŐSZAK.

ALKONYAT.

1877—1882.

XLIII.

LEVÉLVÁLTÁS GYULAI PÁLLAL.

[459.] BUDAPEST, október 20. 1877.

Kedves barátom! Szóval többször kértelek, hogy adj egy pár költeményt a SZEMLÉ-nek, újabb költeményeid közűl. Mindig kitérőn feleltél vagy épen elutasítottál. Most levélben ismétlem kérésemet; írásban van bátorságom azt is elmondani, a mit szóval átalltam.

Bizonyára gyöngédtelenség volna olyasmit kérnem tőled, a mi talán kellemetlenséget hozhatna reád. Költeményeid között olyanok is vannak, a melyeknél jobbat legvirágzóbb korodban sem írtál. Miért ezeket is fiókodba rejtened? Ha kiadásuk magadnak nem okoz örömet, nincs-e elég tisztelőd, barátod, a kiknek örömet okoznál, sőt meg vagyok győződve, hogy az egész nemzet örvendene, a mely tőled már nem remélt újabb költeményt olvashatni.

Bocsásd meg, ha szerénytelenkedni merek. Nagyon jól esnék nekem, hogy ha másért nem, értem tennéd meg azt, a mitől annyira tartózkodol. Hiszen én is írtam egyszer érted egy beszélyt, bizony nem jó kedvemből s azóta sem írtam újabbat. Tudom, hogy az én beszélyem nem ér annyit, mint a te költeményed, de, kedves barátom, mindig tiszteltelek, szerettelek: s az ajándékvagy áldozatnak becset mindig szívünk kölcsönöz. Kérésem teljesítésével megjutalmaznád hű ragaszkodásomat, büszkévé tennél, mert érzeném, hogy ezt értem tetted.

A mi a tiszteletdíjt illeti, örömest ajánlok fel neked öt költeményért 250 forintot. Többet is adnék, de nem telik.

Az ég áldjon, János! Ha megtagadod kérésemet, nem veszem rossz néven, ha teljesíted, nagy örömet fogsz nekem okozni. Hű barátod

Gyulai Pál.

[460.] Budapest, október 22. 1877.

Kedves barátom! Miután te szerkesztői dolgodat a baráti érzelmesség terére vitted: kénytelen vagyok én is abból a hangból válaszolni.

Elmondtam neked szóval, miért nem akarok legújabb költeményeimmel a nyilvánosság előtt fellépni. Ha te még is most írásban kívánsz tőlem testimonium paupertatist, nem örömest bár: megadom.

Tudod már, mi vitt engem közelebb a versfaragásra. Szemem annyira rossz, hogy régibb töredékeimen, melyeket újra meg újra olvasnom, a vezérfonalat, tervet, részleteket újabb-újabb tanulmányok által össze-

kötnöm, kiegészítnem kellene, — nem dolgozhatom. Aristophanesnél szinte a szöveg és fordítás gondos egybevetése, a commentárok, jegyzetek bő tanulmánya, kritikai egybeállítása volna szükséges: ily munkára az én szemem képtelen. Hivatali „szabadságom" kezdetével tehát arra a gondolatra jöttem, hogy unalmas időm rövidítése, egyszersmind a helyzetemből folyó leverő gondok enyhítése végett, ötleteimet jól rosszúl versbe foglaljam s így magamnak egy kis szellemi commotiót szerezzek. Ehhez nem kellett sok nézés; kezemben irón és papir, s olykor egy-két sornak papirra tétele, a mint a gondolat a formába ömlik. Tetszett ez a játék; könnyen és szabadon dolgoztam, mert közönségre való tekintet nélkül felvettem, sorra megénekeltem beteges élményeimet, panaszaimat, öreg korom apró emlékezéseit stb., melyek, nem bánom, ha holtom után nyilvánosság elé jutnak, de *most* azokkal föllépni eszem ágában sem volt. Talán gondoltam olyan formát, hogy ha egy kötetkére való gyül össze, kézirat gyanánt, saját költségemen, kiadom vagy száz példányban, s barátaim, rokonaim közt *emlékül* osztom el.

Azonban te szelét vetted a dolognak, és nem nyugodtál, míg szerzeményeimet meg nem ismertettem veled. Most bekövetkezett, a mitől féltem: az ostromlás, hogy adjak a Szemle számára verseimből. Megmondtam, mitől félek, ha kérelmedet teljesítem: és az, úgy sejtem, *már is* bekövetkezett. Az a *szűkkörű* nyilvánosság is, melynek eddig átengedtem e verseeskéket (kívüled még Laczi olvasgatta), kétkedővé tett legjobbnak hitt darabjaim értéke iránt. Nem bízom többé magamban, ítéletemben; s ezzel megszűnik a lehetség, hogy elkezdett munkámat folytassam, hogy csak egy újabb költeményt is írhassak

(a mint hogy egész októberben egyet sem írtam); minden sornál, melyet kezdeni akarok, kivont karddal áll előttem: „Vigyázz! nagy közönségnek írsz, melynek izlése már nem az, a mi volt anno 48. és te sem vagy az, ki akkor voltál!" Szóval, poétai *utolsó* fellobbanásom rövid véget ért, s én visszasülyedhetek a tétlen semmiségbe és unalomba, melyből menekűlni akartam. Még nagyobb, azaz *teljes* nyilvánosság csak növelni fogja bennem ez érzetet; s tisztán tudom előre, hogy ha ezek közölve lesznek, két sornyi költeményt sem fogok többé kigondolni, vagy papirra vetni.

Mindazáltal, mert baráti érzelmeimre hivatkozol, hát legyen meg; de nem a mint te szabtad feltételeidet.

Azon kezdem, hogy nekem honorarium — se kétszáz, se *két* forint — nem kell. Nem azért dolgoztam. Arra se kötelezhetem magam, hogy öt, már most kiválasztandó, darabot rendelkezésedre bocsássak. Hanem „esetről esetre" való politikát űzzünk. Gyere most, és válaszsz — azaz, tán Laczi izlését is figyelembe véve, válaszszunk együtt a januári számra *egy* darabot, s ha az megjelent, és meglátom mikép fogadják, akkor a következő számra megint *egyet,* és így tovább. Hanem a választandó költeményt (a mennyiben nálam tisztázva meg nincs) bizony magadnak kell a kapcsos könyvből kiirnya, mert én, mint láthatod e betűkből, már e hosszú levél írásában is egészen megvakultam. Igaz barátod

Arany János.

E levélváltás után adta Arany a SZEMLÉ-nek először a TÖLGYEK ALATT, azután a TETEMRE-HÍVÁS czímű költeményeit; az utóbbi a Kisfaludy-társaságban is felolvastatván, ez alkalommal az egyetemi ifjúság a költőt ezüst babérkoszorúval tisztelte meg. Ő, némi viszonzásúl, az egyetemi ifjak segély-egyletének alapítótagjai sorába lépett s az alapítványi összeget, 50 frtot, a SZEMLÉ-től járó honoráriumából, Gyulai tette le. Később egyszer Gyulai, míg Arany nem volt otthon, szobájába egy szőnyeget csempészett (melyet most a szalontai Arany-szobában őriznek) a következő számla kiséretében:

SZÁMLA.

Egy szőnyeg, a TÖLGYEK ALATT, A PESTI LIGETBEN, és HÍDAVATÁS czímű költeményekért. Még kérnék egy hosszabb, vagy ha az nem lehetséges, két rövidebb költeményt. Akkor aztán nem tartozunk egymásnak semmivel.

Budapest, október 3-án.

GYULAI PÁL,
a Budapesti Szemle telhetetlen szerkesztője.

Arany tréfás haraggal válaszolt a „A Budapesti Szemle szerkesztőjének", hogy neki a „luxuriosus szőnyeg nem kell", vitesse vissza s erre Gyulai a következő levéllel felelt:

[461.] BUDAPEST, október 3. 1878.

ARANY JÁNOS úrnak, a BUDAPESTI SZEMLE dolgozótársának. Helyben.

Csodálkozva vettem Méltóságod levelét s midőn bátor vagyok reá válaszúl egy pár megjegyzést tenni, bocsánatot kérek, ha némi részletekbe bocsátkozom, a mitől a beküldött számlában nagyobb tisztesség kedvéért tartózkodtam.

Azt méltóztatik írni, hogy ama három költeményért nem kér és nem fogad el semmit azon kívül, a mit már kapott. Én, tudtomra, ama költeményekért nem fizettem semmit, hanem fizettem a TETEMRE HIVÁS-ért az egyetemi segély-egyletnek Méltóságod nevében 50 forintot. E balladát csak 25 forintba számítottam, a mennyit bizony testvérek között is megér, a másik 25 forintot két fordított novella tiszteletdíjába tudtam be, melyeket Méltóságodtól az OLCSÓ KÖNYVTÁR-ban kiadtam. Maradt még három költemény: a TÖLGYEK ALATT 10 frt, a PESTI LIGET-ben 20 frt, HÍDAVATÁS 20 frt, ez tesz 50 forintot, a szőnyeg 70 frt s így csak 20 frt ledolgozandó, a miért egy hosszabb, vagy két rövidebb költeményt kértem.

Ebből láthatja, hogy én Méltóságodat csak úgy honoráltam, mint Szász Károlyt, Lévayt, kiknek egy kisebb költeményért 10, egy nagyobbért 20 forintot fizetek, s minthogy pénzben nem akarta elfogadni, ajándékban kívántam tiszteletemet kifejezni, a melyet Méltóságod egyszerűen visszautasított. Nem tudom, hogy a BUDAPESTI SZEMLE miért kevesebb tekintetet érdemlő folyóirat, mint a VASÁRNAPI UJSÁG, a mely szintén ajándékkal kedveskedett, az el nem fogadott tiszteletdíj helyett; nem tudom, hogy nekem miért kell részesűlnöm barátságtalanabb modorban, mint Nagy Miklós úrnak. Erre annyival kevésbbé voltam elkészülve, mert köztudomás, hogy a SZEMLE díjazatlan dolgozatot nem fogad el s épen úgy kifizeti a tiszteletdíjt gr. Károlyi Tibornak, vagy gr. Szécsennek, mint Heinrichnek vagy Beőthynek.

„A jövőre nem akarom magam lekötni“ így válaszol Méltóságod. Ezt nem is kívánom. Követelésemet könnyen kielégítheti a *jelenben,* ha a záros könyvből

egy költeményt rendelkezésemre bocsát. Vagy ha ettől bármi tekintet visszatartaná, legyen az a 20 forint betáblázva a záros könyvre. Egyszer azt méltóztatott nekem mondani, nem kíván úgy meghalni, mint a koldús, hogy maga után valamit ne hagyjon. Jól van, legyen a SZEMLÉ-nek a záros könyv valamelyik költeményéhez kiadó joga. Ezzel én megelégszem. Ha én halnék meg előbb, mint Méltóságod, a SZEMLE akkor is élni fog, s így én sem halok meg úgy, mint a koldús s a SZEMLE jövendő szerkesztőjének hagyok valamit.

„Tessék a luxoriosus szőnyeget becsomagolni s elvitetni" — fejezi be Méltóságod levelét. Erre én csak azt mondom: ne tessék luxoriosus költeményeket írni, akkor a szerkesztők sem fognak luxoriosus szőnyegekkel kedveskedni. A mi a becsomagolást illeti, én ahhoz nem értek, visszahozatni pedig semmi esetre nem fogom a szőnyeget, ha ízetlenség, pör válik is belőle, melynek minden következményét ezennel ünnepélyesen elvállalom.

GYULAI PÁL.

XLIV.

LEVÉLVÁLTÁS JÓKAI MÓRRAL.

[462.] Budapest, márczius 29. 1876.

Kedves barátom! Felvilágosodott ember ugyan nem hiszi azt, hogy a sors határozatait meg lehessen változtatni imádkozás által, de azért mégis elmegy a templomba tiszteletből, s megpróbálja, hogy hátha mégis használ az imádkozás? Ilyen szándékkal rontok én be a Te szentélyedbe, melynek ajtajára régen fel van írva minden lapszerkesztő számára ez a leverő ige: „lasciate ogni speranza!“ Jövő júniussal kezdve én is lapszerkesztő leszek: — valóságos igazi lapszerkesztő, a ki a lapot nem csak nemzi: de maga teherben is jár vele, sőt szoptatja is. Szépirodalmi *napi* lapot adok ki, *illustráltat* (divat és napipletykák nélkül). „Das ist nicht so leicht, als Violinspielen“ mondá a korcsolyamester Ole Bullnak, mikor ez orrára bukott a jégen. Merénylet biz ez. De hát a politika nyögve-nyelőjével már igen

torkig vagyok lakva. Józan bölcs számtudósoknak való az, mai nap, a kik a valósággal foglalkoznak. — Itt minden ember azt tanulja és tanitja: hogyan kell „nem *költeni?*"

Mióta parókát viselek, azt képzelem, hogy megfiatalodtam, s megint 1847-ben élünk s ÉLETKÉPEK-et írunk. — Nem biz én. Ilyen magas aspirátióim nincsenek. De megelégedném azzal az irodalmi állapottal is, a mi volt, mikor Pákh távollétében a VASÁRNAPI UJSÁG-ot szerkesztettem, s a mikor Te-hozzád, mint a mekkai Kaábához fordúltam bíztató áldásért, a mit akkor és később az ÜSTÖKÖS-nél nem is tagadtál meg tőlem soha. Olyan naiv nem vagyok, hogy azt képzeljem, hogy most Te az én kedvemért visszamégy abba a ci-devant csizmadiaműhelybe, a hol fogyasztottad a papirost irodalmunk büszkeségére, Tillaárom haj! hanem avval a halavány reménységgel kecsegtetem magamat, hogy találsz Te mégis valami módot arra, hogy megerősítsd bennem azt a hitet, miszerint csakugyan valami hasznos dolgot kezdek el akkor, mikor a szép-literaturát megkisértem kiszabadítani a politikai tapogó malomból s az élczfaragás gyufagyárábúl s megkisértem e végett összekeresgetni szétszórt kincseinket: a dicső antisteseket, kikre nézve az irodalom ambitio volt és életpálya.

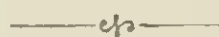
Lebeszélni nem hagyom magam erről a szándékomról; magam összeszedem minden munka erőmet s egyedül is nekivágok s dolgozom, mint novellaíró, érzékeny és humoristicus poéta, újdondász, természetbúvár, útleíró és drámaíró, hét ember helyett; de hiszem, hogy egykori barátaim nem fogják elnézni ezt az öngyilkosságot; hanem kiveszik kezemből azt a tollat, a mi az övékébe jobban illik.

Még senkihez sem írtam e tárgyban felszólítást, egyedül Te-hozzád. Ha Tőled egy buzdító szót nyerek, akkor lesz bátorságom tovább menni, s bekopogtatni Csengerynél, Gyulainál, Szász Károlynál, Gregussnál és többi irodalmi matadorainknál. Ha Te nem vagy számomra otthon, a többieknél is elvégzem a bemutatási látogatást egy vizitkártya átadásával.

Megjegyzem mindenek fölött, hogy én a *nagy neveket* nem *kiadói reklam* szerkesztése végett akarom összegyűjteni. Programmomban egyetlen névvel sem fogok ragyogni. Eléje teszem a közönségnek a lapomat s látni fogja, hogy mi van benne! A művek dicsérjék önmagukat, ha tudják. De tettem, és ha kívánod, folytatni fogom ezt a felszólítást azért, hogy vállalatomat ne tekintsék egy írói párt demonstratiójának; de ismerjék fel benne a komoly törekvést a solid irodalom emelésére, mely Veled és Veletek könnyen és biztosan, Nálatok nélkül nehezen és keservesen fog menni; de mennie *muszáj!*

Nehogy pedig azt hidd, hogy ezt a levelet csak autographon-gyűjtés végett írtam Hozzád; ha terhedre van a válaszírás, izenj le hozzám az akadémiai olvasókörbe egyszer, vagy akár a szerkesztőségbe, hogy otthon talállak, s élőszóval add át válaszodat, tiszteletedre készen megjelenő igaz hívednek

Jókai Mór-nak.

[463.] Budapest, márczius 29. 1876.

Kedves barátom! Bár önzésem azt tanácsolná, hogy ne válaszoljak leveledre, mert az esetre becses látogatásodat teszed kilátásba; de másfelől érezve, mily kevéssé érdemlenék ennyi utánam-járást, nem akarlak terhelni azzal, s levélben írom körűl „a semmit“, melyet, neked igérni és adni képes vagyok. Az az én „szentélyem,“ melyet említsz, bizony nem valami szándékos visszavonulás, előkelő öndicsőségbe takaródzás, vagy „babérokon“ hentergés, hanem oly kényszerített nyugalom, melyet, hogy így van, én fájlalok leginkább. Nem akarok részletekbe bocsátkozni s ez által magamról, testi és lelki nyomorúságim elsorolásával, szegénységi bizonyítványt írásban állítni ki: csak egyszerűen fejezem ki sajnálatomat, hogy nehezen lehetek lapod munkása.

Hogy, egy a szépirodalom érdekeit komolyan felölelő orgánum keletkezzék, hogy a jobb tehetségek — régiek és újak — annál csoportosúljanak, s hogy annak zászlaját te ragadd kezedbe, ki magad is legtöbbet bírsz, kihez az ifjúság lelkéből csatlakozik, a nélkül, hogy az öregebbek becsülése irántad csökkent volna: mindezt helyesnek, és, a közönség csekély érdeklődését tisztán irodalmi művek iránt tekintve, időszerűnek tartom. Azt is hiszem, hogy ha e fanyar időkben a szépirodalomnak új folyóirat által lendületet adni lehetséges: azt a mostan élők közűl csupán a te neved és geniuszod varázsa eszközölheti. Én már megkisértettem a — Koszorú-val — csekélyebb tehetséggel, de annyival jobb körülmények között, mint hogy akkor a politikai élet még nem volt mindent elnyelő hatalom, — bele is buktam szerencsésen. Próbálkozzál te most, — én lebeszélni nem akarlak.

Hanem abban csalódol, ha velem szemben írói pártról beszélsz, — én ilyet, igaz lelkemre! nem ösmerek. Az a néhány név, a miket fölemlítesz, annyira nem párt, és én azok közt s azokkal annyira nem vagyok semmi solidaritásban, hogy az én válaszom, (mely tisztán subjectiv), az ő elhatározásukra se buzdító, se hátráltató hatással nem lehet. Mit gondolsz? Én velök csak úgy esetleg találkozom, mint épen veled fognék, ha gyakrabban járnál oda, hol én ez idő szerint egyedül található vagyok — az akadémiában. Irodalmi discussióról köztünk soha semmi szó — rám nézve minek is? ki magamat már írónak sem tartom. Aztán az említett nevek közt egy pár van, ki dolgozni fogna, — de egyik (a mezitlábjáró czizmadiakint) maga is szerkesztő, a másik annyira politikai és oly kevéssé irodalmi ember lett, hogy ezektől ugyan bajos valamit várni. Hogy mégis — nem ugyan igéretet Neked, hanem magamnak némi kecsegtetést nyújtsak: ime! Ötvenkilencz évemet betöltöttem, néhány napot már a hatvanadikból is, 7—8 év óta testileg is kórházba való beteg vagyok, de naponkint dolgozom, — csakhogy nem irodalmi dolgokat, hanem egyéb vesződséges munkát. Ha ettől — mint régi óhajtásom és törekvésem — valahára megszabadulhatnék, ha némi függetlenségre tehetnék szert, azzal kecsegtetem magamat, hogy életem csendes alkonyán magányos mélázásim közt, tán meglátogatna még olykor a Múzsa s lendíthetnék az irodalomban is valamit, a mit most napi vesződéseim közt, „invita Minerva" tenni képes nem vagyok. Ha megérem ezt az időt — és lapod is megéri: talán megmutathatom, hogy vagyok és maradok, mint voltam bármikor, szeretve tisztelő barátod ARANY JÁNOS.

[464.] BUDAPEST, november 27. 1879.

Szeretett öregem! Magam nem lehettem ott, prózai akadályok miatt, tegnapi háromszorosan arany jubilaeumodon,*) azért hadd fejezzem ki ezen a papiroson legőszintébb baráti és pályatársi üdvözletemet Hozzád. Igazán mondom, az apostolok öröme Mesterük feltámadásán nem lehetett nagyobb, mint az én örömem a Te feltámadásodon. Adjon az ég Neked minden jókbúl annyit, a mennyit a dicsőségbűl adott. Öreg barátod

JÓKAI MÓR.

*) TOLDI SZERELMÉ-nek bemutatása a Kisfaludy-társaság ülésén.

XLV.

LEVELEK TÓTH ENDRÉHEZ.

[465.] Budapest, deczember 9. 1879.

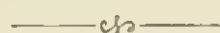
Kedves barátom! Bocsáss meg, hogy szemeim desperált állapota miatt csak egy pár szóval válaszolhatok meleg érzésből fakadt soraidra. Köszönöm érdeklődésedet, de távol vagyok tőle, hogy azt munkám becsének tulajdonítsam. Jól tudom, hogy e példátlan hosszú időn át, annyiféle benyomás, hangulat stb. alatt keletkezett munka nem lehet egyöntetű, de miután fele már megvolt, ezt az egyet legalább nem akartam töredékben hagyni, mint annyi mást.

Bizony te is egészen elhallgattál, vagy csak én (három év óta alig olvashatván naponkint egynéhány sort) nem vettem észre működésedet. Pedig a rövid lyrát könnyebb volna megpendítni, mint az enyimféle kötetes poémákat. Ím, ide írom buzdításúl egyik, kéziratban levő „savanyú“ versem kezdő sorait:

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez
Ha jő a halál; *(ez csak nekem szól)*
Ujjad valamíg azt
Pengetheti, vígaszt
Bús elme talál.
Bár a szerelem s bor
Ereidben nem forr:
Ne tedd le azért!
Hát nincs örömed? hát
Nincs bánat, a mit rád
Balsors keze mért?....

Ölellek

ARANY JÁNOS.

[466.] BUDAPEST, január 31. 1881.

Kedves barátom! „Nem kis zavarban vagyok" — én is így kezdhetem levelemet — nem azért, hogy olykor én is meg ne tudnám enni az őzhúst — ha kapom — épen úgy, mint a ki rászületett, vagy maga képes lőni: hanem azért, hogy mivel és hogyan viszonozzam én neked ezt a rendkívüli szívességet. Mert én már azt sem mondhatom, a mivel Kisfaludy az őt meglátogató „lelkes magyart" bíztatja:

„Sokat ugyan nem adhatok:
Legfölebb egy *dalt* mondhatok;
S kezet csapván jobbjával,
Megkinálom *pipá*val."

Nem igérhetem a *dalt,* azon kettős okból, mint Csokonai a „kárpitokat“ „kösöntyűket“ nem t'om melyik grófnénak nevenapjára:

„Tisztelkedném kösöntyűkkel
És rájok arany betűkkel
Juliánát metszenék....

de, folytatja, neki efféle czifraságai és drágaságai *nincsenek*....

Sem Nagyságod úri háza (vagy telke)
Olyanok híával nincs..

azaz: *én* a dalnak fogytára jutottam, a *te* úri telked pedig olyanok híával nincs; adja isten, ne is legyen soha.

Most veszem észre, hogy tulajdonkép még semmit sem válaszoltam leveledre; pedig a szemem már felmondotta a szolgálatot. Csak annyit írok hát, hogy barátságodnak ez újabb nyilatkozatát, kis családommal együtt, a mily kellemesen meglepett, ép oly meleg szívvel köszönjük, s ha mással nem, irántad és családod iránt való szíves baráti jó indulattal igyekszünk megérdemleni és meghálálni. Most pedig fogadd mind háromunk viszont üdvözlését a kedves tieid számára is. Őszinte barátod

Arany János.

XLVI.

LEVÉLVÁLTÁS LÉVAY JÓZSEFFEL.

[467.] Miskolcz, deczember 21. 1879.

Kedves szeretett barátom! Az isten áldjon meg azon örömért, a melyet nekem a Toldi Szerelme elküldésével szereztél. Tőled, sajátkezű névírásoddal, emlékűl bírnom a gyönyörű példányt, mindig emelő és vigasztaló lesz reám, bármeddig élnék is. Mert úgy vagyok én teveled, a te személyeddel, mintha a magam családi tűzhelyéhez tartozó olyan legközelebbim volnál, a ki után a távolból egyre óhajtoznom kell. Úgy vagyok költészeteddel, mint mikor valaki a lapályon fekvő város gőzéből, zajából, egyszerre az erdős sziklák tetejére hág s ott a természet nagy csendességében, az erős, üdítő levegőtől, melle csak úgy feszűl, hogy magát szinte ifjodni érzi!

Hidd el, bizony én is együtt ünnepeltem az ünneplőkkel, bár némán és feltűnés nélkül, akkor, midőn műved váratlan megjelenését harsány örömmel hirdették

a hírlapok. Oly dicső egy hadi csel volt az, hogy azzal felérőt, vagy annak tárgyánál tovább élőt, maga Moltke sem bírna teremteni. Mert:

„Gyenge virág, elhull; hiszen ah! ezt könnyezem én is,
Ifjú tavasz tüntén, a ragyogó szerelem;
Gyenge virág, mit félsz? . . . ha a költő éneke zendűl,
Újra virulsz s bájolsz: Toldi szerelme örök!"

Most egyébiránt be kell előtted vallanom, hogy a mint e nyáron a Margitszigeten tégedet látni szerencsém volt, begyemben hoztam el onnan a titkot a Toldi szerelmének teljes-tökéletes kész voltáról. Mennyire begyemben tartottam, mutatja az, hogy megjelenésekor magam is elámultam.

Az ég tartson meg téged nekünk, töredékeny testedben, törhetlen lelki erővel s tűrhető jó egészséggel, sokáig. Élvezd a hír-név dicsősége mellett, házi kis fészked csendes boldogságát megelégedéssel.

Kedves jó feleségednek jelentsd ki ez alkalommal is legszívesebb tiszteletemet s fogadd újra is köszönetem és igaz szeretetem őszinte nyilvánitását, melylyel maradok, míg élek tisztelő híved

Lévay József.

E levélre Arany egy későbbi levelében — melynek tartalma különben csupa magán-ügy — ennyit válaszolt:

„Köszönöm a múltkori szép epigrammát is; de a végét alkalmasint így gondoltad: „Toldi szerelme *öreg!*"

[468] Miskolcz, deczember 3. 1880

Kedves barátom! Szomorú dolgok hirtelen szólítottak engem vissza közületek, e hét elején. Azok közt legszomorítóbb rám nézve a Tompáné váratlan halála. Szegény, áldott jó lélek! mennyit küzdött, mennyit aggódott, azt is mondhatnám, mennyit nyomorgott! egy részben a maga szeszélyei miatt.

Tegnapelőtt tartottuk temetési gyászünnepét a maga házánál. Csinos érczkoporsóban nyugodott, virágkoszorúk alatt. A putnoki ref. pap mondott fölötte rövid beszédet és imát. Azután elvittük Hanvára. Kisértük Putnokról: én, Irén — a megboldogúltnak unokahúga s fogadott leánya, Lossonczy Kálmán szintén unokaöcscse, és Tompának egy hajdani káplánya. Hanván a sír fölött ismét ének és ima volt. Aztán elhelyeztük a koporsót a Miskáé mellé s most már egymás mellett alusszák az örök álmot kis fiok társaságában. Életök közös óhajtásából legalább ennyit teljesített a halál!

Tompáné, a mint Irén beszélte, már egy év óta szemlátomást hanyatlott, fogyott és gyengűlt. Mintegy hat héttel halála előtt erősen meghűlt s nagy katharust kapott. De nem gondolt vele, hanem mint azelőtt mindig, folyvást a kimerülésig zaklatta magát a ház körűl az ő rendkívül gyenge testéhez nem való munkákkal, a melyekről nekem a szomszédjai azt mondták, hogy az egy erős parasztasszonynak is sok lett volna. Bizonyosan újabb meghűlésnek kellett közbejönni. Vasárnap azaz nov. 21-én már nem bírta ki, le kellett feküdnie, súlyos beteg lett. Orvost teljességgel nem akart hivatni. Irén kedden jött el Hanváról hozzá. Már akkor igen oda volt. Orvost szerdán hívtak hozzá:

de a tüdőlobb már rendkívül erőt vett a különben is árnyékszerű gyönge szervezeten. Nem volt többé segítség s hétfőn (nov. 29-én) reggeli négy óra tájban, a mint Irén mondja, minden küzdés nélkül, a nélkül hogy észre vették volna, elaludt s többé fel sem ébredt.

A háznál, úgy hallom, egy krajczár pénzt sem találtak. A temetésre kölcsön kellett mindjárt venni néhány száz forintot. Adóssága is maradt, mint mondják 7—800 frt. Ezen kívül fizetetlen a Miska utáni hagyaték (ház és föld) százaléka; így aztán összesen azt hiszem, rámegy a teher 1500 frtra.

Valami végrendeletfélét is hagyott az áldott lélek, én hozzám czímezve. De az inkább magán természetű irat, mint végrendelet. Jogi ereje semmi. A putnoki ház és 27 hold föld a substratum. Azt Irénnek hagyja, de úgy, hogy a házból az Irén halála után az Akadémia és az írói segélyegylet is részesűljön. A rendelkezés többi pontja mondhatni tárgy nélküli. A Miska műveinek jövő kiadására s az abból nyerendő pénz elosztására vonatkozik leginkább. Az ingóságok is mind az Irén kezébe mennek, némely iratokat azonban nekem rendelt átadatni a megboldogúlt. A két szép lovat és kocsit — a mi szegény barátnénk ezen emésztő kedvtelését — a fentebb említett unokaöcs Lossonczy Kálmán vette át. Diviserunt vestimenta. „És nem ismerendi őt többé az ő helye!“

Mindezt azért írtam le ily részletesen, mert tudom, hogy ő alig ragaszkodott az életben valakihez úgy, mint tihozzátok. S az ő sorsát ti is mindig a legmelegebb baráti részvéttel és figyelemmel kisértétek. — Szerető barátod Lévay József.

[469.] BUDAPEST, deczember 5. 1880.

Kedves barátom! Szíves tudósításodat szegény Tompáné halála körülményeiről a legnagyobb megilletődéssel és fájdalmas érdekkel olvastuk; köszönjük, mind én, mind nőm, hogy időt szakítani nem sajnálottál azok ily részletes megírására. Valaha irodalomtörténeti adatul szolgálhat Miska barátunk életrajza megírásához; kinek sírja már most — mint a Petőfi családé — végképen *be van boltozva!* Áldjon meg a jó isten!

ARANY JÁNOS.

[470.] BUDAPEST, február 21. 1881.

Kedves barátom! Vettem szép könyveidet*), és köszönöm. Tartalmukra nézve ugyan még keveset mondhatok, mert kivéve a mit a régi kötetből s azóta is innen-onnan ismerek, a többit nem tudom mikor olvashatom el *szem*élyesen; de kiállítások igazán elegáns, becsűletére válik a Franklinnak. Ezt nem értem arczképedre, mely a komorságig komoly, hiányzik belőle a te mosolygásod és jó színed, melyet hogy az Isten tartson meg a valóságban, hosszú, hosszú ideig, szívemből óhajtom. Fogadd mindhármunk meleg üdvözlését! Barátod

ARANY JÁNOS.

*) KÖLTEMÉNYEI új kiadását.

FÜGGELÉK ÉS JEGYZETEK.

I.

LEVELEK ROZVÁNY GYÖRGYHÖZ, NAGY-SZALONTÁN.

[471.] PEST, márczius 3. 1861.

Kedves barátom! Szíves megkeresésed folytán sietek válaszolni. Tegnap volt nálam Tisza Kálmán és értesített az ottani választási combinátiókról, de én neki is kinyilatkoztattam, hogy bármennyire köszönettel fogadom is szeretett földijeim megemlékezését, mint irántam soha el nem fogyó rokonszenvöknek újabb tanújelét, azon felelőséget nem merném magamra vállalni, hogy a mostani igen bonyolúlt és nehéz országos viszonyokban őket képviseljem. Az én pályám, bár nyilvános, de a politikaitól annyira különböző volt mind ez ideig, hogy nagy öncsalás kellene arra nézve, hogy magamat a követi pálya betöltésére képesnek gondoljam, s bár a hazának joga van minden honfitól megkivánni a szolgálatot, azt hiszem, csak kárára lennék érdekeinek, ha oly állásban akarnám szolgálni, mely tehetségeimmel kedvező arányban nincs. 1848-ban, igaz hogy

félig erőltetve, hagytam nevemet szerepelni a jelöltek lajstromán: de azóta öregbedett tapasztalásom, és megtanultam, „kiki a maga szerepében". Én az enyémben igyekeztem megtenni azt, a mi tehetségemtől telt. Ha oly idők járnának, hogy lelkiösmeret furdalása nélkül elfoglalhatna egy magamféle ember 300—400 közt olyan helyet, mely inkább tisztességes otiumnak és némileg más pályán érdemlett „sine curának" lenne tekinthető: akkor én sem volnék ily scrupulósus: de most ember kell a gátra. Tanácsolom inkább: értsetek egyet! Személyes idegenkedésnek ne áldozzátok föl az elvet, és azon legyetek, hogy szétszakadozás által oly diadalt ne mozdítsatok elé, a milyet magatok sem szeretnétek.

Még egyszer köszönöm bizalmatokat és olyba veszem, mintha a nekem szánt megtiszteltetésben részesűltem volna: de külső, benső minden körülmény arra int, hogy távol tartsam magamat az úgy sem nekem való pályától.

Kedves szüleidet, nődet, testvéredet s mindazokat, kik rólam jól emlékeznek, szívesen üdvözölve, téged barátilag ölelve, maradtam igaz híved

Arany János.

[472.] Budapest, deczember 24. 1879.

Édes Gyurim! Azt hallom hogy ti deputátióval készűltök fel, ide, hozzám.*) Kérlek, hagyjátok el! Meg nem bocsáthatnám magamnak, hogy miattam néhány becsületes ember ide fáradjon, egészségét koczkáztassa, ily zord téli időben, csak azért, hogy nékem *élőszóval* megmondja, a mit úgy is tudok, a miről meg vagyok győződve: hogy szerettek, méltányoltok. És — őszintén szólva — nekem is elég volt már a jóból. Beteg, roncsolt embernek nyu-

*) Üdvözölni őt, Toldi szerelme megjelenése alkalmával.

galom, — nem ovátiókra van szükségem. Azért kérlek, hagyjátok a deputátiót akkorra, majd ha minister — vagy legalább is szolgabíró leszek. Fogadd üdvözlésemet! Barátod

Arany János.

[473] Budapest, május 25. 1880.

Édes barátom! Szíves leveledet, a melléklett füzetkével *) együtt, megkaptam s köszönöm, de csak röviden válaszolhatok.

Én a szalontai mondákat nem már felnőtt koromban, de zsenge gyermekségemben, főleg apámtól, hallottam, és így (prózában megvallva) azok csak homályosan maradtak meg emlékezetemben. — Bakó nevére e mondakörből nem emlékezem, pedig emlékezném, ha hallottam volna, mert Bakó Istvánt, ki már megkezdé vala hajdúság-kereső szerepét, láttam az apai háznál, **) s így a nevével kapcsolatos mondát sem feledtem volna el. A gyermek rablást én Vargáról hallottam, de hogy Varga sarkadi hajdú lett volna, azt ismét nem hallám, sőt volt szomszédotok, Varga Sándor, egyenesen, mint saját ősével dicsekedett vele. Különben e Varga Mihályt több város praetendálhatja az alföldön, így a kőrösiek, egy már az intelligentiához tartozó Varga családot ma is *istibundi* Vargának csúfolnak, mely szó törökül volna, s mint szintén apám állítá, azt tenné: „itt van, kapd el,“ Varga Mihály. ***) *Csavarga* nevét pedig emlékezetemben hiába keresem. A sarkantyú-lopásra most

*) Szalontai helyi mondák a hajdú-világ idejéből, verses dolgozat Rozványtól.

**) Lásd az Arany-család nemességkereső pöréről szóló jegyzeteket, a II. kötet végén. Ez a Bakó István volt a hajdú-jussot kereső szalontaiak utolsó vezére, a ki „egész a királyig“ ment kérelmeikkel.

***) Lásd: Toldi szerelme, VI. 20.

már, leírásod után, én is homályosan emlékszem, de Bakónak tulajdonítva nem; hanem vagy azt is Vargának, vagy Győri Jakabnak. Ez utóbbiról ugyanis szintén mondából (apámtól) vettem azon részleteket, melyek Szalárdiban nincsenek meg: így az üres kantárral való kémkedést, a csónak alatti hallgatódzást; a vadludakról való részben azt, hogy a törökök rémülve mit kiáltoztak (Allah az égből is szórja a magyart!) a nádasok telehányását kaszákkal stb., hogy az árpafő kizöldűlt a bujdokló s éhenhalt törökök szájában. *) E Győri Jakabról Szalárdi hitelesen írja ugyan, hogy félegyházi hajdúhadnagy volt, de én a szalontai Győryek (Jankót te is ösmerted) elődének hallottam, úgy is írtam. Vargáról a *mankó* história most, a te elbeszélésed után, újult fel emlékezetemben, csakugyan hallottam ezt is. A szigettói *törökfogó* Varga volt-e, vagy más, azt nem tudom már, de úgy rémlik, más valaki volt.

Mondom, én ezeket nem felnőtt koromban hallottam, tehát föl sem jegyeztem semmit. Lett volna alkalmam tanító és jegyző koromban, ezek emlékét felújítani, a monda egyéb részeit is tovább nyomozni: de nem törődtem vele. A helyi traditiók, naplók, memoire-ok stb. gyűjtésének kora még nem jött volt el: mikor ez, az *ötvenes* évek folytán, megindúlt, én már nem voltam szalontai lakos. Az utód neked fogja köszönni, hogy megmented, a mi még el nem veszett. Ölel barátod

Arany János.

II.

A 105. számú levélhez. Ilosvai Selymes Péter históriájának a legrégebbi kiadásokból s kéziratokból helyre állított szövegét kiadta Szilády Áron a Franklin-társulat

---

*) Lásd Toldi szerelme VI. énekében a 23-ik versszak után következő episodot.

kiadásában megjelenő Olcsó Könyvtár 203. sz. füzetében, Budapest, 1886. E szövegben, a vers-fejekből, azon csonka és hibás mondat helyett, a mit Arany közöl, egészen értelmesen kerekedik ki ez: *Magnifico Domino Staphano de Peren comiti comitatus Ugocensis Petrus Ilosvanus.*

III.

A 123. számú levélhez. Nagy-Kőrösön Arany, abból a lakásból, melyet e levelében leír, 1855-ben költözött át a collegium tövében abba a házba, melynek rajzát a jelen kiadáshoz mellékelve veszi az olvasó, és ott is lakott egészen Budapestre költöztéig. A ház ma már nem áll fenn; a collegiumnak rajzunkon látszó végét azóta kiebb toldták, s a kis háznak áldozatúl kellett esnie.

IV.

A 406. számú levélhez. Hogy Arany, szerkesztő korában, nemcsak dolgozó társait igyekezett a saját műveik kritikája ellen való túlságos érzékenységről lebeszélni, hanem a bírálatot ő maga is elég béketűréssel viselte: arra, többek közt, egy jellemző adatot nyújt a Figyelő I. évf. 41. száma, melyben egy névtelen kritikus, Greguss Ágoston egyik vígjátékát bírálva, e vígjátéknak jeligéjét, minden indokolás és elemezés nélkül, csak úgy „en passant“ röviden lerántja, ennyit mondva róla: „E jelige rossz vers, rossz nyelv s a végén érthetetlensége által tündöklik“. A kritikus valószínűleg nem tudta, hogy Greguss e jeligét Aranynak A poloska czím alatt névtelenűl megjelent satyrájából idézi; Arany pedig a kritikus lenéző megjegyzését egész közönyösen kiadta.

TARTALOM.

HARMADIK IDŐSZAK.

(FOLYTATÁS.)

NEGYEDIK IDŐSZAK.

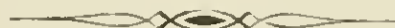
Szerkesztői és akadémiai évek. (1861—1876). 309 - 458 levél.

ÖTÖDIK IDŐSZAK.

Alkonyat. (1877—1882). 459—470 levél.

FÜGGELÉK ÉS JEGYZETEK

MELLÉKLETEK.

Prochaska Károly udvari könyvnyomdája.

Arany János lakóháza Nagy-Kőrösön.

Édes Jánosom! Ismét Kassára idéztettem, ne írj, ne írjál! s ha tán hosszabb ideig nem olvashatnád soraimat: ne ütközzél meg! sors malum, nihil aliud! isten veled, isten veletek.

Putnok január 31. 1853

barátod
Miska

(E gyűjteményben 126. sz.)

Édes Miskám!

Ünnepi tűzrongatások kizavartak mind a hivatal mind a saját szobámból, azért csak néhány sort írok.

Itt küldöm akadémiai oklevele-ledet — gondolom nem volt még, hadd legyen meg.

S itt küldök egy érmet, mely a nagy-jutalommal jár. Emlékül szokta adni az Akadémia.

Remélem, most egyszer igazabb hírt emlegetnek a lapok. Adja Isten!

Boldog ünneplést — nyugodalmast legalább!

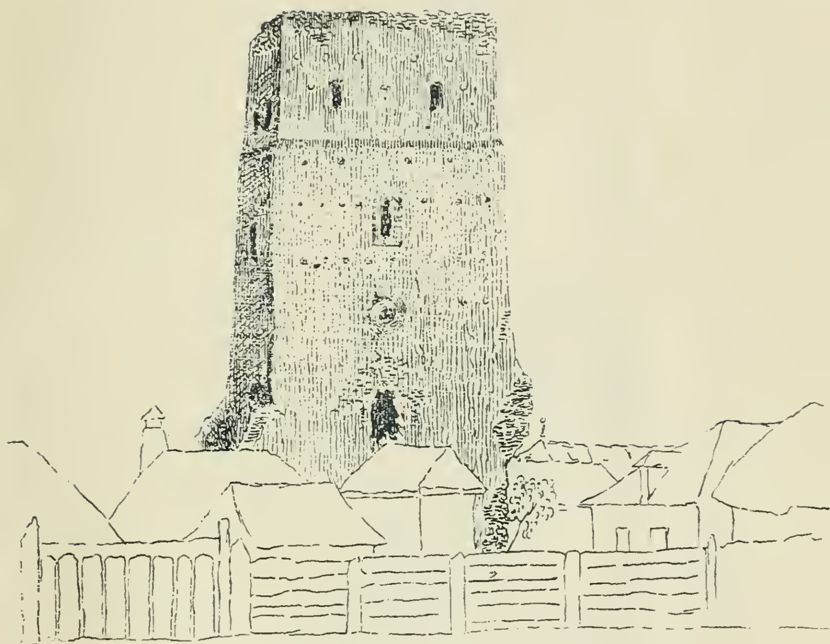
Pest, 1868 apr. 11.

szerető barátod
Arany János

Kedves Jánosom!
Lelkemnek híven s végig szere-
tett barátja.
Végórámban az élet határánál
visszatekintve: életemre: ma-
gas, nemes lelkednek vonzalma
barátsága meghat. Fogadd
búcsúra, lankadó jobbomat!
Kedveseiddel, mind négyetekre
érve, legyen rajtad Isten
áldása! Kifáradtam, pihenek
A lélek él: találkozunk!
ajánlom enyéimet!
Hanva, 1868

végig híven sze-
rető Mihályd

(E gyűjteményben 381. sz.)

A CSONKA TORONY SZALONTÁN. PETŐFI RAJZA.

(Lásd a 21. számú levelet)

Arany János

(PETŐFI RAJZA)
(Lásd a 21. számú levelet.)

Arczom vonásit az ábrázolatban
Kegyed hiszem hogy híven föllelі
De így ha a mit a festő hibázott
A költő azt utána képzeli

Arany János

1) Arany Jánosné.

2) Leánya Juliska, Széll Kálmánné. 3) Unokája Széll Piroska.

Arany síremléke.

NOV
24
1982

